حکومەتی هەرێمی کوردستان - عێراق

وەزارەتی خوێندنی باڵا و توێژینەوەی زانستی

زانکۆی سلێمانی

کۆلێجی زانستە مرۆڤایەتییەکان

بەشی جوگرافیا

توانستەکانی پەرەپێدانی گەشتوگوزاری ئایینی لە هەرێمی کوردستان دا

ئەم نامەیە

پێشکەشی ئەنجومەنی سکوڵی زانستە مرۆڤایەتیەکانی زانکۆی سلێمانی کراوە، وەک بەشێک لە پێداویستیەکانی بەدەستهێنانی بڕوانامەی ماستەر لە زانستی جوگرافیادا .

لەلایەن :

(عدنان علی محمد)

بەکالۆریۆس لە جوگرافیا – زانکۆی کۆیە ١-٧-٢٠١٢

بەسەرپەرشتی :

پ.د. / شیروان عمر رشید

٢٧٢٣کوردی ٢٠٢٣زاینی ١٤٤٤ کۆچی

ڕەزامەندی سەرپەرشتیار

نـامەی خوێنـدکار (عـدنان عـلی محمـد) بەناونیشـانی (توانسـتەکانی پەرەپێـدانی گەشـتوگوزاری ئـاییینی لە هەرێـمی کوردسـتان دا) بەسەرپەرشـتی مـن لەکـۆلێجی زانسـتە مرۆڤایەتییەکـان / زانکـۆی سـلێمانی ئامـادەکراوە، بەشـێکە لە پێداویسـتییەکانی بەدەسـتهێنانی بڕوانـامەی ماسـتەر لە زانسـتی جوگرافیـادا . پێشـنیار دەکەیـن پێشـکەش بە لیژنەی هەڵسەنگاندن بکرێت .

واژۆ :

ناوی سەرپەرشتیار : د. شیروان عمر رشید

پلەی زانستی : پرۆفیسۆر

ڕێککەوت : / / ٢٠٢٣

بەپێی ئەم پێشنیارە، ئەم نامەیە پێشکەش بە لیژنەی هەڵسەنگاندن دەکەم .

واژۆ :

ناو : د.پاکیزە عزیز

سەرۆکی بەشی جوگرافیا

پلەی زانستی : یاریدەدەری پرۆفیسۆر

ڕێککەوت : / /٢٠٢٣

بڕیاری لیژنەی گفتوگۆ

ئـێمە ئەنـدامانی لـیژنەی گفتوگـۆ ئەم نـامەیەی خوێنـدکار (عـدنان عـلی محمـد) بەناونیشـانی (توانسـتەکانی پەرەپێـدانی گەشـتوگوزاری ئـاینی لە هەرێـمی کوردسـتان) خوێنـدنەوە و گفتوگۆمـان دەربـارەی نـاوەڕۆک و تەواوی لایەنەکانی تری نامەکە کردووە. بڕیارماندا بەپلەی (   ) بڕوانـــامەی ماســـتەر لە زانســـتی جوگرافیادا پێبدرێت .

واژۆ :	واژۆ :
ناو :	ناو :
پلەی زانستی :	پلەی زانستی :
سەرۆکی لیژنە :	ئەندام :
ڕێککەوت :	ڕێککەوت :

واژۆ :	واژۆ :
ناو :	ناو :
پلەی زانستی :	پلەی زانستی :
ئەندام :	ئەندام :
ڕێککەوت :	ڕێککەوت :

لەلایەن ئەنجومەنی کۆلێجی زانستە مرۆڤایەتییەکان / زانکۆی سلێمانی – پەسەندکرا

واژۆ :

ناو : د. پاڤێ جمیل احمد

ڕاگری کۆلێجی زانستە مرۆڤایەتیەکان

ڕێککەوت :   /   /   ٢٠٢

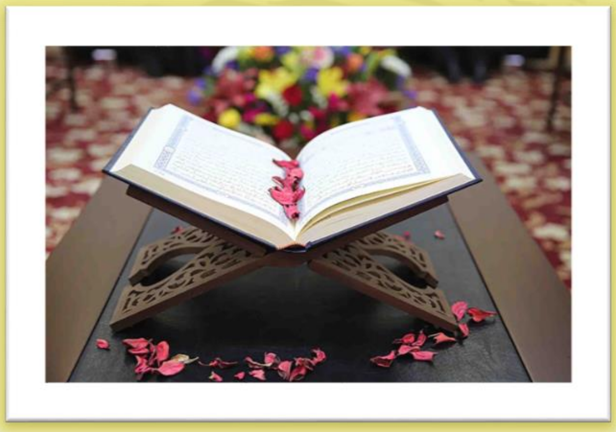

قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانظُرُوا كَيْفَ بَدَأَ الْخَلْقَ ثُمَّ اللَّهُ يُنشِئُ النَّشْأَةَ الْآخِرَةَ إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ .

(سورة العنكبوت: الأية ٢٠)

پێشکەشە بە :

** سەرداری مرۆڤایەتی و ڕووناککەرەوەی ژیانم، پێشەوای ئیسلام پێغەمبەر(صلى الله عليه وسلم) .

* * ڕوحی پاکی (باوک) ی هەمیشە لە یادم .

** (دایک) ی شیرینم .

* * هاوسەری ئازیز و جگەرگۆشەکانم (محمد) (نیلا) (أحمد) .

* * برا و خوشکە خۆشەویستەکانم .

سوپاس و پێزانین

❋سوپاس و ستایش بۆ خوای گەورە و بالا دەست کە هاوکار و یارمەتیدەرم بوو بۆ ئەنجامدانی ئەم لێکۆڵینەوەیە .

❋ سوپاس و ڕێز و خۆشەویستیم بۆ زۆر بەڕێز (پ.د/ شیروان عمر رشید) کە ئەرکی سەرپەرشتیکردنی ئەم لێکۆڵینەوەیەی گرتە ئەستۆ، بە سەرنج و زانیارییەکانی لێکۆڵینەوەکەمانی بەرز نرخاند و پاڵپشتیەکی سەرەکی و گرنگی کردین و هەمیشە سوپاسگوزاری بەڕێزیانین و وەکو قوتابخانەیەکی پڕ لە زانست و زانیاری و دەریایەک لە میهر و دڵسۆزی دەبینین .

❋ سوپاس بۆ هەموو مامۆستایانی بەشی جوگرافیای زانکۆی سلێمانی، کە دەوڵەمەندیان کردین بەپێدانی سەرچاوە و زانیاری .

❋ سوپاس بۆ هەموو ئەو مامۆستا بەڕێزانە کە لەماوەی خوێندنم لە هەموو قۆناغەکانی ژیاندا هاوکار و یارمەتیدەرم بوون، بەتایبەتی مامۆستایانی قۆناغەکانی خوێندنی سەرەتاییم.

❋ سوپاسی هەموو ئەو هاوڕێ ئازیزانە دەکەم کە هاوکار و پاڵپشتم بوون، لەچۆنیەتی نووسین و سەرچاوە ناردن.

❋ زۆر سوپاس بۆ ئامۆزای خۆشەویستم (فاخیر کاکل تەلانی) کە هاوکار و یارمەتیدەر بووە بە بەخشینی سەرچاوەی زانستی .

❋ زۆر سوپاس بۆ هاوڕێ و ئوستازی بەڕێز (مامۆستا ئوسامە ئەشرەف محەمەد هەڵەبجەیی) هاوکار و یارمەتیدەرێکی بەردەوامم بووە لە ڕێکخستنی دیدار و چاوپێکەوتن و بەخشینی بابەتی زانستی و ئەکادیمی .

❋ زۆر سوپاس بۆ مامۆستای خۆشەویست (مامۆستا ئامانج جەلال أحمد) کە بەردەوام پاڵپشت و هاوکارم بووە.

❋ زۆر سوپاس بۆ بەڕێزان (شکار ابوبکر محمد & محمد عمر محمد) لە سەنتەری بەخشندە لەماوەی خوێندنەکەمدا هاوکاریان کردووم .

❋ سوپاسی بێ پایانم بۆ ئەم هاوڕێیانەم هەیە کە لە خەمی تەواوکردنی لێکۆڵینەوەکەمدابوون (بەڕێز کاک نادر ڕۆستی، شێخ پشتیوان شێخ جواد بێدەری – سەباح لطیف محمد – زمناکۆ عثمان پیرەویسی– سامان ڕحمان – هاشم بهجت – گەرمیان حسێن –صفوان عمر ابراهیم، شیرین عزیز اسماعیل، صەڵاح فایەق – رمضان محمد – محي الدين محمدطال محمد ، سەفین ئەنوەر مەحموود)

پوختە

توانستەکانی پەرەپێدانی گەشتوگوزاری ئایینی لە هەرێمی کوردستان

(لێکۆڵینەوەیەک لە جوگرافیای گەشتوگوزار)

چـــالاکی گەشـــتوگوزاری ئەو کەرتەیە بە بەردەوامی گەشەســـەندن و فراوانبـــوونی گەورەی لە چـــالاکیە ئابوورییەکانـدا بەخـۆوە بینیـوە، بەوپێـیەی هەمـوو شـوێنەکانی جیهـانی گرتـۆتەوە، چـتر پەیوەنـدی بە چینـێکی دیـاریکراوی کۆمەڵگـاوە نیـیە، بـۆتە یەکێـک لە دیـاردە کـۆمەڵایەتیە گرنگەکـانی سـەردەم، چەنـدین پێکهـاتە و توانـای هەیە کە شایسـتەی بە دەسـتهێنانی ڕەزامەنـدی گەشـتیارانن بەهـۆی توانسـتە جۆراوجۆرەکـانیەوە، لە وڵاتی گەشتیاریدا بە بزوێنەری داینامیکی ئابووری نیشتیمانی دادەنرێت .

هۆکـاری سـەرەکی لەهەڵـبژاردنی ئەم لێکـۆڵینەوەیە نـاوچەکە دەوڵەمەنـدە بە چەنـدین ئـایین و مەزارگە و پەرسـتگای جیـاواز، بنەماکـانی گەشـتوگوزاری ئـایینی تیـادا بەدیـدەکرێت، لەبەرئەوەی لە هەمـوو وەرزەکـان گەشـتیاری ئـایینی دەتوانێـت سـەردانی شـوێنە ئـاینییە جۆراوجۆرەکـان بـکەن، ئەمەش هۆکـارێکی گـرنگە بـۆ سـوود وەرگـرتن لەگەشـتیاری ئـایینی و پەرەپێـدانی. ئامـانجی لێکـۆڵینەوەکە پلانـدانان بـۆ بەرزکـردنەوەی ئاسـتی گەشـتوگوزاری ئـاینییە، لەبەرئەو تایبەتمەنـدییەی کە هەیەتی جیـاوازە لە جۆرەکـانی تـری گەشـتوگوزار، بـۆیە پێویسـتی بە پلانـدانانی گەشـتیاری هەیە بە مەبەسـتی بەدەسـتهێنانی پەرەپێـدانی بەردەوامی ، لەسـەر بنەمـای هۆشیاری لە گرنگیی گەشتیاری ئایینی و ڕۆڵی لە پەرەپێدانی ئەم کەرتەدا.

ئامـانجی لێکـۆڵینەوەکە بـریتی یە لە دەرخسـتنی ڕۆڵی بنەمـا مرۆییەکـانی نـاوچەی لێکـۆڵینەوە، لە گەشـتوگوزار و گەشـتیاری ئـایینی دا، دەرخسـتنی گـرنگترین ئەوگرفـت و کێشـانەی کە بـوونەتە هـۆی سـوود وەرنەگـرتن لەم کەرتە و بە هەنـد وەرنەگـرتنی ئەو فـاکتەرانەی کە دەبـنە هـۆی پێشـکەوتنی ئەم جـۆرەی گەشـتوگوزار، لەگەڵ هەڵسـەنگاندن بـۆ ئەم جـۆرەی گەشـتوگوزار و پیشـاندانی گـرنگی ئەم چـالاکیە و دانـانی پلانـێکی بەهـێز بەمەبەسـتی گەشەپێدانی ناوچە ئایینی و مەزارگە و پەرستگا ئاینییەکان .

بەمەبەسـتی بەدیهێنـانی ئامـانجی لێکـۆڵینەوەکە سێ میتـۆدی سـەرەکیمان گرتـۆتەبەر، ئەوانـیش ڕێبازەکـانی (وەصـفی و شـیکاری) یە، لێکـۆڵینەوەکە دابەشـکراوە بـۆ پێشـەکیەک و سێ بەش و دەرئەنجـام و ڕاسـپاردە و پاشـکۆ و پـوختەی لێکـۆڵینەوەکە بە هەرسێ زمـانی (کـوردی – عەرەبی – ئینگلـیزی)، هەر بەشـێکیش بەسـەر چەند باسێکدا دابەشکراون، لەگەڵ بەکارهێنانی (٢٣) خشتە (١٤) نەخشە (٦٦) وێنە (٢٠)شێوە .

لەکۆتـایی لێکـۆڵینەوەکەدا تـوێژەر بە چەنـدین دەرئەنجـام گەیشـتووە، لەو دەرئەنجـامە گرنگـانەش بـریتی یە لەوەی نـاوچەی لێکـۆڵینەوە دەوڵەمەنـدە بە گەشـتوگوزاری ئـایینی، لەبەرئەوەی مەڵبەنـدی زۆرێـک لە ئایینەکـان و گـۆڕی کەسـایەتیە ئاینییەکـان و مەزارگە و پەرسـتگای جیـاوازی تیـادایە، لەسـەر ئاسـتی نـاوچەکە و خـۆرهەڵاتی ناوەڕاسـت و جیهـانیش چەنـد نـاوچە و شـوێنێکی ئـایینی تیـادایە کە لە هـیچ شـوێنێکی تـر ئەمەی تیـادا بەرچـاو ناکەوێـت، لەوانەش (بـوونی پەرسـتگای لالـش – کڵێسـاکانی عەنکـاوە – تەکـیەی عەلـیەی قـادری

کەسـنەزانی – مـزگەوتی گەورەی ئـاکرێ ....هتـد) دەکرێـت، هەمـوو ئەم ئـایین و مەزارگە و پەرسـتگا جیـاوازانە ڕۆڵـێکی گرنـگ ببیـنن لە بـوونی گەشـتوگوزاری ئـایینی، چـونکە هەریەکێـک لەم ئایینـانە لەلایەن پەیـڕەوانیەوە سـەردانی دەکـرێن و بەپـیرۆز تەماشـا دەکـرێن. وەکـو لە فـۆرمی ڕاپرسـیەکەدا دەردەکەوێـت ڕێـژەی سـەردانیکردنی گەشـتیارانی ئـایینی بـۆ ئەم ناوەنـدە ئاینییـانە جیـاوازی هەیە، بەجۆرێـک لە (٤٩٪) تەکـیەی عەلـیەی قـادری کەسـنەزانی و لە (٢٠٪) پەرسـتگاکانی لالـش و لە (١٣٪) مـزگەوتی گەورەی سـلێمانی و لە (١٠٪) خانەقاکـانی بیـارە و لە (٨٪) کڵێسـاکانی عەنکـاوە کـۆی گشـتی سـەردانیکارانی گەشـتیارانی ئـایینی بـۆ ناوەنـدە ئاینییەکـان پێکـدەهێنێت، هۆکارەکـانی ئەنجامـدانی ئەم گەشـتەش جیـاوازە بەجۆرێـک لایەنی ئـایینی لە (٧٨٪) و لایەنی کـۆمەڵایەتی (١٢٪) و لایەنی ڕۆشـنبیری لە (٤٪) و بەدەسـتهێنانی زانسـت و زانیـاری لە(٣٪) و مەبەسـتی شـارەزابوون لە لەلایەنی مـێژوویی و شارسـتانیەت لە (٢٪) و مەبەسـتەکانی خۆشـگوزەرانی و کـات بەسـەر بـردن لە (١٪) . کەواتە بەپلەی یەکەم هۆکاری ئەنجامدانی گەشتوگوزاری ئایینی پاڵنەری ئاینییە .

لەکۆتاییشـدا چەنـدین پێشـنیار و ڕاسـپاردەی تەندروسـت خـراوەتەڕوو، بـۆ پەرەپێـدانی گەشـتوگوزاری ئـایینی، تـاوەکو ئەوەی سـوود لە سـەرجەم نـاوچە ئـایینی و شـوێنەکان وەربگیرێـت، لایەنە باشـەکانی ئـابووری و کۆمەڵایەتی و ڕۆشنبیری و کلتووریەکانی گەشتوگوزار فەراهەم بکرێت .

ناوەڕۆک

لاپەڕە	بابەت
أ	پشتگیری و ڕەزامەندی سەرپەرشتیار
أ	پشتگیری و ڕەزامەندی سەرۆکی بەش
ب	بڕیاری لیژنەی گفتوگۆ
ت	پێشکەشە
ث	سوپاس و پێزانین
ج-ح	پوختە
خ	ناوەڕۆک
د	پێڕستی خشتەکان
ذ	پێڕستی نەخشەکان
ر-س	پێڕستی وێنەکان
ش	پێڕستی شێوەکان
١-٣	پێشەکی
٤-٤٣	**بەشی یەکەم : چوارچێوەی تیۆری لێکۆڵینەوەکە**
٥-١٠	باسی یەکەم : ناساندن و شوێنی جوگرافی ناوچەی لێکۆڵینەوە
١١-٢٨	باسی دووەم : گرنگی و مێژووی گەشتوگوزار و تایبەتمەندێتی گەشتوگوزاری ئایینی لە جیهاندا
٢٩-٤٣	باسی سێیەم : جووڵەی گەشتیاری لە هەرێمی کوردستان
٤٤-١٠٨	**بەشی دووەم : دابەشبوونی شوێنی جوگرافی مەزارگە و شوێنە ئاینییەکان**
٤٥-٧٣	باسی یەکەم : مەزارگە و شوێنە پیرۆزەکانی ئایینی ئیسلام
٧٤-٨٥	باسی دووەم : دابەشبوونی جوگرافی کڵێسا و شوێنی ئایینی مەسیحییەکان
٨٦-٩٦	باسی سێیەم : پەرستگا و شوێنی جوگرافی ئایینی ئێزیدییەکان
٩٧-١٠٨	باسی چوارەم : پەرستگا و شوێنی جوگرافی کەمە ئایینەکان
١٠٩-١٤٧	**بەشی سێیەم : هەڵسەنگاندنی داواکاری ڕاستەقینە و داهاتووی گەشتوگوزاری ئایینی لە هەرێمی کوردستان**
١٠٩-١٣٤	باسی یەکەم : شیکردنەوە و هەڵسەنگاندنی داواکاری ڕاستەقینە (فۆڕمی ڕاپرسی)
١٣٥-١٤١	باسی دووەم : کێشە و گرفتەکانی بەردەم پەرەپێدانی گەشتیاری ئایینی لە ناوچەی لێکۆڵینەوە
١٤٢-١٤٧	باسی سێیەم : داهاتووی گەشتوگوزاری ئایینی لە ناوچەی لێکۆڵینەوە
١٤٨-١٥١	دەرئەنجام
١٥٢-١٥٣	ڕاسپاردەکان
١٥٤-١٧٧	لیستی سەرچاوەکان
١٧٨-١٨٠	پاشکۆ(١) فۆڕمی ڕاپرسی
١٨١	پوختە بە زمانی عەرەبی
١٨٢	پوختە بە زمانی ئینگلیزی
١٨٣	بەرگ بە زمانی عەرەبی
١٨٤	بەرگ بە زمانی ئینگلیزی

پێڕستی خشتەکان

ژمارە	بابەت	لاپەڕە
١	درێژی و ڕێژەی سنووری هەرێم لەگەڵ وڵاتانی دراوسێ	٨
٢	ژمارەی دانیشتوان بەپێی پارێزگاکانی هەرێمی کوردستان بۆ ساڵی ٢٠١١-٢٠٢٠	١٠
٣	ڕیزبەندی جۆرەکانی گەشتوگوزار لە وڵاتی میسر	٢٣
٤	هاتنی گەشتیارانی بۆ هەرێم لەنێوان ساڵانی ٢٠٠٧-٢٠٢٠	٣٣
٥	هاتنی گەشتیارانی ناوخۆ و دەرەوە و وڵاتانی بیانی بۆ هەرێمی کوردستان لەنێوان ساڵانی ٢٠٠٧-٢٠٢١	٤١
٦	شوێنی نیشتەجێبوونی گەشتیاران و ژمارەی گەشتیاران	١١٣
٧	دابەشبوونی جۆری بەسەر مەزارگە و پەرستگا ئاینییەکان	١١٥
٨	دابەشبوونی گروپی تەمەنی گەشتیاران	١١٦
٩	بارودۆخی کۆمەڵایەتی گەشتیارانی ئایینی	١١٧
١٠	ئاستی بڕوانامەی گەشتیارنی ئایینی	١١٨
١١	جۆری پیشەی گەشتیارانی ئایینی	١١٩
١٢	داهاتی مانگانەی گەشتیارانی ئایینی	١٢٠
١٣	دووبارەکردنەوەی گەشتوگوزاری ئایینی لای گەشتیارانی ئایینی بۆ شوێنە ئاینییەکان	١٢١
١٤	ئارەزووی گەشتیاران بۆ شوێنە ئاینییەکان	١٢٢
١٥	گرنگترین هۆکارەکانی ئەنجامدانی گەشتوگوزاری ئایینی	١٢٤
١٦	هۆکارەکانی نە مانەوەی گەشتیارانی بیانی بۆماوەیەکی زۆر	١٢٥
١٧	شوێنی مانەوەی گەشتیاران	١٢٥
١٨	باشترین کاتەکانی گەشتوگوزاری ئایینی	١٢٦
١٩	هۆکارەکانی ڕاکێشانی گەشتیاران بۆ ناوەندە ئاینییەکان	١٢٨
٢٠	بەکارهێنانی هۆیەکانی گواستنەوە لای گەشتیاران	١٢٩
٢١	بەربەستەکانی بەردەم گەشتیاران	١٣١
٢٢	پێشنیارەکان بۆ پەرەپێدانی گەشتوگوزاری ئایینی	١٣١
٢٣	شوێنە ئاینییەکان بەپێی سەنگی گەشتیاران	١٣٣

پێڕستی نەخشەکان

ژمارە	بابەت	لاپەڕە
١	شوێنی جوگرافی ناوچەی لێکۆڵینەوە بەپێی کوردستانی عێراق	٦
٢	ناوچەی لێکۆڵینەوە	٨
٣	دابەشبوونی جوگرافی شوێنەوارە ئاینییەکانی موسڵمانان لە پارێزگای هەولێر	٥٠
٤	دابەشبوونی جوگرافی شوێنەوارە ئاینییەکانی موسڵمانان لە پارێزگای سلێمانی	٦١
٥	دابەشبوونی جوگرافی شوێنەوارە ئاینییەکانی موسڵمانان لە پارێزگای دهۆک	٦٧
٦	پارێزگای هەڵەبجە	٧٠
٧	ئیدارەی گەرمیان	٧٣
٨	دابەشبوونی جوگرافی کڵێساکانی پەیرەوانی ئایینی مەسیحی لە پارێزگای هەولێر	٧٩
٩	دابەشبوونی جوگرافی کڵێساکانی پەیرەوانی ئایینی مەسیحی لە پارێزگای سلێمانی	٨٢
١٠	دابەشبوونی جوگرافی کڵێساکانی پەیرەوانی ئایینی مەسیحی لە پارێزگای دهۆک	٨٥
١١	قەزای شەنگال بەپێی هەرێمی کوردستانی عێراق	٨٨
١٢	دابەشبوونی جوگرافی پەرستگا و مەزارگە ئاینییەکانی ئێزیدییەکان	٩٦
١٣	شوێنە ئاینییەکانی ناوچەی لێکۆڵینەوە	١٠٨
١٤	شوێنە ئاینییەکان بەپێی سەنگی گەشتیاران	١٣٤

پێڕستی وێنەکان

ژمارە	بابەت	لاپەڕە
١	سعودیه	١٦
٢	نەجەف و کەربەلا	١٧
٣	قودس	١٧
٤	مزگەوتی ئایا صۆفیا و مۆزەخانەی جەلالەدینی ڕۆمی	١٨
٥	مزگەوتی ست زەینەب – تەکیەی السلیمانیه	١٩
٦	مقام هارون	١٩
٧	مزگەوتی سان پترسبۆرگ	٢٠
٨	مزگەوتی جاما دلهی	٢٠
٩	ڤاتیکان	٢١
١٠	کڵێسای سیرجیوس – کڵێسای سانت کاترین	٢٢
١١	کڵێسای مار نهرا	٢٣
١٢	کڵێسای سانت شابیل	٢٤
١٣	کڵێسای سان سبستیان	٢٤
١٤	دیواری بوراق	٢٥
١٥	شاری لاسا	٢٦
١٦	شارستانیەتی مایا	٢٧
١٧	کوم میلا	٢٨
١٨	مزگەوتی گەورەی قەڵا	٤٧
١٩	مزگەوتی جەلیل خەیات	٤٨
٢٠	مەزارگەی شێخی باڵەکایەتی	٤٨
٢١	مەزارگەی شێخی هیران	٤٩
٢٢	مەزارگەی هەیبەت سوڵتان	٤٩
٢٣	مزگەوتی گەورەی سلێمانی	٥٢
٢٤	مزگەوتی خانەقای مەولانا خالیدی نەقشبەندی	٥٣
٢٥	تەکیەی عەلیەی قادری کەسنەزانی	٥٤
٢٦	گوند و مزگەوتی گڵەزەردە	٥٥
٢٧	مەزارگەی شێخ عیسی و شێخ موسی	٥٦
٢٨	مەزارگەی شێخ ئیسماعیلی عەوەڵان	٥٧

٢٩	مەزارگەی مەلا عبدالرحمنی گەورەی پێنجوێن	٥٧
٣٠	پیری شەوکێڵ	٥٨
٣١	مەزارگەی پیرمەنسوور	٥٩
٣٢	حسێنیەی حەکیم	٥٩
٣٣	مزگەوتی گەورەی ئاکرێ	٦٢
٣٤	مزگەوتی حاجی ئەحمەد	٦٣
٣٥	مزگەوتی گەورەی ئامێدی	٦٣
٣٦	مەزارگەی شێخ عبدالعزیز گەیلانی	٦٤
٣٧	تەکیەی بریفکانی	٦٥
٣٨	مەزارگەی زەمبیل فرۆش	٦٥
٣٩	شوێنەواری قوتابخانەی قوببەهان	٦٦
٤٠	مەزارگەی شێخ عوسمانی بیارە لە تورکیا	٦٨
٤١	خانەقای بیارە	٦٩
٤٢	گۆڕستانی شێخ صاڵح بەرزنجي	٧١
٤٣	مەزارگەی باوە مەحمود	٧٢
٤٤	عەنکاوە	٧٦
٤٥	مەزارگەی ڕەبەن بۆیا	٧٨
٤٦	مەڕپین قەدیشە	٧٨
٤٧	کڵێسای مەریەم عەذراء	٨٠
٤٨	کڵێسای مار یوسف کلدان	٨١
٤٩	کڵێسای نوێی مار یوسف	٨١
٥٠	کڵێسای شەهید مار ایث الاها	٨٣
٥١	کڵێسای مار عودیشو	٨٤
٥٢	کڵێسای مار نرسای ئاشووري	٨٤
٥٣	شوێنەواری ئایینی شوش	٨٥
٥٤	شوێنەوارە ئاینییەکانی ئێزیدییەکان (شەوی بەرات – کانی سپی)	٩٠
٥٥	پەرستگای لالش	٩١
٥٦	پەرستگای لالش لەکاتی نۆژەنکردنەوەدا	٩٣
٥٧	پەرستگای شێخ ئادی	٩٤
٥٨	پەرستگای مەحا رشان	٩٤
٥٩	مەزارگەی شرف الدين	٩٥

٦٠	شوێنەواری ئایینی زەردەشتی لە ئەشکەوتی قزقاپان	٩٩
٦١	پەردیوەر	١٠٠
٦٢	گوندی هاوار	١٠١
٦٣	گوندی ئەحمەد برنده	١٠٢
٦٤	مەزارگەی پیرەمەگروون	١٠٣
٦٥	شوێنەواری ئایینی جوولەکە لە شاری سلێمانی	١٠٤
٦٦	شوێنەواری ئەشکەوتی بەهائیەکان لە گوندی شەدەڵە	١٠٥

پێڕستی شێوەکان

ژمارە	بابەت	لاپەڕە
١	گەشتوگوزاری ئایینی و پەیوەندی لەگەڵ جۆرەکانی تری گەشتوگوزار	١٣
٢	پاڵنەرەکانی گەشتکردن	٣٠
٣	ژمارەی گەشتیاران لەنێوان ساڵانی ٢٠٠٧-٢٠٢٠لە ناوچەی لێکۆڵینەوە	٣٤
٤	شێوە ئەندازەیی لالش	٩١
٥	شوێنی نیشتەجێبوونی گەشتیاران و ژمارەی گەشتیاران	١١٤
٦	ژمارە و جۆری گەشتیاران	١١٥
٧	دابەشبوونی گروپی تەمەنی گەشتیاران	١١٦
٨	بارودۆخی کۆمەڵایەتی گەشتیارانی ئایینی	١١٧
٩	ئاستی بڕوانامەی گەشتیارانی ئایینی	١١٨
١٠	جۆری پیشەی گەشتیارانی ئایینی	١١٩
١١	داهاتی مانگانەی گەشتیارانی ئایینی	١٢٠
١٢	دووبارەکردنەوەی گەشتوگوزاری ئایینی لای گەشتیارانی ئایینی لەماوەی ساڵێکدا	١٢٢
١٣	ئارەزووی گەشتیاران بۆ شوێنە ئاینییەکان	١٢٣
١٤	گرنگترین هۆکارەکانی ئەنجامدانی گەشتوگوزاری ئایینی	١٢٤
١٥	شوێنی مانەوەی گەشتیاران	١٢٦
١٦	باشترین کاتەکانی گەشتوگوزاری ئایینی لای گەشتیارانی ئایینی	١٢٧
١٧	هۆکارەکانی ڕاکێشانی گەشتیاران بۆ ناوەندە ئاینییەکان	١٢٨
١٨	هۆکارەکانی ئەنجامندانی چالاکیە گەشتوگوزارییەکان لای گەشتیارانی ئایینی	١٣٠
١٩	پێشنیارەکان بۆ پەرەپێدانی گەشتوگوزاری ئایینی	١٣٢
٢٠	شوێنە ئاینییەکان بەپێی سەنگی گەشتیارانی ئایینی	١٣٣

پێشەکی

چالاکی گەشتوگوزار بە ئەندازەی تەمەنی مرۆڤ کۆنە، لەڕابردوودا مرۆڤەکان بە تاک و کۆمەڵ گەشتیان دەکرد بە مەبەستی دەستەبەرکردنی پێداویستیەکانی ژیانیان لە خۆراک و جلوبەرگ. کاریگەری ڕاستەوخۆی لەسەر لایەنی ئابووری و کۆمەڵایەتی و ژینگەیی و ڕۆشنبیری و رامیاری ..... هتد هەیە، هۆکارە بۆ دروستکردنی پەیوەندی دۆستانە لەنێوان گەلان یاخود پێکهێنانی کەشێکی لێبووردەیی.

گەشتوگوزاری ئایینی تێرکردنی پێداویستیە ڕۆحیەکانی گەشتیار و دەرفەتێکە بۆ ئاشنابوون و ناسینی ئەزموون و داب و نەریتی کلتووره جیاوازەکان، بەشداریکردنە لە بوژاندنەوەی ئابووری نیشتمانی. یاخود بریتییە لەو هەڵسوکەوتە مرۆییەی کە بە هاتووچۆی تاکەکان لە شوێنی نیشتەجێبوونیانەوە نوێنەرایەتی دەکرێت، کە خاڵی دەستپێکە بۆ گەیشتن بە شوێنە ئاینییەکان، دیاردەیەکی کۆنە و هەربۆیە ئەستەمە سەرەتای ڕاستەقینەی دیاری بکرێت. پێشبینی دەکرێت لە داهاتوویەکی نزیکدا ببێتە گەورەترین پیشەسازی گەشتیاری لە جیهاندا .

مەزارگە و پەرستگا ئاینییەکان ڕێژەیەکی بەرچاو لە گەشتیاری ئاینییان تیادا بەیدەکرێت، ئەمەش بەهۆی ئەو فرە ئایین و پێکەوە ژیانەی لە ناوچەی لێکۆڵینەوەدا هەیە. زۆرێک لەشوێنەواری ئایینی و مەزارگە جیهانیەکانی تیادایە لەوانەش (لالش ، تەکیەی عەلیەی قادری کەسنەزانی، خانەقای بیارە و تەوێڵە و لە ئێستادا بە مەڵبەندی تەریقەتی نەقشبەندی دادەنرێت لە عێراق و جیهاندا، کڵێساکانی عەنکاوە، کەنیسەی مەریەم عەزراء ...هتد) لەدوای ئازادکردنی عێراق لەساڵی٢٠٠٣ هەرێمی کوردستان تاکە شوێنە کە تیایدا هەموو پێکهاتە ئایینی و نەتەوەیی و مەزهەبیەکان هەست بە ئاسوودەیی دەکەن و هیچ کەسێک لەسەر ئەم جیاوازیە ڕووبەڕووی کێشە و گرفت نەبۆتەوە.

گرنگی لێکۆڵینەوەکە

١- یەکێک لە لێکۆڵینەوە گرنگەکانە پێشتر لێکۆڵینەوەی لەسەر نەکراوە لەبواری گەشتوگوزاری ئایینی دا .

٢-پەرەپێدانی گەشتوگوزاری ئایینی داهاتی زۆر دەستەبەر دەکات ئەگەر پلان و ڕێکخستنەوەی تەواو بۆ ناوەندە ئاینیە جیاوازەکان بکرێت .

٣-هۆکارێکە بۆ ڕاکێشانی گەشتیاری جیاواز لە دەرەوەی وڵات، لەبەرئەوەی چەندین ناوەندی ئایینی وەک(مزگەوت، تەکیە و خانەقا ، کەنیسە، مەزارگە، پەرستگا ....هتد) لەم ناوچەیەدا بەدیدەکرێت.

٤- بۆتە دیاردەیەکی جیهانی، ئەمەش بەهۆی کاریگەرییە ئابووری و کۆمەڵایەتیەکانی، کە لەم جۆرەی گەشتوگوزاردا بەرجەستە دەبێت، بە لەبەرچاوگرتنی ئەوەی ناوچەی لێکۆڵینەوە خاوەنی سامانێکی زۆری سەرچاوەی گەشتیاری جۆراوجۆرە.

کێشەی لێکۆڵینەوەکە

لەگرنگترین کێشە دیارەکانی گەشتوگوزاری ئایینی لەناوچەی لێکۆڵینەوەدا کەمی خزمەتگوزاری و نەبوونی لە ئاستێکی وا کە سەرجەم گەشتیاران ڕوو لەم شوێنانە بکەن، سستی و کەمی وەبەرهێنان لە گەشتوگوزاری ئایینی بە بەراورد بە جۆرەکانی تری گەشتوگوزار.

گریمانەی لێکۆڵینەوەکە

١-دابەشبوونی جوگرافی مەزارگە و پەرستگا ئاینییەکان ڕێگربووە لە دابینکردنی خزمەتگوزاریە جیاوازەکان ؟

٢-ئەو خزمەتگوزارییەی لەو ناوچەیەدا هەیە لە ئاستێکدایە بتوانێت گەشتیار زیاتر ڕابکێشێت بۆ مەزارگە و پەرستگا ئاینییەکان ؟

٣- توانستەکانی گەشتوگوزاری ئایینی لەو ئاستەدایە بتوانێت گەشتیار ڕابکێشێت بۆ ناوچەی لێکۆڵینەوە؟

٤-کۆمەڵێک گرفت و بەربەست بوونەتە هۆی دەرنەکەوتن و نیشاننەدانی گەشتوگوزاری ئایینی لە ناوچەکەدا .

ئامانجی لێکۆڵینەوە

١-ناساندنی شوێنە گەشتیارە ئاینییەکان .

٢-چۆنیەتی دابەشبوونی جوگرافی شوێنە ئاینییە جۆربەجۆرەکان .

٣-هەڵسەنگاندنی گرفتەکان و چۆنیەتی پەرەپێدانی گەشتوگوزاری ئایینی لەناوچەی لێکۆڵینەوەدا .

هۆکارەکانی هەڵبژاردنی لێکۆڵینەوەکە

١-گەشتوگوزاری ئایینی لەپاڵ جۆرەکانی تری گەشتوگوزار، پانتاییەکی فراوان داگیر دەکات، لەبەرئەوەی تایبەتمەندە بە چەندین بنەمای مرۆیی گەشتوگوزار، هەموو ئەم بنەمایانەش لەناوچەی لێکۆڵینەوەدا بەدیدەکرێن .

٢-دابەشبوونی جوگرافی مەزارگە و پەرستگا ئاینییەکان لەڕووبەری جیاواز لەناوچەی لێکۆڵینەوەدا، بەجۆرێک هەر ناوچەیەک دەوڵەمەندە بە جۆرێک لە جۆرەکانی گەشتوگوزاری ئایینی، وەکو پارێزگای سلێمانی مەڵبەندی تەکیەی عەلیەی قادری کەسنەزانی و مزگەوتی گەورەی سلێمانی و تەریقەتی نەقشبەندی، پارێزگای هەولێر سوڵتان مظفر الدین و بوونی کڵێساکانی پەیڕەوانی مەسیحی و کریستیانەکان لە عەنکاوە، پارێزگای دهۆک بوونی قەزای شێخان و پەرستگای لالشی- ئێزیدییەکان و مەزارگە و ناوەندە ئاینییەکانی تەوێڵە و بیارە لە پارێزگای هەڵەبجە، مەزارگەی شێخ صالح بەرزنجی لەئیدارەی گەرمیان، ئەمەش تایبەتمەندیەکی گرنگی گەشتوگوزاری ئاینییە، بۆ بەیەکەوە بەستنەوەی سەرجەم ناوەندە ئاینییەکان .

میتۆدی لێکۆڵینەوەکە

بە مەبەستی گەیشتن بە ئامانجی لێکۆڵینەوەکە پشت بە چەندین میتۆد بەستراوە، بۆئەوەی ناوچەی لێکۆڵینەوە لەڕووی ئایین و دابەشبوونی مەزارگا و پەرستگاکانەوە بناسێندرێن و ئەو هۆکارانەش دیاریبکرێت کە کاریگەریان لەسەر ئەم دابەشبوونە هەیە. هەر یەکێک لە میتۆدە بەکارهاتووەکان ڕۆڵی گرنگ دەبینن، چونکە هەریەکەیان پەیوەستن بەچوارچێوەی بابەتێکی دیاریکراوەوە، بەڵام دەشێت لە بابەتێکدا یاخود

لێکـــۆڵینەوەکە بەگشـــتی میتۆدێـــک زیـــاتر لەوانی تـــر بەکاربهێنـــدرێت، لەبەرئەوە بەشـــێوەیەکی گشـــتی لێکۆڵینەوەکە (میتۆدی وەسفی و شیکاری) تیادا بەکارهاتووە .

بەکارهێنانی ئەم میتۆدە وا پێویستی دەکرد کارەکە بەچەند قۆناغێک ئەنجام بدرێت. بەمجۆرەی خوارەوە:-

أ-کـۆکردنەوەی داتـای تـایبەت لەســەر بـابەتەکە بە پشـت بەســتن بەســەرچاوەی فەرمی، جیـا لە ســەردانی ڕاســتەوخۆی تــوێژەر بــۆ نــاوچە جیاجیاکــانی نــاوچەی لێکــۆڵینەوە، بە مەبەســتی بینیــنی نــاوچە ئاینییەکــان و وێنەگرتن و چاوپێکەوتن لەگەڵ کەسایەتیە ئایینی و گەشتیارانی ئایینی .

ب-پیشـــاندانی هەمـــوو دیاردەکـــان بەشـــێوەی جیـــاواز، لەبەرئەوەی هەمـــوو ئەو شـــێوازانە گرنـــگ و هۆکـــارێکی یارمەتیدەرن بۆ گەیشتن بە ئامانجی لێکۆڵینەوەکە، لەوانە بەکارهێنانی (نەخشە – وێنە – خشتە – شێوە)

پ-بەکارهێنـــانی چەنـــدین ســـەرچاوەی زانســـتی لەســـەر گەشـــتوگوزاری ئـــایینی، ئەمەش بەمەبەســـتی بەراوردکـــردن و شـــیکاری ئەم شـــوێنە ئاینییـــانە بەنـــاوچەی لێکـــۆڵینەوە، تـــاوەکو هەمـــوو پرەنســـیپەکانی گەشـــتیاری ئـــایینی تیـــادا بەدیبکرێت و جیاواز بێت لەجۆرەکانی تری گەشتوگوزار.

لێکۆڵینەوەکانی پێشووتر :

١-سـعد ابـراهيم حمـد، تخطـيط و تنميـة خـدمات السـياحة الدينيـة و أثرهـا في نمـو الطلـب السـياحي في محافظة نينوى، رسالة ماجستير(غير منشورة)، كلية التربية، جامعة ديالى، العراق، ٢٠٠٩.

٢-سـلام عايـد يعقـوب صـويص، واقـع الحركـة السـياحة في المواقـع الدينيـة في الاردن، رسـالة ماجسـتير(غير منشورة)، جامعة الاردن، ٢٠٠١.

٣-مهـدى عمـاد عزيـز، دور الاسـتثمارات في السـياحة الدينيـة منطقـة الدراسـة كـربلاء، رسـالة ماجسـتير (غير منشورة)، جامعة بغداد، العراق، ٢٠٠٩.

٤-عـلى عبـاس عـلى العيسى، السـياحة الدينيـة في محافظـة كـربلاء، رسـالة ماجسـتير(غير منشـورة)، كليـة الاداب، جامعة بغداد، العراق، ٢٠٠٤.

٥-سـليم جبـار فـرج، العوامـل الجغرافيـة المـؤثرة في حركـة السـياحة الدينيـة لمحافظـة النجـف الاشرف، رسالة ماجستير (غير منشورة)، جامعة قناة السويس، مصر، ٢٠١٦.

٦-محمـد حسـن رضـا القـزويني، السـياحة الدينيـة وسـبل تنظيمهـا، الـدبلوم العـالي(غـير منشـورة)، كليـة الادارة والاقتصاد، جامعة القادسية، العراق، ٢٠١٧.

٧-رضـا صـاحب و زينـب هـادي معيـوف ابـو حمـد، السـياحة الدينيـة في النجـف و سـبل تطورهـا، مجلـة مركـز دراسات الكوفة، المجلد٢، العدد٢، العراق، ٢٠١١.

٨-الجيعفـري، زينـب عـلى داشـور الجيعفـري، السـياحة الدينيـة في العـراق و أثرهـا في الزيـادة الـدخل القـومي العـراقي للمـدة ٢٠٠٠-٢٠٠٩، مجلـة جامعـة واسـط، كليـة الادارة والاقتصـاد، قسـم الاتصـاد، العـدد (٧)، مجلد (٥) ، جامعة واسط، العراق، ٢٠١٢.

پلانی لێکۆڵینەوەکە

بـــۆ گەیشـــتن بە ئامـــانجی لێکـــۆڵینەوەکە پـــلانی لێکـــۆڵینەوەکە پێکهـــاتووە لە ســـەرەتا و پێشـــەکی و سێ بەش و دەرئەنجـــام و ڕاســـپاردە و لیســـتی ســـەرچاوەکان و پاشـــکۆیەک و لەگەڵ پـــوختەی لێکـــۆڵینەوەکە، بە هەر سێ زمـــانی ئینگلـــیزی (کـــوردی – عەرەبی – ئینگلـــیزی) بەجۆرێـــک بەشـــەکانی لێکـــۆڵینەوەکە بەم شـــێوەیەی خـــوارەوە دابەشکراوە :-

بەشی یەکەم : ئەم بەشە تایبەتکراوە بە (چوارچێوەی تیۆری لێکۆڵینەوەکە)

باسی یەکەم : ناساندن و شوێنی جوگرافی ناوچەی لێکۆڵینەوەکە

باسی دووەم : گرنگی و مێژووی گەشتوگوزار و تایبەتمەندێتی گەشتوگوزاری ئایینی .

باسی سێ یەم : جووڵەی گەشتیاری لە هەرێمی کوردستان

بەشی دووەم : مەزارگە و شوێنە ئاینییەکان

باسی یەکەم : مەزارگە و شوێنە پیرۆزەکانی ئایینی ئیسلام

باسی دووەم : کڵێسا و شوێنی ئایینی مەسیحی

باسی سێ یەم : پەرستگا و شوێنی ئایینی ئێزیدییەکان

باسی چوارەم : پەرستگا و شوێنی کەمە ئاینەکانی تر

بەشی سێ یەم : داهاتووی گەشتوگوزاری ئایینی لە هەرێمی کوردستان

باسی یەکەم : شیکردنەوە و هەڵسەنگاندنی داواکاری ڕاستەقینە (فۆرمی ڕاپرسی)

باسی دووەم : کێشە و گرفتەکانی بەردەم پەرەپێدانی گەشتیاری ئایینی لە ناوچەی لێکۆڵینەوە

باسی سێ یەم : داهاتووی گەشتوگوزاری ئایینی لە ناوچەی لێکۆڵینەوە .

بەشی یەکەم

چوارچێوەی تیۆری لێکۆڵینەوەکە

بەشـێوەیەکی گشـتی ئەم بەشـە لە سێ بـاسی سـەرەکی پێکـدێت، بـاسی یەکەم وەک دەروازەیەکەیە بـۆ ناسـینی نـاوچەی لێکـۆڵینەوە، لەلایەنی مـرۆییەوە، کە هۆکـاری سـەرەکیە بـۆ سـەرهەڵدان و دروسـتبوونی چـالاکیە گەشـتوگوزاریەکان، هەمـوو ئەم هۆکـارانەش لەنـاوچەی لێکۆڵینەوەکەمانـدا بەدیـدەکرێن و توانسـتێکی گـرنگی سـەرچاوە گەشـتوگوزاریەکانن، لەبەرئەوە دەکرێـت چـالاکی گەشـتوگوزار ببێـتە بنەمـایەک بـۆ دەرکەوتـن و ناسـاندنی ئەم شـوێنە بەجیهـانی دەرەوە، دواتـریش هـاتنی گەشـتیارانی نـاوخۆ و بیـانی، دەسـتکەوتنی چەنـدین هەلی گرنـگ لەلایەنی کـۆمەڵایەتی و ئـابوری و کلتوورەوە....هتـد، لە بـاسی دووەمـدا بـابەتی گـرنگی لێکـۆڵینەوەکەیە ئەویـش تایبەتمەنـدیەکانی گەشـتوگوزاری ئـایینی یە، کە تەواوی لێکـۆڵینەوەکەی لەسـەر بنیـادنراوە، کۆمەڵێـک بـابەت و بـاسی گـرنگی تیـادا خـراوەتەڕوو، تـاوەکو ئەوەی زانیـاری گشـتگیر لەسـەر گەشـتوگوزاری ئـایینی لەلایەنی سـەرهەڵدان و نـاوچە ئـایینی و کەسـایەتیە ئاینییەکـانەوە نیشـانبدرێت، هەڵـبەتە هەمـوو ئەمـانەش بە شـیکردنەوە و بەکارهێنـانی وێـنە و خشـتە ئاماژەیـان پێیکـراوە، هەروەهـا لە گـرنگترین وڵاتە ئاینییەکـان لەسـەر ئاسـتی جیهـان بە وێـنە و ڕونکـردنەوە و زانیـاری لەسـەر ئـایینەکە باسـکراوە، گـرنگترین ئەو وڵاتـانە خـراونەتەڕوو کە گەشـتوگوزاری ئـایینی لە وڵاتەکانیانـدا لە جـۆرە گرنگەکـانی گەشـتوگوزارە و سـاڵانە ڕێـژەیەکی زۆر لە گەشـتیار لەسـەر ئاسـتی جیـاواز سـەردانی شـوێنە ئاینییەکـان دەکەن، بـاسی سـێیەم کۆتـا بـاسی ئەم بەشـەیە کە پەیوەسـتە بە جـوڵەی گەشـتیاری لە هەرێـمی کوردسـتان ، جـووڵەی گەشـتیاری لەنێـوان سـاڵانی (٢٠٠٧ بـۆ ٢٠٢٠) باسـکراوە، گـرنگترین ئەو هۆکـارانە خـراونەتەڕوو کە گەشـتیاران لەنێـوان سـاڵەکاندا کەم و زیادیـان کـردووە، لەلایەکی تریشـەوە پارێزگاکـانی نـاوچەی لێکـۆڵینەوە لەڕووی هـاتن و زۆر و کەمی گەشتیارانەوە بەڕیزبەندی و نەخشەوە باس و خواسی لەسەر کراوە.

باسی یەکەم

ناساندن و شوێنی جوگرافی ناوچەی لێکۆڵینەوە

شـــوێن (Location) دیـــاردەیەکی بنچینەیـــیە لە تـــوێژینەوە و لێکۆڵینەوەکـــانی جوگرافیـــادا، ڕەگەزێـــکی ســـەرەکی سروشـــتییە، مـــرۆڤ لەو نێوەنـــدەدا دامەزراوەکـــانی ژیـــانی لەســـەر دادەمەزرێنێـــت([١]). بەیەکێـــک لە گـــرنگترین پێکهاتەکـــانی جوگرافیـــا دادەنرێـــت، نـــاتوانین لێکـــۆڵینەوە لە بابەتەکـــانی جوگرافیـــا بکەیـــن ئەگەر نەیبەســـتینەوە بەشـــوێنەوە([٢]). ڕۆڵـــێکی بەرچـــاوی لە شـــیکاری جـــوگرافی و خســـتنەڕووی دەرئەنجـــامە ئـــابووری و کـــۆمەڵایەتی و ســـیاسی و بەرژەوەندیەکانـــدا هەیە([٣]). کاردەکـــاتە ســـەر ســـەرهەڵدان و پێشـــکەوتنی گەشـــتوگوزار لە هەر نـــاوچە و هەرێمێکـــدا بێـــت، گـــرنگیەکەی لەوەدا دەردەکەوێـــت کە لە لایەک جـــوگرافی نـــاوچەکە و ســـیمای سروشـــتی و ئـــابووری و کـــۆمەڵایەتی ئەو مەڵبەنـــدانە دیـــاری دەکـــات کە تیـــایەتی و لەلایەکی تـــرەوە ئەوکـــات و دووریـــیەی کە گەشـــتیار دەیبڕێـــت لە شـــوێنی دەرچـــوونیەوە بـــۆ شـــوێنی گەشـــتەکەی(ناوچەی پێشـــوازی). یـــان کـــاریگەری شـــوێنی جـــوگرافی لە دیـــاریکردنی دووری نێـــوان ناوچەکـــانی شـــوێنی دەرچـــوونی گەشـــتیار و مەڵبەنـــدە گەشـــتوگوزارییەکە و ئەوکـــاتەی کە پێویســـتیەتی بـــۆ بـــڕینی دوورییەکە بەرجەســـتە دەکرێـــت([٤]). شـــوێنی جـــوگرافی هەر نـــاوچەیەک بـــایەخی گەشـــتیاری ئەو شـــوێنە دیاریـــدەکات، نـــزیکی ئەو شـــوێنە لەســـەر ئاســـتی نـــاوخۆیی و هەرێـــمی و نێـــودەوڵەتی، یـــان لە نـــاوچەی داواکـــاری گەشـــتیاری کە دەبێـــتە فـــاکتەری ڕاکێشـــانی گەشـــتوگوزار، یـــاخود بەپـــێچەوانەوە شـــوێنی پەراوێزخـــراو لەبـــایەخی گەشـــتیاری ئەو شـــوێنە کەم دەکـــاتەوە([٥]). هەرێـــمی کوردســـتان دەکـــــەوێتە نێـــوان بـــازنەکـــانی پـــانی (٣٤-٥٧ _ ٢٢-٣٧) و هێڵەکـــانی درێـــژی (٠٨- ٤١ _ ١٨ – ٤٦) ([٦]). نەخشـــەی (١)، هەرکاتێـــک شـــوێنی گەشـــتیاری لەو ناوچـــانە نزیـــک بێـــت کە گەشـــتیار ڕادەکێشـــن و دانیشـــتوانەکەی خـــاوەن ئاســـتێکی بەرزی ئـــابووری و کـــۆمەڵایەتی بـــن، بەجۆرێـــک کە بتـــوانن بە ئاســـانی و بەتێچـــوویەکی کەم و چەنـــدین ڕێگـــای جیـــاوازی گواســـتنەوە بـــگەنە ئەو ناوچـــانە، ئەوا ئەوکـــاتە زۆرتـــرین داواکـــاری گەشتوگوزاری لەسەر دەبێت([٧]).

---

[١]- محمـد احمـد السـامرائي ، موسـوعة المصـطلحات العلميـة في الجغرافيـا السياسـية والجيوبولتيـک، الـذاكرة للنشرـ والتوزيـع، عمـان، ٢٠١٢، ص ٢٢٣.

[٢] - هاوڕێ مەلا ڕەئوف، شوێنی جوگرافی، چاپی یەکەم، چاپخانەی سەردەم، سلێمانی، ٢٠١٢، ل ١٩ .

[٣] - فؤاد حمه خورشيد، الجيوبولتيكس المعاصر، المطبعة الاولى، الطبعة الاولى، السليمانية، ٢٠١٣، ص ٦١.

[٤]- هـدی صـباح نجـم الـدین و ڕۆژان صـباح احمـد، هەڵسـەنگاندنی توانسـتی گەشـتوگوزاری ئەشـکەوتەکانی قەزای سـۆران و مێرگەسـۆر، زانکـۆی سـەلاحەدین، کـۆلێژی بەڕێـوەبردن و ئـابووری، گۆڤـاری تـوێژەر، ژمـارەی تـایبەت بە کۆنفرانسیـ جـوگرافی، هەولـێر، ٢٠١٩، ل ٩٧ .

[٥] - شیروان عمر رشید، شیکردنەوەی جوگرافی بۆ ئاماژەکانی جوڵەی گەشتیاری و گیروگرفتەکانی لە پارێزگای سلێمانی لەنێوان ساڵانی (٢٠١٣-٢٠١٩)، گۆڤاری کوردستانی بۆ لێکۆڵینەوەی ستراتیجی، ژمارە ١٠، تشرینی یەکەم، سلێمانی، ٢٠٢١، ل ١٥٥ .

[٦]- سـفين جـلال فـتح الله، موقـع إقلـيم كردسـتان العـراق(دراسـة في الجغرافيـا السياسـية) ، الطبعـة الأولى، المطبعـة شـهاب، اربيـل، ٢٠١٢، ص ٦٨.

[٧]- ئـازاد مـحەمەد ئەمـین نەقشـبەندی، دەربـارەی چەمـکی جوگرافیـایی هەرێـمی کوردسـتانی عـێراق، گۆڤـاری سـەنتەری لێکـۆڵینەوەی ستراتیجی، ژمارە ١، ساڵی ٥، هەولێر، نیسانی ١٩٩٦، ل ١٦ .

نەخشەی (١) شوێنی جوگرافی ناوچەی لێکۆڵینەوە بەپێی وڵاتانی دراوسێ

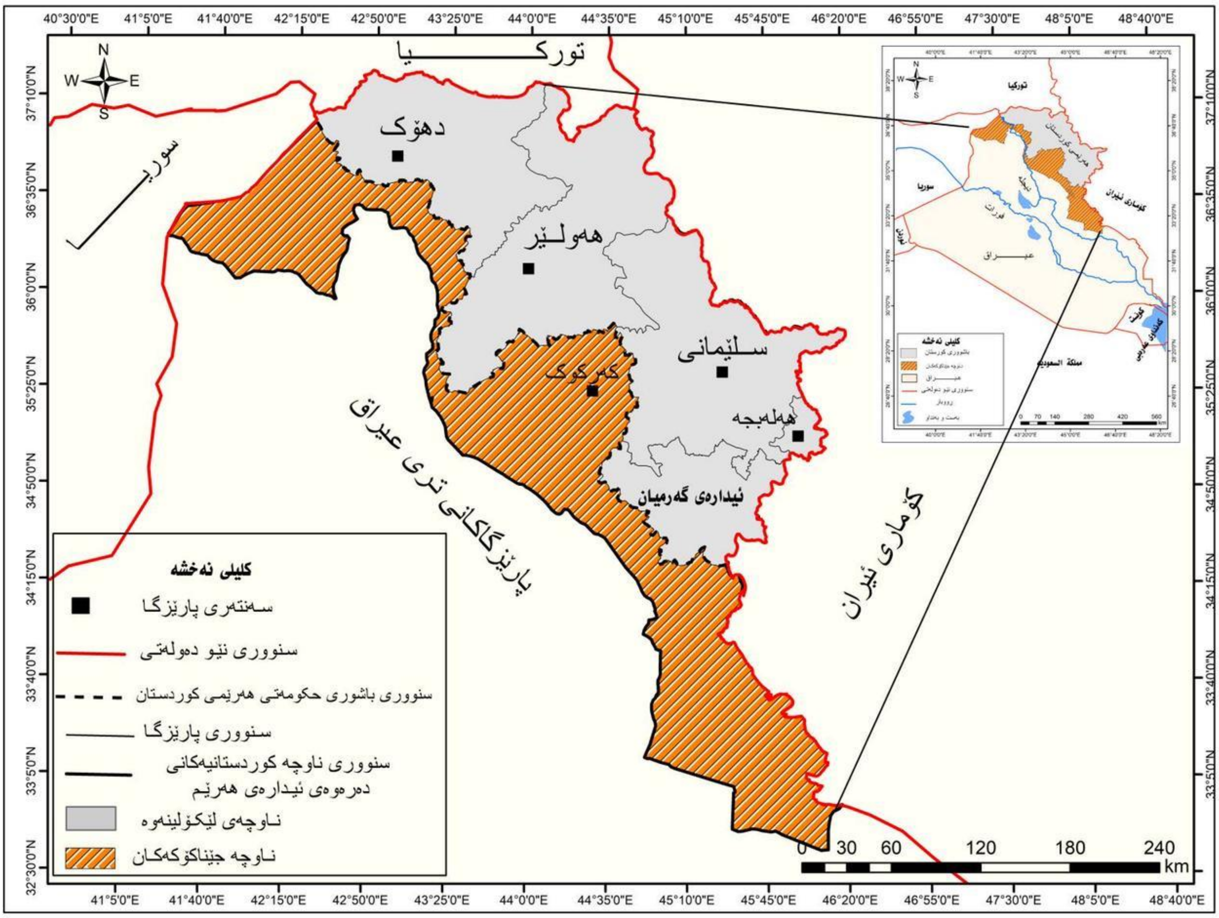

سەرچاوە : کاری توێژەر لەڕێگای بەکارهێنانی پرۆگرامی ARC.GIS10.8 بە پشت بەستن بە حکومەتی هەرێمی کوردستان، وەزارەتی پلاندانان، هۆبەی GIS ،٢٠١٤.

هەرێمی کوردستان نزیکەی(٤) بازنەی پانی پیادا تێپەڕ دەبێت، ئەمەش کاریگەری لەسەر دروستکردنی دوو جۆر ئاووهەوا هەیە، لە ناوچەکانی باکوری هەرێم ئاووهەوای دەریای ناوەڕاست بەسەری دا زاڵە، ناوچەکانی باشوریش ئاووهەوای نیمچەووشک(گەرمەسێر) ی هەیە و بۆتە هۆی دروستبوونی چوار وەرزی ساڵ([1]).

ئەم هەرێمە دەکەوێتە ژینگەیەکی سروشتی شاخاوی بە بەراورد بە بەشەکانی تری عێراق کە کەوتۆتە باکوری خۆرهەڵاتی عێراقەوە، ئەم شێوە تۆبۆگرافیایە کاریگەری لەسەر ئاووهەوا و دابەشبوونی دانیشتوان و شێوازەکانی کشتوکاڵ و چالاکیەکانی تری دانیشتوان هەیە([2]).

لەڕووی سنوری ڕامیارییەوە هەرچەندە سنوورێکی ڕامیارییە و لەنێوان عێراق و ئێران و تورکیا و سوریا دابەشکراوە. گرنگترین فاکتەری جیاکەرەوەیە لەنێوان یەکەیەکی ڕامیاری و یەکەکانی تردا، ئەم سنوورەش زۆرجار دروستبووە بەبێگوێدانە باری سروشتی و مرۆیی، لە ئەنجامی ڕێکەوتنی دوو دەوڵەت یان زیاتر دیاری دەکرێت و خاوەنداریێتی و دەسەڵات و سەروەری یاسای دەوڵەت سەبارەت بە دەوڵەتانی دەوروبەر دیاری

---

[1]- جەزا تۆفیق طالب، ڕووەکی خۆڕسک لە هەرێمی کوردستاندا، جوگرافیای هەرێمی کوردستانی عێراق، چاپی دووەم، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، سلێمانی، ١٩٩٩، ل ١٠٧ .

[2]- جزا توفیق طالب، المقومات الجيوبوليتيكية للأمن القومي في إقليم كوردستان، مركز كوردستان للدراسات الاستراتيجية، سليمانية، ٢٠٠٥، ص ٢٠ .

دەکات. سەبارەت بە هەرێمی کوردستانی عێراق ئەو بەشەی کوردستانە کە لەساڵی(١٩٢٥) لکێندراوە بە عێراقەوە، لەبەرئەوە دیاریکردنی سنووری خۆرهەڵات و باکور و باکوری خۆرئاوای ئەم هەرێمە کارێکی ئاسانە،چونکە هاوسنوورە لەگەڵ سنووری هەریەکە لە وڵاتانی (ئێران –تورکیا – سوریا) نەخشەی (٢)، ئەمەش سنوورێکی ڕامیاری دانپێدانراوە([1]) . هەرێمی کوردستان تاوەکو ئێستا کۆمەڵێک کێشەی لەسەرە کە بەجێ ناکۆک و کێشە لەسەر دادەنرێت، کە بڕیار وایە بەپێی ماددەی(١٤٠)ی دەستووری عێراق یەکلایی بکرێتەوە([2]). بەوتەی (فایەق سامەڕائی) : چیای حەمرین کە دەیان میل لە خوارووی کەرکوکەوە دوورە سنووری خوارووی کوردستان پێکدەهێنێت([3]). لە باکورەوە سنوری کوردستانی عێراق لەگەڵ تورکیا هاوبەشە، کە درێژیەکەی(٣٧٧کم٢) ([4]).لەبەرئەوە سنووری لێکۆڵینەوەکەمان تایبەت نیە بە هەموو بەشەکانی کوردستان، بەتایبەتی ناوچە کوردستانیەکانی دەرەوەی دەسەڵاتی هەرێمی کوردستان (المناطق المتنازع علیە)، بەڵکو بەشێوەیەکی گشتی ئەو سنوورە دەگرێتەوە کە ئێستا بەشێوەیەکی کرداری لەژێر دەسەڵات وهەژموونی حکومەتی هەرێمی کوردستاندایە، نەخشەی (٢).

نەخشەی(٢) هەرێمی کوردستان بەپێی یەکە کارگێڕییەکان

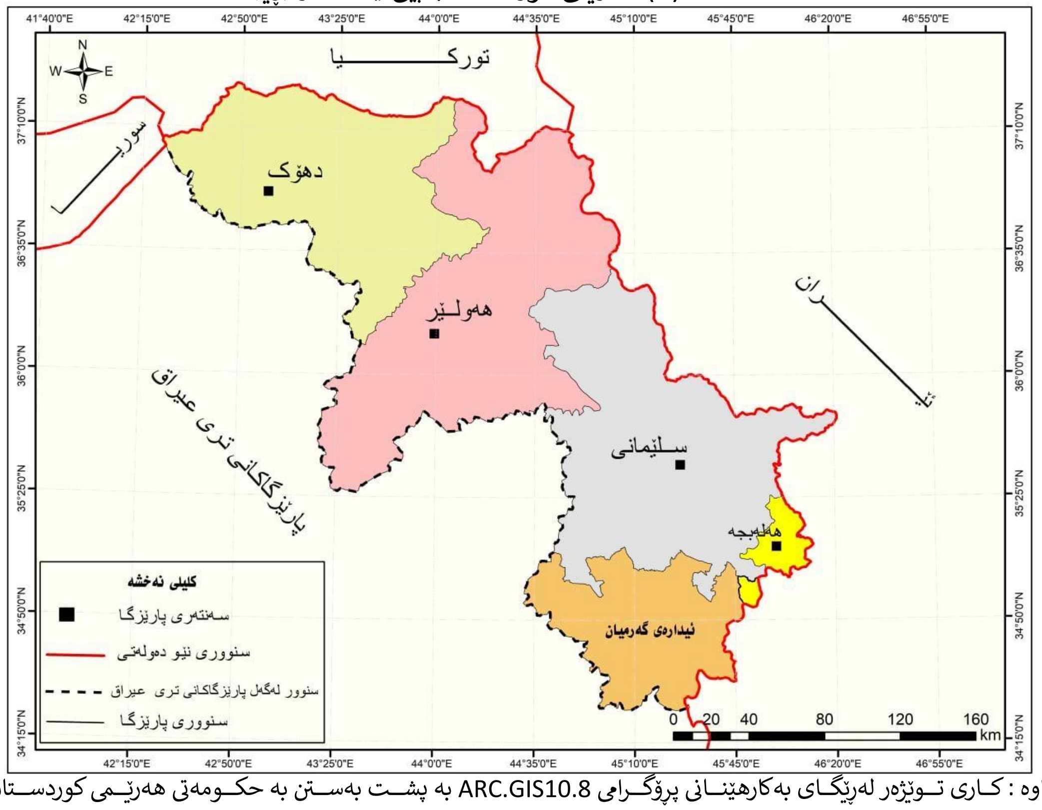

سەرچاوە : کاری توێژەر لەڕێگای بەکارهێنانی پرۆگرامی ARC.GIS10.8 بە پشت بەستن بە حکومەتی هەرێمی کوردستان، وەزارەتی پلاندانان، هۆبەی GIS .٢٠١٤.

---

[1]- جەزا تۆفیق طالب، بایەخی جیۆپۆلەتیکی دانیشتوانی هەرێمی کوردستانی عێراق، چاپی یەکەم، لە بڵاوکراوەکانی سەنتەری لێکۆڵینەوەی ستراتیجی، ١٩٩٠، ل ٢١.

[2]- هاوڕێ یاسین محەمەد ئەمین، لێکۆڵینەوەیەک لە جوگرافیای هەرێمی کوردستانی عێراق، چاپی دووەم، چاپخانەی کارۆ، سلێمانی، ٢٠١٣، ل ٢٠.

[3]- کۆمەڵێک مامۆستای زانکۆ، جیۆگرافیای هەرێمی کوردستانی عێراق، چاپی یەکەم، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردەی هەرێمی کوردستانی عێراق، هەولێر، ١٩٩٨، ل ١٧ .

[4]- هاوڕێ یاسین محمد امین ، لێکۆڵینەوەیەک لە جوگرافیای هەرێمی کوردستانی عێراق، چاپی یەکەم، چاپخانەی کارۆ، سلێمانی، ٢٠١١، ل ٢٠.

درێــژی و ڕێــژەی ســـنووری هەرێـــمی کوردســـتانیش بەپـــێی ســـنووری هەریەک لە وڵاتـــانی دراوسێ جیـــاوازە و دەگۆڕێت، خشتەی (١) .

خشتەی (١) درێژی و ڕێژەی سنووری هەرێم لەگەڵ عێراق و وڵاتانی دراوسێ

وڵات	درێـــژی ســـنووری هەرێم/کم	ڕێـــژەی ســـنووری هەرێـــم لە کـــۆی سنوورەکەی٪	درێـــژی ســـنووری عـــێراق لەگەڵ ئەو وڵاتە / کم	ڕێـــــــژەی(٪) ســـنووری هەرێـــم لەکـــۆی ســـنووری عێراق
ئێران	635	36.77	1300	48.84
تورکیا	377	21.83	377	100
سوریا	160	9.26	600	26.66
عێراق	555	32.14	-	
کۆی گشتی	1727	100	-	

ســەرچاوە : کــاری تــوێژەر پشــت بەســت بە :هــاوڕێ یاســین محەمــمەد ئەمــین، جوگرافیــای هەرێــمی کوردســتان، چــاپی سێ یەم ، چاپخانەی کارۆ، سلێمانی، ٢٠١٤، ل ٢٤ .

(هــاوڕێ یاســین محمــد امــین) ڕووبەر هەرێــمی کوردســتانی بە (٨٢.٧٣٧کــم٢) دادەنێــت([١]). بەڵام لەلای (عەبــدوڵا غەفــور) ڕووبەری هەرێــمی کوردستان دەگــاتە(٨٧.١١٧کــم٢) ([٢]). پەرلەمــانی هەرێــمی کوردســتان لە ڕەشــنووسی دەســتوور دا نــاوچە کێشــە لەســەرەکانی (المنــاطق متنــازع عليهــا) بە نــاوچە کوردســتانیەکانی دەرەوەی هەرێــمی کوردســتانی ناســاندووە، لەبەرئەوەی ڕووبەری ئێســتای هەرێــم بەبێ نــاوچە کێشــە لەســەرەکان کە هەر سێ پارێزگــای(هەولێر – ســـلێمانی – دهـــۆک – هەڵەبـــجە – ئیـــدارەی گەرمیـــان) دەگـــرێتەوە ڕووبەرەکەیــان کەمــترە لەنــاوچە جێناکۆکەکــان کە بــریتی یە لە (٣٧.٢٨٤کــم٢) بەڵام ئەمە لەکاتێکــدایە ڕووبەری نــاوچە جێناکۆکەکــان دەگــاتە(٤٥.٣٠٤کــم٢) ([٣]). ئەگەر ســەرنج بــدەین دەبینــین ســەبارەت بە دیــاریکردنی ڕووبەری هەرێــمی کوردســتان ڕاوبۆچــونی جیــاواز هەیە، ئەوەش بەهۆکــاری ئەوەی هەر تــوێژەرە و پشــتی بە داتــا و زانیــاری جیــاواز بەســتووە، لەبەرئەوە پێمــان وایە ڕووبەری هەرێــمی کوردســـتان(٨٧.١١٧کــم٢یە) چـــونکە عەبــدوڵا غەفــور ناوچەکــانی بەدرە و جەســانی بەکوردســتانی بــوون ناســاندووە و لە مەنــدەلی ســەعدیەوە دەســت پێــــدەکات تـــاوەکو خۆرئـــاوای شـــەنگال، کەواتە کـــۆی گشـــتی ڕووبەری هەرێـــمی کوردســـتان بـــریتی یە لە(٨٧.١١٧کـــم٢) ئەم ڕووبەرەش لە(١٨،٨٪) کـــۆی گشـــتی ڕووبەری عـــێراق پێکـــدەهێنێت و دابەشـــبووە بەســــەر چەنــد پارێزگایەکــدا بەڕێــژەی جیــاواز([٤]). پانــایی و درێــژی کوردســـتان (١٥٠) هەزار کیلـــۆمەتر چوارگۆشـــەیە.([٥]) کەواتە ڕووبەری هەرێـــمی کوردســـتان دەگـــاتە (٤٣٨٣١٧کـــم٢) و لە (١٩.٩٪). ڕووبەری نــاوچەی لێکۆڵینەوەکەمــان بــریتی یە لە (٣٧.٢٨٤کــم٢) کە خــۆی لە پارێزگاکــانی (هەولــێر ، ســلێمای ، دهــۆک ، هەڵەبــجە) و ئەو ناوچــانەی کە لەژێــر دەســەڵاتی ڕاســتەوخۆی حکــومەتی هەرێــمی کوردســتاندایە دەبینێــتەوە،

---

[١] - هاوڕێ یاسین محمد امین، لێکۆڵینەوەیەک لە جوگرافیای هەرێمی کوردستانی عێراق، سەرچاوەی پێشوو، ل ٨٤.

[٢] - عەبدوڵا غەفور، جیۆگرافیای باشوری کوردستان، چاپی یەکەم، چاپخانەی ئاراس، هەولێر، ٢٠١١، ل ١٥ .

[٣]- ســفین جــلال فــتح الله ، نــاوچە کوردســتانیەکانی دەرەوەی هەرێــمی کوردســتانی عــێراق، لێکــۆڵینەوەیەک لە جوگرافیــای ســیاسی، گۆڤاری زانکۆی کۆیە، ژمارە(٢٩) ، ٢٠١٣، ل ١٥٦.

[٤] - گەنجۆ خسرۆ محمد گەردی، بایەخی جیۆپۆلەتیکی ڕووبەر و شێوەی هەرێمی کوردستانی عێراق، نامەی ماستەر(بڵاونەکراوە). فاکەڵتی پەروەردە، زانکۆی کۆیە، ٢٠١٦،ل ١٠٠ .

[٥]- هێــنری فیلــد و ئی – جەی - ئــار، هۆزەکــانی کورد،و.حســێن احمــد جــاف، دەزگــای ڕۆشــنبیری و بڵاوکــردنەوەی کــوردی، زنجیرەی ژمارە(١٤٥)، بەغداد، ١٩٨٥، ل ١١ .

سـەبارەت بە پێکهـاتەی دانیشـتوان لەڕوی تەمەن و جـۆرەوە گـرنگترین ئەو بناغـانە پێکـدەهێنێت کە پێویسـتە لەسـەر دەوڵەتـان پەییـان پێ بەرن بە دانـانی بەرنـامە بـۆ ئێسـتا و دواڕۆژ سـوودیان لێـوەرگرن، چـونکە ئەم پێکهـاتەیە پەیوەنـدی بەهـێزی بەزۆر رواڵەتی کـۆمەڵایەتی و ئـابووری و ....هتـد هەیە([١]). لەم رێـگەیەیەوە شـارەزای ئەو ئەو گۆڕانـانە دەبێـت کە لە داهـاتوودا ڕوودەدەن، چـونکە پێکهـاتەکە خـۆی ئەنجـامی ئەو گۆڕانـانەیە([٢]). بـۆیە تـوێژینەوە لە پێکهـاتە و جـۆری تەمەن بە یەکێـک لە بنەمـا سـەرەکیەکان دادەنرێـت، بە مەبەسـتی دارشـتنی میتـۆدێکی پـتەو بـۆ ئێسـتا و داهـاتوو([٣]). پێکهـاتەی دانیشـتوان کـاریگەری ئاشـکرای لەسـەر داواکـاری خزمەتگـوزارییە گەشـتیاری و خۆشـگوزەرانیەکان هەیە، ئەمەش لەڕێگـای خەرجکـردنی داهـات لەلایەن دانیشـتوان و گەشـتیاران بەمەبەسـتی گەیشـتن بەوپەڕی خۆشـگوزەرانی، بەتـایبەتی لەکـاتی پشـووەکاندا، لەپێنـاو چێژوەرگـرتن لە کاتەکـانی مـانەوە، هەروەهـا تـاوەکو داهاتیـان زیـاتر بێـت و کـاتە بەتـاڵ و پشـووەکانیان لە نـاوچە گەشـتوگوزارییەکاندا بەسـەرببەن، ئەمەش لەچوارچێـوەی یەک وڵاتـدا بێـت یـان سـنووری وڵات ببەزێنێـت([٤]). دانیشـتووانی هەرێـمی کوردسـتان لە نەتەوە و ئـایینزا و مەزهەب و ئـابووری و کـۆمەڵایەتی و جیـاواز پێکـدێت، هەمـوو ئەمـانەش بەسـەر پارێزگاکـانی هەرێـم دا دابەش بـوون، بەڵام لەڕووی دابەشـبوونی ژمـارەی دانیشـتوان بەسـەر ئەم پارێزگایـانەدا جیـاوازی هەیە، ئەمەش بـۆلایەنی سروشـتی و مـرۆیی و کـارگێڕی دەگەڕێـتەوە. کە دەتـوانین بڵێـین زۆرتـرین ژمـارەی دانیشـتوان لەسـەر ئاسـتی پارێزگـا لە هەرێـمی کوردسـتان دەکەوێـتە پارێزگـای هەولێر و دواتر پارێزگاکانی سلێمانی و دهۆک و هەڵەبجە دێت، خشتەی (٢)

خشتەی (٢)

ژمارەی دانیشتوان بەپێی پارێزگاکانی حکومەتی هەرێمی کوردستان بۆ ساڵی (٢٠٢٠)

ساڵ	پارێزگا – ڕێژە			
٢٠٢٠	هەولێر	سلێمانی	دهۆک	هەڵەبجە
	٢.٢٥٤.٤٢٢	(*) ٢.١٥٢.٥٩٥	١.٦٤٨.٦١١	١١٥.٤٥٥
	٣٦.٥٣	٣٤.٨٨٪	٢٦.٧١٪	١.٨٧٪
کـۆی گشتی	٦.١٧١.٠٨٣			

سەرچاوە: وەزارەتی پلاندانانی حکومەتی هەرێمی کوردستان، دەستەی ئاماری کوردستان، ٦-١-٢٠٢١

*ژمارەی دانیشتوانی پارێزگای سلێمانی بە ئیدارەی گەرمیانەوە .

[١] - جەزا تۆفیـق تالـب، پێکهـاتەی ڕەگەز و تەمەنی دانیشـتوانی هەرێـمی کوردسـتان، سـەنتەری لێکـۆڵینەوەی سـتراتیجی کوردسـتان، ژمارە ٤، ساڵی حەوتەم، تشرینی دووەم ، سلێمانی، ١٩٩٩، ل ٣٨.

[٢] - کـامەران تـاهیر سـەعید، کـۆیە، لێکـۆڵینەوەیەک لە جوگرافیـای هەرێـمی، مەڵبەنـدی کوردۆلـۆجی، چـاپی یەکەم، چاپخـانەی تیشـک، سلێمانی، ٢٠٠٨، ل ١٦٨ .

[٣] - خليل اسماعيل محمد، قضاء خانقين، دراسة جغرافية سكان، مطبعة العاني، بغداد، ١٩٧٧، ص ١٢٢.

[٤] - گەشاو فاضل فاتح، دابەشبوونی خزمەتگوزارییە گەشتیاری و خۆشگوزەرانییەکان لەشاری سلێمانی بە بەکارهێنانی (GIS)، نامەی ماستەر (بڵاونەکراوە)، زانکۆی سلێمانی، ٢٠٢١، ل ٥٥ .

له دانیشتنی نا ئاسایی ژماره(٢) ی ڕۆژی (٢٠١٥/١٢/٥) له پەرلەمانی کوردستان یاسای ژماره (١) ی ساڵی (٢٠١٥) یاسای ئیدارەی پارێزگای هەڵەبجە لە هەرێمی کوردستان – عێراق دەرچوو([1]).

شوێنی جوگرافی ناوچەی لێکۆڵینەوە لەلایەنی سروشتی و مرۆییەوە گونجاوە بۆ ئەنجامدانی چالاکیە گەشتوگوزارییەکان و هاتنی گەشتیارانی وڵاتی دراوسێ و بیانی، بە مەبەستی بەسەربردنی کاتێکی خۆش و سوود وەرگرتن لە کاتە بەتاڵەکانیان، ژینگەیەکی لەباری هەیە، لایەنی ئارامی و ئاسایش تیایدا سەقامگیرە ئەمەش بۆ گەشتیار زۆر گرنگە، دانیشتوانەکەشی لە نەتەوە و ئایین و مەزهەبی جیاواز پێکهاتوون و بەشێوەیەکی ئاشتیانە هەڵدەکەن، هەموو ئەمانەش بەهۆی پێگە و شوێنی جوگرافی ناوچەی لێکۆڵینەوەکەیە.

[1] - نەجم سەنگاوی، باشووری کوردستان، چاپی یەکەم، چاپخانەی چوارچرا، سلێمانی، ٢٠١٧، ل ٢٤.

باسی دووەم

گرنگی و مێژووی گەشتوگوزار و تایبەتمەندێتی گەشتوگوزاری ئایینی

گرنگی و مێژووی دەرکەوتنی گەشتوگوزار

چـالاکی گەشـتوگوزار بـۆ سـەردەمی ڕۆمانیەکـان دەگەڕێـتەوە، بە کۆمەڵێـک تایبەتمەنـدی دیـاریکراو ئەم چـالاکیە گەشـتوگوزاریانە بەڕێوەدەچـوو[١]. لە دوای جەنـگی دووەمی جیهـانی بە دیـاریکراوی و سـەدەی بیسـتەم کۆمەڵگاکـان و وڵاتـان لەڕووی ئـارامیەوە هەسـتیان بە سـەقامگیریەکی تەواو کـرد، دەسـتکرا بە بنیادنـانەوەی ژیـانێکی نـوێ بـۆ ڕزگـار بـوون لە هەمـوو سـەختیەکان، ئەویـش گرنگیـدان بە چـالاکی (گەشـتوگوزار)بوو[٢]. بـۆتە سـەرچاوەی داهـاتی سـاڵانە، تەنـانەت لەو وڵاتـانەشی سـەرچاوەکانی سروشـت وەک نەوت و کانزاکانیـان نـیە یـاخود سـەرچاوە و دەرامەتەکانیـان سـنووردارە[٣]. (بیرنکـر) دەڵێـت : لە گەشـتوگوزاردا پەیوەنـدی و خزمەتگـوزاری لەگەڵ کەرتە ئابووریەکـانی تـر دروسـت دەبێـت. لەسـەردەمی کۆنـدا پاڵنەرەکانی(خۆشەویسـتی دەرخستن (حب الاستطلاع) و پاڵنەری ئایینی) هۆکاری گەشتکردن بووە[٤].

یەکەم : چەمک و پێناسەی گەشتوگوزار

ڕێکخـراوی گەشـتوگوزاری جیهـانی (WTO) بەمجـۆرە پێناسـەی گەشـتوگوزار دەکـات : (گەشـتوگوزار بـریتی یە لە هـونەری پیشەسـازی پشـوودان یـان بە واتـایەکی تـر کۆمەڵێـک چـالاکییە کە ئەوکەسـانەی گەشـت دەکەن یـاخود لە ناوچەکـانی دەرەوەی شـوێنی نیشـتەجێ بـوونی هەمیشـەیی خۆیـان نیشـتەجێ دەبـن، لەپێنـاو بەسـەر بـردنی کـاتێکی خـۆش گەشـت و گەڕان دەکەن و چـێژ وەردەگـرن) [٥]. لێکۆڵینەوەکـان ئامـاژە بـۆ ئەوە دەکەن گەشـتوگوزار لە سـەردەمی ئەمـڕۆدا لەپـلەی ڕیزبەنـدی چوارەمـدایە لە پێویسـتیەکانی مرۆڤـایەتی دوای خـواردن و خواردنەوە و جلوبەرگ و شوێنی حەوانەوەی تایبەتی[٦].

دووەم : جۆرەکانی گـەشتـوگـوزار

لە ئەنجـامی حەزە جۆراوجۆرەکـانی گەشـتیار بـۆ گەشـتوگوزار و بـوونی بنەمـا جیاوازەکـانی گەشـتیار لە وڵاتانـدا وایکـرد زۆر جـۆری گەشـتوگوزاریش لەسـەر ئاسـتی جیهانـدا دروسـت ببێـت[٧]. لەبەرئەمە جـۆری تـری دروسـت

١- قویدر الوزیرة، اقتصاد السیاحة و سبل ترقیتها في الجزائر، أطروحة الدکتوراه(غیر منشورة)، کلیة العلوم الاقتصادیة و علوم التسییر، جامعة الجزائر، ٢٠١٠، ص ٣٣.

٢- محمـد احمـد العمـري، الأمـن السـیاحي المفهـوم والتطبیـق، الطبعـة الاولى، مکتبـة المجتمـع العـربي للنشرـ والتوزیـع، عمـان – الاردن، ٢٠١٤، ص ١١.

٣-احمـد محمـد احمـد عمـیرة، بنـاء نظـام معلومـات تسـویق للمواقـع السـیاحیة في محافظـة العقبـة باسـتخدام برمجـة ARCGIS9.3، رسالة ماجستیر (غیر منشورة) ، قسم إدارة الاعمال، جامعة الشرق الاوسط، الاردن، ٢٠١١، ص ٢.

٤- سـفیان منـذر صـالح الـدلیمي، اثـر التنمیـة التخطـیط السـیاحیة في الحیـاة الاجتماعیـة والاقتصـادیة في اقلـیم العـراق الشـمالي ،رسـالة ماجستیر(غیر منشورة)، جامعة بغداد، العراق، ٢٠٠٥، ص ١.

٥ - فاروق عزالدین ، الجغرافیة السیاحة تطور و اسس و مناهج و تطبیقات، الطبعة الإولى، مکتبة الانجلو المصریة، قاهرة، مصر، ٢٠٠٥، ص ٧٤.

٦ - عبدالرحمن ابو ریاح، السیاحة العربیة سیاسیة و ستراتیجیة، الطبعة الأولى، مطبعة الدستور، عمان، ١٩٨٧، ص ٦ .

٧- حمـزة عبـدالحلیم درادکه و أخـرون، تطبیقـات الحاسـوب في السـیاحة، الطبعـة الاولى مکتبـة المجتمـع العـربي للنشرـ والتوزیـع ، عمان – الاردن، ٢٠١٤، ص١٤.

بوو تاوەکو گەشتیار چێژ لە چالاکیە جیاوازەکان وەربگرێت([١]). لە گرنگترین جۆرەکانی گەشتوگوزاریش (گەشتوگوزاری ئایینی، گەشتوگوزاری خۆشگوزەرانی و ڕابواردن، گەشتوگوزاری ناوچە مێژوویی و شوێنەوارییەکان، گەشتگوزاری وەرزشی...هتد) ([٢]).

گەشتوگوزاری ئایینی بە یەکێک لە گرنگترین جۆرەکانی گەشتوگوزار هەژمار دەکرێت، بەتایبەت ئەگەر وڵاتەکە چەندین ئایینی جیاوازی تیادا بێت. چەمکی گەشتوگوزاری ئایینی کۆمەڵێک هێزی ئایدۆلۆژییە کە جوڵەیەکی بەردەوامە، پێناسە دەکرێت بە داخوازی ڕۆحی و سۆزی ئایینی و ڕازیکردنیان بەچوونیان بۆ شوێنە ئاینییەکان ئەمەش بە ئەنجامدانی مەراسیمی نەریتی ئاینەکان دەبێت([٣]). یاخود بریتی یە لە جوڵەی گەشتیاران لەشوێنی نیشتەجێ بوونیانەوە بۆ ناوچە ئاینییەکان، بەمەبەستی پەرستن یان سەردانی شوێنی ئاینیە پیرۆزەکان، بۆماوەیەکی دیاریکراو([٤]). جەختکردنەوە لەسەر ئەمجۆرە واتە گرنگیدان بە بەهاکۆمەڵایەتیەکان([٥]). یۆنانیەکان و ڕۆمانیەکان بۆ بیستنی پێشبینیەکانی داهاتوو بۆ قەشەکان بەرە و پەرستگاکانی یۆنان دەڕۆیشتن([٦]). زۆرجار دەبەسترێتەوە بە جۆرەکانی تری گەشتوگوزار، وەک گەشتوگوزاری (شوێنەوار، کەلتوور، مێژوویی) شێوەی (١) پەیوەندییەکی بەهێزیشی لەگەڵ گەشتوگووزاری ڕۆشنبیریدا هەیە ([٧]) .

دەتوانین بڵێین گەشتوگوزاری ئایینی لە کۆنەوە بوونی هەبووە و لەئێستاشدا هەیە و بەردەوامیش دەبێت، یەکێکە لە کۆنترین جۆرەکانی گەشتوگوزار و گرنگترین و فراوانترین جۆری گەشتیاری. سەبارەت بەدابەشبوونی جۆرەکانی گەشتوگوزاری ئایینی بەشێوەیەکی گشتی بۆ دوو بەشی سەرەکی دابەش دەبێت :-

أ-گەشتوگوزاری ئایینی کورتخایەن: پەیوەندی بەناوەندە ئایینی و کۆنگرەکانەوە هەیە، ماوەیەکی کەم و کورت دەخایەنێت، وەک ئەوەی دانیشتوانی ئایینی ناوچەیەک سەردانی پەرستگایەکی هەمان شار و ناوچەی خۆیان بکەن و سنووری ناوچەکەی خۆیان جێ نەهێڵن، وەک کاتی پەرستنەکان و جەژنەکان([٨]). بە گەشتوگوزاری کورتخایەن پۆلێنکراوە گەشتیار دەتوانێت لەماوەیەکی کەم دا گەشتەکەی ئەنجام بدات. پەیوەستن بە داب و نەریت و بیروباوەڕ و مەراسیمە ناوخۆییەکان و ئامادەبوون لە کۆنفرانسە ئایینییەکانیش دەگرێتەوە ([٩]).لەچوارچێوەی گەشتوگوزاری ماوە کورتدا پۆلێن دەکرێت، واتە مەراسیمە ئاینییەکان دەکرێت

١- زیاد عید الرواضیة، السیاحة البیئیة (المفاهیم والأسس والمقومات)، الطبعة الاولی، مطبعة دار زمزم، عمان – الاردن، ٢٠١٣، ص ١٥.

٢ - زید منیر سلیمان، الاقتصاد السیاحي، الطبعة الاولی، دار الرایة للنشر والتوزیع، عمان – الاردن، ٢٠٠٨، ص ٢٠-٢١.

٣ - سعد ابراهیم حمد، تخطیط و تنمیة خدمات السیاحة الدینیة و أثرها في نمو الطلب السیاحي في محافظة نینوی، رسالة ماجستیر(غیر منشورة)، کلیة التربیة، جامعة دیالی، العراق، ٢٠٠٩، ص ٤٢.

٤ - صبري عبدالسمیع، نظریة السیاحة، الطبعة الاولی، المطبعة کلیة السیاحة والفنادق، قاهره، مصر، ١٩٩٤، ص ٩٤.

٥ - تبرة جمیل خصیفان، القیم الجمالیة للزخارف التقلیدیة (الشعبیة) في منطقة مکة المکرمة والاستفاده منها تطویر تصمیم بعض منتجات السیاحة الدینیة، مجلة کلیة التربیة، العدد الحدي العشر، جامعة بورسعید، مخر، ٢٠١١، ص ٢١٥.

٦ - نعیم الظاهر – سراب الیاس، مبادیء السیاحة، الطبعة الثانیة، دار المسیرة للنشر والتوزیع، عمان، الاردن، ٢٠٠٧، ص ١٤.

٧ - سنبل محمد یونس، دور القوانین والمواثیق الدولیة في صناعة السیاحة، المجلة العراقیة للهندسة المعماریة، العدد(٤) کانون الاول لسنة ٢٠١٥، الجامعة التکنولوجیة، قسم العماره، بغداد، العراق، ٢٠١٥، ص ٣٨١ .

٨- فهد مزبان خزار، إمکانیات تطویر السیاحة الدینیة في محافظة البصرة، مجلة ابحاث البصرة، العلوم الانسانیة، المجلد ٤١، العدد ٤، العراق، ٢٠١٦، ص ٢٢٨.

٩- ئامانج جلال احمد، شیکردنەوەیەکی جوگرافی بۆ توانستەکانی گەشەپێدانی گەشتوگوزار لە قەزای دوکان، نامەی ماستەر(بڵاونەکراوە)، زانکۆی کۆیە، ٢٠١٥، ل ١٤٦.

لەماوەیەکی کورتدا ئەنجام بدرێت بە بەراورد بە هەندێک لە جۆرەکانی تری گەشتوگوزار کە ماوە درێژن، وەکو سەردانیکردنی ڕۆژانەی موسڵمانان بۆ مزگەوت.

-گەشتوگوزاری ئایینی درێژخایان : وەک کۆنفرانسە نێودەوڵەتیەکان سنووری دەوڵەت تێدەپەڕێنێت و چەندین دەوڵەت تیایدا بەشدار دەبن(١) .وەکو گەشتگکردنی فێرخوازە موسڵمانەکان لە سەدەی هەشتەوە تاوەکو ناوەڕاستی سەدەی سیانزەیەمی زایینی بۆ (بەغداد، قرتوبە، دیمەشق، مەدینە) (٢) .

شێوەی(١) گەشتوگوزاری ئایینی و پەیوەندەی لەگەڵ جۆرەکانی تری گەشتوگوزار

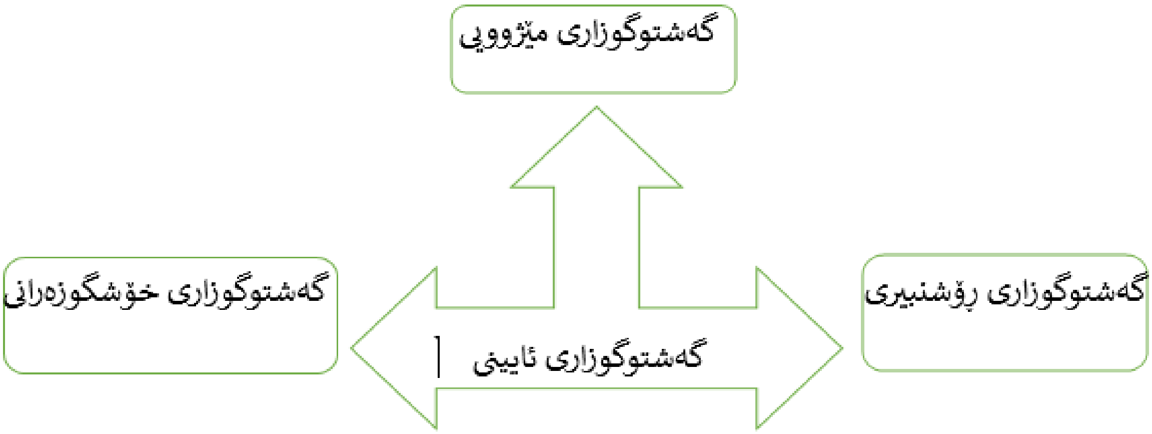

کاری توێژەر پشت بەست بە : سنبل محمد یونس – أسماء محمد حسين المقرم، دور القوانين والمواثيق الدولية في صناعة السياحة، المجلة العراقية للهندسة المعمارية، العدد٤، الجامعة التكنولوجية، قسم العمارة، بغداد، العراق، ٢٠١٥، ص ٢٨١.

ئەو گەشتیارانەی کە هەر جۆرە بیروباوەڕێکی ئایینی جیاوازیان هەبێت، سەردانی شوێنە ئایینیەکانی خۆیانی تیادا دەکەن(٣) .هەریەکە لە مەککەی پیرۆز لەلایەن موسڵمانەکان و شاری ڤاتیکان لەلایەن مەسیحیەکان بەتایبەتی لە هەموو جیهانەوە ڕووی تێدەکەن، قودس (ئورشەلیم) بۆ موسڵمان و کریستیانو و جوو(٤) . (Knyszewski) پسپۆڕ و شارەزا لە زانکۆی(Savoy) لە فەرەنسا بەم جۆرە باسی گەشتوگوزاری ئایینی کردووە (ئەو حاجیەی بە دوای ئەزموونێکی ئایینی تەواودا دەگەڕێن - کەسانی ئایینی نەریتی ئەوانەی هەر لە باوک و باپیرانەوە ئاینەکەیان بۆماوەتەوە و هەروەها هەوادارانی هونەری، ڕۆشنبیری یان ئەتنۆلۆژی(٥).

سێیەم : تایبەتمەندیەکانی گەشتوگوزاری ئایینی لە جیهاندا

دەتوانین بەشێوەیەکی گشتی لە گرنگترین تایبەتمەندیەکانی گەشتوگوزاری ئایینی لەسەر ئاستی جیهان و ئایینە جیاوازەکان لەم چەند خاڵەی خوارەوەدا پوخت بکەینەوە، ئەوانیش :

---

[١]- سلام عايد يعقوب صويص، واقع الحركة السياحة في المواقع الدينية في الاردن، رسالة ماجستير(غير منشورة)، الجامعة الاردنية، ٢٠٠١، ص٧.

[٢]-خالد بن عبدالرحمن ال دغيم، الاعلام السياحي و تنمية السياحة الوطنية، الطبعة الاولى، دار اسامه للنشر والتوزيع، عمان – الاردن ، ٢٠١٤، ص ٤٣.

[٣] - السياحة الدولية في دول منظمة التعاون الاسلامي، الافاق والتحديات، ٢٠١٥، ص ٢٥.

[٤] - مروان السكر، مختارات من الاقتصاد السياحي، الطبعة الاولى، مجدلاوى للنشر، الأردن، ١٩٩٧، ص ١٧ .

[5] -Malek Bader, Religious Tourism In Jordan, Master Message (Not Published), Mathematics-Geographics Fakultat,der Katholischen, Universitat Eichstatt- Ingolstadt-Germany,2012,P83

١-گەشتوگوزاری ئایینی لە جیهانی ئیسلامی دا دەگەڕێتەوە بۆ سەرەتای سەدەی هەشتەم ([١]) .گەشتیار بۆ سەردانی شوێنە ئاینییە پیرۆز و مێژووییەکان گەشت دەکات، جوولەیەکە لە سنووری دەوڵەتێکەوە بۆ دەوڵەتێکی ترکە تێکەڵەیەکە لە ڕەنگدانەوەی ئایین و کلتوور. لایەنێکی بەهێزی بەرزکردنەوەی بنەما باشەکانی گەشتیار و بە ئاگابوون و هۆشیاری و گرنگی گەشتیارە بەلایەنی ڕەوشتی و پاکی ویژدانی.

٢- چالاکیەکی بەرفراوانە، کە بەشێوەیەکی بەرچاو کاریگەری لەسەر لایەنی کۆمەڵایەتی کۆمەڵگاکان هەیە([٢]).بە ئەنجامدانی ئەم جۆرە چالاکیە پاداشت و خێر بۆ ئەنجامدەرانی دەنووسرێت، هاوشێوەی ئەو گەشتیارانەی حەج و عەمرە ئەنجامدەدەن ([٣]).

٣- ئەگەر یەکەم جۆری گەشتوگوزار نەبێت بەلای گەشتیارەوە لە هەندێک وڵاتدا، ئەوا بێگومان لەگرنگترین پاڵنەرەکانی گەشتیاری دادەنرێت. جیاوازە لە جۆرەکانی تری گەشتوگوزار لەبەرئەوەی ئەم جۆرە گەشتوگوزارە بەردەوامە، گەشتیاران و سەردانیکاران دەتوانن لە هەموو ڕۆژەکانی ساڵدا سەردانی شوێنە ئایینیە جیاوازەکان بکەن ([٤]) .شوێنە ئاینییەکان ڕۆڵێکی بەرچاو دەبینن لە هاندانی گەشتیاردا، چونکە ئەو شوێنانە داواکارییەکی زۆری بۆ خزمەتگوزاری وەک گواستنەوە و شوێنی نیشتەجێ بوون و بەرهەمە جۆراوجۆرەکانی گەشتیاری لەسەرە ([٥]). زۆرجار بە مانەوەی گەشتیار لە وڵاتێکدا بە مەبەستی کاری خێر و چاکە ئەوانەی بانگەواز بۆ ئاینەکانیان (تبشیری) دەکەن هەر بە گەشتوگوزاری ئایینی هەژمار دەکرێت. مەزارگەو پایە ئاینییەکان بە کۆڵەکەی سەرەکی چالاکیە گەشتوگوزاریە ئاینییەکان دادەنرێت ([٦]). لایەنی ڕۆحی گەشتیار کاریگەری بۆ سەردانیکردنی شوێنە ئاینییەکان هەیە([٧]). بۆیە ئەم جۆرەی گەشتوگوزاردا بە گەشتوگوزاری ڕۆحی دەناسرێت تاوەکو ئەوەی تەنها سەردانیکردن و بینینی دیمەن و گەشتکردن بێت بۆ شوێنە ئاینییەکان ([٨]). سەرنجی بەشێکی زۆر لەو گەشتیارانە ڕادەکێشن کە باوەڕیان بە پیرۆزی ئاینەکان و خوێندنەوەیان بۆیان هەیە ([٩]).

[١]- جمعان احمد الزهراني، تنمية السياحة في محافظة حقل في المملكة العربية السعودية، رسالة ماجستير (غير منشورة)، قسم الجغرافية، الجامعة الاردنية، عمان – الاردن، ٢٠٠٥، ص ٢.

[٢]- حفصى- هدى، بحوث العلاقات العامة في المؤسسة السياحية حالة الديوان الوطنى للسياحة، رسالة ماجستير(غير منشورة)، كلية العلوم الاقتصادية و علوم تسيير، قسم العلوم التجارية، جامعة الجزائرالجزائر، ٢٠٠٥، ص ٣٠ .

[٣]- يسرى محمد و دنيا طارق، الاهمية الاقتصادية للسياحة الدينية في محافظتي كربلاء والنجف، مجلة كلية بغداد للعلوم الاقتصادية الجامعة، العدد الخامس والثلاثون، العراق، ٢٠١٣، ص ٩٨ .

[٤]- هديل موفق محمد، السياحة والاستثمار دور المراقد المقدسة في تحقيق تنمية عمرانية مستدامة، مجلة الجامعة، العدد١٦، قسم الهندسة المعمارية، العراق، ٢٠١٠، ص ٣.

[٥]- خطاب عمران صالح – كمال الدين محمد عثمان، التخطيط السياحي كأداة التنمية السياحة الاثرية والدينية في مدينة سامراء، مجلة ملوية للدراسات الاثرية والتأاريخية، المجلد الرابع، العدد السابع، السنة الرابعة، جامعة سامراء، العراق، ٢٠١٧، ص ٣١.

[٦]- سليم جبار فرج، العوامل الجغرافية المؤثرة في حركة السياحة الدينية لمحافظة النجف الاشرف، رسالة ماجستير (غير منشورة)، جامعة قناة السويس، مصر، ٢٠١٦، ص ٢٤٣.

[٧]- جعيل ايوب – لجدل بوزيد، دور التسويق السياحي في تطوير الصناعات التقليدية والحرفية، رسالة ماجستير (غير منشورة)، كلية العلوم الاقتصادية والاتجارية علوم التسيير،قسم العلوم التجارية، جامعة محمد بوضياف المسيلة، الجزائر، ٢٠١٦، ص ١٤.

[8] -Lilya Raisovna Fakhrutdinova, Religious Tourism In the tourism system, University Russian Federation,Russia, 2017, p2.

[٩]- ميساء داود اسبر، تفعيل دور السياحة في التنمية الريفية. رسالة ماجستير(غير منشورة)، كلية الاقتصاد، قسم الاقتصاد والتخطيط ، جامعة تشرين، سوريا، ٢٠١٤، ص ٨.

مەزارگە ئاینییەکان سەرنجی گەشتیاران ڕادەکێشن و بە ڕەهەندی ئایینی و گیانی ڕازیبوون و دڵنیایی دەدات کە گەشتیار بەدوایدا دەگەڕێت (١).

٤-گەشتیاری ئایینی لەپێناو ئەنجامدانی ئەم جۆرەی گەشتوگوزار ئامادەیە بڕێکی زۆر لە داهاتەکەی خەرج بکات (٢). تایبەتە بە ئایینەکانەوە بە هاوکاری ژینگەی تایبەت و کلتور و ئایینەکان، وەک چالاکیەکانی پەرستن و داب و نەریت و کلتوورەکان.....هتد، کە لەلایەن پەیڕەوانی ئاینییەوە ئەنجامدەدرێن (٣). ئەزموونی سەرەکی ئایینەکان دەردەخات لەو هونەر و کلتوور و بیناسازی و نەریتانەی کە هەستیان پێدەکەین و دەیانبینین (٤) .

چوارەم : دیارترین شوێنە ئاینییەکان لەسەر ئاستی وڵاتانی جیهان

١-شوێنەواری ئایینی ئیسلام

أ- سعودیە :مەککە و مەدینە : بەپلەی یەکەم دێت بە بەراوردکردن لەگەڵ جۆرەکانی تری گەشتوگوزار (٥).خواستی سەردانی شوێنە ئاینییەکان هاندەرێکی گەورەیە وەک ئەوەی ڕەوتی موسڵمانان بۆ مەککە ئەنجامدانی دەدەن، ئەمەش لە وەرزی حەج و جگە لە ئەدای عومرە کە بەدرێژایی ساڵ بەردەوامە (٦). لەگەڵ ئەوەی چەندین گۆڕی کەسایەتیە ئاینییەکانی تیادایە وەکو گۆڕستانی بەقیع کە ساڵانە ژمارەیەکی زۆر گەشتیار سەردانی ئەم شوێنە دەکەن (٧). پێشبینی دەکرێت لەساڵی(٢٠٣٠) ژمارەی گەشتیارانی ئایینی لەو وڵاتەدا بگاتە(٣٠) ملوێن گەشتیاری ئایینی.وێنەی.(١) (٨). مەککە و مەدینە زۆرترین گەشتیاری نێودەوڵەتی لەسەر ئاستی جیهان سەردانی دەکات (٩).

١- احمد عبدالكريم كاظم النجم، تحليل الجغرافي للإمكانات السياحة و أفاقها المستقبلية لمدينة النجف الكبرى حتى ٢٠٢٠، رسالة ماجستير(غير منشورة)، كلية الاداب، قسم الجغرافية، جامعة الكوفة، العراق، ٢٠٠٩، ١١٤.

٢- زينب على داشور الجيعفرى، السياحة الدينية في العراق و أثرها في زيادة الدخل القومي للمدة ٢٠٠٠-٢٠٠٩، رسالة ماجستير (غير منشورة)، كلية الادارة والاقتصاد، قسم الاقتصاد، جامعة واسط، العراق، ٢٠١٢، ص ٤.

3 -Xinlei Hu – Rong Hang , The Impact Of Development Of Religious Tourism on The host Community, Univeristy Of Plymouth, England , 2019, P2.

4 -Rahul Chakravarty, Diverse Beliefs : Tourism Of Faith , Federation House,Tansen Marg, New Delhi , India , 2016, P2.

٥- عبيده عبدالسلام حسنات، اثر التخطيط السياحي على التنمية السياحية، الطبعة الاولى، دار غيداء للنشر والتوزيع، عمان، ٢٠١٦، ص٣٩.

٦ - ماهر عبدالعزيز توفيق، صناعة السياحة، دار زهران للنشر ، عمان ، الاردن، ١٩٩٧، ص ١٦ .

٧- سعاد محمد جاسم، السياحة العربية المنافسة الدولية، المجلة العربية لعلوم السياحة والضيافة والاثار، مجلد(١)، عدد(١) ، كلية الهندسة الخوارزمي، جامعة بغداد، العراق، ٢٠٢٠، ص ١٧ .

٨- بان على حسين المشهداني، دور اقتصاديات النقل والسياحة في تحقيق التنمية الاقتصادية للملكة العربية السعودية للمدة (٢٠٠٧ – ٢٠١٧)، مجلة العلوم الاقتصادية والادارية والقانونية، المجلد ٣، العدد ٩، جامعة البصرة، العراق، ٢٠١٩، ص ٦٨.

٩- باسمة يحيا طالب، السياحة الدينية في المدينة المنورة و إمكانات تنميتها مستقبلا، المجلة العربية للدراسات الجغرافية، المجلد الثاني، العدد(٣)،جامعة الملك سعود، كلية الاداب، السعوديه، ٢٠١٩، ص ١٣.

وێنەی (١) سعودیه

سەرچاوەی وێنەکە : کۆمپانیای پارەزان بۆ حەج و عومرە، ١٥-٤-٢٠٢١

ب- عـێراق : خـاکی دۆڵی میزۆپۆتامیـا یەکـێکە لە خـاکە پیرۆزەکـان، پـێگەیەکی گرنـگ داگـیر دەکەن و لەوەش زیاتر عـێراق مـاڵی چەنـدین ئـاینە و هەر ئاینێـک پەرسـتگا و بـۆنەی تـایبەت بەخۆیـان هەیە (١).لەسـەر ئاسـتی جیهـان بەوە نـاسراوە (ئـایینی جیـاواز + مەزهەبی جیـاواز+ مەزارگەی جیـاوازی) هەیە (٢). لەسـەر ئاسـتی عـێراق گەشـتوگوزاری ئـاینی تەنهـا لە شـاری نەجەف و کەربەلا لە ٩٥ ٪ی ئەم جـۆرەی گەشـتوگوزارە پێکـدەهێنێت، تەنهـا لەسـاڵی (٢٠٢١) دا(١٤) ملـوێن گەشـتیار لە چـلەی ئیمـام حوسـەین دا سـەردانی نەجەفیـان کـردووە (٣). بەپـێی راپـۆرتی کەنـاڵی العـراقیه بـۆ سـاڵی ٢٠٢٢ زیـاتر لە ٢٢ ملـوێن گەشـتیار بەشـداری رۆژی عاشـورایان کـردووە.(٤). پیـاوە ئاینییەکـانی ئەم وڵاتەش رۆڵیـان هەیە لە دەوڵەمەنـدکردنی گەشـتوگوزاری ئـایینی (٥) .ئەم جۆرەش گرنگ و کاریگەرە لە پەرەسەندنی داخوازیەکانی گەشتیاردا (٦).

نەجەف وێنەی (٢) کەربەلا

سەرچاوەی وێنەکە : iraqiatv.net- -١٦-٩-٢٠٢٢

[1]- نـور الهـدى حسـين عـلى ابـو صـويلح، تحليـل الجغـرافي للنشـاط السـياحي والترفـيهي وسـبل تنميتهـا في قضـائي الـزبير و ابي الخصـيب، رسالة ماجستير(غير منشورة)، كلية الاداب، قسم الجغرافيا، جامعة البصرة، العراق، ٢٠١٨، ص ٢٤-٢٥.

[2] - عبدالله حسون محمد، السياحة في محافظة ديالى، مجلة ديالى، العدد الحادي والخمسون، العراق، ٢٠١١، ص ٢٤.

[3]- عمـاد عزيـز مهـدى، دور الاسـتثمارات في السـياحة الدينيـة منطقـة الدراسـة كـربلاء، رسـالة ماجسـتير (غـير منشـورة)، جامعـة بغـداد، العراق، ٢٠٠٩، ص ٧٦.

[4] - iraqianews.com ١٥-٩-٢٠٢٢ .

[5]- عـدراء عبـدالهادي زويـد خليـف الرويشـدي، الامكانـات الجغرافيـة المتاحـة لتنميـة السـياحة في قضـاء الحـله، رسـالة ماجسـتير(غير منشورة)، كلية التربية للبنات، قسم الجغرافيا، جامعة الكوفة، العراق، ٢٠١٩، ص ١٢٢.

[6]- عـلى عبـاس عـلى العيسىـ، السـياحة الدينيـة في محافظـة كـربلاء، رسـالة ماجسـتير(غير منشـورة)، كليـة الاداب، جامعـة بغـداد، العراق، ٢٠٠٤، ص ١٩-٢٠.

ت-ایــران : لەم وڵاتەدا چەنــدین شــوێنەواری ئــایینی گرنــگ دەبینــدرێن، کە بەلای هەڵگــرانیەوە بەتــایبەتی بــۆ شــیعەکانی جیهــان بەســێیەم پیرۆزتــرین شــوێنی جیهــان لەدوای (نەجەف و کەربەلا) ەوە ســەیر دەکرێــت، لەوانەش (مەزارگەی ئیمــام رضــا، مــزگەوتی عەتیــق، مــزگەوتی ئیمــام لە ئەصــفەهان...هتد) مەزارگەی ئیمــام رضــا دەکەوێــتە شــاری مەشــهەد و نــزیکەی ٧٠ هەزار حــاجی لەخــۆ دەگرێــت، مــێژووەکەی دەگەڕێــتەوە بــۆ ٨٠٠ ســاڵ پــێش ئێســتا، بەڵام لە ســەردەمەکانی ســەفەویەکان و تەیمــوری دا گۆڕانکــاری بەســەردا هــاتووە، بینــای مەزارگەکە کــۆنترین و یەکەم بینــای پــایتەختی قودســە، کە بە بەشی خــوارەوەی مەزارگەی ســەرەکی ئیمــام رضا ناسراوە. وێنەی(٣).

وێنەی(٣) مەزارگەی ئیمام رضا

سەرچاوەی وێنەکە : https://almosaferonline.com ١٦-٣-٢٠٢٣

بــۆیە موســڵمانان پابەنــدن بە پــیرۆزیە ئــایینی و مەزهەبەکانیــان(١). لەگەڵ تێپەڕبــوونی کاتــدا ئەم ناوچــانە لە ئەنجــامی بــایەخەکەی بــوونە بەهــای هــونەری و جوانکــاری و تەلارســازی و مــێژووی (٢).گــرنگترین ئامانجەکــانیش لە داڕشتنی پرۆژەی گەشتوگوزاری دا پاراستنی تایبەتمەندیە سرووشتی و مرۆییەکانی ناوچە ئاینییەکانە (٣).

ث- تورکیــا : لەو وڵاتە ئەوروپیــانەیە بەناوبــانگە بەبــوونی کۆمەڵێــک شــوێنەوار و پەرســتگای ئــایینی لەســەر ئاســتی جیهــان، ئەم ناوەنــدە ئاینییــانە ســەرنج ڕاکێشــن بەلای گەشــتیارانەوە، وایکــردووە بەشــێوەیەکی بەردەوام ســەردانی بکــرێن و داهــاتێکی بــاش بــۆ ئەو وڵاتە دەســتەبەر بکــات، بەتــایبەتی مــزگەوتی (ئایــا صــۆفیا)نەک تەنهــا بەلای موســڵمانانەوە گــرنگە بەڵکــو بەلای مەسیحیەکانیشــەوە گرنــگ و پــیرۆزە، بۆمــاوەی ٩٠٠ ســاڵ لەژێــر هەژمــوون و کاریگەری ئەمانــدا بــوو، دواتــر بۆمــاوەی پێــنج ســەدە یەکێــک بــوو لە گەورەتــرین مزگەوتەکــان، لەســاڵی (١٩٣٤) کــرا بە مۆزەخــانەی هــونەری، لە ڕێــکەوتی(٢٤-٧-٢٠٢٠) ئایــا صــۆفیا وەک مــزگەوت کــرایەوە،وێنەی(٤) .بە ئامــادەبوونی هەزاران موســڵمانان یەکەم نــوێژی هەیــنی تیــادا کــرا، ناوەنــدە ئاینییەکــانیش (مــزگەوتی ســوڵتان ئەیــوب، ڕێگــای پێغەمــبەر ئیبراهــیم (د.خ) ،) شــوێنەواری پێغەمــبەر ئیبراهــیم (د.خ) دەکەوێــتە باشــووری

---

[1] -محمود كامل،دراسات السياحية، مطبعة مصر شركة مساهمة مصرية، الطبع الاول، مصر، ١٩٥٢، ص ٨٢ .

[2] - صلاح داود سلمان – عبدالستار عبود كاظم، أثر المراقد الدينية على نمو السياحة الدينية،مجلة فصلية محكمة، المجلد السادس، العدد الثاني والعشرون ، السنة السادسة، قسم الجغرافيا، للعلوم الانسانية، كلية التربية، ابن رشيد، جامعة بغداد، العراق، ٢٠١٧، ص ١٥٧-١٥٨ .

[3] -د.أشرف البارودي، أطلس السياحة الجيولوجية، الشركة البريطانية، الطبعة الاولى، لندن، ٢٠١٦، ص ١٤ .

خــۆرهەڵاتی شــاری ئورفــا کە بە یەکێــک لە گــرنگترین شــوێنە گەشــتیاریە ئاینییەکــانی تورکیــا دادەنرێــت و بە "شــاری پێغەمــبەران" ناوبــانگی دەرکــردووە، بەو پێــیەی بــڕوا وایە لەم نــاوچەیەدا ئیبراهــیم(د.خ) فرێــدرایە نــاو ئــاگرەکەوە و خــودا بە هــێز و میهرەبــانی خــۆی ڕزگــاری کــرد. لەگەڵ بــوونی مۆزەخــانەی مەولانــای ڕۆمی مۆزەخــانەی مەولەوی گــۆڕی عیرفــانی بەناوبــانگی "جەلالــدین الــرومی"ی تێــدایە، وێــنەی(٤). ســاڵانە میوانــداری ملیۆنــان گەشــتیار دەکــات. مۆزەخــانەکە بــووە ســێیەم مۆزەخــانەی تورکیــا کە زۆرتــرین گەشــتیاری هەیە و لە ســاڵی (٢٠٢١) (٢.٨٢٠.٠٠٠) گەشتیاری تێپەڕاندووە [١].

وێنەی (٤)

مزگەوتی ئایا صۆفیا | مۆزەخانەی جەلالەدینی ڕۆمی

سەرچاوەی وێنەکە : https://www.fccproperty.com-2022-3-5

ج- ســوریا : خــانەدانی ئــاینە ئاســمانیەکانە، لەســەرەتای مــێژووەوە شــوێنێکی گرنــگ بــووە بــۆ کۆبــوونەوەی هەمــوو ئەو ئــاینە ئاســمانیانەی لە کتێــبە ئاســمانیەکاندا ئامــاژەی پێکــراوە، وڵاتی هەمەچەشــنە لە کتێــبە ئاســمانیەکانی وەکــو(تەورات – ئینجیــل – قورئــان) ســەدان پەرســتگا و گــۆڕی پیــاو چاکــان لەم وڵاتەدا بــوونی هەیە، بە شــامی شــاریف بەناوبــانگە، چــونکە بە لەدایکبــوونی ئــاینە ئاســمانیەکان دادەنرێــت، میراتگــرێکی بەناوبــانگی ئەم ئاینــانەیە، لەم ڕووەوە شارســتانیەتێکی مــێژووی هەیە لەســەر ئاســتی جیهــان، وێــنەی(٥).لە گــرنگترین مزگەوتەکانیشی (مــزگەوتی گەورەی ئومەویەکــان لە دیمەشــق، مــزگەوتی خالیــدی کــوڕی وەلیــد لە حمــص، مــزگەوتی خەسرەو پاشــا ، مــزگەوتی نــوری لە حەمــا، مــزگەوتی ســت زەیــنەب لە حەلەب، تەکــیەی الســلیمانیە لە حەلەب، مــزگەوتی عەمار بن یاسر لە لاذقیە، مزگەوتی الرحمن لە حەلەب) [٢].

---

١ - https://www.fccproperty.com

2 -Joseph Holliday, Middle East Security, I S W (institute for the study of the war) , Number 515, Washington, American , year 2011, page 7 .

مزگەوتی ست زەینەب   وێنەی (٥)   تەکیەی السلیمانیە

سەرچاوەی وێنەکە : www.syriadocument.com-٤-٦-٢٠٢١

ح- ئەردەن : شـوێنەوار و جێگـا ئاینییەکـان دەبـنە پـاڵنەر بـۆ ڕاکێشـانی گەشـتیار بەلای خۆیـدا، وەک مـزگەوتی گەورەی عجلـونی سـەردەمی ئەیوبیەکـان، وەک نـاوچەیەکی ئـاینی و گەشـتوگوزاری سـەیردەکرێت و بـایەخی تـایبەتی خۆیـان هەیە (١). زۆرجـار شـێواز و جـۆری بیناکـان و دارشـتنیان سـەرنجی گەشـتیاران بەلای خۆیـدا ڕادەکێشـێت، وەکو(مقـام هـارون النـبی) وێـنەی(٦).بەهـۆی ئەو سـەرنج ڕاکێشـیەی هەیەتی وایکـردوە ژمـارەیەکی زۆر لە گەشتیاران سەردانی بکەن (٢).

وێنەی (٦) مقام هارون

سەرچاوەی وێنەکە : www.Jordan.com-١٩-٩-٢٠٢٠

خ- ڕوسـیا – مـزگەوتی موسـلمین لە پترسـبۆرگ: دەکەوێـتە وڵاتی ڕووسـیاوە، لەسـاڵی(١٩١٣) دروسـتکراوە، گەورەتـرین مـزگەوتە لەسـەر ئاسـتی کیشـوەری ئەوروپـا، لەلایەن ئەمـیر بوخـارای گەورە دروسـتکراوە، تیایـدا جێگـای(٥)هەزار نوێژخـوێن دەبێـتەوە، وێـنەی(٧)بەرزی منارەکـانی ٤٩مەتـرە، بەرزی قـوبەکەی ٣٩مەتـرە، لەسـەر ئاسـتی نـاوچەکە و جیهـان بەرێـژەیەکی زۆر گەشـتیار سـەردانی دەکەن، لەبەرئەو شـێوە دیـزاین و نـاو و ناوبانگ و مێژووەی هەیەتی لەسەر ئاستی جیهان (٣).

١- د.خليـف مصـطفى غرايبـة، السـياحة الطبيعيـة في محافظـة عجلـون، كليـة عجلـون الجامعيـة، جامعـة البلقـاء التطبيقيـة، تـونس، ٢٠٠٨، ص ٧.

٢- رائـد عـلي مـوسى العمـرات، مقومـات السـياحة البيئيـة في إقلـيم البـترا، رسـالة ماجسـتير (غـير منشـورة)، قسـم الاثـار والسـياحة، جامعة مؤته، الاردن، ٢٠١٥، ص ٦٦.

٣ - فهـد بـن محمـد بـن نـايف الـدبوس – محمـود بـک رشـاد، سـياحة في روسـيا، الطبعـة الأولى، دار البشـائر الاسلامية، بـيروت – لبنـان، ٢٠١٢، ص ٩٩.

وێنەی (٧) مزگەوتی سان بترسبورگ

سەرچاوەی وێنەکە: www.MosqueSanBtrsborg-٢٠٢٠

د- هندستان : مزگەوتی جاما دلهی: یەکێک لەو شوێنانەیە کە شایەنی سەردانیکردنە و گەورەترین مزگەوتیشە لەسەر ئاستی وڵاتی هندستان، لە ساڵی ١٦٥٦ زایینی دروستکراوە، دەکەوێتە نیودەلهی پایتەخت، بە یەکێک لە کۆنترین و بەناوبانگترین مزگەوتەکان دادەنرێت، لەلایەن ٥٠٠٠ کرێکارەوە کاری تیادا کراوە و بنیاتنراوە، لە سێ دەروازە پێکهاتووە و حەوشەیەکی فراوان و حەوشەیەکی ئاوی تێدایە.وێنەی(٨). هەروەها لەبەرگیراوەیەکی قورئانی تێدایە، بەشە خۆرهەڵاتیەکەی کەرەستەی ئاینی تیادا دەفرۆشرێت (١).

وێنەی (٨) مزگەوتی جاما دلهی

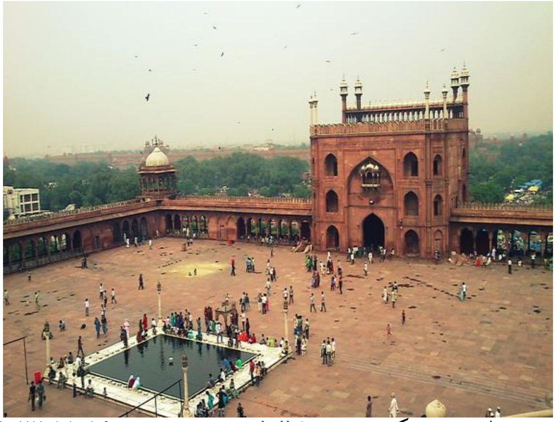

سەرچاوەی وێنەکە : www.Jamadalhi.com –١٩-١١-٢٠٢٢

ذ- فەلەستین : لە گرنگترین شوێنەوارە ئاینییەکانی ئەم وڵاتەش حەرەمی قودسی پیرۆز و مزگەوتی ئەقصا رووبەرەکەی دەگاتە(١٤١دۆنم) وێنەی(٩) جگەلەوەی بە شوێنەوارێکی دیاری قودس دادەنرێت، هاوکات بە سێیەمین پیرۆزترین مزگەوت بەلای موسڵمانانەوە لە جیهاندا دادەنرێت (٢).

---

١ - احمد محمد سعد شحاته، دولة الهند،جامعة مينا، فاكلتى السياحة والفنادق، الرسالة ماجستير، (غير منشورة)، نايجيريا، ٢٠١٨، ص ٧٦ .
٢- محمد حلايقة و أخرون، تطور القطاع السياحي في القدس الشرقية، معهد أبحاث السياسات الاقتصادية الفلسطينى(ماس) للنشر والتوزيع، مطبعة قدس و رام الله، فلسطين، ٢٠١٦، ص ٧ .

وێنەی (٩) قودس

سەرچاوەی وێنەکە : 2022-10-10- www.Qudis.net

٢-شوێنەواری ئاینی مەسیحی لە جیهاندا

أ-ڤاتیکان : بچووکترین دەوڵەتی خاوەن سەروەرییە لە جیهاندا، بارەگای سەرەکی کڵێسای کاسۆلیک دەکەوێتە باکوری خۆرئاوای ڕۆمای پایتەختی ئیتالیا، چەند سەد مەترێک لەڕووباری تەیبەرەوە دوورە، ڕووبەری ڤاتیکان تەنها ٠.٤٠کم^2 یە، تاوەکو ساڵی (١٩٢٩) بەشێک بووە لە دەوڵەتی ئیتالیا، لە هەمان ساڵدا پاپا و حکومەتی ئیتالیا لەسەر ئەوە ڕێدەکەون ڤاتیکان بکرێتە قەوارەیەکی سەربەخۆ، لەلایەن پاپای ڤاتیکانەوە بەڕێوە دەبرێت، لەهەمانکاتدا ڕابەری ڕۆحی نزیکەی ملیارێک کاسۆلیکیە لە جیهاندا، ([1]).بەگوێرەی سەرژمێری ساڵی(٢٠٢٣) ژمارەی دانیشتوانەکەی نزیکەی (٨٥٠) کەسە، یەکەم شارە کە پێی بگوترێت شاری خودا، ئەمەش کردویەتی بە شارێکی پیرۆز، لەگرنگترین شوێنەکان کە گەشتیاران ڕووی تێدەکەن (گۆڕەپانی سان پیترۆ، کۆشکی سان پیترۆ، باخچە و مۆزەخانەکان)، ڕۆژانی یەکشەممە پاپا قسە بۆ خەڵک دەکات و ئامۆژگاریان دەکات، ژمارەیەکی زۆر لە گەشتیار و خەڵک گوێ بۆ وتەکانی دەگرن.وێنەی(١٠) ([2]).

وێنەی (١٠) ڤاتیکان

سەرچاوەی وێنەکە : https://edition.cnn.com – ٢٠٢٢-٣-١٤

[1] - https://edition.cnn.com
[2] - https://www.peyserpress.com

ب- میسر: بەهۆی شارستانیەتە کۆنەکەی زۆرێک لە ئایینە جیاوازەکانی تیادا کۆبوتەوە [1]. لەوانەش (کڵێسای القدیس سیرجیوس.وێنەی(١٠)، کڵێسای خانمی گەورە ودیر سانت کاترین و ودیر القدیس أنطونیوس.وێنەی(١١). ، کێوی موسی لە سیناء، پەرستگای إلیاهو پێغەمبەر دانیال، پەرستگای منشا لە ئەسکەندەریە، پەرستگای شعاری شمایم (بوابة السماء) بیرە قولەکەی دایکی موسی کە جولەکەکان باوەڕ وایە موسای تیادا شاردرایەوە لەترسی فیرعەون...هتد) [2]لەگەڵ بوونی چەندین مۆزەخانەی قیبتیەکان [3].

کڵێسای سیرجیوس وێنەی (١١) کڵێسای سانت کاترین

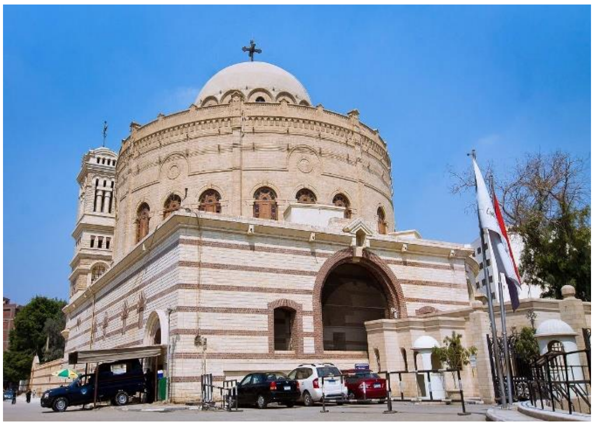

سەرچاوەی وێنەکە : www.egyptchurch.com -١٦-٥-٢٠٢٢

شوێنەوارە ئایینی و مەزارگە پیرۆزەکان بەتوانستێکی گرنگ دادەنرێت بۆ دامەزراندنی پارێزراوە سروشتیەکان، شوێنکەوتووانی ئەم چالاکیە بە مەبەستی ئاسوودەیی دەروونی و بەجێگەیاندنی گەشتوگوزاری ئایینی ڕوو لەم ناوچانە دەکەن، پارێزراوی (سانت کرین) کە بەرووبەری(٢٥٠کم²) لەپارێزگای باشووری وڵاتی میسر لەساڵی١٩٩٦ دامەزراوە، یەکێکە لە نموونەی ئەم جۆرە پارێزراوانە، چیاکانی باشوری سینا هەڵبژێردرا بۆ پارێزراوی سروشتی، چونکە ناوچەکە هەڵگری کۆمەڵێک فاکتەری مرۆییە کە بەهایەکی گرنگی گەشتوگوزاری ئایینیان هەیە، لەوانە دێری (پەرستگای کاترین) و کڵێسە سەرەکیەکەی و کتێبخانە بەناوبانگەکەی، بیری موسی ، ئارامگەی پێغەمبەران هارون و صالح، کێوی موسی و ئەو ڕێگەیەی پێغەمبەر موسی و هاوەڵانی لەنەوەی ئیسرائیل پیایدا تێپەڕبوون لەکاتی دەرچوونیان لە میسر [4]. گەشتوگوزاری ئایینی لەم وڵاتەدا لە پلەی سێ یەم دایە لەدوای هەریەک لە جۆرەکانی تری گەشتوگوزاری زانستی و گەشتوگوزاری چارەسەری ، خشتەی (٣)

[1]- حسام عبدالحليم عيسى، السياحة و دورها في مجال الاقتصادية والاجتماعية، بحث مقدم الى مؤتمر السنوي الثالث للقانون، بكلية الحقوق، جامعة طنطا، مصر، ٢٠١٦، ص ١٥.
[2] - د.أماني رضا، الإعلام والسياحة، أطلس للنشر والانتاج الاعلامي، الطبعة الاولى، القاهره، مصر، ٢٠١٧، ص ١٨.
[3]- طارق عبدالفتاح الشريعي، تنمية المبيعات السياحية، مؤسسة حورس الدولية،الطبعة الثانية، الاسكندرية، مصر،٢٠١٠، ص ٧٣.
[4] - نشوى فؤدا، محاضرات في السياحة المتواصلة والبيئة، دار الوفاء لدنيا الطباعة والنشر، الاسكندرية، مصر، ٢٠٠٨، ص ٣٧.

خشتەی (٣) ڕیزبەندی جۆرەكانی گەشتوگوزار لە وڵاتی میسر

ژمارە	جۆرەكانی گەشتوگوزار	پلەی ڕیزبەندی
١	گەشتوگوزاری زانستی	پلەی یەكەم
٢	گەشتوگوزاری چارەسەری	پلەی دووەم
٣	گەشتوگوزاری ئایینی	پلەی سێ یەم
٤	گەشتوگوزاری خاوەنكارەكان	پلەی چوارەم
٥	گەشتوگوزاری ڕۆشنبیری	پلەی پێنجەم
٦	گەشتوگوزاری كۆنگرە و كۆنفرانسەكان	پلەی شەشەم

سەرچاوە : كاری توێژەر پشت بەست بە : رانیا احمد السعید فؤاد، دور الهیئة الاقلیمیة لتنشیط السیاحة بمحافظة الدقهلیة في تنشیط الحركة السیاحیة الوافدة إلیها، رسالة ماجستیر (غیر منشورة)، كلیة السیاحة والفنادق، جامعة المنصورة، مصر، ٢٠١٨، ص ٥٤ .

ب- لوبنان: بە جۆراوجۆری پێكهاتەی ئاین و مەزهەب ناسراوە، وایكردوە شارستانیەتی ئایینی جیاوازی تیادابێت، وەكو پەرستگای كۆنی ڕۆمانیەكان بە پەرستگای(مقام الرب)ناسراوە لەگەڵ بوونی كڵێسای (مار نهرا).وێنەی(١٢).([١]).

وێنەی (١٢) كڵێسای مار نهرا

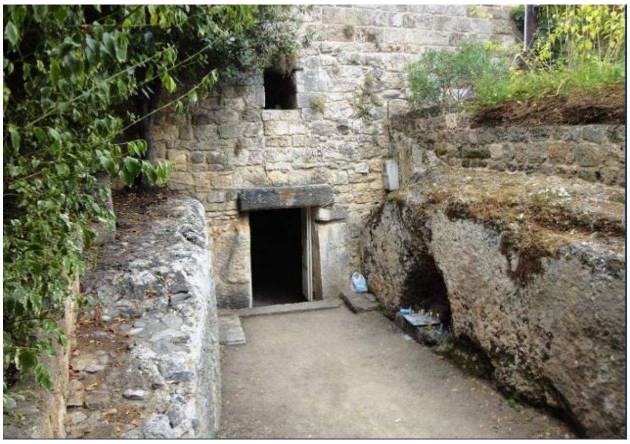

سەرچاوەی وێنەكە : - www.Lebanon Chirch.com -١٩-٨-٢٠٢٢

یەكێكە لەو شوێنانەی كە گەشتیار كە بەشێوەیەكی بەرچاو دەستی بە سەردانیكردن كردووە و دەچنە ئەو شوێنانەی كە شوێنەواری ئاینییان پێوە دیارە ([٢]).چونكە فێربوونی شارستانیەتەكان و مێژووی مرۆڤ لەڕێگەی ئەم شوێنەوارە ئاینییانەوەیە چێژێكی دەروونی بەنرخی هەیە ([٣]). هەر لەبەرئەمەیە لە جۆرە زیندووەكانی گەشتوگوزار دادەنرێت و شوێنێكی باڵا لە دڵ و هزر و هۆشی گەشتیاردا داگیر دەكات ([٤]).

[١] - رشاد الموسوی، جغرافیة لبنان، الطبعة الاولى بدون إسم المطبعة، ١٩٨٣، ص ٦١٦-٦١٧.
[٢] - فادي عبود، نحو صناعة سیاحیة متطورة ، مستدامة ، مسؤولة و تنافسیة، برنامج عمل، ٢٠١٠-٢٠١٤، لبنان، ص ١١ .
[٣]- نژین غازی طاهر، المقومات الجغرافیة للتنمیة السیاحة في قضاء زاخو، رسالة ماجستیر(غیر منشورة)، فاكلتي العلوم الانسانیة، قسم الجغرافیة، جامعة دهوک، كردستان، ٢٠١٥، ٦١.
[٤]- رحیم حایف كاظم السلطاني، السیاحة الدینیة في محافظة بابل وافاقها المستقبلیة، مجلة كلیة التربیة، كلیة التربیة، المجلد ١، العدد ١ ، جامعة بابل، العراق، ٢٠٠٨، ص ٣٣٠.

ث-فەڕەنسا : بەناوبانگترین کڵێسا ئەورووپای تیادایە، ژمارەیەکی زۆر گەشتیاری ناوخۆیی و بیانی بۆلای خۆی ڕاکێشاوە، ئەمەش لەبەر کۆنی ئەو پەرستگایانە و شێوازی دروستکردن و جۆری بەردەکانیەتی، کڵێسا بەناوبانگەکانیشی(کڵێسای سانت شابیل، کڵێسای دڵی قودس، کڵێسای نۆتردام)وێنەی(١٣).([١]).

وێنەی (١٣) کڵێسای سانت شابیل

سەرچاوەی وێنەکە: www.France Chirch.com - ١٤-٥-٢٠٢١

ج-ئیسپانیا : گەشتوگوزاری ئایینی سەرچاوەی سەرەکی داهاتن بۆ هەندێک وڵاتی گەشتوگوزاری، وەک ئیتالیا، ڤاتیکان، ،پردی ماریا کریستیان، کڵێسا بەناوبانگەکەی سان سبستیان لە ئیسپانیا (Basílica de Nuestra Señora del Coro) زۆر لە گەشتیاران سەردانی دەکەن لەبەرئەو تەلارسازیەی هەیەتی، بەلای زۆرێک لە گەشتیارانەوە بێ هاوتایە لەم جۆرە کڵێسایانە ([٢]) .لەنێوان سەدەکانی چواردەیەم و شانزەیەمی زایینی کڵێسا و پەرستگای مەسیحیەکان لە ئەوروپا ڕۆڵی بەرچاویان هەبوو لە خزمەتکردنی گەشتیاراندا، وەکو پەناگەیەک وابووە بۆ گەشتیاران ([٣]). نیوەی داهاتی گەشتوگوزاری ئەو وڵاتانە پێکدەهێنێت کە جۆرەکانی گەشتوگوزارییان تیادا بەدیدەکرێت ([٤]). وێنەی(١٤).

وێنەی (١٤) کڵێسای سان سبستیان

سەرچاوەی وێنەکە : www.chirchsansbstian.net-١٨-٣-٢٠٢١

[١] - نسیم خلاط، سیاحة في غربي اوربا، المطبعة المقطف، الطبعة الاولی، مصر، ١٩٠١،ص ٢٤.

[٢]- زیاني غوتی بومدین، مكانة السياحة في ظل المعطيات الاقتصادية العالمية الجديدة، رسالة ماجستير(غير منشورة)، كلية العلوم الاقتصادية و علوم التسيير، جامعة الجزائر، الجزائر، ١٩٩٩، ص ٤.

[٣]- رابح بلعزوز، النظام القانوني لعقد السياحة والاسفار في التشريع القانوني، رسالة ماجستير (غير منشورة)، كلية الحقوق والعلوم التجارية، جامعة بومرداس، الجزائر، ٢٠٠٥، ص٣.

[٤] - رضا صاحب ابو حمد و زينب هادي معيوف، السياحة الدينية في النجف و سبل تطورها، مجلة مركز دراسات الكوفة، المجلد٢، العدد٢، العراق، ٢٠١١، ص ٦٣.

٣-شوێنەواری ئاینی جوو لە جیهاندا

دیواری بوراق لە وڵاتی **ئیسرائیل** بەناوبانگترین دیواری پیرۆزی بەلای جولەکەکانەوە هەیە، تەواوی جولەکەکانی جیهان سەردانی ئەم دیوارە دەکەن و بەپیرۆزی دەزانن، درێژی ئەم دیوارە ٤٨ مەترە لە شاری قودسە، لەساڵی ١٩٦٧ ئەم ناوچەیە دیوارێکی قورسی لەبەردەم دروستکراوە بۆ دروستکردنی بۆشاییەکی گەورە بەدیواری (بوراق) ناسراوە، لەناو ئەم دیوارەش بەشی جیا هەیە بۆ چوونەژوورەوەی پیاو و ژن، ئەمە ئەو شوێنەیە مەراسیمە ئاینییە گەورەکانی جوولەکەکانی تیادا بەڕێوەدەچێت.وێنەی(١٥) هەروەها لە وڵاتی ئوردنیش شوێنەواری گەورەی جووەکان هەیە [١].

وێنەی (١٥) دیواری بوراق

سەرچاوەی وێنەکە : www.HolyBuraqJew.com-١٤-٥-٢٠٢٢

٤-شوێنەواری ئایینەکانی تر لە جیهاندا

أ-**چین :** خەڵکی وڵاتی چین هەزاران کیلۆمەتر بەناوچە سەخت و دژوار و بیابانەکاندا دەبڕن، بۆئەوەی بگەنە لای خواکەیان و پەیکەری بوزی، ئەم هەستەش بەهۆی ئایینی بوزیەوە سەرچاوەی گرتووە، وەکو بوونی شاری لاسا لە چین کە بە پایتەختی تبتیەکان دادەنرێت، دەکەوێتە ژینگەیەکی شاخاوی جوان لە چیای هیمالایا، یەکێکە لە شوێنە گەشتوگوزارییە ئاینییەکانی وڵاتی چین، ئەمە جگە لەوەی یەکێکە لە شارە بەرزەکانی جیهان لەسەر ئاستی ڕووی دەریاوە [٢].وێنەی(١٦).

---

[١] - محمد احمد النابلسی، النفس المغلولة سیكولوجیة السیاسیة(الاسرائیلیة)،الطبعة الاولی، بدون اسم المطبعة، ٢٠٢٠، ص ١١٩.

[٢] - عمیش سمیرة، دور استراتیجیات الترویج في تكییف وتحسین الطلب السیاحي الجزائري مع مستوى الخدمات السیاحیة المتاحة خلال الفترة ١٩٩٥-٢٠١٥، أطروحة الدكتوراه، (غیر منشورة) كلیة علوم الاقتصادیة والتجاریة و علوم تسییر، جامعة فرحات عباس، الجزائر، ٢٠١٥، ص ٢٩.

وێنەی (١٦) شاری لاسا

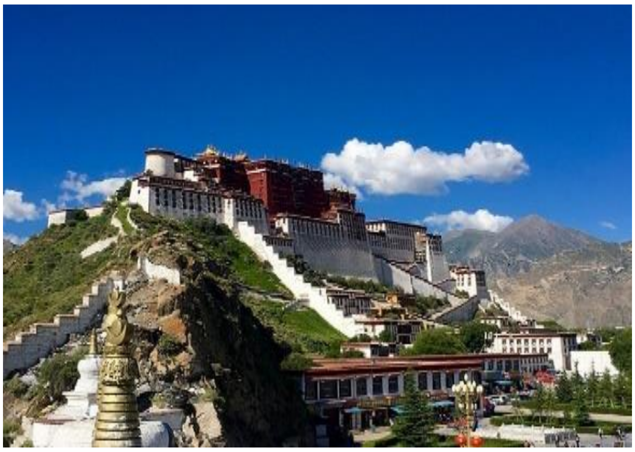

سەرچاوەی وێنەکە : www.chinacitylassa.com-١٩-٦-٢٠٢٢

چـیرۆکە ئاینییەکـان و پەیامەکانیـان وایکـردووە گەشـتیاران و باوەڕدارەکانیـان گەشـتی ئـایینی ئەنجـام بـدە ([1]). ئەو لێکــۆڵینەوانەی ڕێکخــراوی گەشــتوگوزاری جیهــانی ئەنجــامی داوە جەخــت لەوە دەکــاتەوە لە ســەدە ســاڵی داهاتوودا گەشتوگوزاری کلتوری و ئایینی شوێنێکی گرنگ لە گەشتیاری جیهانی دا پێکدەهێنێت ([2]).

ب--شارســـتانیەتی مایـا : مایـا نــاوی شارســـتانیەتێکە و لە هەمانکاتـدا نــاوی نەتەوەشـــە، لە بــاکوری وڵاتی گواتیمـالا و بەشـێک لە مەکسـیک و دارسـتانیە یەکسـانیەکانی هنـدۆراس و سـلڤادۆر ژیـاون،وێنەی(١٧).ئەو ناوچـانەی نیشـتیمانی نەتەوەی مایـایە لەڕەگەزی هینـدی سـوری ئەمەریکـان، خـاوەن پێشـکەوتوترین شارســتانیەتی مــێژووی مرۆڤــایەتی بــوون، خــاوەن توانــایەکی سەرســوڕهێنەربوون لە بوارەکــانی (ڕۆژژمــێری- ئەســتێرەناسی- پزیشــکی - پێشــبینی– تەلاری گەورە- تەنــانەت لە بــواری پەیوەنــدی بەبــونەوەرانی ئاســمانیش) زیـاتر لە ٧ ملـوێن مایـایی لەنـاوچەیەکی تایبەتـدا دەژیـان، دۆزیـنەوەی هەردوو کیشـوەری ئەمەریکـا بووەهـۆی لەناوچونیـان، لە سـەدەی چـوارەمەوە بە دروسـتکردنی ئەهرامەکـان و پەرسـتگا و خـانوی قەشـەکان لەسـەر لـوتکەی چیاکانـدا ناوبانگیـان پەیـداکرد. خواوەنـدی جۆراوجۆریـان هەبـووە. گـرنگترین خواوەنـد(هۆناب کـۆ) خواوەندی دروستکەری جیهان و گەورەی سەرجەم خواوەندەکانی تریان بووە ([3]).

[1] -Alex Norman, Spiritual Tourism, University Of Sydney , 2004, p23.

[2] - سـعد بلمـداني، اسـتراتيجية الاتصـال في تنميـة السـياحة بـالجزائر، رسـالة ماجسـتير(غير منشـورة)، كليـة العلـوم السياسـة و الاعـلام، قسم علوم الاعلام و الاتصال، جامعة الجزائر، الجزائر، ٢٠١٠، ص ١٥٤.

[3] - https://www.aljazeera.net/news

وێنەی (١٧) شارستانیەتی مایا

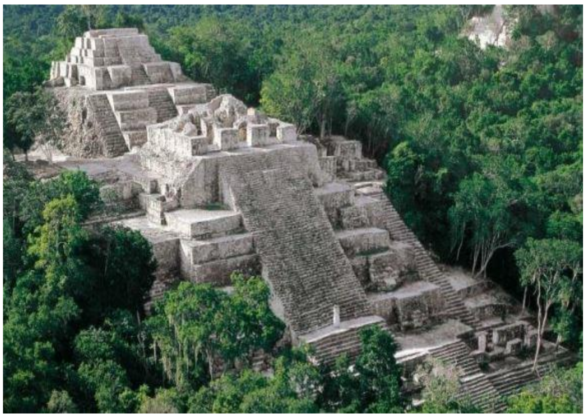

سەرچاوەی وێنەکە : https://www.aljazeera.net/news-١٩-٦-٢٠١٩

وا هەست دەکرێت و نیشان دەدرێت گەشتوگوزاری ئایینی یەکێکە لە کۆنترین جۆرەکانی چالاکیە گەشتیارییەکان و نوێنەرایەتی سەردانی شوێنە ئاینییەکان دەکات ([1]).

ت-هندستان :

ئۆتراکاندا : لە بەشی باکووری هیندستان زۆر جار بە " خاکی خوداکان"ناودەبرێت، بەهۆی گرنگی ئایینی و چەندین پەرستگای هیندۆسەکان و بنکەی حەج کە لە سەرتاسەری دەوڵەتدا دۆزراونەتەوە". ئوتاراکاند ناسراوە بە ژینگەی سروشتی هیمالایا، لە باکوور هاوسنوورە لەگەڵ هەرێمی تبتی چین، پارێزگای سودۆرەباشیمی نیپاڵ لە خۆرهەڵات، ویلایەتە هیندیەکانی ئوتار پرادش لە باشوور و هیماچال پرادش لە خۆرئاوا، چەندین پەرستگای ئایینی هەیە بە ناوەکانی گەرهوال و کومۆن و کۆی گشتی ١٣ ناوچەی ئایینی هەیە، کە وەک دەوڵەتێک دەردەکەوێت .

کوم میلا : زۆرترین گەشتیار بەلای خۆیدا رادەکێشێت، لەلایەن هندۆسەکانەوە بەڕێوە دەچێت، نزیک دوو مانگ دەخایەنێت، رێژەی بەشداربووانی لەنێوان (٤٠ بۆ ١٥٠) ملوێن هندۆسی دەبێت، هاوشێوەی حەجە بۆ شوێنکەوتووانی هندۆسی، بە گەورەترین مەراسیمی حەج دادەنرێت لە جیهاندا، خۆیان دەکەن بە رووباری گانگستی دا، و خۆیان دەشۆن کە بەرووبار پیرۆز ناودەبرێت، هۆکاری ئەم پیرۆزیەش دەگەڕێنەوە بۆ سەرکەوتنی خوداوەندەکانیان بەسەر شەیتاندا، خۆشۆردنەکەش بیرۆکەیە بۆ دەستپێکردنی ژیانێکی نوێ و پاکبوونەوەیان لە گوناح و تاوانەکانیان. بەپێی هەواڵی سایتی حورەی تورکی تەنها لەساڵی(٢٠١٩) ژمارەی حاجیانی ئەم بۆنە ئاینییە زیاتر بووە لە (١٥٠)ملوێن، وێنەی(١٨) رێورەسمەکەش لە شاری پرایاگراج لە ویلایەتی ئۆتار پرادێشی باکوور دەست پێدەکات ([2]).

---

[1]- حسان احمد صالح القدومي، واقع وأفاق الإرشادي السياحي في فلسطين، رسالة ماجستير(غير منشورة)، قسم سالجغرافيا، جامعة النجاح الوطنية، نابلس، فلسطين، ٢٠٠٣، ص ٢٧ .

[2] - https://www.alhurra.com ١٥-يناير-٢٠١٩ .

وێنەی (١٨) کوم میلا

سەرچاوەی وێنەکە : https://www.alhurra.com -٤-٤-٢٠٢٢

پ-**بـوودا گایـا یـاخود بـودیزم :** دەکەوێـتە بـاکووری خـۆرهەڵاتی هندسـتان و خۆرئـاوای ڕووبـاری فـالگو، مـێژووەکەی دەگەڕێـتەوە بـۆ سـەدەی سێ یەمی پـێش زایـین و سـەردەمی ئیمپراتـۆر ئاشـۆکا، لەلایەن یونیسـکۆوە وەک نـاوچەیەکی ئـایینی جیهـانی تۆمـارکراوە، پەیـکەری بـوودا بەرزیەکەی(٥٤م)، پیرۆزتـرین درەخـت بەلایـانەوە هەنجـیرە، بـۆیە لەژێـر درەخـتی هەنجـیردا بنیـاتنراوە، هەنجـیرە پـیرۆزە دیـاریکراوەکەی (فیکـوس دیلیگۆسـا) بـوودا لەژێـر سـایەیدا دانیشـتبوو، شـوێنێکی سـەرەکی حەجەکەیە (١).سـەردەمێک لە سـەدەی حەوتەم هەتـا چـوارەمی پ.ز . لەبـاکووری هینـد پیـاوێکی بەنـاوی سـیدراتە گئـۆتەمە دەژیـا، کە بە بـوودا یـاخود (دۆزەرەوەی ڕوونـاکی) بەناوبانگ بوو (٢).

1 - FICCI.Federation Of India Chambers of Commerce and Industry, federation house, New Delhi, India, April 2012, p 67 .

٢ - ڕیچارد س فۆلتر، ئایینەکانی ڕێگای ئاوریشم، و. کازیوە، چاپی یەکەم، چاپخانەی ڕۆژهەڵات، هەولێر، ٢٠١١، ل ٦٢ .

باسی سێ یەم

جوڵەی گەشتیاری لە هەرێمی کوردستان

١- جوڵەی گەشتیاری

زانای بەناوبانگ (Lea) لە ساڵی (١٩٨٨) لە دوای هەشت توێژینەوە و لێکۆڵینەوەی زانستی لەسەر گەشتوگوزار و گەشتیار، لەکۆتایی دا بۆی دەرکەوت کە (٤٣) پێناسە و ڕاوبۆچوونی جیاواز لەسەر جوڵەی گەشتیار بەدیدەکرێت ([1]). یەکەم هەوڵی تەواوەتی کە درابێت بۆ پێناسەکردنی گەشتیار دەگەڕێتەوە بۆ سەرەتای سەدەیەی نۆزدەیەم و بەدیاریکراوی لە ساڵی(١٨١١).([2]). لە کۆتاییەکانی هەشتاکان کۆمەڵێک تەوژمی نوێ سەبارەت بە دیاردەی گەشتیار دەرکەوت، کە کاریگەری لەسەر گەشتوگوزار و بە گرنگ زانینی گەشتیار لەم چالاکیەدا هەیە ([3]) .مێژوونوس و بازرگانی ئینگلیزی (توماس کوک) بە یەکەم و پێشەنگی گەشتیار دادەنرێت، پاڵنەری ئەم گەشتەشی بەشێوەیەکی سەرەکی بۆ مەبەستی بازرگانی کردن بووە، لە ناوەڕاستی سەدەی نۆزدەیەمی زایینی دا، بەڵام گەشتی ڕێکخراو و گونجاو دوای دە ساڵ لە ئەزموونی (توماس کوک) دەستی پێکرد، بەجۆرێک لە ساڵی (١٨٥١) یەکەم ئاژانسی_گەشتی توماس کۆک سەریهەڵدا ([4]). دەستنیشانکردنی وردی چەمکی گەشتیار لە زۆر لایەنەوە بایەخی گەورەی خۆی هەیە، وەکو لایەنی ئاماری گرنگی بە کۆکردنەوەی زانیاری و داتاکان و ئامارەکانی تایبەت بە ژمارەی گەشتیاران و جۆر و مەبەستەکانیان و توانای خەرجکردنیان لە ناوچە گەشتوگوزارییەکاندا لەگەڵ تەمەنی گەشتیاراندا دەدات ([5]).

دکتۆر ئازاد نەقشبەندیش سەبارەت بە گەشتیار دەڵێت " گەشتیار ئەو کەسەیە شوێنی دانیشتنی هەمیشەیی خۆی بەجێ دەهێڵێت و ڕوو لە شوێنێکی تر دەکات، بۆماوەیەک لە ٢٤ کاتژمێر کەمتر نەبێت و پەیوەندیبە بە دەستهێنانی دەستکەوتی ماددیەوە نەبێت ([6]).ئەمەش لەپێناو تێرکردنی حەز و ئارەزووەکانی گەشتیار و بینینی ناوچەی گەشتیاری نوێ ([7]).–بە گەورەترین کەرت دادەنرێت کە دەتوانێت وڵاتان ئاشنابن بە جیهانی دەرەوە([8]).چونکە ئەوانەی گەشت دەکەن لایەنەکانی ئابووری و کلتووری بەکاردەهێنن ([9]) .

---

[1]- سعيد صفي الديب الطيب، مقومات التنمية السياحة في ليبيا، أطروحة الدكتوراه، (غير منشورة)، كلية الاداب، قسم الجغرافيا، جامعة القاهرة، مصر، ٢٠٠٦، ص ١٢.

[2]- سيناء صالح مهدي الاحمر، جغرافية السياحة الترويحية، رسالة ماجستير (غير منشورة)، كلية الاداب، قسم الجغرافية، جامعة بغداد، العراق، ٢٠٠٤، ص ١٨.

[3]- أمال بقلزي – كريمة موسلو، ترقية الاستثمار السياحي و دوره في التنمية السياحة، رسالة ماجستير (غير منشورة)، كلية العلوم الاقتصادية والتجارية و علوم التسيير، قسم علوم الاقتصادية، جامعة احمد دراية ادرار، الجزائر، ٢٠١٦، ص ٢٣.

[4] - https://ar.facts-news.org ڕێکەوتی سەردانی کردن ١٨-١١-٢٠٢١ .

[5] - شيروان عمر رشيد، بنەما جوگرافيەکانی پەرەپێدانی گەشتوگوزار لە پارێزگای سلێمانی، تێزی دکتۆرا(بڵاونەکراوە)، بەشی جوگرافيا، زانکۆی سلێمانی، ٢٠١٢، ل ١١ .

[6]- ئازاد محمد ئەمین نەقشبەندی، بایەخی گەشتوگوزاری سامانی ئاوی کوردستانی عێراق، گۆڤاری سەنتەری برایەتی، ژمارە ١٣، ساڵی ١٩٩٩، ل ٦ .

[7] - د.ئازاد نەقشبەندی، بایەخی گەشتوگوزار، گۆڤاری مێرگ، ژمارە ٣١٨، هەولێر، ٢٠٠٨، ل ٨٦.

[8]- كولن مايكل هول، السياسة والسياحة، الترجمة . محمد فريد حجاب – سعاد عبدالسلام كفافي، الطبعة الاولى، المكتبة المجلس الاعلى للثقافة، قاهره، مصر، ٢٠٠٣، ص ١٥.

[9]- دلڤين جعفر محمد، جيمورفولوجية حوض صبنة الشرقي وإمكاناته السياحة، رسالة ماجستير(غير منشورة)، فاكولتي العلوم الانسانية ، سكول الاداب، قسم الجغرافية، جامعة دهوك، كوردستان، ٢٠١٣، ص ٧.

کەواتە دەتـــوانین بڵێـــین دەســـتەواژەی گەشـــتیار بەگشـــتی وەک ئەو کەســـە پێناســـە دەکرێـــت کە لەخـــاکە ڕەســـەنەکەی یـان شـوێنی نیشـتەجێ بـوونی ئاسـاییەوە گەشـت و سـەفەر دەکـات بـۆ خـاڵێکی جـوگرافی جیـاواز، هەمـوو ئەم جـوڵە و گۆڕانکـاریەش لەمـاوەی شـەو و ڕۆژێکـدا ڕوو دەدات، بـۆ ئەم مەبەسـتەش چەنـد پاڵنەرێـک هەیە، شێوەی (٢).

شێوەی (٢) پاڵنەرەکانی گەشتکردن

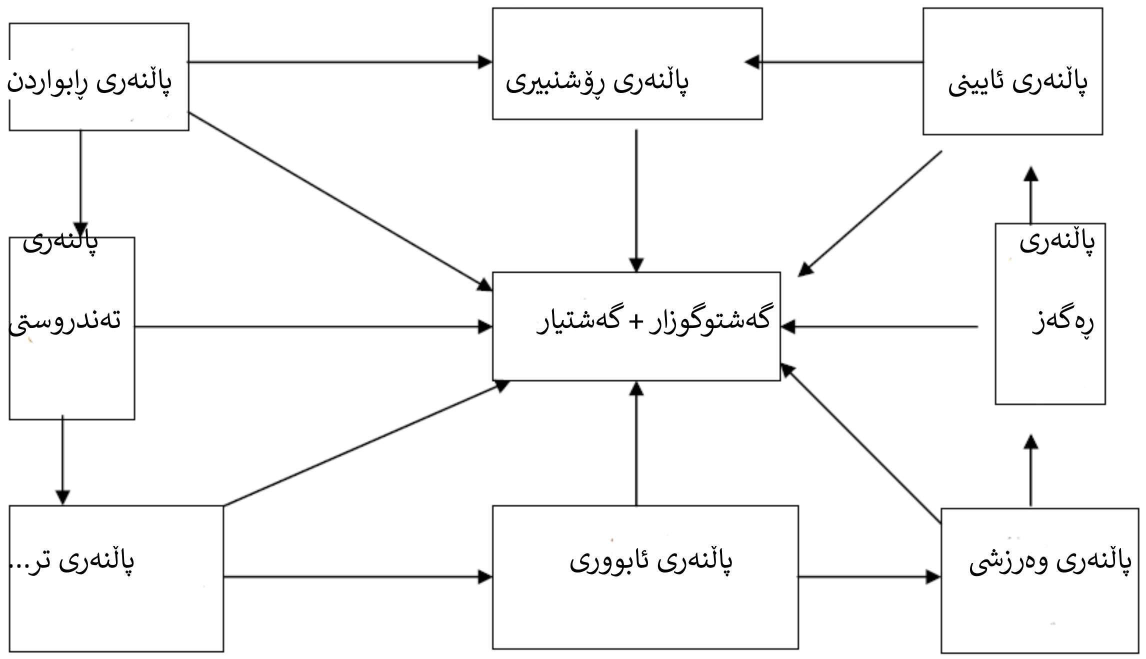

سەرچاوە : کاری توێژەر

٢: جوڵەی گەشتیاری لە هەرێمی کوردستان

نـــاوچەی لێکـــۆڵینەوە لەبەرئەوەی دەکەوێـــتە شـــوێنێکی جـــوگرافی گرنـــگ و ســـەرنج ڕاکـــێش، هاوســـنوورە لەگەڵ وڵاتـــانی (تورکیـــا – ئـــێران – ســـوریا) بەشـــێکی گـــرنگی عـــێراق پێکـــدەهێنێت، بێگومـــان ئەم وڵاتـــانەش بەشـــێوەیەکی ڕاســـتەوخۆ کاریگەرییـــان لەســـەر کەرتی گەشـــتوگوزار و جـــوڵەی گەشـــتیاری لەم هەرێـــمەدا هەیە، زۆرتـــرین ژمـــارەی گەشـــتیاران کە ســـەردانی نـــاوچە گەشـــتوگوزاریەکانی هەرێـــم دەکەن گەشـــتیارانی پارێزگاکـــانی ناوەڕاســـت و باشـــووری عـــێراقە،، لەڕووی ئـــابوورییەوە هـــاتنی گەشـــتیاری عەرەب و بیـــانی بە بەراورد بە بەگەشـــتیاری نـــاوخۆیی ســـوودی زیـــاترە بـــۆ کەرتی گەشـــتوگوزار، هـــاتنی ئەم گەشـــتیارانە ڕەنگـــدانەوەی لە باشـــتربوون و بوژانـــدنەوەی نـــاوچە گەشـــــتوگوزاریەکاندا هەیە، لەبەرئەوەی ئەو گەشـــــتیارانەی ســـــەردانی هەرێـــــم دەکەن کەمـــــتر کەرەســـــتە و پێداویســـتیەکانی گەشـــتوگوزاری لەگەڵ خۆیانـــدا دەهێـــنن، تـــارادەیەکی گونجـــاو بـــارودۆخی دارایی و ئابوورییـــان بەهێزتـــرە تـــاوەکو گەشـــتیاری ناوخۆیی،ســـەرەنجام دەبێـــتە بوژانـــدنەوەی خزمەتگوزارییەکـــان و هۆتێـــل و بـــازاڕ و سۆپەرمارکێت و کەپرە گەشتیارییەکان .

ژمارەی گەشیارانی هاتوو بۆ هەرێمی کوردستان لە پارێزگایەکەوە بۆ پارێزگایەکی تر و لە ساڵێکەوە بۆ ساڵێکی تر دەگۆڕێت و جیاوازی هەیە، ئەمەش بەهۆی سروشتی ئەو بارودۆخەی کە پارێزگاکەی تیادا هەڵکەوتووە، جگە لەلایەنی رامیاری و ئابووری و کارگێڕی و هەڵکەوتەی شوێنی جوگرافییان، بۆ نموونە دەستنیشانکردنی شاری هەولێر لە ساڵی (٢٠١٤) بە پایتەختی گەشتیاری وڵاتانی عەرەبی، ڕەنگدانەوەی بەرچاوی هەبوو لەسەر زیادبوونی ژمارەی گەشتیار لەم پارێزگایەدا، هاندەرێکی گرنگە بۆ دەرکەوتنی ناوبانگی ئەم شارە لەڕووی گەشتوگوزارییەوە، بەجۆرێک ژمارەی هاتنی گەشتیار بۆ ئەم پارێزگایە زۆر زیاتر بوو لە پارێزگاکانی تر، ئەگەرچی پایتەخت واتە بوونی کۆمەڵە دامەزراوەیەکی حکومی و کارگێڕی، وەک هەبوونی کونسوڵخانەکان و ژمارەیەکی زۆر لە پرۆژەکانی وەبەرهێنان و زۆری دامەزراوە خزمەتگوزارییە گەشتیارییەکان، بۆ ئەم مەبەستەش ژمارەی گەشتیارانمان لەنێوان ساڵانی (٢٠٠٧ بۆ ٢٠٢٠) وەرگرتووە، تاوەکو ئەوەی ڕێژەی هاتنی گەشتیاران لە پارێزگاکانی کوردستان بە دیاریکراوی لە ناوچەی لێکۆڵینەوەدا دەربخەین، خشتەی (٤).

خشتەی (٤) هاتنی گەشتیاران بەپێی پارێزگاکانی کوردستان لەنێوان ساڵانی (٢٠٠٧-٢٠٢٠)

ساڵ پارێزگا	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
هەولێر	153751	211780	426398	615479	1168174	1518830	2029623	937591	579876	776165	996621	1644942	1983391	630340
ڕێژە ٪	%40.72	%37.90	%53.88	%46.84	%68.61	%69.19	%68.75	%61.30	%74.12	%48.40	%47.45	%53.79	%52.33	%74.53
سلێمانی	77933	119416	131932	229663	314974	374276	444807	333478	146498	728823	733358	1007296	1140760	(*)61026
ڕێژە ٪	%20.64	%21.37	%16.67	%17.48	%18.50	%17.50	%15.06	%21.80	%18.72	%45.45	%34.91	%32.94	%30.09	%7.21
دهۆک	145893	227664	233015	468699	219242	302004	444414	229630	49639	88390	279875	358520	618638	150000
ڕێژە ٪	%38.63	%40.74	%29.44	%35.67		%13.75	%15.5	%15.14	%6.34	%5.51	%13.32	%11.72	%16.32	%17.73
ئیدارەی گەرمیان	—	—	—	—	%12.87	—	33183	28735	6238	10022	90356	46884	47194	4381
ڕێژە							%1.12	%1.087	%.0.79	%0.62	%4.30	%1.53	%1.24	%.518
کۆی گشتی	377577	558860	791345	1313841	1702390	2195110	2952027	1529434	782251	1603400	2100210	3057642	3789983	845747
ڕێژە ٪	%99.99	%99.98	%100	%100	%100	%100	%100	%100	%100	%100	%100	%100	%100	%99.988

سەرچاوە : کاری توێژەر پشت بەست بە: حکومەتی هەرێمی کوردستان، وەزارەتی شارەوانی و گەشتوگوزار، دەستەی گەشتوگوزار، ئاماری گەشتوگوزار، داتای بڵاونەکراوە، ١٨-١١-٢٠٢١

*ژمارەی گەشتیارانی پارێزگای سلێمانی پارێزگای هەڵەبجە و ئیدارەی گەرمیانیشە بۆ ساڵی (٢٠٠٧ بۆ ٢٠١٢)

شێوەی (٣) ژمارەی گەشتیاران لەنێوان سالآنی(٢٠٠٧-٢٠٢٠)

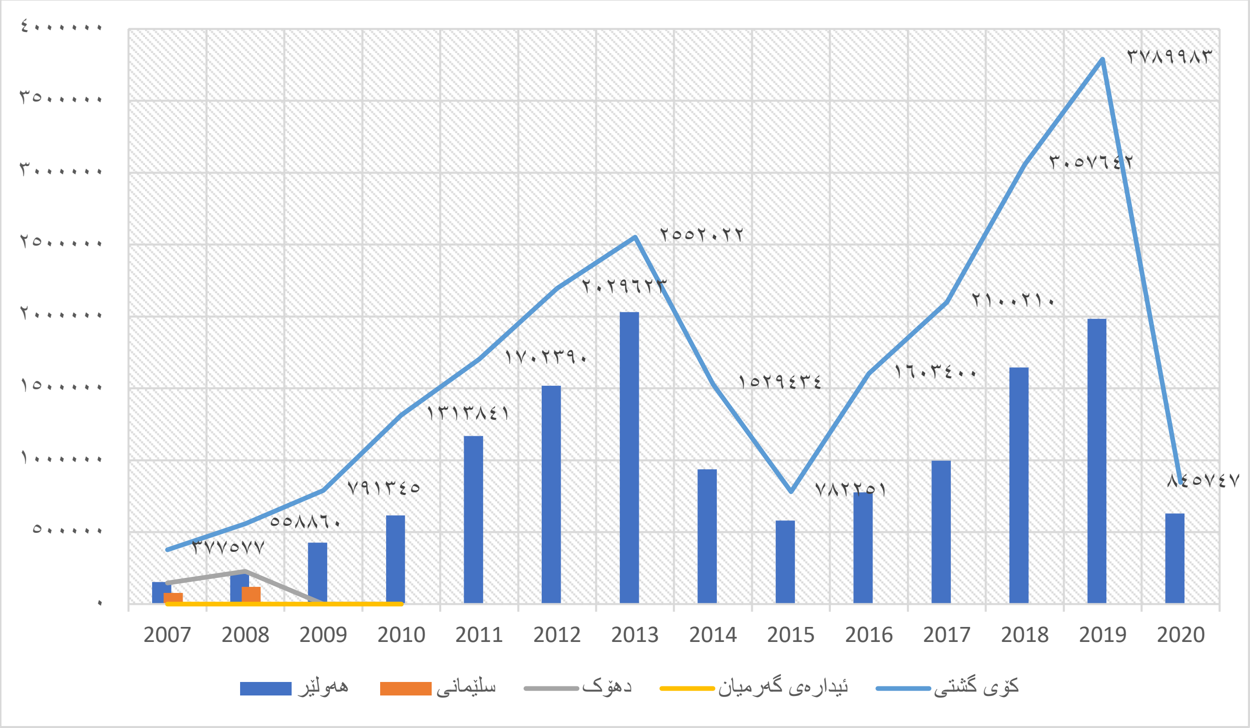

کاری توێژەر پشت بەست بە خشتەی (٤)

بەگوێرەی ئەو زانیارییانەی لە خشتەی (٤) هاتووە پارێزگای هەولێر ساڵی ٢٠٠٧ ژمارەی گەشتیارانی گەیشتۆتە (153751)، بەڵام لەبەرئەوەی ئاماری ساڵانی پێش خۆی نیە، لەبەرئەوە نازانین ئایا رێژەی گەشتیار بە بەراورد بە ساڵانی پێش خۆی کەمی کردووە یاخود زیاد، بەڵام ئەگەر ساڵی ٢٠٠٧ باس بکەین دەبینین چەند ساڵێکی کەم تێدەپەڕێت بەسەر پرۆسەی ئازادکردنی عێراق، هەروەها ناوچە سنووریەکانی هەرێم لەگەڵ ناوەڕاست و باشووری عێراق وەک ئێستا بۆ هاتوچۆکردن و هاتنی گەشتیاری عەرەب بۆ ناوچەی لێکۆڵینەوە وەکو پێویست ئاسایی نەبووە، لەلایەکی تریشەوە کرانەوەی گەشتوگوزار و هۆشیاری گەشتکردن بۆ ناوچە گەشتیاریەکان نەبووە، بەڵکو ئەوەی هەبووە لەشێوەی دەرچوونێکی ئاسایی و بڕینی مەودایەکی کورت بووە، کە خۆی لە شێوەی سەیرانکردن بینیوەتەوە، کەواتە لەگەڵ ساڵانی دوای خۆی و ساڵەکانی تر بەراورد و لێکدانەوەی بۆ دەکرێت، لەساڵی (٢٠٠٨) دا ژمارەی گەشتیارانی گەیشتۆتە (211780) گەشتیار، واتە ئەم ساڵە ژمارەی گەشتیارانی زیادی کردووە، ئەگەرچی زیادبوونەکە وەک پێویست نیە، بەهۆی وشکەساڵی لە ساڵی (٢٠٠٨) بووە هۆی وشک بوونی زۆرێک لە سەرچاوە ئاویەکان و کەمبوونەوەی هاتنی گەشتیاران بۆ شوێنە گەشتیاریەکان، ئەم زیادبوونی گەشتیار و خواست لەسەر ناوچە گەشتوگوزاریەکان بەردەوام بوو هەتا ساڵی ٢٠١٣ ژمارەی گەشتیار لەم ساڵەدا (2029623) بەمەش بەرزترین رێژەی تۆمارکرد بە بەراورد بە ساڵەکانی پێش خۆی .

لە گرنگترین ئەو هۆکارانەی وایکردووە ژمارەی گەشتیارانی زیاد بکات :

أ- سەقامگیری ناوچەکە لەڕووی ئاسایشەوە .
ب- باشبوونی دۆخی ئابووری خەڵک و گەشتیار .
ت- دەرکەوتن و ناساندنی زۆر ناوچەی گەشتیاری نوێ و تۆڕە کۆمەڵایەتیەکان .
ث- هۆشیاری تاک و کۆمەڵگا بەوەی کە هەستن بە ئەنجامدانی چالاکی گەشتوگوزاری .

بەڵام بەپێچەوانەوە لە ساڵی (٢٠١٤) ژمارەی گەشتیار لەم پارێزگایە و کوردستان بەشێوەیەکی بەرچاو کەمیکرد گەیشتە (٩٣٧٥٩١) ئەمەش کەمترین ژمارەی تۆمارکرد بە بەراورد بە ساڵی (٢٠١٣).ئەگەرچی لەم ساڵەدا شاری هەولێر وەک پایتەختی گەشتیاری لەسەر ئاستی خۆرهەڵاتی ناوەڕاست هەڵبژێردرا، پێش هەریەک لە وڵاتە عەرەبیەکانی وەک (سعودیە -عێراق - ئەردەن – لوبنان – سوریا – یەمەن – میرنشینە یەکگرتووە عەرەبیەکان – کوەیت – بەحرەین – عومان – بەحرەین) و (تورکیا – ئیسرائیل – میسر – ئێران) کەوت، ئەم نازناوە بەس بوو بۆئەوەی هەرێمی کوردستان و شاری هەولێر ژمارەی گەشتیاری ناوخۆیی و بیانی زیاد بکات، بەڵام کۆمەڵێک هۆکار وایکرد، بەڵام کۆمەڵێک هۆکار وایکرد ئەم ڕێژەیە کەمبێتەوە، لە گرنگترین هۆکارەکانیش :-

أ- سەرهەڵدانی ڕێکخراوی تیرۆریستی داعش.
ب- ئاوارەبوونی ژمارەیەکی زۆر لە دانیشتوانی شارەکانی عێراق .
ت- کوشتن و جینۆسایدکردنی ژمارەیەکی زۆر لە ئێزیدیەکان .
ث- تەقاندنەوەی چەندین پەرستگا و مەزارگە لەلایەن داعشەوە .

ساڵی (٢٠١٥) جارێکی تر ژمارەکە کەمترین ئاستی تۆمارکرد، بەجۆرێک زۆر زیاتر لە ساڵی (٢٠١٤) کەمتر بوو، گەیشتە (٥٧٩٨٧٦) بە بەراورد بە ساڵی (٢٠١٤) ژمارەیان (٣٥٧٧١٥) گەشتیاری کەمتربوو، واتە ساڵی (٢٠١٤) گەشتیار زیاتر بووە وەک لە ساڵی (٢٠١٥) ئەمەش بەهۆی ئەوەی ساڵی (٢٠١٤) کۆتاییەکانی مانگی نۆ بوو داعش سەریهەڵدا . گەشتیار تاوەکو کۆتایی مانگی نۆ بەردەوام بووە لە هاتن و سەردانیکردنی شوێنە گەشتیاریەکان، بەڵام لەساڵی (٢٠١٥) تەواوی ساڵەکە شوێنەوارە خراپەکانی ساڵی (٢٠١٤) بەردەوام بووە، ساڵەکانی دواتر ژمارەکە گۆڕانی بەسەرداهات و لە ساڵی (٢٠١٦) ڕێژەی گەشتیار گەیشتۆتە (٧٧٦١٦٥) و لەساڵی (٢٠١٧) بووەتە (٩٩٦٦٢١) و لە ساڵی (٢٠١٨) گەیشتۆتە (١٦٤٤٩٤٢) و لەساڵی (٢٠١٩) گەیشتە (١٩٨٣٣٩١) ئەم ساڵانە ژمارەی گەشتیار بەشێوەیەکی بەردەوام ڕوو لە هەڵکشان بووە، بەڵام سەبارەت بە گەشتیاری ناوخۆیی هەرێم ڕەنگە ڕێژەیان کەمتر بێت، لەبەرئەوەی لەدوای ساڵی (٢٠١٦) بارودۆخی هەرێمی کوردستان بۆ دانیشتوانەکەی لەڕووی ئابوورییەوە باش نەبووە، سەرهەڵدانی قەیرانەکان و خراپی داهات کاریگەری نەرێنیان کردە سەر چالاکی گەشتوگوزار، جارێکی تر و بەدیاریکراوی لەساڵی (٢٠٢٠) هەمان سیناریۆی ساڵی (٢٠١٤) دووبارەبویەوە لەڕوی کەمی ژمارەی گەشتیار. لەم ساڵەدا تەنها (٦٣٠٣٤٠)

گەشـتیار هەبـووە، ئەم ژمـارەیەش تەنهـا لە سـاڵەکانی (٢٠٠٧ بـۆ ٢٠١٠) زیـاترە و لەسـەرجەم سـاڵەکانی تـر کەمـترە، ئەو هۆکـارانەشی وایکـرد گەشـتوگوزار و گەشـتیاری لەم سـاڵەدا کەم بێـت، وەکـو (بڵاوبـوونەوەی ڤـایرۆسی کۆرۆنـا (COVID19) – کەرەنتینە و داخستنی سنوورەکان ([1]) .

سـەبارەت بە پارێزگـای سـلێمانی ژمـارەی هـاتنی گەشـتیار بـۆ ئەم پارێزگـایە بەپـێی سـاڵەکان جیـاوازە و گۆڕانکـاری بەسـەردا دێـت، ئەمەش پەیوەسـتە بەکۆمەڵێـک هۆکـار کە ڕەنگـدانەوەی لەسـەر جـوڵەی گەشـتیار هەیە، بەگـوێرەی ئامـاری سـاڵی (٢٠٠٧) کە لەخشـتەی (٤) ئامـاژەی پێکـراوە، ژمـارەی گەشـتیار دەگـاتە (٧٧٩٣٣) گەشـتیار، ئەم ژمـارەیە بەردەوام ڕووی لە زیـادبوون کـردووە هەتـاوەکو سـاڵی (٢٠١٤) دەگـاتە (٣٣٣٤٧٨) هۆکـاری کەمی ئەم ژمـارەیەش لەڕابـردوودا باسـکرا کە پەیوەنـدی ڕاسـتەوخۆی بە سـەرهەڵدانی داعـش و ئـاوارەبوونی دانیشـتوانی شـارەکانی عـێراق و کـۆچکردن دەگەڕێـتەوە، جـارێکی تـر لە سـاڵی (٢٠١٥) ڕووی لە دابەزیـن کـردووە، (١٤٦٤٩٨) گەشـتیاری هەبـووە، ئەمەش بەهـۆی خـراپی لێکەوتەکـانی سـاڵی (٢٠١٤) ، بەڵام لەسـاڵەکانی (٢٠١٧ بـۆ ٢٠١٩) بەرەو بەرزبـوونەوە گـۆڕانی بەسـەرداهاتووە و لە سـاڵی (٢٠٢٠) بە بەراورد بەسـاڵەکانی پێشـخۆی بەرەو داکشـان چوو، بەهۆکاری بڵاوبونەوەی پەتای ڤایرۆسی کۆرۆنا و کەرەنتینەی دانیشتوان و داخستنی سنوور.

ئەگەرچی پارێزگـای سـلێمانی هاوسـنووورە لەگەڵ خـۆرهەڵاتی ئـێران و باشـوری عـێراق، بەڵام ژمـارەی گەشـتیاری بە بەراورد بە پارێزگای هەولێر کەمترە، ئەمەش لەبەر ئەم هۆکارانە:-

أ- هەڵبژاردنی شاری هەولێر وەک پایتەختی گەشتیاری بۆ ساڵی ٢٠١٤ .

ب- بـوونی قەڵای هەولـێر و ژمـارەیەکی زۆر لە نـاوچەی گەشـتیاری گرنـگ و سـەرنج ڕاکـێش وەک (بیخـاڵ – جوندیان- گەلی عەلی بەگ – شەقڵاوە – شوێنە گەشتیاریەکانی (ڕەواندوز و سۆران)) .

داخسـتنی سـنوورەکانی هەرێـمی کوردسـتان و ئـێران بەڕووی گەشـتیارانی ڕۆژهەڵاتی کوردسـتان و ئـێران، قەدەغەکـردنی هـاتنی گەشـتیارانی خـواروو و ناوەڕاسـتی عـێراق، بەگـرووپ، کاریگەریـان هەبـوو لەسـەر ڕێـژەی گەشـتیاران و داهـاتی گەشـتیاری بـۆ هەرێـمی کوردسـتان، کەواتە لە دوای پارێزگـای هەولـێرەوە کە پـلەی یەکەمی وەرگرتووە، پارێزگای سلێمانی پلەی دووەمی هەیە لەڕووی هاتنی گەشتیار بۆ ئەم پارێزگایە.

سـەبارەت بە پارێزگـای دهـۆکیش ئەم پارێزگـایە لەڕووی هـاتنی گەشـتیارانەوە بە بەراورد بە پارێزگـای سـلێمانی لە نێـوان سـاڵانی (٢٠٠٧ بـۆ ٢٠١٠) پـێش پارێزگـای سـلێمانی دەکەوێـت، تەنـانەت لە سـاڵی (٢٠٠٨) پـێش پارێزگـای هەولـێر دێـت، ژمـارەی گەشـتیارانی هەولـێر دەگـاتە (٢١١٧٨٠) بەڵام بـۆ پارێزگـای دهـۆک دەگـاتە (٢٢٧٦٦٤)، ژمـارەیەکی زۆر لە شـوێن و جێگـای گەشـتیاری گرنـگ و پـڕ بـایەخی هەیە، لەڕووی ئـاووهەوا و دەرامەتی ئـاو و شـوێنی جـوگرافی یەوە زۆر گونجـاوە بـۆ جۆراوجـۆری چـالاکیە گەشـتوگوزارییەکان، بەتـایبەتی شـوێنە گەشـتیاریەکانی وەک

---

[1] - ڕۆژنامەی هەولێر، نادر ڕۆستی، هاتنی گەشتیار بۆ هەرێمی کوردستان ژمارەی پێوانەیی تۆمارکرد، ژمارە ٢٩٠٩، ٢٠١٩/٨/١٩، هەولێر.

(زاوێـتە – سـۆلاف – سەرسـەنگ – سـوارە تـوکە – گەلی باڵنـدا – هـاوینەهەواری ئاشـەوا – گەلی گەرەگـۆ – گەلی گویسـکێ- ئەشـکەوتی ئینیشـکێ ....هتـد) بـۆ سـاڵەکانی (٢٠١١ بـۆ ٢٠٢٠) ژمـارەی گەشـتیارانی پارێزگـای سـلێمانی بە بەراورد بەم پارێزگـایە زیـاترە. وەکـو سـەرجەم پارێزگاکـانی تـری کوردسـتان تـووشی کەم و زۆری هـاتنی گەشـتیاران بـووتەوە، بەجۆرێـک لە سـاڵی (٢٠١٤ و ٢٠١٥) کەمـترین ژمـارەی تۆمـارکرد، لە سـاڵی (٢٠١٥) گەیشـتە (٤٩٦٣) ئەمەش کەمـترین ژمـارەیە بە بەراورد بە سـاڵەکانی (٢٠١٦ بـۆ ٢٠١٩) . هەروەهـا لە سـاڵی (٢٠٢٠) تەنهـا (١٥٠٠٠٠) گەشـتیار سـەردانی کـردووە، ئەم ژمـارەیەش تەنهـا لە رێـژەی سـاڵی (٢٠٠٧) زیـاترە کە سـاڵی (٢٠٠٧) گەیشتۆتە (١٤٥٨٩٣) .

لەبەرئەوە پێویسـتی بە کارلێـک و تـێکەڵی هەیە لەنێـوان پێشکەشـکردنی گەشـتوگوزاری بـنەڕەتی و گەشـتوگوزاری لاوەکی، وەک هۆیەکـانی گواسـتنەوەی (شـەمەندەفەر، فـڕۆکە، .... هتـد) و چوونیـان بـۆ نـاوچە گەشـتوگوزارییەکان، ئەم پێشـنیارە بە چـالاکیەکی" گەشـتوگوزاری" تەواوکەری پێکهاتەکـان و سـەرچاوەی گەشـتیارەکان دادەنرێـت، لە کـۆڵەکە سـەرەکیەکانی پێشکەشـکردنی خزمەتگـوزاریە سـەرەتایی و بنەڕەتیەکـانە بـۆ گەشتیار، ئەمەش وەک مەرجێکی پێویست دێت بۆ گەیشتن بە شوێنە گەشتیاریە خوازراوەکان ([1]).

ئەوەی تـایبەت بێـت بە پارێزگـای هەڵەبـجە دەکەوێـتە گۆشـەی بـاکوری خـۆرهەڵاتی باشـوری کوردسـتان و نێـوان بـازنەی پـانی (٣٥-٣٦) و هـێڵی درێـژی (٤٦) ڕووبەرەکەی (١٥٩٤) کیلـۆمەتر دووجـایە و (٧٢٦)مەتـر لە ئاسـتی ڕووی دەریـاوە بەرزە، ژمـارەی دانیشـتوانی ئەم پارێزگـایە بەپـێی مەزەنـدەی سـاڵی (٢٠١٨) دەسـتەی ئامـاری هەرێـمی کوردسـتان (111355) کەس بـووە، سـاڵی بە قەزابـوونی دەگەڕێـتەوە بـۆ سـاڵی (١٨٨٩) بەڵام سـاڵی بە پارێزگـا بـوونی دەگەڕێـتەوە بـۆ سـاڵی(٢٠١٣) لەم ناحیەیـانە پێکـدێت (سـەنتەر – سـیروان – خورمـاڵ – بیـارە ، نـاحیەی بەمـۆ) بەدووری ٩٠ کیلـۆمەتر دەکەوێـتە باشـوری خـۆرهەڵاتی شـاری سـلێمانی، بە درێـژایی ٧٥ کیلـۆمەتر هاوسـنوورە لەگەڵ وڵاتی ئـێران، لە سـنووری پارێزگـای هەڵەبـجەدا زیـاتر لە (٢٢) شـوێنی گەشـتوگوزاری هەیە، لەگەڵ دەیـان شـوێن و شـوێنەواری کـۆنی شارسـتانیەتیەکانی پێشـووی نـاوچەکە، لەم سـنوورەدا (سـەرچاوەی ئـاوی زەڵـم و ئاوێسـەر و خەرپـانی - هـاوار – عەبـابەیلێ – وەزگێـل – گـولان – چـاوگی بـاوەکۆچەک- سـەر ئـاوی سـیروان لە دەڤەری نەورۆلی – چـاوگی ڕیشـێن – شـیرەمەڕ – گـۆمی گەنجـانی خورمـاڵ – سـەرگەت – هـانەدن و بـاخە کـۆن – سـنوری نـاحیەی بەمـۆ و نـاوچە شـاخاویەکانی) چەنـدین شـوێنی گەشـتیاری بەهـار و هـاوین و زسـتانی نـاوچەکە. لەلایەکی تـرەوە بەهـۆی بـوونی مەزارگەکـانی تەریـقەتی نەقشـبەندی و مەدرەسـە ئاینییەکـانی تەریـقەت لە بیـارە و هەڵەبجە، دەتوانرێت لەم لایەنەوە سوود لە گەشتیار وەربگیرێت و سەرچاوەیەکی گرنگی داهات بێت ([2]).

[1] - د.مهند فالح کزار، مقومات السیاحة الدینیة في محافظة نینوی، مجلة جامعة نینوی، العدد ١٥، جامعة سامراء، العراق، ٢٠١٦، ص ٣.

[2] - چاوپێکەوتن لەگەڵ بەڕێز : مامۆستا ئوسامە ئەشرەف محمد، مامۆستا لە زانکۆی هەڵەبجە، ٢٠٢٢/٣/١٤. هەڵەبجە .

بەپێی خشتەی (٤) پارێزگای هەڵەبجە وەکو قەزایەک سەر بە پارێزگای سلێمانی ئاماژەی بۆکراوە و بەشێوەیەکی ڕاستەوخۆ مامەڵە لەگەڵ پارێزگای هەڵەبجە نەکراوە، لەلایەنی چالاکی گەشتوگوزاری و ژماری گەشتیارانەوە، بەڵام وەکو ئاشکرایە ئەم پارێزگایە بەهۆی ئەو تایبەتمەندیە سروشتی و مرۆییەوە کە هەیەتی ژمارەیەکی زۆر لە گەشتیاران لە وەرزە جیاوازەکانی ساڵدا بەتایبەتی لە وەرزی هاوین دا سەردانی دەکەن، ئەمەش بەهۆی ئەوەی دەوڵەمەندە بەکۆمەڵێک توانستی گرنگی گەشتوگوزاری.

لەگرنگترین ناوچە گەشتوگوزاریەکانی ئەم پارێزگایەش :-

أ-ناوچە سروشتیە گەشتوگوزاریەکانی وەک (ئەحمەد ئاوا،سەرچاوەی ئاوی زەڵم، ئاوێسەر، خەرپانی، چاوگی باوە کۆچەک، چاوگی ڕیشێن، گۆمی گەنجانی خوڕماڵ، وەزگێڵ گوڵان، .....هتد)

ب-ناوچە گەشتوگوزاری ئاینییەکانی وەک (خانەقای بیارە، تەوێڵە، باخەکۆن، هەوارە کۆنی کاکەییەکان، مەزارگەی ئەبو عوبەیدەی ئەنصاری،..هتد)

پ-گەشتوگوزاری تاریک : وەک (مۆنۆمێنتی هەڵەبجە، گۆڕستانی کیمیاباران، مەزاری شەهیدانی خورماڵ، قوتابخانەی ناحیەی سیروان، مەزاری شەهیدان)

پارێزگای هەڵەبجە کرانەوەیەکی باشی لەڕووی گەشتوگوزاریەوە لەم چەند ساڵەدا بەخۆیەوە بینیوە، ئەوەش بەهۆی بوونی کۆمەڵێک شوێنی گەشتیاری و بوونی ئارامی و سەقامگیری ئاسایش تیایدا، چونکە ساڵانی ڕابردوو بەهۆی بارودۆخی نەخوازراوە و بوونی گروپە ئیسلامیەکانی وەکو (جند الإسلام و انصار الإسلام) هاوڵاتیان و گەشتیاران نەیاندەوێرا سەردانی ئەم ناوچانە بکەن، وەکو ئاشکرایە پەیوەندیەکی ڕاستەوخۆش لەنێوان چالاکیە گەشتوگوزاریەکان و سەقامگیری و ئاشتی ئاسایشدا هەیە، لەپاڵ هەموو ئەمانەشدا پارێزگای هەڵەبجە دەوڵەمەندە بە جۆرێک لە گەشتوگوزار ئەویش (گەشتوگوزاری تاریکە) ژمارەیەکی زۆر لە گەشتیاران لە ناوخۆ و دەرەوە سەردانی ئەم ناوچانە دەکەن بەتایبەتی لەیادی ٣/١٦ ڕۆژی کیمیابارانکردنی هەڵەبجەدا، ئەمە جگەلەوەی ژمارەیەکی یەکجار زۆر لە گەشتیاری بیانی سەردانی مۆنۆمێنتی هەڵەبجە دەکەن، زۆرجاریش گەشتیاران سەردانی قوتابخانەی ناحیەی سیروان دەکەن ئەمەش بەهۆی ئەوەی لە ساڵی (١٩٨٧) چەندین هاوڵاتی مەدەنی لەم قوتابخانەیەدا گولەبارانکران، دەکرێت وەکو لایەنێکی گرنگی گەشتیاری و دەستەبەرکردنی سەرمایە بۆ ناوچەکە هەژمار بکرێت و سووی لێ ببینرێت .

کۆتا شوێنی خشتەی (٤)ناوچەی گەرمیانە دەکەوێتە خوارووی خۆرهەڵاتی هەرێمی کوردستان و باشوری پارێزگای سلێمانی و خۆرهەڵاتی پارێزگای کەرکوک، لە بەشی خۆرهەڵاتیدا سنووری وڵاتی ئێرانە، لە باشوریش سنوری پارێزگای دیالەیە، ئیدارەی گەرمیان سێ قەزا و یانزدە ناحیەی هەیە، وەکو یەکەیەکی کارگێری لە قەزای کەلار و کفری و خانەقین پێکدێت، شاری کەلار ناوەندی یەکەی کارگێڕی گەرمیانە، ژمارەیەک شوێنەواری

گـــرنگی لێــیه و چەنـــدین نــاوچەی گەشـــتیاری هەیە، بەپـــێی خشـــتەی (٤) کە لەســـاڵی (٢٠١٣)وە بەشـــێوەیەکی ڕاســتەوخۆ ئامارەکـانی گەشــتیاری لەم نـاوچەیە وەرگـیراوە، ســاڵانی ڕابــردوو وەکـو قەزایەکی سـەر بە پارێزگـای سـلێمانی مــامەڵەی لەگەڵــدا کــراوە، لەم نــاوچەیەدا هەمــوو جۆرەکـانی گەشــتوگوزاری تیـادا بەیـدەکرێت، ڕووبەرێـکی فـراوانی فـــراوانی هەیە، هاوســـنووره لەگەڵ وڵاتی ئـــێران، ســـاڵانە ژمـــارەیەکی زۆر لە گەشـــتیاران لە مەرزی نێـــودەوڵەتی پەروێزخــانەوە ســەردانی نــاوچە گەشــتوگوزاریەکانی ئەم نــاوچەیە دەکەن، لە گــرنگترین شــوێنە گەشتوگوزاریەکانیشی بــریتین لە (مەزارگەی بــاوە محمــود ، مەزارگەی شــێخ جبرائیــل، قەڵای شــیروانە، بێڵــوڵە کە دەکەوێــتە گونــدی بێلوڵە سەر بە ناحیەی مەیدان، سەرتەکی بەمۆ، ژاڵەناو، ....هتد)

بەپێی ئامــاری ســاڵی ٢٠١٣ ژمــارەی گەشــتیارانی گەیشــتۆتە ٣٣١٨٣ گەشــتیار، بەڵام بــۆ ســاڵی ٢٠١٤ بــۆتە ٢٨٧٣٥ واتە ژمــارەکە بەرەو نزمبــوونە ڕۆیشــتووە، ئەوەش بەهــۆی شــوێنەوارە خراپەکـانی ســەرهەڵدانی داعــش و نــا ئــارامی نـاوچەکە، بـۆ سـاڵی ٢٠١٥ بـۆتەوە ٦٢٣٨ گەشـتیار، جـارێکی تـر نزمبـۆتەوە، بەهـۆی مـانەوەی کـاریگەریە خراپەکـان و نـا سـەقامگیری نـاوچەکە لەڕووی ئاسایشـەوە، ئەمەش پاشـماوەی داعـش هۆکـار بـووە بـۆ ئەم بـارودۆخە و هەروەهـا دروســتبوونی کۆمەڵیــک قەیــرانی دارایی و ڕامیــاری، ســاڵی ٢٠١٦ نــزمترین ژمــارەی تۆمــارکرد بە بەراورد بە ســاڵانی پـێش و دوای خـۆی، کە ١٠٠٢٢ گەشـتیار هەبـووە، بێگومـان ئەمەش دەگەرێـتەوە بـۆ کۆمەڵێـک هۆکـار گرنگترینیـان ناسـەقامگیری نـاوچەکە و باشـنبوونی بـارودۆخی ئـابووری و سـیاسی. بـۆ سـاڵی ٢٠١٧ بەرزتـرین ژمـارەی تۆمـارکردووە، بەجۆرێــک بــووە هــاتنی گەشــتیاران ژمــارەکەی دەگــاتە ٩٠٣٥٦ گەشــتیار، ئەمەش بەرزتــرین ژمــارەیە بەگــوێرەی خشـــتەی (٤)، لایەنی ئەمـــنی و باشـــبوونی ئـــابووری و دۆخی ســـیاسی و دەرکەوتـــن و دروســـتبوونی زۆر نـــاوچەی گەشــتیاری نــوێ و بــوونی پروپاگەنــدە لە سۆشــیاڵ میــدیا لەســەر نــاوچە گەشــتوگوزاریەکانی ئیــدارەی گەرمیــان و هۆشـیاری تـاک بـۆ گەشـتکردن لەو هۆکـارانەن ڕۆڵیـان هەبـووە لە هـاتنی گەشـتیاران، لە سـاڵی ٢٠١٨ دا گەیشـتۆتە ٤٦٨٨٤ گەشــتیار ئەمەش بە بەراورد بەســاڵی پــێش خــۆی کەمیکــردووە، ئەمەش لەبەر ئەو هۆکــارانەیە کە لەمــاوەی ســاڵانی ڕابــردوودا ئامــاژەی پێکــراوە، لە ســاڵی ٢٠١٩ دا گەیشــتەوە ٤٧١٩٤ گەشــتیار، واتە لەگەڵ ســاڵی ٢٠١٨ کەمیکـردووە، بـۆ سـاڵی ٢٠٢٠ کەمـترین ئامـاری گەشـتیاری تۆمـارکراوە، بەجۆرێـک لە هـیچ سـاڵێکدا ئەوەنـدە کەم نەبــووە، بێگومــان ئەمەش بەهــۆی بــوونی ســەرەتاکانی ســەرهەڵدانی ڤــایرۆسی کۆرۆنــا و کەرەنتیــنە و داخســـتنی سنوورەکان وایانکرد گەشتیار بەڕێژەیەکی بەرچاو ڕوو لە کەمبوونەوە بکات .

بەڵام ســەبارەت بە هــاتنی گەشــتیارانی نــاوخۆ و دەرەوە و بیــانی بــۆ هەرێــمی کوردســتان لەنێــوان ســاڵانی(٢٠٠٧-٢٠٢١) ڕێــژەیەکی جیــاواز دەبینــین لەنێــوان پارێزگاکــانی کوردســتان، لەبەرئەو تایبەتمەنــدیە سروشــتی و مــرۆییەی کە لەم ناوچەیەدا بەدیدەکرێت، خشتەی(٥).

خشتەی(٥)

هاتنی گەشتیارانی ناوخۆ و دەرەوە و وڵاتانی بیانی بۆ هەرێمی کوردستان لەنێوان ساڵانی ٢٠٠٧-٢٠٢١

ساڵ	گەشتیارانی ناوخۆی هەرێم	ژمارەی گۆڕانکاری	گەشتیارانی دەرەوەی هەرێم	ژمارەی گۆڕانکاری	گەشتیارانی بیانی دەرەوەی عێراق	ڕێژەی گۆڕانکاری
٢٠٠٧	١٣٧١١٨	-	١٨٦٤٢٠	-	٥٣٨٥٩	-
٢٠٠٨	١٩٠٢٣٠	38.73	٢٨٥٧٤٠	53.28	٨٢٨٩٠	53.90
٢٠٠٩	٢٠٩٦١١	10.19	٤٤٩١٩٣	57.20	١٣٢٥٤١	59.90
٢٠١٠	٣٢٩٥٣٦	57.21	٧٨٩٧٦٠	75.82	١٩٤٥٤٥	46.78
٢٠١١	٣١٥١٦١	-4.36	١١٤٩٧٣٨	45.58	٢٣٧٤٩١	22.08
٢٠١٢	٣١٣١٤٤	-0.64	١٤٧٠١٣٨	27.87	٤٣٣٧١١	82.62
٢٠١٣	٤٥٩٨٤٧	46.85	١٩٣٣٥٤٤	31.52	٥٥٨٦٣٦	28.80
٢٠١٤	٢٧٣٣٢٦	-40.56	١٠٠٠٧٦٢	-48.24	٢٥٥٣٤٦	-54,29
٢٠١٥	١٧١٤٤٥	-37.27	٥٢٦٩٦٢	-47.34	٨٣٨٤٤	-67.16
٢٠١٦	٣٨٣٣٤٠	123.59	٨٤٣٩٤٩	60.15	٣٧٦١١١	348.58
٢٠١٧	٤٢٠٠٤٢	9.57	١٣٠٢١٣١	54.29	٣٧٨٠٣٧	0.51
٢٠١٨	٦١١٥٢٨	45.59	١٨٩٥٧٣٨	45.59	٥٥٠٣٧٦	45.59
٢٠١٩	٧٥٧٩٩٨	23.95	٢٣٤٩٧٨٩	23.95	٦٨٢١٩٦	23.95
٢٠٢٠	٩٢٦١٤	-87.78	٦٧٠٨٧٣	-71.45	٨٢٢٦٠	-87.94
٢٠٢١	٨٣٧٩١٤	804.74	٢٥٩٧٥٣٢	287.19	٧٥٤١٢٣	816.76
تێکڕای گەشەی ساڵانە	%12.83		%19.20		%19.24	

سەرچاوە : کاری تـوێژەر پشـت بەسـت بە: حکـومەتی هەرێـمی کوردسـتان، وەزارەتی شـارەوانی و گەشـتوگوزار، دەسـتەی گەشـتوگوزار، ئاماری گەشتوگوزار، داتای بڵاونەکراوە، ١٥-١-٢٠٢٢.

بەگـوێرەی خشـتەی(٥) ژمـارەی گەشـتیارانی نـاوخۆ بـۆ سـاڵی (٢٠٠٧) (١٣٧١١٨) گەشـتیار بـووە، ئەمەش ژمـارەیەکی بـاش دادەنرێـت، لەبەرئەوەی سـەرەتای کـرانەوەی گەشـتوگوزار و چالاکیەکـانی بـووە، ژمـارەی دانیشـتوان کەمبـوو، سـەرەڕای ئەوەی تۆڕەکۆمەڵایەتیەکـان و ئاسـانکارییە گەشـتوگوزارییەکان و پروپاگەنـدەی گەشـتیاری وەک پێویسـت نەبـووە، ئەوەی هەبـووە لەشـێوەی گەشـتوگوزاری سـادەبووە، زۆرتـرین گەشـتیاریش سـاڵی (٢٠٢١) بـووە کە دەگـاتە (٨٣٧٩١٤) ئەوەش بەهـۆی ئەوەی سـاڵانی ڕابـردوو بەتـایبەتی سـاڵی (٢٠٢٠) سـەرهەڵدانی پەتـای کۆرۆنـا و کەرەنتینەی سەرتاسەری بوو.

هەروەهـا گەشـتیارانی دەرەکی بـۆ سـاڵی (٢٠٠٧) (١٨٦٤٢٠) گەشـتیار بـووە، ئەم ژمـارەیەش بە بەراورد بە سـاڵانی دوای خـۆی گۆڕانکـاری بەرچـاوی بەسـەردا هـاتووە، بەردەوام لە بەرزبـوونەوەدا بـووە بـێجگە لە سـاڵانی(٢٠١٥. ٢٠١٦ . ٢٠٢٠) کەمیکـردووە. بێگوومـان ئەمەش بـۆ کۆمەڵێـک هۆکـار دەگەڕێـتەوە، بەڵام گرنگترینیـان بـریتین لە دەسـتەبەرکردنی ئـارامی و ئاسایشی ـ نـاوچەکە، دروسـتبوون و سـەرهەڵدانی چەنـدین نـاوچەی گەشـتوگوزاری نـوێ،

بەرەوپێشـــەوە چـــوونی ئاســـانکارییە خزمەتگـــوزارییە گەشـــتوگوزارییەکان، تـــۆڕە کۆمەڵایەتییەکـــان و پڕوپاگەنـــدەی گەشـتیاری، چەنـدین جـۆری گەشـتوگوزار بـوژایەوە لەناویانـدا گەشـتوگوزاری ئـایینی بـوو، ئەمەش بەتـایبەتی لە دوای کـۆچی دوایی شـێخ مـحەمەدی کەسـنەزان کاتێـک شـوێنی ناشـتنەکەی بـووە مەزارگەیەکی بەناوبانـگ لەسـەر ئاسـتی نـاوچەکە و خـۆرهەڵاتی ناوەڕاسـت و جیهـان، پاشـان بـوو بە تەکـیەی عەلـیەی قـادری کەسـنەزانی، زۆرتـرین گەشـتیاریش سـاڵی (٢٠٢١) بـووە کە ژمارەیـان دەگـاتە (٢٥٩٧٥٣٢) سـەبارەت بە گەشـتیارانی بیـانی لە سـاڵی (٢٠٠٧) ژمـارەی گەشـتیاری بیـانی بـۆ نـاوچەکە بـریتی بـووە لە (٥٣٨٥٩) کەمـترین ژمـارەیە بە بەراورد بە سـەرجەم سـاڵەکان. زۆرتـرین گەشـتیاریش سـاڵی (٢٠٢١) بـووە کە دەگـاتە(٧٥٤١٢٣) ئەمەش ژمـارەیەکی دڵخۆشـکەرە لەبەرئەوەی ژمـارەی گەشـتیارانی بیـانی زیـادی کـردووە و وایکـردووە نمـوونەیەکی جـوانی گەشـتوگوزاری لە هەرێمی کوردستاندا دروست بێت و گەشتیاری بیانی حەز بە هاتن و چالاکی گەشتوگوزاری لە هەرێمی کوردستاندا بکات .

لەدوای سـازدانی کـۆنگرەیەکی فـراوان لە لەنـدەنی پـایتەختی بەریتانیـا بە ئامـانجی پەرەپێـدانی کەرتی ژێرخـانی ئـابووری لە هەرێـمی کوردسـتان، مەبەسـت لـێی ناسـاندن و ئاشـناکردنی کۆمپانیـا بیـانی و جیهانیەکـان بـوو بە هەرێـمی کوردسـتان، ئەم کـۆنگرەیەش لەڕێـکەوتی (٢-٧-٢٠٢١)بەڕێوەچـوو، ئامـانج لـێی ناسـاندنی کۆمپانیـا بەناوبانگەکـانی جیهـان بـوو بە کەرتی گەشـتوگوزار دارشـتنی پەیوەنـدیەکان و گـرنگی دان و بەهێزکـردنی چـالاکیە گەشـتوگوزاریەکانی نێـوان کوردسـتان و دەرەوە بـوو، پـاڵنەرێکی گرنـگ بـوو بـۆئەوەی شـاری هەولـێر بە (پـایتەختی گەشـتوگوزاری وڵاتـانی عەرەبی)دەسـت نیشـان بکرێـت، جـارێکی تـر کەرتی گەشـتوگوزاری و گەشـتیاری لە هەرێـمی کوردسـتان لە سـاڵی (٢٠١٨) ودواتـر بەرزبـوونەوەی بەرچـاوی بەخـۆیەوە بیـنی، ئەمەش بەهۆکـاری باشـبوونی بـارودۆخی سـیاسی و ئـارامی و ئاسـایش و سـەقامگیری نـاوچەکە، بەجۆرێـک لە(١٥٪)ی گەشـتیارانی پارێزگاکـانی عـێراق ڕوویـان لە هەرێـم کـرد و ژمـارەی گەیشـتە نزیـک (٣) ملـوێن گەشـتیار، ئەمە جـگە لە هـاتنی گەشـتیارانی دەرەوەی هەرێـم وەک وڵاتـانی (تورکیـا – ئـێران و وڵاتـانی کەنـداو و دەوڵەتـانی ئەوروپی) [١] .کۆمەڵێـک تـیرۆری ئایـدۆلۆژی و مەزهەبی و دەمـارگیری و گـرووپە تونـدڕەوەکان وایـان کـرد گەشـتیار لەباشـوور و ناوەڕاسـت سـەردانی نـاوچە جیاوازەکـانی تـری عـێراق و کوردسـتان بـکەن [٢]. فـاکتەری ئـایینی بە یەکێـک لەو فـاکتەرانە دادەنرێـت کاریگەریـان لەسـەر جـوڵە ڕامیـاری و هۆشـیارکردنەوەی تـاک و کۆمەڵگـا هەیە [٣] .لەگەڵ دابینکـردنی زۆرتـرین خزمەتگـوزاری و ڕاکێشـانی سـەرنجی گەشـتیار، جـگە لە ڕۆڵی ڕاگەیانـدنەکان و دەرکەوتـن و ناسـاندنی نـاوچە گەشـتوگوزارییەکان.) [٤]. ئەم کەرتە تـازە دەکرێتەوە بۆئەوەی ببێتە هیواخواز بۆ گەڕانەوەی ئابووری هەرێمەکان و دابینکردنی خزمەتگوزاریەکان [٥].

١- بحري سالم فتاح الصفار، التحليل المكاني لتباين واقع الحركة السياحية ومعوقاتها في اقليم كوردستان خلال المدة (٢٠١٣-٢٠١٨)، ٢٠١٨ ص،٥.

٢- خالد ولى علي، أثر الارهاب على القطاع السياحي (إقليم كردستان العراق أنموذجا)، مجلة جامعة كرميان، قسم الجغرافية، كلية التربية، جامعة كرميان،مجلد ٥، العدد، ١كوردستان، ٢٠١٨، ص ٣٢٨.

٣- عادل كاظم عباس العبدلي، التكوين الديني للنجف و تأثيره و الجيوبولتيكي في سياسة العراق، رسالة ماجستير (غير منشورة)، كلية الآداب – قسم الجغرافيا، جامعة الكوفة، العراق، ٢٠١٢، ص ٤٧ .

٤ - عبدالزهرة على الجنابي، جغرافية المعاصر (الاقليمية بنمظور المعاصر)، جامعة بابل، الطبعة الاولى، العراق، ٢٠١٠، ص ٢٧٩

٥- يونس موسى النوايسة، تنمية السياحة في محافظة الكرک، رسالة ماجستير(غير منشورة)، قسم الجغرافيا، الجامعة الأردنية، الأردن، ٢٠٠١، ص٢.

بەشی دووەم

دابەشبوونی شوێنی جوگرافی مەزارگە و شوێنە ئاینییەکان لە هەرێمی کوردستاندا

ناوچەی لێکۆڵینەوە بە ناوبانگە بە بوونی کۆمەڵێك لە گۆڕی پێغەمبەرانی ئاینە جیاوازەکان، لە زاخۆ تاوەکو خانەقین، بە هەر شارێکی کوردستاندا بڕۆین یەکێك لە گۆڕی پێغەمبەرەکان و مەزارگەیەکی گرنگی ئاینەکان بوونی هەیە، جگەلەوەی دەیان پەرستگای ئاینی ئاینە جیاوازەکان و تەریقەتەکانی تیادا بەدیدەکرێت، لەبەرئەوە دەکرێت گەشتوگوزاری ئایینی ببێت بە وێستگەیەك بۆ ناساندنی شارستانییەتی دێرینی کوردستان لە هەمان کاتیشدا ببێتە پردی پەیوەندی نێوان هەرێمی کوردستان و وڵاتانی تری ناوچەکە و جیهانی دەرەوە، هەموو ئەم ئایینە جیاواز و نەتەوەی جیاوازانە بەهۆی بوونی شوێنی ستراتیجی و جوگرافیای هەرێمی کوردستانەوە بووە، ئەمە جگە لەوەی هۆکارەکانی ئاشتی و سەقامگیری و پێکەوە ژیان و ڕێزگرتن لە بیروباوەڕی جیاواز، پاڵنەری سەرەکی بوون بۆئەوەی کوردستان بە ئایین و نەتەوەی جیاوازەوە بناسرێت.

شوێنی جوگرافی هەرێمی کوردستان یارمەتی ئەوەی داوە چەندین ئایین لەناو دانیشتووانەکەیدا پەیدا ببێت، پێش پەیدابوونی ئایینی ئیسلام وەرچەرخانی زۆربەی هەرە زۆری کورد بەلای چەند ئاینێکی کۆن لە ئارادا بوو، خاکی کوردستان هەر لە مێژە لانکەی دەرکەوتنی ئاینە جیاوازەکان بووە لەسەر ڕووی زەوی، چەندین ڕووداوی مێژووی ئایینی تیادا تۆمارکراوە و ڕوویداوە، لەوانەش نیشتنەوەی کەشتیەکەی پێغەمبەر نوح(سڵاوی خوای لێبێت) لەچیای جودی و کۆچی پێغەمبەر ئیبراهیم (سڵاوی خوای لێبێت) لە کوردستان و دەرکەوتنی پەیامبەر زەردەشت لە کوردستان و پەرستگای سەرەکی ئێزیدیانی جیهان لە لالش... بۆیە هەرێمی کوردستان بە دەرنی یە لەم فرە ڕەنگی و جۆراوجۆری ئایین و ئاینزاکان، جگە لە هۆکارەکانی تری وەک مێژوویی و جوگرافی و ئایینی و ڕامیاری و جەنگ... ئەمانە هەموویان هەرێمی کوردستانیان کردۆتە مۆزەخانەیەک (Gallery) ئایینی لەناوچەکەدا، بیروباوەڕە ئایینەکانی ئیسلام و مەسیحی و جولەکە و زەردەشتی و ئێزیدی و ئەهلی حەق و شەبەک لە ناوچەکەدا بوونیان هەبێت ([1]). لە کۆتاییەکانی سەدەی نۆزدەیەم و سەرەتاکانی سەدەی بیستەمی زایینی دا کۆمەڵێک ڕۆژئاوایی و ئەوروپی سەردانی کوردستانیان کرد، ئەمەش بۆ لێکۆڵینەوە و سەرنجدان بوو لەم کلتوورە جیاوازییەی کە هەیە لەنێوان دانیشتووانی ئەم هەرێمەدا، لەوانەش تایبەتمەندی ئایینی و ڕۆشنبیری و فەرهەنگی بوو ([2]). کەشی لەباری ئایینەکان و سەرچاوگەلی سروشتی کە بژێوی مرۆڤ دابین دەکەن وایکردووە کوردستان ببێتە شوێنێکی باش بۆ پێکەوە ژیانی ئایینەکان ([3]).

[1]- احمد رفیق کریم و ئەوانی تر، شیکردنەوەیەکی جوگرافی بۆ دابەشبوونی ئایینزاکان لە هەرێمی کوردستان، فاکەڵتی زانستە مرۆڤایەتیەکان، گۆڤاری زانکۆی ڕاپەڕین، ٢٠١٥، ل ٣.

[2] - الدكتور فرست مرعي، كردستان في القرن السابع الميلادي، مركز كردستان للدراسات الاستراتيجية، السليمانية، ٢٠٠٦، ص ٢١ .

[3] - ڕەحمەت نادری، مرۆڤی سەرەتایی لە کوردستان، گۆڤاری زانستی هۆزین، ساڵی پێنجەم، ژمارە١١، هەولێر، ٢٠١٩، ل ٢٢.

باسی یەکەم

مەزارگە و شوێنە پیرۆزەکانی ئایینی ئیسلام

بەشێوەیەکی گشتی ئایینەکانیش بەسەر دوو جۆردا دەبەش دەبن :-

أ-ئـاییـنە ئاسـمانیەکان: واتە سەرچاوەی هاتنیان لە ئاسمانەوەیە، واتە لە خـواوەیە، وەکـو ئـایینی ئیسـلام و کریستیان و جوو، ئەمانە بە ئایینە یەکتا پەرستیەکان یان ئایینە ئیبراهیمیەکانیش ناسراون.

ب-ئـاییـنە زەمینیەکـان : واتە سـەرچاوەیان لەسـەر زەویـیە و دەسـتکردی مـرۆڤن، وەکـو بـوزی و هنـدۆسی و گاپەرسـتی...هتد ([1]). ئەمەش دیـاردەیەکی کـۆمەڵایەتی و فەرهەنـگی و رەمـزییە، پەیوەنـدییەکی ڕاسـتەوخۆی بە بـابەتی شـوناس و جێگـای مـرۆڤەوە هەیە، کۆمەڵناسی بەناوبانـگ((هێرڤیو لـێگەر)) چـوار ڕەهەنـدی دەسـتە جەمـعی گرنـگ بە ئـاین دەبەخشـێت ئـایین دەکەنە دیـاردەیەکی گـرنگی ژیـانی کـۆمەڵایەتی ئەو ڕەهەنـدانەش بـریتین (ڕەهەنـدی کـۆمەڵایەتی – ڕەهەنـدی ئەخـلاقی – ڕەهەنـدی کەلتـووری – ڕەهەنـدی سـۆزداری و عـاتیفی([2]). ئەم بـیرۆکەیەش لە قـاڵبێکی کـۆمەڵایەتی یـان ڕێکخراوێـک پێکـدێت، لەم ڕوانگەشـەوە کۆمەڵناسـان ئـایین بە هێمـایەکی پـیرۆز پێناسـە دەکەن ([3]) .لە ڕووی زاراوەشـەوە وشـەی دیـن یـان ئـایین لە (دان یـان دەیـن) ەوە وەرگـیراوە، کە بەواتـای ملکەچی بـۆ هـێزێکی تـر یـان ئاییـندار سـەر دابنەوێنێـت بـۆ هـێزێکی تـر بە بۆچـوون (إعتیقـاد) یـان بە ڕەفتار(عمـل).وەک ئەوەی زۆرجـار دەوترێـت بەسروشـت مـرۆڤ بـوونەوەرێکی ئاییـندارە، چـونکە ئـایین بنەڕەتـێکی ئەنتۆلۆژی(وجـودی) هەیە پەیوەستە بە پێکهاتەی مێشکی مرۆڤەوە ([4]).

موسـڵمانان لەڕێـگەی گەشـتی زەوی و دەریـاییەوە بەشـداریەکی بەرچاویـان لە جـوڵەی گەشـتیاریدا هەبـووە ([5]). ئەم وشـەیەش لەلایەن خـوای گەورەوە هـاتووە دەفەرموێـت.((فَسِيحُوا فِي الْأَرْضِ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ غَيْرُ مُعْجِزِي اللَّهِ ۙ وَأَنَّ اللَّهَ مُخْزِي الْكَافِرِينَ.))سـورەتی(التوبة)ئایاتی٢) ([6]). وشـەی گەشـتوگوزار لە سێ شـوێنی قورئانـدا هـاتووە و ئامـاژەی پێکراوە گەشـتوگوزاری ڕاسـتەقینە بـۆ هەمـوو موسـڵمانێک لە هەر کـوێیەکی ئەم سـەرزەمینە بێـت بەپـلەی یەکەم بـریتی یە لە سـەردانی کـردنی مـاڵی خـودا (کەعـبە) هەروەک لەم ئـایەتەدا هـاتووە: ((إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ

---

[1]- عبـدالرزاق عبـدالرحمن تەوێـڵەیی، فەلسـەفەی ئـایین و پێویسـتی مـرۆڤ بەئـاین، چـاپی یەکەم، چاپخـانەی زانیـار، سـلێمانی، ٢٠٢٠، ل ١٨ .

[2] - مەریوان وریا قانیع، دین و دنیا، چاپی یەکەم، چاپخانەی سەردەم، سلێمانی، ٢٠١٠، ل ٩ .

[3]- الـدكتور عـلى صـبيح التمـيمي، الـدور السـياسي للمؤسسـة الدينيـة في العـراق ١٩٩٠-٢٠١٠، دار امجـد للنشر والتوزيـع، الطبعـة الأولى، عمان، ٢٠١٥، ص ٢٨ .

[4]- كـازم ئەحـمەد سـەدرەدین، جوگرافیـای کەلتـووری نـاوچەی جەبـاری، لە بڵاوکراوەکـانی کـۆمەڵەی ڕوونـاکبیری و کـۆمەڵایەتی کەرکـوک، زنجیرە(١٤٧)، چاپی یەکەم، چاپخانەی کارۆ، کەرکوک، ٢٠١٣، ل ٥٥ .

[5] - هاشم بن محمد بن حسين ناقور، أحكام السياحة و أثارها، أطروحة الدكتوراه(غير منشورة)، كلية الشريعة والدراسات الاسلامية، جامعة ام قرى، المملكة العربية السعوديه، ١٩٩٩ص١٢.

[6]- عشيـ صـليحة، الاثـار التنمويـة للسـياحة (دراسـة مقـارن بـين الجزائـر – تـونس والمغـرب)، رسـالة ماجسـتير(غير منشـورة) كليـة العلـوم الاتصادية و علوم التسيير، قسم علوم الاتصادية، جامعة باتنة، الجزائر، ٢٠٠٤، ص ١٩.

وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذِي بِبَكَّةَ مُبَارَكًا وَهُدًى لِّلْعَالَمِينَ / فِيهِ آيَاتٌ بَيِّنَاتٌ مَّقَامُ إِبْرَاهِيمَ وَمَن دَخَلَهُ كَانَ آمِنًا)) سورەتی (ال عمران : اية ٩٦) ([١]).

سەبارەت بە بڵاوبونەوەی ئایینی ئیسلام لە کوردستاندا دەگەڕێتەوە بۆ سەردەمی دووهەم خەلیفەی ڕاشیدین عومەری کوڕی خەطاب(ڕەزای خوای لێبێت) (١٣-٢٣ک / ٦٣٤ – ٦٤٤ز) جەنگاوەرانی خێڵە عەرەبەکان بەبیانووی جیهاد سنووری نیمچە دوورگەی عەرەبیان بەزاند و بەرەو خۆرهەڵات و خۆرئاوا پەلیان هاویشت، بەهەموو گۆشە و کەنارێکدا بڵاوبونەوە و لە تەوەری عێراقەوە گەیشتنە کوردستان ئەمەش ماوەی دە ساڵی خایاندا.([٢])زۆربەی سەرچاوە ئیسلامیەکان لەسەر ئەوە ڕێکەوتوون کە فەتحکردنەکە لەساڵی(١٦ھ / ٦٣٧ز) لەسەر دەستی هاوەڵی پێغەمبەر (هاشم بن عتبة بن ابی وقاص) دا بووە، مێژوونووسی محەمەد ئەمین زەکی بەگ ئەم فەتحکردنەی بە یەکەمین پەیوەندی کورد بە ئایینی ئیسلامەوە ئەژمارکردووە ([٣]). زۆرێکیش لە سەرچاوەکان باس لەوە دەکەن کوردستان لەلایەن خالیدی کوڕی وەلیدەوە فەتح کراوە، ئەمەش دوای هێنانی سوپایەکی زۆر بۆ ناوچەی پشدەر ([٤]). دەستووری هەرێمی کوردستانیش ناسنامەی زۆرینەی خەڵکی کوردستانە، ئایینی ئیسلام ئایینی سەرەکیە و کە تیایدا مافی سەرجەم کەمە ئایینەکانی تر (مەسیحی و ئێزیدی .....هتد) پارێزراوە ([٥]).

سەبارەت بە دابەشبوونی جوگرافی شوێنە ئاینییەکانی موسڵمانان لە هەرێمی کوردستان بەپێی پارێزگاکان دەخەینەڕوو بەم شێوەیە:

یەکەم : پارێزگای هەولێر

ئەگەر لەمێژووی ئیسلامیدا باس لە دێرنترین دەزگای زانستی و ڕۆشنبیری بکرێت، ئەوا مزگەوت وەک یەکەم دامەزراوەی لەم جۆرە هەژمار دەکرێت، سەرباری ئەوەی دامەزراوەیەکی ئایینی بووە وەک شوێنێکی ڕێزلێگیراو جێی پەرستش بووە و لەژێر چاودێری و پارێزبەندی (خوایی) دان ([٦]). لەڕووی زانستیشەوە شوێنی کۆبوونەوە و بەستنی ئەڵقەی زانستیە، تیایاندا بیروباوەڕی ئایینی و ئەرکەکانی ئیسلام و قورئان و فەرموودەیان تێدا دەخوێندرا،

---

[١]- محمد خالد منصور و خالد شجاع العتيبي، الضوابط الشرعية للسياحة الترويحية في الفقه الاسلامي، مجلة علوم الشريعة والقانون، المجلد ٣٦، السعوديه، ٢٠٠٩، ص ٧٧٥ .

[٢]- د.زرار صديق تۆفيق، کورد و کوردستان لەڕۆژگاری خیلافەی ئیسلامی(١٦ – ٦٥٦ک / ٦٣٧- ١٢٥٨ز)، چاپی یەکەم، چاپخانەی ماد، دهۆک، کوردستان، ٢٠٢٠، ل ٧ .

[٣]- د.احمد میرزا میرزا، بڵاوبونەوەی ئیسلام لە کوردستان، چاپی یەکەم، نوسیگەی تەفسیر بۆ بڵاوکردنەوە، هەولێر، ٢٠١٦، ل ١٨ .

[٤] - ملا رؤوف سليم حويزی، کوردستان و ئایینی ئیسلام، چاپی یەکەم، چاپخانەی جامعە، بەغداد، ١٩٧٠، ل ١٠٨ .

[٥] - مشروع دستور إقليم كوردستان – العراق،٢٠٠٩، ص ٣ .

[٦]- د.رسول ابراهیم رسول، پێکهاتەکانی کوردستان لە سەردەمی عەباسی دا، چاپی یەکەم، چاپخانەی نارین، سلێمانی، ٢٠٢٠، ل٢٧٥ .

بەم پێـیەش سـەرەتای خوێنـدن لە مـێژووی ئیسـلامدا خوێنـدنێکی ئـایینی بـووە (١). دوای زۆربـوونی فێرخـوازان و سـەردانیکاران بـۆلای زانایـانی ئیسـلام و مـزگەوتە دێرینەکـان، کۆمەڵێـک حـوجرە و تەکـیە و خانەقـا وەک جێگـرەوەی دروست بوون (٢).

١-مـزگەوتی گەورەی قەڵا : دەکەوێـتە نـاو قەڵای هەولـێر و یەکـێکە لە دێـرنترین مزگەوتەکـانی کوردسـتان و خـۆرهەڵاتی ناوەڕاسـت ، شـوێنێکە بـۆ بـۆنە ئاینییەکـان، مـێژووەکەی بـۆ سـاڵی (٧٠٣) زایـینی و (٢٤) کـۆچی دەگەڕێـتەوە، لە سـەردەمی ئیمـام عـومەر و عـوتبەی کـوڕی فەرقەدی سـەلەمی دروسـتکراوە. وێـنەی (١٩). وتـاری هەیـنی بەزمـانی تـورکی تیـادا ئەنجـام دەدەرێـت و ڕۆژی مەولودنـامەی پێغەمـبەر(د.خ) لەم مـزگەوتەوە دەسـت پێدەکرێت.

وێنەی (١٩) مزگەوتی گەورەی قەڵا

ئەم وێنەیە لەڕێکەوتی : ٩-٥-٢٠٢٢ لەلایەن توێژەرەوە گیراوە

لەسـەرچاوە مێژووییەکانـدا بـاسی ئەم مـزگەوتە کـراوە، لەوانەش (معجـم البلـدان) هەروەهـا (بـن مسـتوفی) لەنوسـینەکانیدا (تـاریخ اربـل) نـاوی نـا (مـزگەوتی قەڵا)، دوای نـۆژەنکردنەوەی قەڵای هەولـێر لەکـاتی ئێسـتادا (١٨) شوێنی گەشتوگوزاری هەیە کە گەشتیاری ناوخۆ و بیانی بە بەردەوامی سەردانی دەکەن (٣).

٢-مـزگەوتی جەلیـل خەیـات : لەچـوار دیـارترین مـزگەوتە لەسـەر ئاسـتی خـۆرهەڵاتی ناوەڕاسـت، لەدوای مزگەوتەکـانی تورکیـا، دەکەوێـتە نـاو سـەنتەری هەولـێر و لەسـاڵی(١٩٩٧) بنیـادنراوە، بە ئەنـدازیاری مـۆدێرن و سـەرنج ڕاکـێش لەسـەر شـێوازی عوسـمانی کـۆن نـاسراوە، پێویسـتی بە دە سـاڵ بـووە بـۆ تەواوکـردنی، ئەگەر کەسـێک لە ئێـواران یـان لەشـەواندا ئەم مـزگەوتە ببینێـت هەسـت دەکـات لەبەردەم شـاکارێکی هـونەری ئیسـلامی مـۆدێرن دا

١- احمـد شـلبي، التربيـة الإسـلامية نظمهـا فلسـفتها تأريخهـا، مكتبـة النهـزة المصريـة، الطبعـة السـابعة، القـاهرة – مصرـ، ١٩٨٢، ص ١٠٢.

٢ - پ.د. موحسین موحەمەد حوسین، هەولێر لەسەردەمی ئەتابەگیاندا، و. عثمان علی قادر، چاپی یەکەم، نوسیگەی تەفسیر، هەولێر، ٢٠١٣، ل٢٧٣.

٣ - چاوپێکەوتن لەگەڵ بەڕێز : ئەحمەد عزیز، دەرچووی بەشی مێژوو لە زانکۆی صلاح الدين ، ٢٠٢٢/٥/٩ . هەولێر .

وەستاوە ، لەبنیادنانی دا نەخش و نیگاری کۆنی ئیسلامیی تێکەڵکراوە، تێکەڵەیەکە لەشێوازی فاتمی و عەباسی و ئومەوی، لەچەندین وڵاتی جیاوازەوە ئەندازیار و سەرپەرشتیاریان بۆ هێناوە، تەواوکردنی مزگەوتەکە لەساڵی(٢٠٠٦)بووە و کردنەوەی مزگەوتەکەش لەساڵی(٢٠٠٧) بووە، ڕووبەرەکەی(١٥) هەزار مەتر دووجایە، وێنەی(٢٠). ڕێژەیەکی زۆر منارە و قوبەی تیادایە، بەرزی منارەکان دەگاتە(٧٥)مەتر، ناوەوەی مزگەوتەکە جێگای (١٥٠٠) نوێژ خوێن دەبێتەوە، ئاوی زێڕ بەکارهاتووە بۆ نووسینەوەی ئایەتەکانی قورئانی پیرۆز، ڕووناکی کریستاڵەکانی بریتی یە لەزێڕی عەیارە(٢١) لەگەڵ بوونی هۆڵێکی گەورە کە دەتوانێت(٣٠٠)کەس لە خۆبگرێت بۆ بۆنە ئاینییەکان، لەتەنیشت هۆڵەکە ئاینییەکە گۆڕستانی(جەلیل خەیات) هەیە، گەشتیارانی ناوخۆیی و بیانی سەردانی ئەم مزگەوتە دەکەن، بەڵام ڕێژەی گەشتیارانی بیانی زیاترە، بەجۆرێک بۆ هەر مانگێک لە گەشتیاری ناوخۆیی ڕێژەکەی دەگاتە ١٨٠ گەشتیار و ٢٣٠ گەشتیاری بیانیش ([١]).

وێنەی (٢٠) مزگەوتی جەلیل خەیات

ئەم وێنەیە لەلایەن توێژەرەوە لەڕێکەوتی ٩-٥-٢٠٢٢ گیراوە

٣-مەزارگەی سوڵتان مظفرالدین : ئەم گۆڕستانە دەکەوێتە لای خۆرئاوای قەڵای هەولێر، چەند مەترێک لێیەوە دوورە، بەرامبەر بینای پارێزگاری هەولێر، هەروەها شەقامی بەردەمی ناوی شەقامی المزەفەرییە، لە بەشی ژوورەوە ژوورێکی مەزارگە و ژوورێکی دیکەیە کەنیسەیەک بۆ نوێژکردن و دامەزراندنی فەزیلەتی پێغەمبەرە ڕێزدارەکانە، ئەم مەزارگەیە بە درێژایی هەفتە سەردانی دەکرێت و ژنانیش هەن کە فەزیلەتە پێغەمبەرییەکان هەڵدەسەنگێنن، مەزارگەکە قەرەباڵغە لە سەردانکەران لە بۆنە ئاینییەکانی وەک ڕۆژی لەدایک بوونی پێغەمبەر (د.خ). و نیوەی شەعبان و ڕۆژێکی تر بە ناوی ڕۆژی زەکەریا.وە ئەو وشانەی کە لەسەر دەرگای سەرەکی مەزارگەکە نووسرابوون (سوڵتان مزەفەر الدین کوکبورو کوڕی زەین الدینە). عەلی کاجوک بن بەکتین، لە دایکبووی ساڵی (٥٤٩ کۆچی) لە قەڵای موسڵ. هەروەها یەکەمین کەس بووە کە هەستاوە بە یادکردنەوەی مەولودی پێغەمبەر(د.خ) تاوەکو ئێستاش ئەم یادە پیرۆزە ساڵانە بە بەرزی ڕادەگیرێت .

[١] - چاوپێکەوتن لەگەڵ بەڕێز : حاجی محسن خەلیفە وەلی عبداللە، بەڕێوەبەری کارگێڕی مزگەوتی جەلیل خەیات، هەولێر، ٢٠٢٢/٥/٩

٤-شـێخی چـۆلی : دەکەوێـتە نـاوچەی تاجیـل، لە سـەنتەری شـاری هەولـێر و لەنـاو مـزگەوتێکی گەورەدا یـان لەنـاو مـــزگەوتێکی گەورەدایە و گڵکـــۆی ئەم کەســـە شــــێخ مســـتەفایە، و لە نــــاو مــــزگەوتەکەدا مەزارگەیەکە، و لەنـــاو مەزارگەکەشـدا (کڵاوێـک) هەیە کە پێشـتر شـێخ لەسـەری دەکـرد، و تـا ئێسـتا مـاوەتەوە، و دانـراوە لەسـەر سـەری نەخۆشـەکان تـا بتـوانن لە نەخۆشـییەکە چـاک ببـنەوە، ان شـاءالله و بە نـیعمەتی ئەم کـڵاوە، و ڕۆژی سـەردانەکە چوارشـــەممەیە ژووری مەزارگەکە دەرگـایەکی دار تـیکی هەیە و بە نەخشـاندنێکی جـوان هەڵکەنـدراوە، لە سـەرووی دەرگـای مەزارگەکە تەختـــەیەکی بەرد هەیە کە ئەم دەســـتەواژەیەی لەســـەر نـــووسراوە: (ئەمە مەزارگەی گنۆســـتیکی تەواو، زاهیـد، نوێژخـــوێنە). ، پـارێزەری خـــودا، شـــێخی شـــێخەکان، بەپـــێی بەدواداچوونەکـان، محمـــد العثمـــانی النقشـبەندی العربیـل، بەناوبانـگ بە شـێخ جـولی، کە لە دە یەکەمی مـانگی زولحـیجە کـۆچی دوایی کـردووە.) ١٣١٨ کـۆچی هاوتـایە لەگەڵ سـاڵی ١٩٠١ی زاییـنی) ئەم مەزارگەیە بـۆ دانیشـتوانی شـاری هەولـێر و ناوچەکـانی تـر نـاسراوە، ئەمە جـگەلەوەی زیـاتر لە ٣٠٠ سـاڵە بە بەردەوامی خـــواردن و خـــواردنەوە بـــۆ کەم دەرامەت و میوانـــان حـــازر دەکرێت، چەند کەسێک بە بەردەوامی خۆبەخشانە کاردەکەن لەپێناو خزمەتکردنی میوانان([1]).

٥-مەزارگەی شێخی باڵەکایەتی: شێخی تەریقەتی سەهروریە لەساڵی(١٦٠٠ز) دروستکراوە نزیک سنووری حاجی ئۆمەرانە سەر بە قەزای چۆمان([2]). کەسایەتی دیاری جیهانی ئیسلامی سەدەی حەڤدەیەمی زاییني بووە، ئاوی کانزایی هەیە بەکاردێت وەک چارەسەرێکی سروشتی و ناسراوە بەناوی ئاوی کانزایی شێخ بەلک، بۆیە گەشتیاران سەردانی دەکەن، وێنەی(٢١) ([3]).

وێنەی (٢١) مەزارگەی شێخی باڵەکایەتی

سەرچاوەی وێنەکە : پەیجی فەرمی نادر ڕۆستی

٦-مەزارگەی (شـێخی هـیران) : لەسـەر بەرزایـیەکی ناوەڕاسـتی هـیرانە، گۆڕسـتانی شـێخانی تەریـقەی قـادری هەیە، لە جەژن و بـۆنە ئاینییەکـان و وەفـاتی شـێخەکان دا مەراسـیمی زیکـری دەروێشـان سـاز دەکرێـت، لە نـاو باخەکـانی هـیران

---

[1] - د.بحري سالم فتاح الصدفار، المصدر السابق، ص ١١١.
[2] - نادر ڕۆستی، گەشتێک بۆ گەشتوگوزار، چاپی یەکەم، چاپخانەی روکسانا، هەولێر، ٢٠١١، ل ١٤٩.
[3]- هوشـنک محمـود اسـود، إمكانـات السـتنمية السـياحة في المنطقـة الجبليـة لمحافظـة اربيـل، رسـالة ماجسـتير (غـير منشـورة)، كليـة الاداب، قسم الجغرافيا، جامعة المنصورة، مصر، ٢٠١٤، ص ٧٧ .

دەیان کەپری گەشتیاری و شوێنی پشودان بۆ گەشتیاران دروستکراوە، لە وەرزی هاوین هەزاران گەشتیار ڕوو لە ناوچەکە دەکەن. وێنەی(٢٢) ([١]).

وێنەی (٢٢) مەزارگەی شێخی هیران

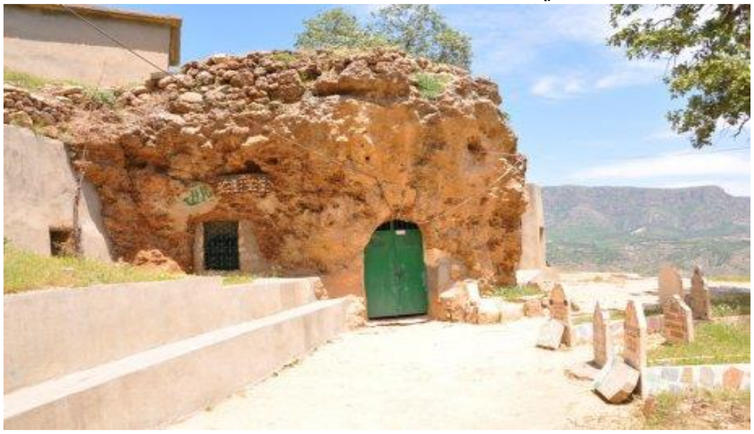

سەرچاوەی وێنەکە : پەڕەی تایبەتی بەڕێز نادر ڕۆستی لە فەیس بووک

٧-مەزارگەی هەیبەت سوڵتان : دەکەوێتە باکووری خۆرهەڵاتی کۆیە بە دووری (٣کم) وە بە دووری (٧٣) کم لە ناوەندی شاری هەولێر دووره ،. دەکەوێتە پاڵ چیای هەیبەت سوڵتان خەڵکانێکی زۆر بەدرێژایی ساڵ سەردانی دەکەن، گۆڕی هەیبەت سوڵتان درێژیەکەی٤ مەترە و لە گوومەزێک پێکهاتووە. وێنەی (٢٣) ([٢])شوێنی جوگرافی ئەم ناوچە ئاینییانە لە نەخشەی (٣) دا دەردەکەوێت.

وێنەی (٢٣) مەزارگەی هەیبەت سوڵتان

سەرچاوەی وێنەکە : ٩-٣-٢٠٢٢ لەلایەن توێژەرەوە گیراوە

جگە لەوانەی پێشتر باسمان کرد، چەندین مەزارگەی ئاینی پیرۆزی دیکە لە سەنتەری شاری هەولێر هەن، لەوانە مەزارگەی (عوزەیر پێغەمبەر.د.خ) کە دەکەوێتە نزیک مزگەوتی شێخ چۆلی و مەزارگەی ئیمام محمد

[١] - http://bot.gov.krd/kurdish/erbil

[٢] - چاوپێکەوتن : نەبەز عبدالحمید، قائیمقامی قەزای ناوەندی هەولێر، ئەنجومەنی پارێزگای هەولێر، ٩-٥-٢٠٢٢ دووشەممە .

الـغەزالی و ئیمـامی تاعجیـل لە نـاوچەی تاعجیـل و مەزارگەی شـێخ عـومەر و لە نـاوچەی خانەقـا، وە مەزارگەی شـێخ محمـد الوسـطی ،شـێخ محمـد خوراسـانی، مەزارگەی شـێخ عەبـدوڵلا، مەزار و مەزارگەی پیـنجە عەلی، کە دەکەوێـتە پشــت کتێبخـانەی گشـتی لە ڕابـردوودا، و شـوێنەواری پێـنج پەنـجەی تێـدا چـاپکراوە، کە خەڵـک دیـاری دەکەن کە هی (عەلی بـن ئەبی تالیـب)ە، خـوا لـێی ڕازی بێـت، ئەم مـزگەوتەش لەلایەن ئەبـو مەنسـورەوە دروسـتکراوە لەنـاو ئەم گۆڕسـتانەدا گـۆڕی شـێخ عەبـدولقادر ئەمـیر ئیـبن بەختەیـر ئیـبن قەتـادین، نووسـەری شـێخ و زانـای شـێخە گەورەکـانی سـەردەمی خـۆی هەیە کە ئیـبن ئـامی لە سـاڵانی ١١٨٨-١٢٢٤ی زاییـنی ژیـاوە (جـۆزە یە، ١٩٩٨، ل ٣٣). جـگە لەو مەزارگـانە، چەنـدین مەزارگە هەن کە پێشـتر خەڵـک زۆر سـەردانیان دەکـرد، بەڵام لە ئێسـتادا تەنهـا ژمـارەیەکی زۆر سنووردار لە هاوڵاتیان سەردانیان دەکەن بەهۆی تێکچوونی بارودۆخیان و نەمانی سیماکانیان([1]).

لەگەڵ هەمـوو ئەمانەشـدا چەنـدین مـزگەوتی نـاسراو و تەکـیە و خانەقـای تـر هەن، کە بەلای گەشـتیارانەوە جێگـای تێڕامـان و سـەردانی کـردنە، لەبەرئەوەی ژمـارەیەکی بەرچـاو لە گەشـتیاران سـەردانی ئەم شـوێنە ئاینییـانە دەکەن بە مەبەسـتی جیـاواز، لەوانەش (مەزارگەی شـێخ اللە کە لە سـەردەمی عەباسـیەکانەوە هەبـووە و ڕۆژانە خەڵـک سـەردانی دەکـات بەمەبسـتی نـزا و بەدیهێنـانی ئـاوات و خواسـتەکانیان، لەڕۆژانی چوارشـەممە مەولـوود نـامە دەخـوێنرێتەوە، گـۆڕی شـێخ عەبـدولا و خـێزانەکەی و دوو کـوڕی لەم مەزارگەیەدا بەدیـدەکرێت، تەکـیەی الاختـاب القـادرین، تەکـیەی سـەید خەنـجەر، تەکـیەی شـێخ نوردالـدین، تەکـیەی شـێخ محمـد زراری پـیر خـدری شـاهۆ، مـزگەوتی شـێخی چـۆلی کە یەکـێکە لە مـزگەوتە کـۆن و ناسراوەکـانی شـاری هەولـێر و زیـاتر لە سـەدەیەک تەمەنـیەتی، ئەم مـزگەوتە ڕۆژانە خـواردن و خـواردنەوە پێشـکەش بە هەژاران و نەداران و ڕێبـواران دەکـات، مـزگەوتی ئالـت بەرماغ، مزگەوتی حاجی داود، مزگەوتی دێرەبروشە....هتد .

[1] - بهزاد حلمي حسين، أثر العامل الجغرافي على الجذب السياحي في مدينة أربيل، گۆڤاری توێژەر، بەرگی٤، ژمارە١، بەهاری ٢٠٢١، ص ٩١٣.

نەخشەی (٣) دابەشبوونی جوگرافی شوێنەوارە ئاینییەکانی ئیسلام لە پارێزگای هەولێر

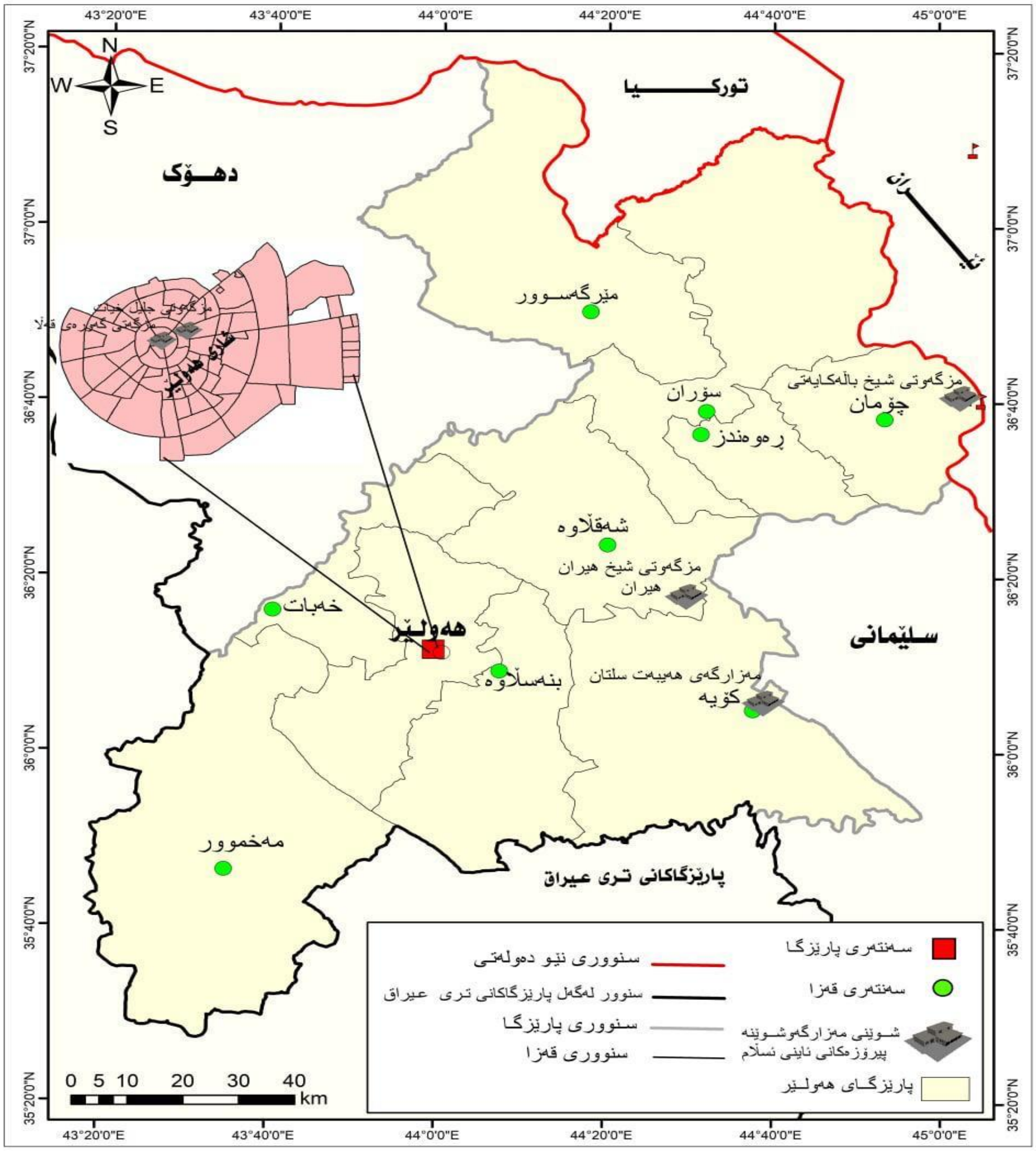

سەرچاوە : کاری توێژەر پشت بەست بە : کاری مەیدانی و چاوپێکەوتن و بەکارهێنانی پرۆگرامی ARC.GIS.10.8

دووەم : پارێزگای سلێمانی

١-مـزگەوتی گەورە : لەگەڵ دروسـتکردنی شـاری سـلێمانی ئیبراهـیم پاشـای بابـان مـزگەوتی گەورە دروسـت دەکـات، مــزگەوتەکە وەک تــاکە پێشــەوای ئــاییني و ڕابەری ســۆفیگەری بەردەوام دەبێــت، لەڕووی ڕێبــازی ســۆفیگەریەوە ســەر بە تەریــقەتی قــادری بــوون، لەو ســەردەمەدا تــاکە تەریــقەتی ســۆفیگەری کوردســتان و نــاوچەوی قەڵەمــڕەوی

بابانەکـــان بـــووە([1]). ســـەبارەت بە نەقشـــبەندیەکانیش لە ســـەدەی نۆزدەهەمـــدا لەلایەن(مەولانـــا خالیـــدی شـــارەزووری)یەوە هـــاتوونەتە کوردســـتان، ئەم شـــێخە بە ڕەچەڵەک خەڵـــکی باشـــووری کوردســـتانە، لەو کـــاتەدا لە هندســـتانەوە و لەســـاڵی(١٨٠٩) ڕێ و ڕێبـــازی بـــانگەوازەکەی وەرگرتـــووە([2]). لەنـــاو مـــزگەوتەکەش مەزارگەی شـــێخ ئەحـــمەد کـــوڕی شـــێخ مەعـــروف نـــۆدەهی (کـــاک ئەحـــمەدی شـــێخ)ە، یەکـــێکە لە شـــێخەکانی تەریـــقەتی قـــادری لە کوردســـتان، گـــۆڕی (شـــێخ مەحـــمـود) بەدیـــدەکرێت، یەکەم پاشـــای کوردســـتان بـــووە، شـــوێنی کۆبـــوونەوەی زانایـــانی ئـــایینی و نوێژخوێنـــان و خەڵـــکی ئـــاینپەروەرە، بە هـــۆی ئەوەی مەزارگەی کـــاك ئەحـــمەدی شـــێخ دەکەوێـــتە نـــاو مـــزگەوتەکە ڕۆژانە ســـەدان و هەزاران کەس لە نـــاو شـــار و دەرەوەی شـــار و ناوچەکـــانی دیـــکەی کوردســـتان و عـــێراق و دەرەوە ســـەردانی دەکەن، بە بەردەوامی بـــۆنەی ئـــایینی و کـــۆڕی زیکـــر لەخـــۆ دەگرێـــت، جـــگە لە مەزارگەی کـــاك ئەحـــمەدی شـــێخ گـــۆڕی چەنـــد مـــیرێکی بابـــان و بنەماڵەکانیـــان و کەســـایەتییەکی دیـــکەی تێـــدایە وەکـــو شـــوێنەوارێکی مـــێژوویی و ئـــایینی گرنـــگ لە قەڵەم دەدرێـــت. هەنـــدێك کەســـایەتی دیـــکە دوای کۆچیـــان لە مـــزگەوتی گەورەدا نـــێژراون، ئەوانـــیش شـــێخ مەحـــمـودی حەفـــید، حـــاجی تـــۆفیقی ئاغـــا فەتحـــوڵلا، معـــاون موتەســـەریفێکی ســـەردەمی عوســـمانیەکان لەســـەر وەســـیەتی خـــۆی و خۆشەویســـتی بـــۆ کاك ئەحـــمەدی شـــێخ لـــێرە نـــێژراوە، خـــێزانی کاك ئەحـــمەدی شـــێخ لطیـــف، فـــاتمە خـــانی خوشـــکی شـــێخ مەحـــمـود، ســـەید بـــرایمی بـــرای شـــێخ مەحـــمـود، شـــێخ مەحـــمـودی شـــەمزینان، ســـەید نـــوری نەقیـــب، ئایشـــە خـــانی خوشـــکی حەپســـەخانی نەقیـــب([3]). هەروەهـــا زۆرێـــک لە کەســـایەتیە ڕامیـــارییە دیارەکـــانی کوردســـتان لە دوای مردنیـــان لەم مـــزگەوتە شـــۆردراون و ڕێوڕەســـمی ئاینییـــان لـــێرەوە دەســـتی پێکـــردووە، هەروەهـــا ئەم مزگەوتە ڕۆژانە و بە بەردەوامی خواردن و خواردنەوە خزمەتی هەژاران و ڕێبواران دەکات، وێنەی (٢٤).

وێنەی (٢٤) مزگەوتی گەورەی سلێمانی

مزگەوتی گەورە

مەزارگەی کاک ئەحمەدی شێخ

ئەم وێنانە لە ڕێکەوتی ١٠-٤-٢٠٢٢ لەلایەن توێژەرەوە گیراوە

[1] - د.ئـاراس مـوحەممەد سـاڵح، هۆیەکـانی گەشـەکردنی بـزاڤی ڕۆشـنبیری لە شـاری سـلێمانی دا (١٧٨٤-١٩٥٨)،چـاپی یەکەم، چاپخـانەی سەردەم، سلێمانی، ٢٠١٥، ل ٣٥.

[2] - ماجیـد خەلیـل فەتـاح، شـوێنی ئـایین و مەزهەب لە دابەشـكارییەكانی (سـایكس بیكـۆ) دا چـارەنووسی دابەشـكردنی كوردسـتان بەنمـوونە، گۆڤاری زانكۆی سلێمانی، بەشی زانستە مرۆڤایەتیەكان، ژمارە(٥٥)، سلێمانی، ٢٠١٨، ل ٣٨٦.

[3] - چاوپێکەوتن لەگەڵ بەڕێز : محەمەد شیخ سالاری حەفید، بەڕێوەبەری مزگەوتی گەورە، سلێمانی، ١٠-٤-٢٠٢٢.

٢-مزگەوتی خانەقای مەولانا خالدی نەقشبەندی : حەزرەتی مەولانا – خالیدی کوڕی ئەحمەد کوڕی حوسێنە، لە عەشیرەتی جافی میکائیلیە، لە بنەماڵەی پیر میکائیلە، لە نەتەوەی حەزرەتی عوسمانی کوڕی عەفانە(خودا لێی ڕازی بێت)([١]). مەولانا خالید نازناوی (ضیاء الدین)ە، ساڵی (١١٩٣ کۆچی – ١٧٧٩ زاینی) لە ناحیەی قەرەداغ لە دایک بووە و لەوێش دەستی کردووە بە خوێندن لەلای چەندین زانای بەناوبانگی ئەو سەردەمە، وێنەی (٢٥) ([٢]).

وێنەی(٢٥) مزگەوتی خانەقای مەولانا خالد نەقشبەندی

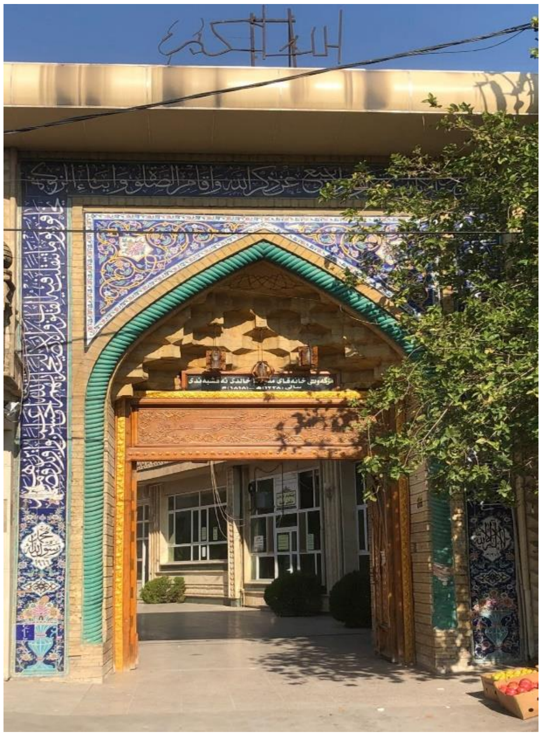

ئەم وێنەیە لەلایەن توێژەرەوە لەڕێکەوتی ١٩-١١-٢٠٢٢ گیراوە

لە سەدەی هەشتدا لەلایەن مەحمود پاشای کوڕی عەبدولرەحمان پاشا، ئەمیری میرنشینی بابان، لە ساڵی ٢٧٣ی زاینی / ١٨١٨ لە ناوچەی (سەرشەقام) ی شاری سلێمانی دروستکراوە، جێگای زۆرێک لە شاعیران و وێژەنووسانی کورد بووە، لەوانە شاعیری گەورە مەلا خدر ناسراو بە(نالی) لە ئێستادا چەندین سەردانیکاری موریدانی نەقشبەندی سەردانی دەکەن و کۆڕی زیکری تیادا دەبەسترێت، مەحموود پاشا لە ساڵی ١٨١٦ دەستی بە دروستکردنی کردووە و لە ساڵی ١٨١٧ سەرجەم کارەکانی تەواو بووە، مزگەوتەکە جێگای پێگەیاندنی چەندین

---

[١]- مەلا طاهر مەلا عبدالله بەحرکەیی، مێژووی زانایانی کورد، بەرگی یەکەم، چاپی دووەم، نوسینگەی تەفسیر، ٢٠١٦، سلێمانی، ٣٤١-٣٤٦.

[٢] - محمد أمین زکی، تأریخ السلیمانیة، شرکة النشر والطباعة العراقیة المحدودة، بغداد، ١٩٥١، ص ١٧٧-١٨١.

زانـای ئـایینی بـووه و له کۆنیشـدا شـوێنێک بـووه بـۆ مـانەوەی کەسـە هەژار و بێلانەکـان، لەم خانەقـایەدا ڕۆژانه به بەردەوامی خواردن و خواردنەوە و خزمەت پێشکەش به ڕێبواران و هەژاران دەکات([1]).

٣-تەکـیەی عەلـیەی قـادری کەسـنەزانی : دەکەوێـتە شـاری سـلێمانی، دەگەڕێـتەوە بـۆ شـێخ عەبـدولقادری گەیـلانی، دواتـریش بـۆ شـێخ عبـدالکریم شـای کەسـنەزان، بنەماڵەیـان دەگەڕێـتەوە بـۆ بەرزنجیەکـان، بـاوکی گەورەیـان شـێخ عیسـای بەرزنـجی یە، شـێخ مـحەمەد لەڕێکـەوتی (٤-٧-٢٠٢٠) له تەمەنی ٨٢ سـاڵیدا له وڵاتی ئەمەریکـا کـۆچی دوایی کـرد، کـوڕەکەی بەنـاوی (شـێخ نەهـرۆ) شـوێنی گـرتەوە، له ئێسـتادا له (٩٤) وڵات لەسـەر ئاسـتی جیهـان تەکـیه و خانەقایـان هەیە، لەوانەش (هندسـتان، پاکسـتان، چیچـان، سـەنیگال، ئەڵمانیـا، بەریتانیـا، ئەمەریکـا ..هتـد)، له ئەڵمانیـا سێ تەکـیه و له ئەمریکـا دوو تەکیەیـان هەیە، سـاڵانه چەنـدین بـۆنەی ئـایینی تیـادا ئەنجـام دەدرێـت، ئەوانـیش (جەژنی ڕەمەزان + جەژنی قوربـان + مەولـود) هەر سـاڵه و مەولـود بـۆ یەکێـک له شـێخەکانیان دەکرێـت، سـاڵی ڕابـردوو ئەم بـۆنه بـۆ (شـیخ نەهـرۆ شـێخ مـحەمەد کەسـنەزانی) کـرا، له هەر یەکێک لەم مەراسـیمه تایبەتـانەدا (٣٥ بـۆ ٤٠) هەزار گەشـتیار سـەردانی دەکەن، مەولـودی سـاڵی ٢٠٢١ (٣٥) هەزار گەشتیار سەردانی کردووە، زۆرینەی ئەمانەش له دەرەوەی سنووری کوردستانەوە هاتوون. وێنەی(٢٦) ([2]).

وێنەی (٢٦) تەکیەی عەلیەی قادری کەسنەزانی

وێنەی توێژەر لەڕێکەوتی ٩-٩-٢٠٢٢ لەکاتی هاتنی زیارەتکارانی ئێرانی بۆ تەکیه

٤- شـێخ حەسـەن گڵه زەردە : دەکەوێـتە باشـووری خۆرئـاوای شـاری سـلێمانی، نـاسراوە به شـێخ حسـن کـوڕی شـێخ مـحەمەدی نـۆدەی کـوڕی شـێخ عـلی و دەگـاتەوە سـەر پێغەمـبەر(د.خ)، زیـاتر له سـەد سـاڵ ژیـاوە، پـێگەیەکی دیـاری

[1] - چاوپێکەوتن لەگەڵ بەڕێز : مامۆستا عومەر حسێن جومعە، مەلای مزگەوتی خانەقا، ٥-١١-٢٠٢٢، سلێمانی .
[2]- چـاوپێکەوتن : لەگەڵ بەڕێـزان (بەهـجەت محمـد حسـن) مامۆسـتای ئـایینی و خەلـیفەی شـێخ و سـیروان مـحەمەد گەنجـانی، ئەنـدامی ڕۆشنبیری ناوەندی کەسنەزانی، سلێمانی، ١٩-٥-٢٠٢٢.

هەبووە و زانایەکی فەلەکناس بووە، قورئانی پیرۆزی بە دەستی خۆی لەو سەردەمەدا نوسیوەتەوە، لەناوچەی نیشتەجێ بوونەکەیدا چەندین شوێنی تایبەتی دروستکردووە، لەو شوێنانەوە چاودێری جموجۆڵی ئەستێرەکانی کردووە، ئەو شوێنانە ڕوانگەی شێخ حەسەن بوون بۆ چاودێری. وێنەی(٢٧)([١]).

وێنەی (٢٧) گوند و مزگەوتی گڵە زەردە

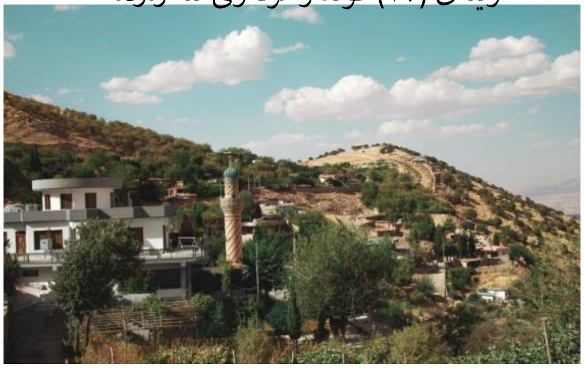

ئەم وێنەیە لەڕێکەوتی ٢٨-٣-٢٠٢٢لەلایەن توێژەرەوە گیراوە

لەسەر چیای گڵەزەردە بورج و مەرسەدێکی دروستکردوە و سەرنجی ئەستێرەکان و وەرزەکانی ساڵ و کەشوهەوای داوە، مانگەکان و کاتی جەژنەکانی دیاریکردووە و دادگای شەرعی سلێمانی حسابی گڵە زەردەی کردووە بە سەرچاوەی بڕیارەکانی بۆ دیاریکردنی سەرەتای مانگی ڕەمەزان و جەژنەکان، لە مەرسەدەکەیەوە بۆ مانگ گەڕاوە و لەکاتی بینینی مانگدا لەسەر چیاکە ئاگرێکی کردۆتەوە و لە زۆربەی ناوچەکانی سلێمانی و دەوروبەری بینراوە و قورئانی نوسیوە کە بە قورئانەکەی گڵە زەردە بەناوبانگە([٢]).

٥-مەزارگەی بەرزنجە : دەکەوێتە ناوچەی بەرزنجیە لەسەر ڕێگای (سلێمانی و سەید سادق) شوێنی مەزارگەکە سروشتێکی دڵڕفێنە و مەزارگەی شێخ عیسا و شێخ موسای لێ یە، بە دوری (٥٥)کم دەکەوێتە باکووری خۆرهەڵاتی شاری سلێمانی، ڕووبەری مەزارگاکە ٢ دۆنمە و لەگەڵ بوونی مزگەوتێک بەڕووبەری ٧٠٠ مەتر چوارگۆشەیە، ساڵانە لە ڕۆژانی عاشورادا لە زۆربەی شوێنەکانەوە وەک (کەربەلا – دهۆک – زاخۆ – شارەکانی عێراق – کەلار – کفری) سەردانی ئەم مەزارگایە دەکەن.وێنەی (٢٨)([٣]).

---

[١] - چاوپێکەوتن لەگەڵ بەڕێز : ڕامیار مەحمود، نووسەر و ڕووناکبیر، سلێمانی، ١٠-٦-٢٠٢٢ .
[٢] - چاوپێکەوتن لەگەڵ بەڕێز : کمال حاجی جەلال، گوندنیشین ، ٢٠٢٢/٣/٢٨ .
[٣] - چاوپێکەوتن لەگەڵ بەڕێز :مامۆستا ئومێد لطیف ، مامۆستا و شارەزا ، سەید سادق، ٢٣-٥-٢٠٢٢ .

وێنەی (٢٨) مەزارگەی شێخ عیسی و شێخ موسی

ئەم وێنانە لەلایەن توێژەرەوە لەڕێکەوتی ١-٣-٢٠٢٢ گیراوە

٦ -مەزارگەی شـــێخ ئیســـماعیلی عەواڵان : بەشـــوێنەوار و مەنزڵگـــایەکی پـــیرۆز دادەنرێـــت لەلای موســـڵمانانی تەریـــقەتی قـــادری، گونـــدی عەوەڵان ســـەر بەنـــاحیەی سورداشـــە، دەکەوێـــتە نێـــوان گونـــدەکانی(زەرزی – قـــوچەبڵاغ- عیسی- بەگی و چەنـد گونـدێکی تـرەوە) لەسـەر ڕێگـای سـەرەکی تـابین – چەمی ڕێـزان بەدووری ١٣کم، شـێخ ئیسـماعیل کـوڕی سـەید محمـد کـوڕی سـەید مـوسی لە نەوەی پیرخـدری شـاهۆیە، زانایـاکی بەتوانـا و پـایەبەرز و لەخـواترس و زاهیـد و دنیـا نەویسـت بـووە، گونـدی عەوەڵانی ئـاوەدانکردۆتەوە و کـردوویەتی بەسـەرچاوەی زانسـت و خواپەرسـتی و مـزگەوت و خوێنـدنگایەکی گەورە بـۆ زانسـتە شـەرعیەکان، شـێخ ئیسـماعیل لەسـاڵی(١١٢٦ز) کـۆچی دوایی کـردووە و هەر لە گونـدی عەوەڵان بەخـاک سـپێردراوە. سـاڵانە ژمـارەیەکی زۆر لە گەشـتیاری ئـایینی سـەردانی ئەم مەنزڵگـایە دەکەن([١]).

٧ -مەزارگەی شـــێخ محســـین گـــاپیلۆنی : دەکەوێـــتە ســـەنتەری نـــاحیەی گـــاپیلۆن بەدوری(٢٩کـــم) لە بـــاکووری خۆرئـــاوای چوارتـــا، ســـەر بە تەریـــقەتی قـــادری بـــووە، کەســـایەتیەکی دیـــاری موســـڵمانی نـــاوچەکە بـــووە، خەڵـــکی لە دەوری ئەم شـــێخە کۆبـــونەتەوە و کۆڕوکۆبـــونەوە و مەولـــود نـــامەی بـــۆ خەڵـــکەکەی خوێنـــدۆتەوە، لە زۆر شـــوێنی هەرێـــمی کوردســـتان و وڵاتی ئێرانـــیش بانگهێشـــتکراوە بـــۆ ئەو مەبەســـتە، ژمـارەیەکی زۆر لە خەڵـکی نـاوچەکە و پارێزگـای ســـلێمانی و هەولـــێر و خەڵـــکی وڵاتی ئـــێران ســـەردانی ئەم مەزارە دەکەن، کەوتـــووەتە ســـەر ڕێگـــایەکی ســـەرەکی ســـەیرانگاکانی نـــاوچەکە، وەک ســـەیرانگاکانی(ســـیتەک – شاخەســـوور –کونەمـــاسی – دۆڵی جافـــایەتی – ســـەرگەڵوو – بەرگەڵـــوو – مێرگەپـــان) هەمـــوو ئەمـــانە بەیەکەوە وایـــانکردووە ژمـــارەیەکی زۆر لە گەشـــتیاران ڕووبـــکەنە

[١] - مەلا عبدالکریمی مدرس، بنەماڵەی زانیاران، چاپخانەی شەفیق، چاپی یەکەم، بەغداد، ١٩٨٤، ل ٥٤٤ .

ناوچەکە[1].هەروەها گۆڕی شێخ عیصامەدینی عەوەڵانیش هەیە، یەکێکە لە شێخ دیارەکان و خاوەن تەریقەت، لە گوندی عەوەڵان لە نزیک مەنزڵگای شێخ ئیسماعیلی عەوەڵان بەخاک سپێردراوە، وێنەی(٢٩).

وێنەی (٢٩) مەزارگەی شێخ ئیسماعیلی عەواڵان

ئەم وێنەیە لەڕێکەوتی ٢٠٢٢/٤/١٦ لەلایەن توێژەرەوە گیراوە

٨ -مەزارگەی مەلا عبدالرحمن ی گەورەی پێنجوێن : دەکەوێتە ناو پێنجوێن، یەکێکە لەوکەسایەتیانەی سەر بە بنەماڵەی سەیدەکانی (بریفکانی) یە، کاتی خۆی هاتووە بۆ پێنجوێن و لێرە نیشتەجێ بووە،وێنەی(٢٩) ناو و ناوبانگێکی زۆری پەیداکردووە بەهۆی ئەوەی کە دەستی داوەتە زانستەکانی(لۆجیک) و (گەردوونزانی) و وانەی وتووەتەوە، دوای ئەوەی بەگزادەی جاف بەتایبەتی(عوسمان پاشای جاف) هاتوون لە پێنجوێن مزگەوتیان بۆ دروستکردووە، بەناوی مزگەوتی(پاشا) کە دەکەوێتە ناو پێنجوێنەوە، مەرقەدی(مەلا عبدالرحمن) یش لەناو ئەم مزگەوتەدایە، ئەوەندە بە مەزارگەیەکی پیرۆز سەیرکراوە لە پێنجوێن دا ئێستاش خەڵک وگەشتیارێکی زۆر سەردانی دەکەن[2].

وێنەی (٣٠) مەزارگەی مەلا عبدالرحمن ی گەورەی پێنجوێن

ئەم وێنەیە لەڕێکەوتی ٢٧-٥-٢٠٢٢ لەلایەن توێژەرەوە گیراوە

١- محمد وتمان محمد، بنەما جوگرافیەکانی پلاندانانی گەشتیار لە قەزای شاربازێڕدا، نامەی ماستەر(بڵاونەکراوە)، بەشی جوگرافیا، سکوڵی زانستە مرۆڤایەتیەکان، زانکۆی سلێمانی، ٢٠١٥، ل ٩٣ .

٢- ڕێباز لوقمان مستەفا، توانستە جوگرافییەکانی پلاندانان و گەشەپێدانی گەشتوگوزار لە قەزای پێنجوێن بە بەکارهێنانی GIS، نامەی ماستەر(بڵاونەکراوە)، بەشی جوگرافیا، کۆلێجی زانستە مرۆڤایەتیەکان، زانکۆی سلێمانی، ٢٠١٦، ل ٩٥ .

۹-پـیری شــەوکێڵ : دەکەوێـتە گونـدی ئەحـمەد ئـاوا سـەر بە نـاحیەی سـیتەک (قەزای چوارتـا) بە دووری ۲۰کـم دەکەوێــتە باشــووری خــۆرهەڵاتی شــاری ســلێمانی، وێــنەی(۳۱). لەم مەزارگەیەدا سێ گـــرد و چەمی گەورەیە و هەزاران گــۆڕ و شەخسیــ تیـادایە، بەردەکـانی زۆر کـۆن و قەوزە و کلـس دایپۆشـیون، لە گۆڕسـتانێکی شـاری گەورە پـێش هەزار سـاڵ دەچێـت، یەکـێکە لەو گـۆڕانەی لەلایەن خەڵـکەوە سـەردانی دەکرێـت و بەتـایبەتیش دانیشـتوانی شاری سلێمانی، بەپیرۆز سەیر دەکرێت، بەگوێرەی سەرچاوەکان پیری شەوکێڵ و پیرەمەگروون ئامۆزابوون (١).

وێنەی (۳۱) پیری شەوکێڵ

ئەم وێنەیە لەڕێکەوتی ١٥-٣-٢٠٢٢ لەلایەن توێژەرەوە گیراوە

١٠-مەزارگەی ئەســحابە ســپی : دەکەوێـتە شــوێنێک لە ناوەنــدی ســلێمانی کە بەنــاوی خــۆیەوە نــاونراوە، چەنـد ســاڵێک پــێش ئێســتا مەزارگە بەهۆکـاری تـایبەت گواسـتراوەیە بـۆ چەنـد مەترێـک دووتـر لە شـوێنی ئێسـتا، زۆر کەس سەردانی دەکات، بەتایبەتی کەسانی نزیک لە مەزارگەکە (٢).

١١-مەزارگەی پیرمەنســوور : دەکەوێـتە نـاو سـەنتەری شـاری سـلێمانی و لە گەڕەکی مەڵکەنـدییە، دەگوترێـت بـرای شــەوکێڵە کە ئەم مەزارگەکەی لە شــارباژێڕە، هەنـدێکی تـریش دەڵــێن لە نەوە و بنەمــاڵەی کـاک ئەحـمەدی شـێخی سلێمانییە.وێنەی(۳۲) (٣).

---

١ - چاوپێکەوتن لەگەڵ بەڕێز : حسن محمد خەڵکی شارباژێر و شارەزا لە مێژووی پیری شەوکێڵ ١-٣-٢٠٢٢ .

٢ - جوان بختيار بهاء الدين، وظائف المزارات الدينية، أطروحة الدكتوراه (غير منشورة)، كلية العلوم الانسانية، جامعة السليمانية، ٢٠١٠، ص ١٢١.

٣ - چاوپێکەوتن لەگەڵ بەڕێز : حاجی ئیبراهیمی مەڵکەندی، کەسایەتی شاری سلێمانی، ١٠-١-٢٠٢٣. سلێمانی.

وێنەی(٣٢) مەزارگەی پیرمەنسوور

ئەم وێنەیە لەڕێکەوتی ١٠-١-٢٠٢٣ لەلایەن توێژەروە گیراوە

١٢-حسـێنیەی حەکـیم: یەکەم حسـێنیەی تـایبەت بە مەزهەبی شـیعە لە سـاڵی ١٩٩٦لە شـەقامی سـالم لە شـاری سـلێمانی دروسـتکراوە وەکـو ڕێزێـک بـۆ مەزهەبی شـیعە و بەتـایبەت وەك وەفـا و ڕێزێـك بەرامبەر(سـید محسـن حکـیم) بەرامـبەر ئەو هەڵوێسـت وسـۆزەی بـۆ کـوردی هەبـوە لە کـاتی کوشـتنی کـوردا. لە حسـێنیەی حەکـیم دا مەزهەبی شـیعە هەمـوو فێربـونە ئـاینی و نـوێژ و ئاهەنـگ وبـۆنە ئاینیەکانیـان بە شـێوەی ئـازادانە ئەنجـام دەدەن، بەم هۆکـارەش ژمـارەیەکی زۆر لە شـیعە مەزهەب لە نـاوچە جیاوازەکـانی عـێراق بەگشـتی و پارێزگـای سـلێمانی بەتـایبەتی سەردانی دەکەن، لەبەرئەوەی تاکە ناوەندی ئاییني شیعەکانە ([1]). وێنەی(٣٣)

وێنەی(٣٣) حسێنیەی حەکیم

ئەم وێنەیە لەڕێکەوتی ١٩-١١-٢٠٢٢ لەلایەن توێژەرەوە گیراوە

کــوردیش وەکــو میللەتــێکی موســڵمان بــایەخ وگــرنگی بە مــزگەوت داوە، هەمیشــە لەگەڵ دروســتکردنی دێهاتەکــان و ئاوەدانکردنەوەیـان مزگەوتیـان دروسـتکردووە، بـێجگە لە مـزگەوت لە پارێزگـای سـلێمانی تەکـیە و خانەقـاش هەبـووە، تەکـیە بـۆ

[1] - چاوپێکەوتن لەگەڵ بەڕێز : نور جاسم الموسوی، زیارەتکاری شیعە، ١٩-١١-٢٠٢٢ . سلێمانی.

قادرییەکـان کە حـاجی شـێخ مـارف نـۆدێ هێنـاویەتیە نـاوچەی سـلێمانییەوە و لە بنچیـنەدا شـێخ عبـدالقادری گەیـلانی دایمەزرانـدووە، خانەقـاش بـۆ نەقشـبەندییەکانە کە مەولانـا خالیـد هێنـای، ئەمـیش لە مەولانـا عەبـدوڵای دەهـلی وەریگرتبـوو، حـاجی شـێخ مـارف و مەولانـا خالیـد هـاوچەرخی یەک بـوون و کاتێـک کە میسـتەر ریـچ لە سـاڵی ١٨٢٠دا هـاتووەتە سـلێمانی لە سـەردەمی فەرمـانڕەوایی مەحمـود پاشـای بابانـدا، بـاسی ئەم دوو زاتە گەورەیە ئەکـات. مامۆسـتا مەلا مـحەمەدی قـزڵجی لە نـامیلکەیەکی بەنرخـداکە لە سـاڵی ١٩٣٨ دەری کـردووە بەنـاوی (التعریـف بمسـاجد السـلیمانیە و مدارسـها الـدینیە) بـاس لە مزگەوتەکـانی شـاری سـلێمانی ئەکـات کە تـاوەکو ئێسـتا مـاون، لەوانەش حـاجی خـان ، مـزگەوتی شـێخەلی ، مـزگەوتی بـن تەبەق هەرمـنی ، مـزگەوتی سـەید ئەحـمەدی نەقیـب ، مـزگەوتی عەلی کەمـال ، مـزگەوتی هەمزاغـا ، مـزگەوتی شـێخ بابـا عەلی ، مـزگەوتی مـوفتی ،مـزگەوتی تەکـیە رووتە ، مـزگەوتی تەکـیەی شـێخ مـارف ،مـزگەوتی حـاجی کەریـم بێ کـراس ،مـزگەوتی دارۆغـا ....لەگەڵ چەنـدین مـزگەوت و تەکـیە و خانەقـای تـر کە ئەمـانە بە بەردەوامی لەلایەن گەشـتیاری جیـاوازەوە سـەردانی دەکەن، چـونکە هەر یەکێـک لەم نـاوچە ئاینییـانە سـیما و کلتـوور و شارسـتانیەتی سـاڵانی ڕابـردوو نیشـاندەدەن، یـاخود پـیر مەنسـوور لە مەڵکەنـدی و شـێخ ڕەزای دێلـێژە لە قەرەداغ و خانەقـای حـاجی مەلا عەلی و خانەقـای شـێخ مـحێ دیـن نەقشـبەندی و خانەقـا و مـزگەوت و مەدرەسـەی خولەفـای ڕاشـیدین لە دەربەنـدیخان ...هتـد . نەخشـەی(٤) دابەشـبوونی جـوگرافی شـوێنەوارە ئایینەکـانی ئیسـلام لە پارێزگـای موسـڵمانان نیشـاندەدات. بەتـایبەتی مەزارگەی شـێخ ڕەزای دێلـێژە لەگونـدی(قازانقایە) لە قەرەداغ، کە ژمـارەیەکی زۆر لە گەشـتیارانی ئـایینی سـەردانی دەکەن، بەیەکێـک لە خەلیفەکانی ولیانی دادەنرێت، بەشێکی زۆر لە زانایانی کوردستان شوێنی کەوتووە.

نەخشەی(٤) دابەشبوونی جوگرافی شوێنەوارە ئاینییەکانی ئیسلام لە پارێزگای سلێمانی

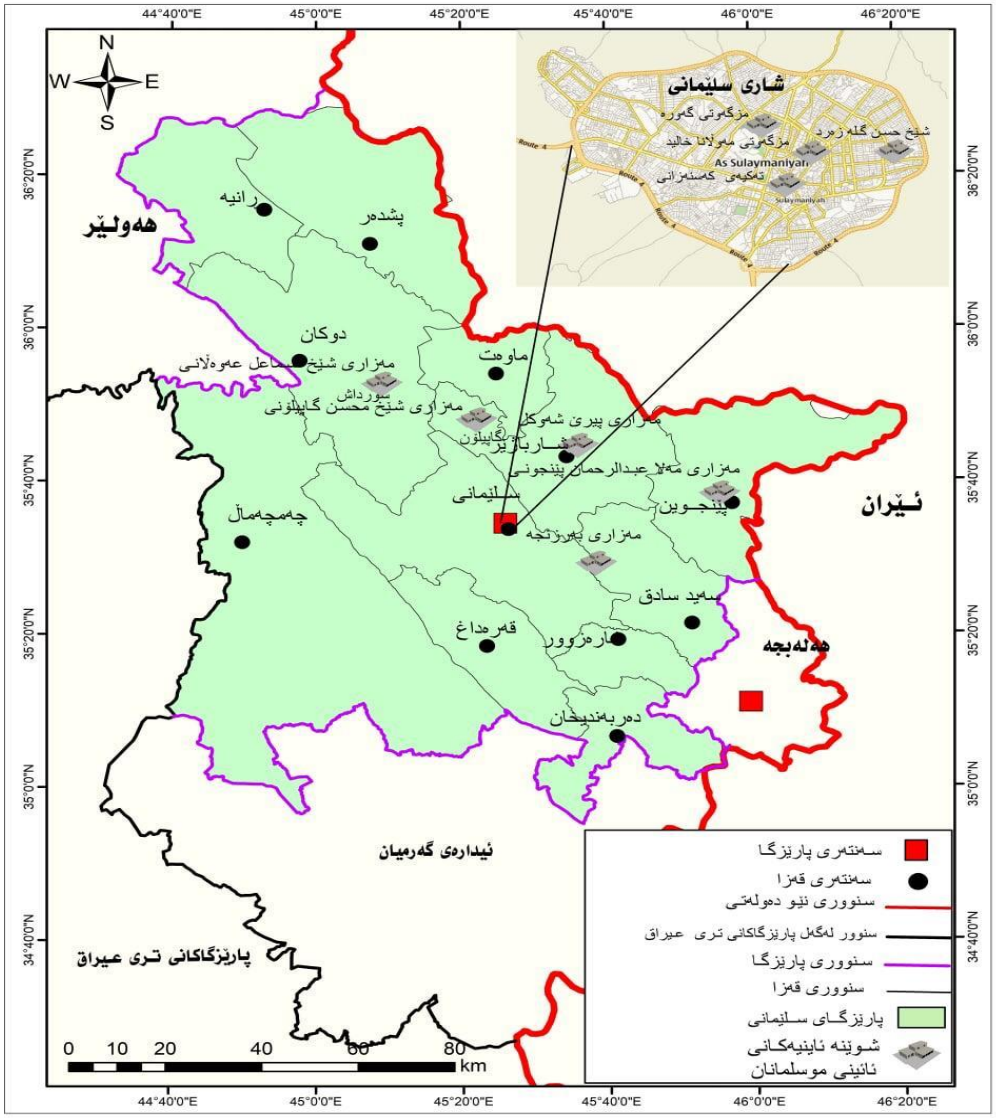

سەرچاوە : کاری توێژەر پشت بەست بە : کاری مەیدانی و چاوپێکەوتن و بەکارهێنانی پرۆگرامی ARC.GIS.10.8

سێیەم : شوێنە ئاینییەکانی ئیسلام لە پارێزگای دهۆک

١-مزگەوتی گەورەی ئاکرێ (جامع الکبیر) : بەپێی سەرچاوە مێژووییەکان لەساڵی(٢٠ی کۆچی) بەبڕیاری (عبدالله کوڕی عومەری کوڕی خەطاب) (ڕ.خ) دروستکراوە و تەمەنی مزگەوتەکە ١٤٢٣ ساڵە، ڕووبەری مزگەوتەکە دەگاتە(٣٠٠٠مەتر چوارگۆشە) پەیمانگایەکی زانستە ئیسلامیەکانیش بەتەنیشتیەوە هەیە،لەسەر

ئاســتی نــاوچەکە و کوردســتان ناوبــانگێکی زۆری هەیە و مــێژووەکەی دەگەڕێــتەوە بــۆ زیــاتر لە ١٤ ســەدە ([1]). گەشــتیارانی موســڵمانان لە تورکیــا و ئــێران ســەردانی ئەم مــزگەوتە دەکەن لە نــاوخۆی هەرێــمی کوردســتانیش لە دهۆک، هەولێر، سلێمانی و هەڵەبجە سەردانی دەکرێت. وێنەی (٣٤) ([2]).

وێنەی (٣٤) مزگەوتی گەورەی ئاکرێ

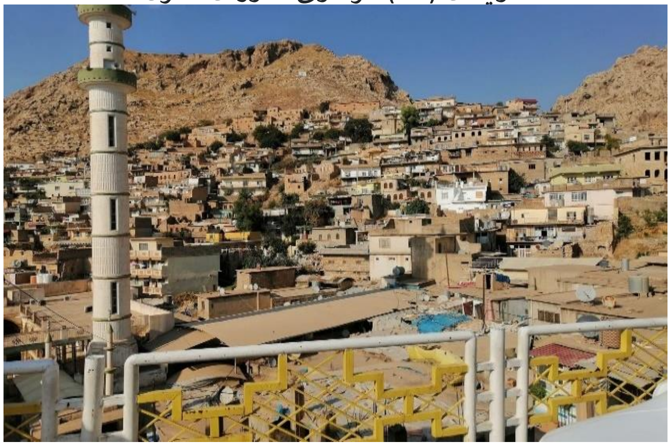

ئەم وێنە لەرێکەوتی ٢-٩-٢٠٢٢ لەلایەن توێژەرەوە گیراوە

٢-مــزگەوتی حــاجی ئەحــمەد: دەکەوێــتە ناوەنــدی شــاری دهــۆک لە نــاوچەی شــاخکی یەکــێکە لە گەورەتــرین مزگەوتەکــانی پارێزگــای دهــۆک لە ڕووی ڕووبەرەوە، بەمەش ســەرنجی ژمــارەیەکی زۆر لە گەشــتیارانی ڕاکێشــاوە لەبەر ئەو شێوە دیزاین و پانتاییەی کە هەیەتی . وێنەی (٣٥) ([3]).

وێنەی(٣٥) مزگەوتی حاجی ئەحمەد

ئەم وێنەیە لەرێکەوتی ١٧-٧-٢٠٢٢لەلایەن توێژەرەوە گیراوە

[1] - https://www.rudaw.net ٢٠٢٢-٢-٢٧ ساڵح قادر .
[2] - .https://www.aa.com ئازاد محمد عبداللە، ١٧-٨-٢٠١٩ .
[3] - چاوپێکەوتن لەگەڵ بەڕێز: صفوان عمر محمد : مامۆستا و دانیشتوی دهۆک، ١٧-٧-٢٠٢٢ .

٣-مـــزگەوتی گەورەی ئامێـــدی : شـــوێنەوارە مـــێژوویی و دێرینەکـــان بـــوونەتە ناســـنامەی قەزای ئامێـــدی، لەم نـاوچەیەدا ژمـارەیەک شـوێنەواری ئـایینی هەیە، مـێژووەکەی دەگەڕێتەوە بـۆ سـەدەی شەشـەمی کـۆچی، لە سـەردەمی نـــوردەین زەنـــگی دروســـتکراوە، ڕووبەرەکەی دوو هەزار مەتـــر چوارگۆشـــەیە، منـــارەکەی ســـەرنج ڕاکێشـــە و لەدووری سێ کیلـــۆمەترەوە دەبینـــدرێت، ڕێکخـــراوی یونســـکۆ وەکـــو شـــوێنەوارێکی مـــێژوویی و ئـــایینی دانی پێـــداناوە، وەک شـوێنەوارێکی ئـایینی گرنـگ تەماشـا دەکرێـت، بەتـایبەتی لەبـواری گەشـتیاریدا، بەهـۆی ئەم شـوێنەوارەوە گەشـتیارێکی زۆر سەردانی مزگەوتەکە و شاری ئامێدی دەکەن. وێنەی (٣٥) ([1]).

وێنەی (٣٦) مزگەوتی گەورەی ئامێدی

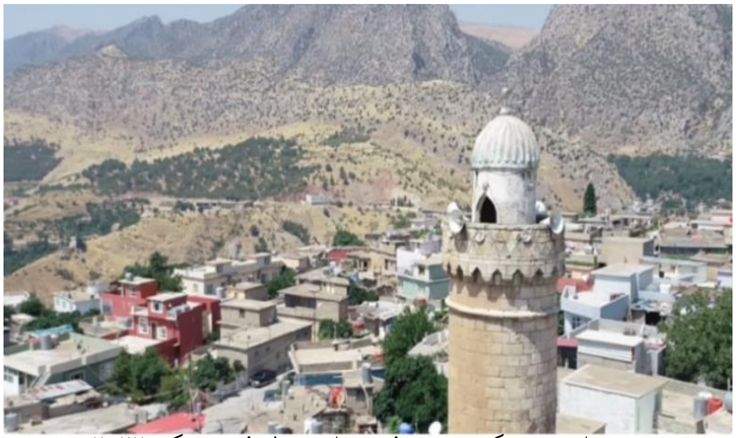

سەرچاوەی وێنەکە : پەڕەی فەرمی ئامێدی لە فەیسبووک، ٢٠٢٢

٤-مەزارگەی شـێخ عبـدالعزیز گەیـلانی: دەکەوێـتە خۆرئـاوای ئـاکرێ، لەلایەن دەیـان هەزار سـەردانکەری وڵاتـانی وەک هینـدســـتان، پاکســـتان، ئـــێران، ئەفغانســـتان و تورکیـــاوە ســـەردانی دەکرێـــت، خـــاوەنی گـــۆڕەکە شـــێخ عەبـــدولعەزیزە یەکـــێکە لە کوڕەکـــانی شـــێخ عەبـــدولقادری گەیـــلانی، لە ســـاڵی ١١٨٧دا شـــێخ عەبـــدولعەزیز بە سـەرۆکایەتی سـەلاحەدینی ئەیـوبی قودسـیان ئـازاد کـرد، جێگـای ئامـاژەیە کە سـەردانی مەزارگەکە و گرێـدانی عەقـرە بە درێژایی ساڵ بەردەوامە، لە دەرەوەی کوردستان و عێراق سەردانی ئەم مەزارگەیە دەکرێت.وێنەی(٣٧) ([2]).

وێنەی (٣٧) مەزارگەی شێخ عەبدولعەزیز گەیلانی

سەرچاوەی وێنەکە :

مديرية العامة للسياحة دهوك.

[1] - https://www.gksat.tv_ ٢٣-١-٢٠٢٢ .
[2] -حكومة إقليم كردستان، وزارة البلديات والسياحة، مديرية العامة للسياحة دهوك، ٢٠٢٢.

٥-تەکـیەی بریفکـانی : یەکـێکە لە تەکـیە دێرینەکـانی بادینـان، لەلایەن شـێخ شەمسـەدین قوتـب (١٥٨٨-١٦٧٤ز) ەوە لە گونـدی بریفکـان دامەزراوە، نـاوبراو سـەر بە تەریـقەتی خەڵـوەتی بـووە و سـاڵانە بـۆ ئیرشـاد کـردن لەنـاوچەی هەکارییەوە هـاتووە بـۆ بادینـان، پـاش ئەوەی وەک چاکەخوازێـک ناوبـانگی دەرکـرد و خەڵکێکی زۆر سـەردانی کـردوەە، شـێخ نـوورەدینی بریفکـانی (١٧٨٨-١٨٥١ز) یەکـێکە لەنەوەکـانی شـێخ شەمسـەدین، پـاش ئەوەی زیـاد لەجارێـک تەریـقەتی نەقشـبەندی لەسـەر دەسـتی شـێخە ناودارەکـانی نـاوچەکە وەرگرتـووە، لەوانە شـێخ عەبـدولوەهاب شـوشی خەلـیفەی مەولانـا خالیـد و شـێخ نـورەدین مـحەمەد هینـدی، دواجـار لەسـاڵی (١٨١٢ز) لەسـەر دەسـتی شـێخ مەحمـود عەبـدولجەلیل (موسـڵ)ی تەریـقەتی قـادریش وەردەگرێـت، هەمیشـە ئـاوەدان و پـڕ گەشـتیارە، هەژمـوونی ئایینی و ڕۆحی شێخ نوردەین بەجۆرێک گەورەبوو، بووەتە جێی بایەخی والی عوسمانیەکان.وێنەی(٣٨) ([١]).

وێنەی (٣٧) تەکیەی بریفکان لە گوندی بریفکان

سەرچاوەی وێنەکە :پەیجی گوندی بریفکان لە تۆڕی کۆمەڵایەتی فەیسبووک،٢٠٢٢

٦-مەزارگەی زەمبیـل فـروش : دەکەوێـتە سـەر ڕێگـای سـەرەکی نـاحیەی باتیفـا، بەدووری(٢٥کـم) لە سـەنتەری قەزای زاخـۆ و دووری(٧٥کـم) لە سـەنتەری پارێزگـای دهـۆک، گەشـتیارانی ئـایینی سـەردانی دەکەن، هەروەهـا نزیـک لە ڕووبـار سـەرکەوتە کە دیمەنـێکی جـوانی بەنـاوچەکە بەخشـیوە، گـرنگی پەرسـتگاکەش دەگەڕێـتەوە بـۆ فەزیـڵەتی شێخ (زەمبیل فرۆش) بە خاڵی سەرکەوتنی تەریقەتی سۆفیگەرێتی دادەنرێت.وێنەی(٣٩) ([٢]).

[١] - خالید محمود کریم، تەکیە و خانەقاکانی باشووری کوردستان لە کۆتاییەکانی سەردەمی عوسمانی دا، گۆڤاری زانکۆی کۆیە، ژمارە ٣٧، کۆیە، ٢٠١٦، ل ١٩١ .

[٢]- نـذین غـازي طـاهر – احمـد عـلى حسـين الببـواتي، تخطـيط وتنمية المواقـع السـياحة في قضـاء زاخـو، كلية العلـوم الانسـانية، قسـم الجغرافية، جامعة دهوک، کوردستان، ٢٠٢٠، ص ٧ .

وێنەی (٣٩) مەزارگەی زەمبیل فرۆش

سەرچاوەی وێنەکە : بەڕێوەبەرایەتی گەشتوگوزاری زاخۆ ، ٢٠٢١.

٧-**قوتابخانەی قوبەهان :** پاشماوەکانی ئەم قوتابخانە ئیسلامییە دەکەوێتە بەشی باکووری خۆرهەڵاتی قەڵای ئامێدی، بە باخچەیەکی چڕی دار دەورەدراوە، ئێستا تەنها چەند دیوارێک ماوە وەک بەڵگەیەک بۆ ئەو شوێنەوارە مێژووییە.[١] شوێنە ئاینییەکانی ئیسلام لە پارێزگای دهۆک لە نەخشەی(٥) دا ئاماژەیان پێکراوە.

[١]- صباح سعيد حسين، التنمية السياحية في المنطقة الجبلية بإقليم كردستان العراق، رسالة ماجستير (غير منشورة)، كلية اداب، قسم الجغرافيا، جامعة المنصورة، مصر، ٢٠١٤، ص ٨٧-٨٩ .

نەخشەی (٥) دابەشبوونی جوگرافی شوێنەوارە ئاینییەکانی ئیسلام لە پارێزگای دهۆک

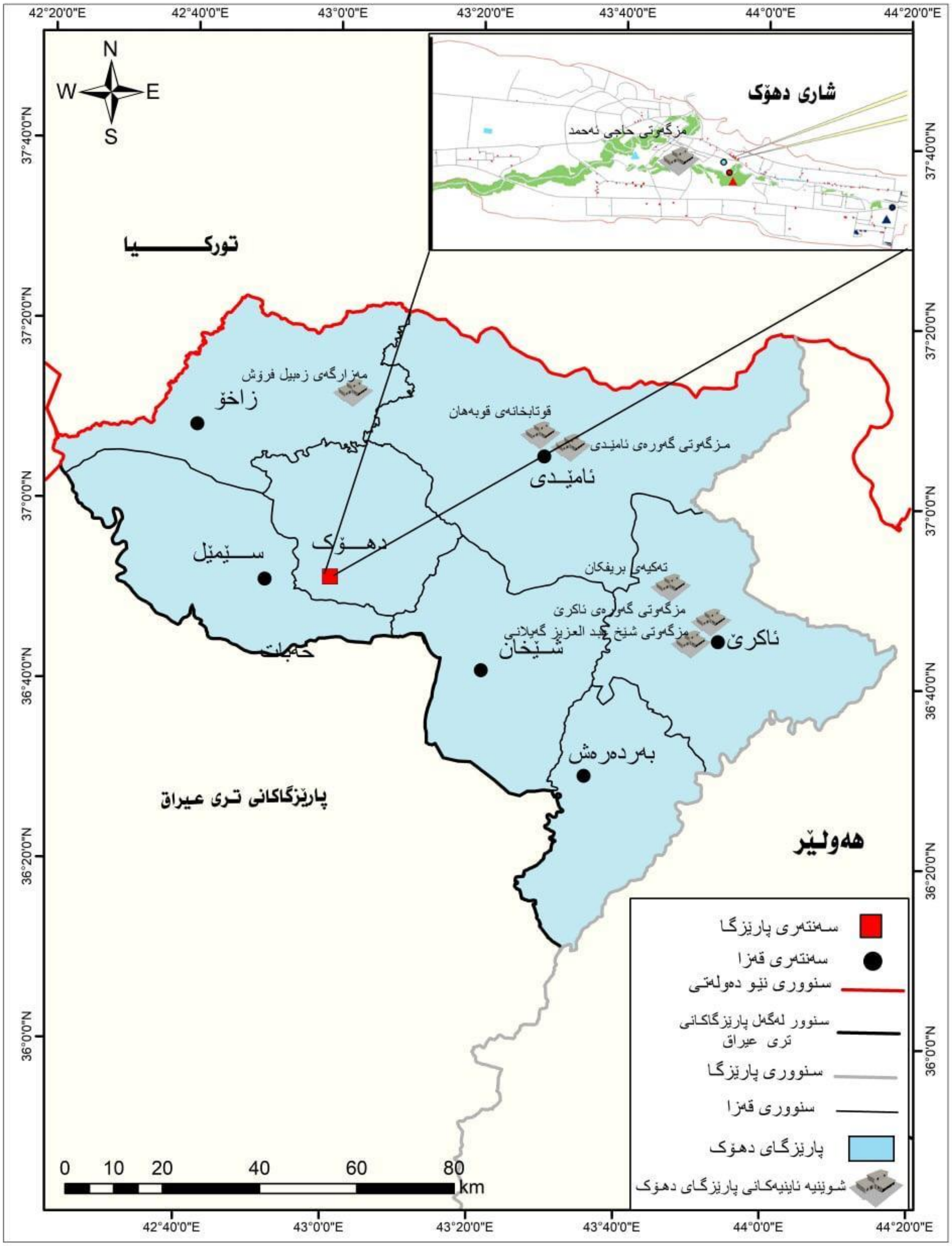

سەرچاوە : کاری توێژەر پشت بەست بە : کاری مەیدانی و چاوپێکەوتن و بەرنامەی ARC.GIS.10.8

چوارەم : شوێنە ئاینییەکانی ئیسلام لە پارێزگای هەڵەبجە

١-مەزارگەی شێخ عوسمانی بیارە :

ناوی تەواوی شێخ محمد عوسمان سراجەدین نەقشبەندی ، لەلای زۆرینەی خەڵکی بە دوو جۆر ئەم زانا ئاینیە ناسراوە بە شێخ عوسمانی بیارە (گوندی بیارە دەکەوێتە بەرزایی هەورامانەوە)، یاخود بە شێخ عوسمانی دوورۆ ناسراوە (دوورۆ ناوچەیەکە لە کوردستانی ئێران). شێخ محمد عوسمان کوڕی شێخ محمد عەلائەدین کوڕی شێخ عومەر ضیائەدین کوڕی شێخ محمد بهاءالدین کوری شێخ عوسمانی سیراجەدینی یەکەمە، شێخ عثمان سیراجەدینی یەکەم کوڕی خالید ئاغای کوڕی عبدڵا ئاغای کوڕی سید محمدی کوڕی سید دەرویش کوڕی سید موشەڕەف کوڕی سیدجومعە کوڕی سید زاهیرە، سەیید زاهیر لە ساداتی نعیم و سەییدی حسینی یە.. شێخ محمد عوسمان سیراجەدینی نەقشبەندی لەساڵی ١٨٩٦ زاینی بەرامبەر ١٣١٤ی کۆچی لەناو خانەوادەیەکەی ئاین پەروەری شێخانی تەریقەتی نەقشبەندیەوە هاتوەتە دنیاوە. شێخ عوسمان سیراجەدین ناسراوە بە شێخ عوسمانی بیارە دوایەمین شیخی گەورەی تەریقەتی نەقشبەندیە لە کوردستان بەتایبەت و لەجیهاندا بەگشتی. دایکی ناوی نورجیان خانمی کچی حاجی شێخ محمد سادق وەزیری سەوڵاوا ناسراو بە (نایب الحکومە)، لەتەمەنی منداڵیدا باوکی دەچێت بۆ گوندی سەفیاوا، کەلەو زەمەنەدا ئەو گوندە موڵکی خانەقای بیارەبووەو چەند ساڵێک لەوێ ماوەتەوە.

شێخ عوسمان بیارە بەجێ دێڵێ و لەرێگای هاناوا کە موڵکی خۆیان بووە (هاناوا) دەکەوێتە نێوان دێی نارنجڵەو شارۆچکەی بیارەوە لەو رێگەیەوە دەچنە دوورو لەوێ نیشتەجێ دەبێت، لە دوورۆ ماوەیەکی زۆر دەمێنێتەوە موڵکو زەوی و زارێکی زۆری دەبێت، هەروەها باخی محمودئاواو خانەقاو مەدرەسەی دوورۆ و موحمود ئاوا دروست دەکا، هەروەها دەیان زانا و پیاوانی گەورەی وەکوو مامۆستا مەلا باقری باڵك و شێخ عەبدولقادری داغستانی و ...هتد، لەدەوری کۆدەبوونەوە([١]).

٢-خانەقای بیارە : سەر بە پارێزگای هەڵەبجەیە و دەکەوێتە ناوچەی هەورامان، لە باکورەوە لەگەڵ گوندستانی سیروانی خۆرهەڵاتی کوردستان و لە باشورەوە لەگەڵ ناحیەی سیروان و لە خۆرهەڵاتەوە لەگەڵ گوندستانی سیروان و لە خۆرئاواوە لەگەڵ ناحیەی خورماڵ هاوسنورە، ناوچەیەکی گەشتیاری و کۆمەڵایەتی گرنگی هەورامانە، وێنەی(٤٠) لە زۆربەی وەرزەکانی ساڵدا سەوزی خۆی لە دەست نادات، بەتایبەتی وەرزی هاوین خەڵکێکی زۆر روو لە بیارە دەکەن، ئاووهەوایەکی زۆر گونجاو و فێنکی هەیە، وەکو ناوەندێکی ئاینی زیاتر لە ١٣٠ ساڵە دروستکراوە، بۆتە ناوەندێک بۆ خوێندنی زانستە ئاینییەکان و راکێشانی هەزاران گەشتیاری ئایینی بۆ

---

[١] - http://www.ekurds.com/kurdish/sheikhosman.htm ڕێکەوتی سەردان - ١٧-٣-٢٠٢٣

هەورامـان، لەنـاو خانەقـای بیـارە جـگە لە مەزارگەی شـێخانی نەقشـبەندی کتێبخـانەیەکی دەگـمەن و چەنـد بـابەتێکی ڕۆحی ئایینی هەن، کە سەرنجی گەشتیار بەلای خۆیدا ڕادەکێشێت ([1]).

وێنەی (٤٠) خانەقای بیارە

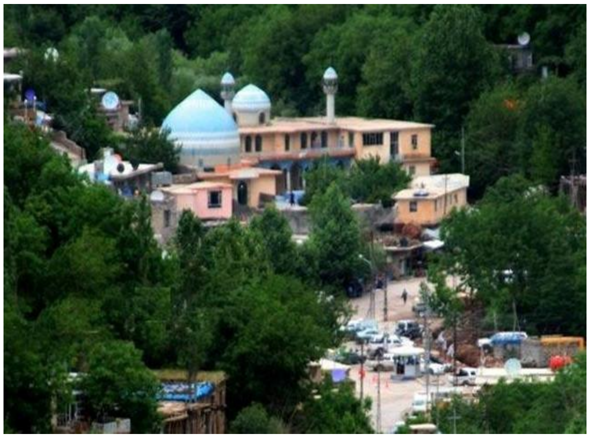

سەرچاوەی وێنەکە : بەڕێوەبەرایەتی گەشتوگوزاری هەڵەبجە، ١٦-٤-٢٠٢٢

هەروەهـا لەم پارێزگـایەدا چەنـدین ناوەنـدی ئـایینی و مەزارگە و تەکـیەی تـری تیـادا بەدیـدەکرێت، کە بەلای گەشـتیارانەوە بە پـیرۆز دادەنرێـت و بەشـێوەیەکی بەردەوام سـەردانی دەکـرێن، لەوانەش(ئارامگـای شـێخ حسـامەد لە باخەکۆن، باوە ناووس، مزگەوتی گەورەی خورماڵ.... هتد) نەخشەی (٦) پارێزگای هەڵەبجە نیشاندەدات .

[1] - چاوپێکەوتن لەگەڵ بەڕێز : محەمەد ڕزگار حەمە سەلیم، نووسەر و شارەزا، هەڵەبجە، ٢٣-٤-٢٠٢٢ .

نەخشەی (٦) کارگێڕی پارێزگای هەڵەبجە

سەرچاوە : کاری توێژەر بە بەکارهێنانی ArcGIS Arc Map10.8 پشت بەست بە :-

١-هاشم یاسین حداد و ئەوانی تر، ئەتڵەسی هەرێمی کوردستان – عێراق، عێراق و جیهان، چاپی یەکەم، چاپخانەی ڕۆتامات، هەولێر، ٢٠١١، ل ١٩ .

٢-حکومەتی هەرێمی کوردستان، وەزارەتی پلاندانان، بەڕێوەبەرایەتی ئاماری سلێمانی، سەنتەری تەکنەلۆجیا و زانیاری، تەکنەلۆجیای زانیاری، بەشی GIS .

پێنجەم : شوێنە ئاینییەکانی ئیسلام لە ئیدارەی گەرمیان

کەلار ناوەنــدی ئیــدارەی گەرمیــانە و ئەم شــارەش ١٤٥کــم لە ســلێمانی و ٢٥٠کــم لە هەولــێرەوە دوورە، هاوســنوورە لەگەڵ وڵاتی ئــێران بەدووری ٣٠کــم و بەدووری ١٦٦٠کــم لە تــارانی پــایتەختی ئــێران، بە دووری ٣٥کــم هاوســنوورە لەگەڵ باشــور و ناوەڕاســتی عــێراق بەدووری ٣٥کــم، هەروەهــا ٣٦٦کــم لە بەغــدادەوە دوورە، خــاوەنی زیــاتر لە ٤٥ شوێنی گەشتیارییە. نەخشەی(٦).

لە گرنگترین شوێنەوارە ئاینییەکانیشی. تاوەکو ئێستا مابێت و لەلایەن خەڵکەوە سەردانی بکرێت بریتی یەلە مەزارگەی (شێخ صالح بەرزنجی)

١-مەزارگەی شــێخ صــاڵح بەرزنــجی : ئەم مەزارگەیە دەکەوێــتە گونــدی بەرلــوت و بەدوری ٧کــم دەکەوێــتە خــۆرهەڵاتی شــاری کەلار و ڕوبــاری ســیروان دەکەوێــتە خــۆرهەڵاتیەوە، وێــنەی(٤١). یەکەم کەس کە لەم جیگــایەدا نێژرابێت بەنێوی (شێخ صالح کوڕی محمدی کوڕی امین البرزنجی) ،ناسراو بەشێخ سالح غزایی ،زانایەکی دیاری ڕێنیشــاندەری ئــاینی بــووە ، ئەم کەســایەتیە لە ســاڵی ١٣٣٤هجــری – ١٩١٤ز کــۆچی دوای کــردووە ،کە ئەم بەرواری کــۆچکردنەشی دەکەوێــتە ســەرەتای جەنــگی یەکەمی جیهــانی و کارەســاتی جەنــگەکەش پشــکی بەر ئەم نــاوچەیە کەوتــووە، بــاوەڕوایە شێخ صــالح لەم جەنــگەدا لەکاتی بەرگری کــردن لەم نــاوچەیە لەبەرانــبەر ســوپای داگــیریکەری روسی شــەهیدکرابێت، ســەربەتەریقەتی شــێخانی قــادری بــووە ،لە مەزارگەکەدا گــۆڕی کــوڕی شــیخ صــالحی تێــدا نــێژراوە بە نــاوی (شــێخ نــوری) لە ســاڵی ١٩٦١ ز کــۆچی دوای کــردووە، لە ئیســتا دا بــووە بە گۆڕســتانێکی گەورەو بەهەزاران گـــۆڕی تێـــدایە و ڕۆژ بەڕۆژ بەرەو فـــراوانی دەچێـــت و خەڵکـــێکی زۆرســـەردانی ئەم گۆڕســـتانە دەکەن بەتایبەتی لەڕۆژانی پێنج شەممە و هەینید ([1]).

وێنەی (٤١) گۆڕستانی شێخ صاڵح بەرزنجی

ئەم وێنەیە لە ڕێکەوتی ١-٤-٢٠٢٢ لەلایەن توێژەرەوە گیراوە

[1] - چاوپێکەوتن لەگەڵ بەرێز : مەریوان نەریمان سبحان، دەرچووی بەشی مێژووی زانکۆی گەرمیان، کەلار، ١-٤-٢٠٢٢ .

٢-مەزارگەی بـاوە مەحمـود: ئەم مەزارگەیە یەکـێکە لە مەزارگە ئـاینییە گرنگەکـانی نـاوچەی لێکـۆڵینەوەکە، جـگە لەوەی مەزارگەیەکی ئـاینییە و دەکەوێـتە سـەر گردێـک لە نـاوچەیەکی جـوان و دەوره دراوە بە دارخورمـا .یەکـێکە لەو شـوێنە گرنگـانەی گەشـتیاران زۆر سـەردانی دەکەن بەتـایبەت گەشـتیارانی نـاوخۆ لە بـۆنە ئاینییەکـان بەمەبەسـتی سـەردانکردن لەلایەک و بـۆ بەسـەربردنی کـاتێکی خـۆش لەژێـر سـێبەری دارخورمـادا. وێـنەی (٤٢)، زۆرجـار بـۆنە ئاینییەکـان لەم شـوێنەدا بەڕێوەدەچێـت. دانیشـتوانی نـاوچەکە پەیوەنـدییەکی ڕوحیـان لەگەڵ ئەم مەزارگەیەدا هەیە. بۆیە ئەم مەزارگەیە بە مەزارگەی کۆکەرەوەی سەرجەم ئایین و مەزهەبەکان دادەنرێت.

وێنەی(٤٢) مەزارگەی باوە مەحمود

سەرچاوەی وێنەکە : خالد وەلی عەلی، ٢٠١٤

٣-مەزارگەی شـێخ جبرائیـل : ئەم مەزارگە ئـاینییە دەکەوێـتە ناوەڕاسـتی نێـوان نـاوچەی سـەرتەکی گەشـتیاریی و ڕێـڕەوی بەیلـوولەی گەشـتیاری لە شـاری کەلار ، دوو دامەزراوەی گەشـتیاری گـرنگن، یەکـێکە لە کەسـایەتیە ئاینییەکان و خەڵکی ناوچەکە سەردانی دەکەن و بەپیرۆزی دەزانن . ([1]) نەخشەی (٧)

[1] - خالد وەلی عەلی، بنەماکانی گەشتوگوزاری لە ناوچەی گەرمیان و ئاسوودەی داهاتووی، نامەی ماستەر(بڵاونەکراوە)، زانکۆی گەرمیان، فاکەڵتی زانستە مرۆڤایەتیەکان و وەرزش، بەشی جوگرافیا، کەلار، ٢٠١٤، ل ١٤٥.

نەخشەی (٧) کارگێڕی ئیدارەی گەرمیان

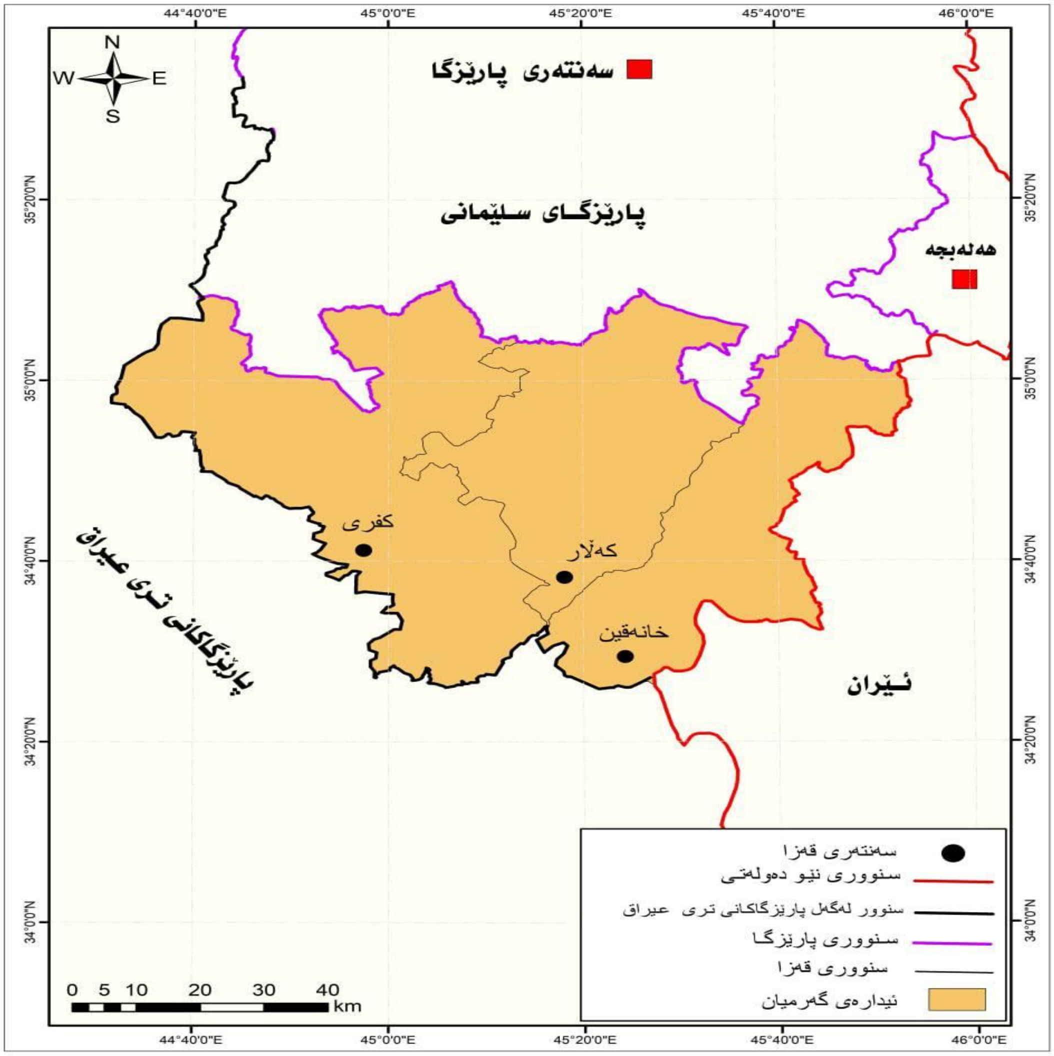

سەرچاوە : کاری توێژەر بە بەکارهێنانی ArcGIS Arc Map10.8 پشت بەست بە :-

١-هاشم یاسین حداد و ئەوانی تر، ئەتڵەسی هەرێمی کوردستان – عێراق، عێراق و جیهان، چاپی یەکەم، چاپخانەی رۆتامات، هەولێر، ٢٠١١، ل ١٩ .

٢-حکومەتی هەرێمی کوردستان، وەزارەتی پلاندانان، بەڕێوەبەرایەتی ئاماری هەولێر، سەنتەری تەکنەلۆجیا و زانیاری، تەکنەلۆجیای زانیاری، بەشی GIS .

باسی دووەم

دابەشبوونی جوگرافی کڵێسا و شوێنی ئایینی مەسیحییەکان لە کوردستاندا

سـەبارەت بە دەرکەوتـن و بڵاوبـونەوەی ئەم ئـایینە لە هەرێـمی کوردسـتاندا ڕاوبۆچـونی جیـاواز هەیە، یەکەمـین دەرکەوتـنی ئـایینەکەش بـۆئەو کـاتە دەگەڕێـتەوە کە یەکێـک لە هاوەڵەکـانی عیسـای مەسـیح(د.خ) بەناوی(تۆمـا) سـاڵی(٥٢) گەشـتێکی بـۆ هندسـتان کـرد، لەو گەشتەشـیدا بە کوردسـتان و نـاوچەی شـارەزووردا تێپەڕیـوە و خەڵکیشیـ بـۆ سـەر ئـایینی نـوێ بانگهێشـتکردووە ([١]). سـەرهەڵدانی مەسـیحیەت لەکوردسـتاندا وەک سـەرجەم ئاییەکـانی میزۆپۆتامیـا دەگەڕێـتەوە بۆسـەدەی پێـنجەمی زاییـنی ([٢]). ڕۆژهەڵاتنـاسی ئینگلیزی(کلنـک) نوسـیویەتی: (کـوردەکان داڵـدەی زۆر دەر بە دەر و ئـاوارەی ئەرمەنیـان داوە و ڕزگاریـان کـردوون، بەهەمـوو پێکهـاتە و ئـاینە جیاوازەکانیشـەوە) ([٣]). لە ئاشـووری و سریـان کاسـۆلیک و ئـارثۆدۆکس و ئەرمەن پێکـدێت و هەزاران مەسـیحی لە کوردسـتاندا دەژیـن ([٤]). گەشـتوەری بەناوبـانگی ئیتـالی مـارکۆ پۆلـۆ (١٢٥٤-١٣٣٤ز) سـاڵی (١٢٧١ز) گەشـتەکەی خـۆی بـۆ ئاسـیا و وڵاتی چـین دەسـتپێکرد، ئەو لە گـێڕانەوەی گەشـتەکەیدا لەسـەر نـاوچەی موسـڵ نوسـیویەتی (لەنـاوچە شـاخاویەکانی ئەو وڵاتە کـوردان دەژیـن، هەنـدێک لەوانە مەسـیحین و سـەر بە دەسـتەکانی نەسـتووری و یەعقـوبیین، هاوکـات ئەوانی تـر مـوحەممەدیین(د.خ) ([٥]). پاشـان ئـایینی کریسـتیان دەگـاتە ناوچەکـانی دیـکەی کوردسـتان، وەکـو کەرکـوک، شـەقلاوە، ئـاکرێ و نـاوچە جیاجیاکـانی کوردسـتان ([٦]). زیـاتر لە هەزار سـاڵ پـێش پەیـدابوونی مەسـیحیەت دانیشـتووانی کـورد زمـان و کەلتـوورو توخمەکـانی پەرەسـەندنی هنـد – ئەوروپاییەکانیـان لەخـۆگرت، لە ئاکامـدا نەریـتە ئـاینییە ئارياییەکـان تێکهەڵکێشیـ بیروبـاوەڕە ڕەسـەنەکانی کـورد بـوون، مەسـیحیەت یەک لە دوای یەک کشـانە کوردسـتان ([٧]).ئەو سـەردەمەش بە سـەردەمی زێـڕینی بڵاوبـونەوەی مەسـیحیەت دادەنرێت ([٨]).

---

[١] - کەیوان ئازاد ئەنوەر، مێژووی ئاین لە هەورامان، گۆڤاری شنروێ، ساڵی یەکەم، ژمارەی دووەم، پاییزی ٢٠٢٠، ل ٢٠٨ .

[٢] - میهـرداد ئیـزەدی، ئـایین و تـائیفە ئاینییەکـان لە کوردسـتاندا، لەبڵاوکراوەکـانی مەکتەبـی بیروهۆشـیاری(ی.ن.ك)، چـاپی یەکەم، سـلێمانی، ٢٠٠٢، ل ٩٢ .

[٣] - خەلیـل ئیسـماعیل محمـد، ئاشـووریەکان لە عێـراق دا (لێکـۆڵینەوەیەك دەربـارەی گەشـەکردن و دابەشـبوونی جوگرافیـان)، گۆڤـاری سیاسـەتی دەولی، ژ ١٣، نیسانی ١٩٩٥، سلێمانی، ل ٥٧ .

[٤] - د.یوسف صمد گۆران، کەمینەکان لە عێڕاق، چاپی یەکەم، چاپخانەی هێڤی، هەولێر، ٢٠١٢، ل ٢٧

[٥] - شاسوار هەرشەمیی، مێژووی ئارامیەکان لە کوردستان، چاپی یەکەم چاپخانەی تاران، ، سلێمانی، ٢٠١٨، ل ١٤٧ .

[٦] - خوبەیب عبدالرحمن، ئارییەکان یان (هند و ئەوروپیەکان)، گۆڤاری سوبارتو، ژمارە ٨، ساڵی هەشتەم، هەولێر، ٢٠١٤، ل ٤ .

[٧] - میهـرداد ئیـزەدی، ئـایین و تـائیفە ئایینیەکـان لە کوردسـتاندا، گۆڤـاری سـەنتەری لێکـۆڵینەوەی سـتراتیجی کوردسـتان، ژمـارە (٢) سـاڵی حەوتەم، سلێمانی، ١٩٩٩، ل ٣٦.

[٨] - ئەنـدوراس حەنـا، مێـژووی مەسـیحیەت لە کەرکـوك و بـاگەرمێ، و. جەمیـل عیسـی، چـاپی یەکەم، چاپخـانەی ڕۆشـنبیری، هەولێـر، ٢٠١٢، ل ١٥-١٦ .

مـارک سـایکس ئەو پرسـیارەی ڕونکـردوەتەوە کە مەسـیحیەکان لەهەکـاری بـوون و ڕێکخـراوێکی خێڵەکیـان هەبـووە، واتە ئەم مەسـیحیانە لەم ناوچـانەدا وەک پەنـابەر ژیـاون (١).بەشـێوەی گـروپ گـروپ و قەشـەیەک سـەرکردایەتی دەکـردن (٢). سـانت تۆماسـیش مـزگێنی دەری ئەم ئـایینە بـووە (٣). زۆر ڕێـز لێگیراوبـون بەتـایبەتیش لەلایەن پیـاوە ئاینییەکـان و تەریـقەتی نەقشـبەندی و هۆزەکوردییەکـانەوە، ئەم هەڵوێسـتەش زیـاتر لە گونـدی بارزانـدا دەردەکەوێـت، کە پەیوەنـدییەکی بەهێزیـان لەگەڵ مەسـیحیەکاندا هەبـووە (٤). تـاوەکو ڕادەیەکـیش هۆکـاری بازرگـانی یارمەتیـدەر بـووە بـۆ نیشـتەجێ بوونیـان لە کوردسـتاندا (٥). یەکێـک لە گەشـتیارە دیارەکـانی یۆنـانی مێژوونـووسی بەناوبانـگ (هـیرۆدۆتس) بـوو کە لە سـاڵی ٤٢٥-٤٨٥ پـێش زایـین سـەرجەمی گەشـتەکانی لە نـۆ بەرگ دا تۆمـار کـردووە، ئەوەی لەمـاوەیەدا دەربـارەی گەشـتوگوزار تێبیـنی دەکرێـت ئەوەیە هۆکارەکـانی گەشـتکردن پەیوەندی بە بازرگانی و باوەڕە ئاینییەکان و سەردانیکردنی پەرستگاوە هەبووە (٦).

سـەبارەت بە دابەشـبوونی جـوگرافی نـاوچە ئاینییەکـان لە هەرێـمی کوردسـتان بەپـێی پارێزگاکـان دەخەیـنەڕوو بەم شێوەیە:

شـوێنەوارە ئـایینی و مەنزڵگـا پیرۆزەکـان بەتوانسـتێکی گرنـگ دادەنـرێن بـۆ دامەزرانـدنی پـارێزراوە سروشـتیەکان (٧). کەنیسـە : پێناسـە دەکرێـت کە بـریتی یە لە دامەزراوە ئاینییەکـان بـۆ بەجێگەیانـدنی ئەرک و ڕەوشـتە ئاینییەکـانی تـایبەت بەخۆیـان، ئەم وشـەیەش دەگەڕێـتەوە بـۆ وشەی(کنشـت) ئەویـش ئامـاژەیە بـۆ شـوێنێکی پـیرۆز و تـایبەتکراو بۆ پەرستن و بەجێگەیاندنی کارە چاک و پاکەکان (٨).

یەکەم : شوێنی ئایینی مەسیحیەکان لە پارێزگای هەولێر

مەسـیحیەکانی ئەم پارێزگـایە کڵێسـای تـایبەت بەخۆیـان هەبـووە، بەڵام ئەوەی جێگـای سـەرنجە زۆربەی مەسـیحیەکانی هەولـێر لە عەنکـاوە نیشـتەجێ بـوون، بەڕێـژەیەکی کەمـیش لەنـاو شـارەکەدا ژیـاون، تەنهـا یەک

١- عـدنان زيـان فرحـان، السياسـة البريطانيـة تجـاه الأقليـات الدينيـة في العـراق(١٩٤-١٩٤١)، أطروحـة الـدكتوراه(غير منشـورة)، كليـة الاداب، قسم التأريخ، جامعة دهوك، كوردستان، ٢٠٠٩، ص ٩.

٢- د.فەرسـەت مەرعی، دۆمنیکـان و ڕۆڵیـان لە گـۆڕینی نەخشـەی مەزهەبی مەسـیحیەکانی زاخـۆ و ئامێـدی، گۆڤـاری سـەنتەری سـتراتیجی کوردستان، ژمارە ٢، ساڵی بیستەم، سلێمانی ، ٢٠١٢، ل ١٣٧ .

٣ - کەریم زەند، ئایین و باوەڕ لە کوردستاندا، چاپی یەکەم، چاپخانەی کامەرانی، سلێمانی، ١٩٧١، ل ٣٥.

٤ - مردخای زاكن، يهود كوردستان ورؤسائهم، ت.سعاد محمد خضر، مطبعة شڤان، الطبعة الاولى، السليمانية، ٢٠١١، ص ١٠٠ .

٥- حنـان زروق، الاقليـات الدينيـة في الدولـة العثمانيـة (المسـيحون في بـلاد الشـام ١٨٤٠-١٩١٦)، رسـالة ماجسـتير(غير منشـورة)، كليـة العلوم الانسانية والاجتماعية – قسم العلوم الانسانية، جامعة محمد خيضر، الجزائر، ٢٠١٧، ص ١٩ .

٦- دواودی منصـورية، دور التشريـعات الوطنيـة في ترقيـة و دمـج الاقتصـاد السـياحي في الاقتصـاد العـالمي، أطروحـة الـدكتوراه.(غـير منشورة)، كلية الحقوق والعلوم السياسة، جامعة مستغانم، الجزائر، ٢٠١٧، ص ١٣.

٧- لوقمـان وسـو عمـر، بنەماکـانی جوگرافیـای گەشـتوگوزار بە پراکتیزەکـردن لە قەزای کـۆیە، سـەنتەری لێکـۆڵینەوە و پەخشی_ کـۆیە، کـۆیە، ٢٠٠٩، ل ١٧٩-١٨٠ .

٨- امـير قـادر عزيـز، هەڵسـەنگاندنێکی جـوگرافی بـۆ بەکارهێنـانی زەوی ئـایینی لەشـاری هەولـێر بە بەکارهێنـانی سیسـتەمی زانیـاریە جوگرافیەکان(GIS)، نامەی ماستەر(بڵاونەکراوە) زانکۆی سەلاحەدین، هەولێر، ٢٠٠٩، ل ٩ .

کڵێسایان لە گەڕەکی عارەبان بەناوی (کنیسة قلب الاقدس) هەبووە، کە ساڵانە یادی جەژنی قیامەی تیادا دەکەنەوە و لە سەری ساڵی زایینی ئاهەنگیان بەبۆنەی جەژنی لەدایک بوونی پێغەمبەر عیسی (د.خ) گێڕاوە ([1]).

١-عەنکاوە: یەکێکە لە قەزاکانی پارێزگای هەولێر و کەوتۆتە باکور و باکوری خۆرئاوای شاری هەولێر، هیچ گوندێکی نیە، زۆربەی دانیشتوانەکەی لە پەیڕەوانی کلد و ئاشووری و کڵێسای کاسۆلیکین، بە یەکێک لە شوێنە هەرە کۆنەکانی جیهان دەژمێردرێت، بە ناوەندی نشینگەی کریستیانەکان یاخود مەسیحیەکان دادەنرێت، بەشێکە لە پێکهاتە ڕەسەنەکانی عێراق، مێژووی عەنکاوە بۆ(٣٥٠٠) بەر لە زایین دەگەڕێتەوە، بەشێوەیەکی فەرمی شەش کڵێسای کلدانی سەرەکی بونیان هەیە لە گرنگترینیان (مار یوسف – مار گۆرگیس کلدانی – مارتش مۆنی کاسۆلیک) کڵێسای مارگۆرگیسی کەلدانی زۆربەی مەسیحیەکانی ئێرە کە سەردانی دەکەن لە جۆری مەسیحی کلدانی و ئاشووری و کاسۆلیک و سریانین، پێش ڕووخانی ڕژێمی بەعس لەساڵی ٢٠٠٣ عەنکاوە هەمووی کلدان بوو دواتر گۆڕانی بەسەرداهات و جۆرەکانی تری مەسیحیەکان ڕوویانکردە ناوچەکە، بەشێوەیەکی گشتی ڕووبەری کڵێساکە نزیکەی(١٠٠٠)مەترە، یەکێکە لە کۆنترین ئەو پاشماوانەی کە تاوەکو ئێستا ماوە، ئەم کڵێسایە لەژێر ناوی شەهید مار گورگیس بنیادنراوە ناویشی لە زۆر نووسراوەکاندا هاتووە. وێنەی (٤٣)

وێنەی (٤٣) عەنکاوە

شوێنی عەنکاوە لەسەر ئاستی شاری هەولێر

توێژەر لەگەڵ حکمت سڵێوە

توێژەر لەگەڵ متران نزار ودیع

کڵێسای مار یوسف

[1] - د.مەهدی محەمەد قادر، هەولێر لەساڵی (١٩٢٦-١٩٢٩)، چاپی یەکەم، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر، ٢٠١٣، ل ٣٤٤ .

ئەم کڵێسـایە بەشـێوەیەکی بەردەوام لەلایەن پەیـڕەوانی ئەم ئـایینەوە سـەردانی دەکرێـت، ڕۆژانی یەکشـەممە بەشـێوەیەکی جیـاوازترە لە ڕۆژەکـانی تـر و پەرستشـەکانی وەک نـوێژ و نزاکـردن تیـادا ئەنجـام دەدەن، جەژنەکانیـان بـریتین لە جەژنی هەسـتانەوە (قیـامە)و سـەری سـاڵی زایینـی یە ، لەم دوو جەژنەدا لەسـەر ئاسـتی نـاوچەکە و جیهـان ڕەنگـدانەوەی دەبێـت لەسـەر پەیـڕەوانی ئەم ئـایینە، جەژنی قیـامە، جەژنـێکی کریسـتیانەکانە و گوزارشـت لە زینـدووبوونەوەی پێغەمـبەر مەسـیح دەکـات، لە جەژنەکـانیش نـوێژی تـایبەت بەخۆیـان هەیە. نـوێژی قوداسـە کە قەشە و شەماشە ئەنجامی دەدەن، ئەم جۆرە نوێژە بەڕۆژانی یەکشەممە ئەنجام دەدرێت ([1]).

أ-مـارتش مـۆنی – کاسـۆلیک : بە دووەم کڵێسـا دادەنرێـت لەسـەر ئاسـتی نـاوچەکە، بەڵام بەبەراورد بە کڵێسـاکانی تـر ڕێـژەی سـەردانیکارانی کەمـترە ئەویـش بەهـۆی ئەوەی تـایبەتە بە مەسـیحیە ئەرمەنیەکـان کە لەدوای سـاڵی ٢٠١٥ ەوە دروسـت بـوو، بەهـۆی و سـەرهەڵدانی داعشـەوە ڕوویـان لە کوردسـتان کـرد. سـەقەمگیری وای کـرد لەم شـارەدا هەبێت و ببێتە ڕەمزێکی دیار بۆ پەیڕەوانی ئەم ئایینە ([2]).

ب-کڵێسـای مـار یوسـف : پـاش کـۆچی بەردەوامی مەسـیحیەکان بـۆ هەولـێر و عەنکـاوە، قەشـەی یەکەمی قەشـەی هەولـێر (بیشـۆپ سـتیفان بابکـا) (١٩٦٩-١٩٩٣) بەڵێنـی دا کە کڵێسـایەکی تـر لە دەرەوەی هەولـێر و بەدیـاریکراوی لە عەنکـاوە بکـاتەوە، ئەوە بـوو لە(٧نیسـان١٩٨١) ئەم کڵێسـایە دروسـتکرا، دواتـر لەسـاڵی(٢٠١٧) نـوێکرایەوە و بەشێوەیەکی بەرچاو ڕووبەرەکەی فراوانکرا .

٢-مەزارگەی (مەنزڵگـا – گڵکـۆ) شـێخ وسـو ڕەحمـان (ڕەبەن بۆیـا) : دەکەوێـتە قەدپـاڵی چیـای سـەفین لەسـەر ڕێـگەی شـەقڵاوە، سـاڵانە بە هەزاران مەسـیحی ڕووی تێـدەکەن بەمەبەسـتی جیـاواز، لەناوەڕاسـتی ئەشـکەوتەکە سێ ژوور هەیە بـاوەڕ وایە شـوێنی ژیـانی ئەم پیاوچـاکە بووبێـت ،([3]) لە سـاڵی ٢٠٠٥ حکـومەتی بـۆ ئاسـانترکردنی هـاتوچۆی گەشـتیاران ڕێـگەیەکی بـۆ قیرتـاوکرد، گەشـتیار دەتوانێـت بە مـاوەی یەک کـاتژمێر بگـاتە سـەرەوەی ئەشـکەوتەکە.([4]) لە ڕۆژی دوشـەممەی سـێیەمین هەفـتەی قیـامە کریسـتیانەکانی کوردسـتان بە بـۆنەی جەژنی " ڕەبەن بـۆیە" ئاهەنـگ دەگـێڕن و لە ١٥ ئـابیش دیسـان بەهەمـان بـۆنە لەم مەزارگەیە کـۆدەبنەوە، وێـنەی (٤٤).([5]) لەم مەزارگەیەیـدا پەیـڕەوانی ئـایینی ئیسـلام و مەسـیحی سـەردانی دەکەن و بەپـیرۆزی دەزانـن، ئەمەش نیشـانەی پێکەوەژیان و تێکەڵاوبونی نێوان ئەم ئایینانە دەردەخات .

---

[1] - چاوپێکەوتن لەگەڵ بەڕێز: حکمت سڵێوە کاکە ناسراو بە شەماس سڵێوە :سەرۆک بەشی ئەرشیفی کڵێسا، عەنکاوە، ڕێککەوتی(٩-٥-٢٠٢٢) دووشەممە.

[2] - چاوپێکەوتن لەگەڵ بەڕێز : متران نزار ودیع، مەتران لە کڵێسای مارتش مۆنی، عەنکاوە، ڕێککەوتی ٩-٥-٢٠٢٢ دووشەممە .

[3] - المديرية العامة للسياحة في اربيل، السياحة في في محقافظة اربيل، الطبعة الأولى، المطبعة هاوسەر، اربيل، ٢٠١٠، ص ٢٢ .

[4] - https://yallairaq.com

[5] - بەڕێوەبەرایەتی گشتی شوێنەوار و کەلەپوور – المديرية العامة للأثار والتراث ١٢-٣-٢٠٢١.

وێنەی (٤٤) مەزارگەی ڕەبەن بۆیە

سەرچاوەی وێنەکە : https://yallairaq.com-١٥-٥-٢٠١٩

٣-مەڕبین قەدیشە (شێخ محەمەدی دێری): بەشوێنەوار و مەنزڵگایەکی پیرۆز دادەنرێت. دەکەوێتە باشووری گوندی تۆپزاوە و باکووری گوندی هەرمۆتە لەسەر ڕێگای کۆیە – هەولێر، مێژووەکەی دەگەڕێتەوە بۆ سەردەمی مەغۆلەکان، ئەوەی لێرەدا جێگای سەرنج ڕاکێشە گەورەیی و توانستی هێزی ڕاکێشانی ئەم مەنزڵگایەیە بۆ گەشتیاران، وێنەی(٤٥). ناوبانگی لە کوردستان و تەنانەت هەموو عێراقیشدا هەیە، لەماوەی نێوان(٣/٢٥ بۆ ٤/٢٠)ی هەموو ساڵێک لە یەکەم هەینی دوای جەژنی هەڵسانەوە یادی ئەم گۆڕە بەرز ڕادەگیرێت و مەسیحیەکانی سەرتاسەری عێراق لەناوچەکە و گوندی هەرمۆتە سەردانی دەکەن.([١]) مەسیحیەکانی هەرمۆتە کلدانی و سەر بە ئاینزای کاسۆلیکین، بەپێی سەرژمێری ساڵی ٢٠١٢ ئەم گوندە لە ٩٩ماڵی مەسیحی و ٢٧ ماڵی موسڵمان پێکهاتووە، ژمارەی مەسیحیەکان (٤٣٧) کەسە و ژمارەی موسڵمانەکانیش ١٢٧ کەسە، تێکڕای ژمارەی دانیشتوانی گوندی هەرمۆتە بە مەسیحی و موسڵمانەوە ٥٦٤ کەسە.([٢])

وێنەی (٤٥) مەڕبین قەدیشە

سەرچاوەی وێنەکە : ڕۆژنامەی ئاوێنە

[١] - لوقمان وسو عمر، توانستە جوگرافیە گەشتوگوزاریەکانی قەزای کۆیە، نامەی ماستەر(بڵاونەکراوە)، کۆلێژی پەروەردە، بەشی جوگرافیا، زانکۆی کۆیە، ٢٠٠٦، ل ١٦٣ .

[٢] - ڕۆژنامەی ئاوێنە، هەرمۆتە گوندی بچوك و کەسایەتی گەورە، ٣٠-١٢-٢٠٢٠

٤-مەزارگەی مەریەم : دەکەوێــتە نــاوچەی فڕۆکەخــانەی شــاری هەولــێر بەدووری(٥ کــم) لەباشـــووری خۆرئـــاوای عەنکـاوە، پەیـــڕەوانی ســـەردانی مەزارگەیە دەکەن و بەرێـــزەوە ئاهەنــگ دەگــێڕن، بەبــۆنەی جەژنی گواســـتنەوە (عیــد الانتقـــال) ئەم مەزارە لەلای خەڵــک بە (مریمـــانە) دەناسرێـــت.[١] ســـەرجەم شـــوێنە ئاینییەکـــان لە نەخشـــەی (٨) شوێنی جوگرافییان ئاماژەی پێکراوە.

نەخشەی (٨) دابەشبوونی جوگرافی کڵێساکانی ئایینی مەسیحی لە پارێزگای هەولێر

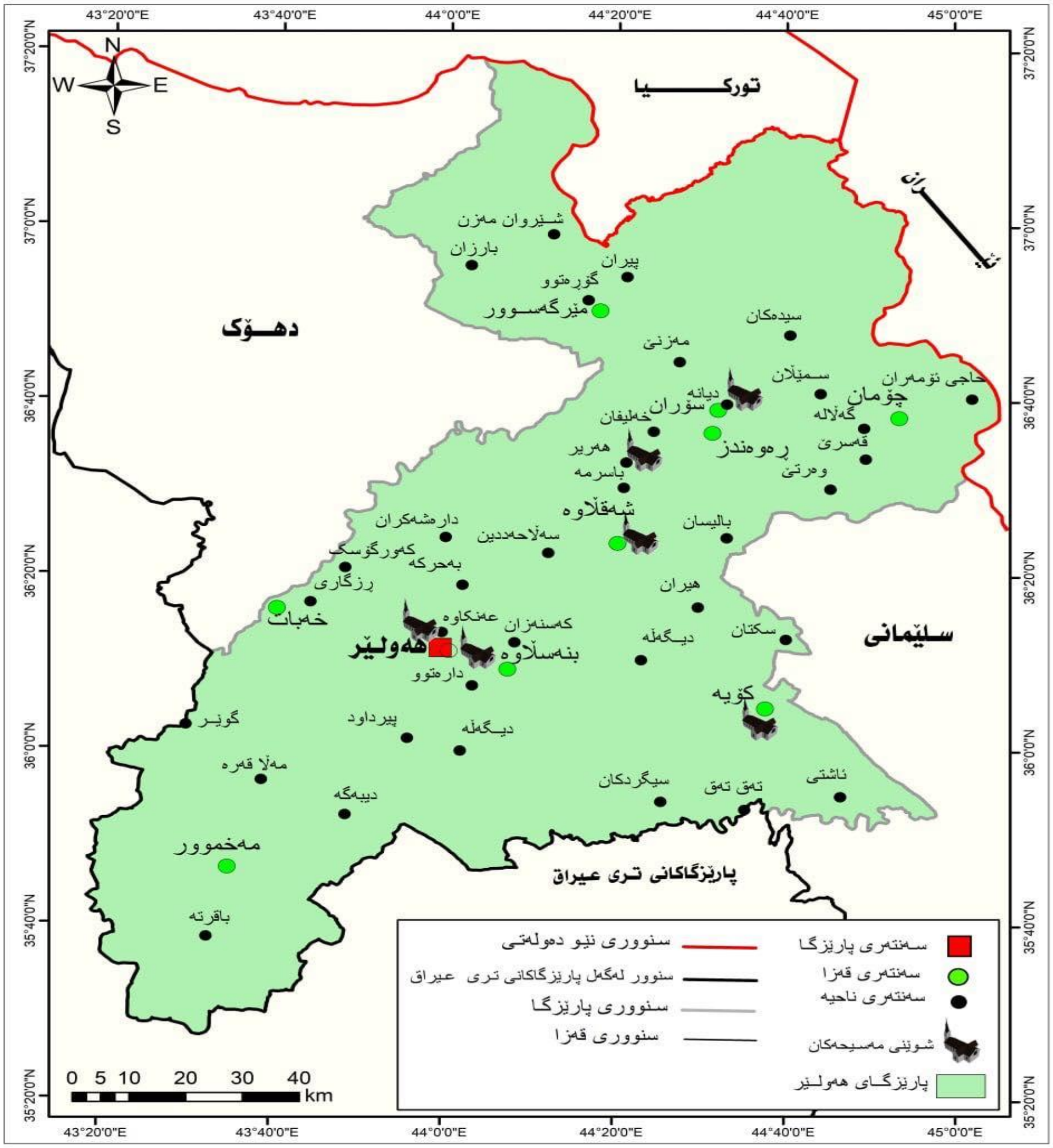

سەرچاوە : کاری توێژەر پشت بەست بە : کاری مەیدانی و چاوپێکەوتن و بەرنامەی ARC.GIS.10.8

---

[١]- ڕێبەســـت ســـيفەدين صـــادق، مەزارە ئاينيیەکـــان لەشـــاری هەولـــێر و کاریگەریـــان لەســـەر گەشـــتوگوزار، گۆڤـــاری K21، خـــولی دووەم، جـــوت ژمارە لە دوو بەرگدا، (١٣/١ – ١٤/٢)، هەولێر، ٢٠١٢، ل ٦١٣ .

دووەم : شوێنی ئایینی مەسیحی پارێزگای سلێمانی

سەرەتای کۆچی پەیڕەوانی مەسیحیەکان بۆ پارێزگای سلێمانی دەگەڕێتەوە بۆ ساڵی ١٨٥٥بەدواوە، لە [سنە ،ئەرمنستان ، کەرکوک ، موسڵ، دیانا، شەقلاوە، عنکاوە ، هێران ، نازەنین. هەرموتە،کۆیە] ڕوویان کردۆتە سلێمانی لە گەڕەکی قەزازەکان جێگیر بوون، لە سەرەتادا کڵێسایان نەبوو ، ڕۆژانی یەک شەممە کۆدەبونەوەو نوێژو خواپەرستیان دەکرد ([١]). مستەر (ریج) باڵیۆزی ئینگلیز لەعێراق لە ساڵی (١٨٢٠ز) لە کتێبەکەیدا بە وردی باسی سەرژمێری سلێمانی تیادا کردووە و دەڵێت " دانیشتوانی سلێمانی دە هەزارکەس و (٢١٤٤) ماڵ بووە، لەمانە (١٣٠) ماڵ جوولەکە و (٩) ماڵ مەسیحی کلدان و (٥) ماڵ مەسیحی ئەرمەن بووە، مەسیحیەکان زیادیان کردوو و جێگیربوون ([٢]).

١-کڵێسای مەریەم عەزراء : لەگەڕەکی سابونکەرانی شاری سلێمانیە، لەساڵی ١٨٦٢ بنیادنراوە، بەناوبانگترین کڵێسایە لەسەر ئاستی پارێزگاکە، بۆ مەسیحییە کلدانەکانە، لە ئێستادا وەک ناوەندێکە بۆ چالاکیە جۆربەجۆرەکانی (ڕۆشنبیری و کلتووری و هونەری و فەرهەنگی، بۆنە و ڤیستیڤاڵە ئاینییەکانی تایبەت بە مەسیحیەت لە کڵێسای مار یوسف بەڕێوەدەچێت، لەساڵی ٢٠١٢ بوو بە کڵێسای کۆمەڵگای خەلیل، ئەمەش کۆمەڵگەیەکی تایبەتە بە نزیکبوونەوەی مەسیحیەت و موسڵمانان، لەساڵی ١٩٩١ لەلایەن پاولۆ دی ئاگلۆی ئیتالیەوە دامەزراوە. چەندین کۆڕ و کۆنفرانس و چالاکی پەروەردەیی تیا بەڕێوەدەچێت([٣]). وێنەی (٤٦).

وێنەی (٤٦) کڵێسای مەریەم عەزراء

ئەم وێنانە لەڕێکەوتی ٢-٧-٢٠٢٢ لەلایەن توێژەرەوە گیراوە

٢-کڵیسای مار یوسفی کلدان (كنيسة مار يوسف للكلدان) : دەکەوێتە گەڕەکی ئەندازیاران تەنیشت هۆڵی ڕۆشنبیری سلێمانی، لەساڵی ٢٠٠٤.لەلایەن بەڕێز (مام جەلال) بنیادنرایەوە، لەلایەن (دیاکۆن یەڵدان) کە خەڵکی شاری سنەی ئێران بوو دروستکراوە، سەرۆکی گروپی خێرخوازیەکان بوو، وەک چۆن لەوکاتەدا سەر بە ئەپستۆریای سنە (سنەندەج) بوو، خێزانە مەسیحیەکان لە دەوری کڵێساکە کۆدەبوونەوە، دواتر ناوەکەی گۆڕا بۆ کڵێسای مار یوسف، ئێستاش بووەتە کڵێسایەکی گەورە و بەناوبانگ لەسەر ئاستی ناوچەکە. وێنەی(٤٧).

[١] -عەبدوڵا کەریم مەحمود، تایم ، ژمارە٩، نیسانی ١٩٩٩، سلێمانی، ل ٢٠-٢٤.
[٢] - ئەکرەمی ساڵحی ڕیشە، شاری سلێمانی، چاپی یەکەم، چاپخانەی ڕەهەند، سلێمانی، ٢٠١٥، ل ٤٤٥ .
[٣] - چاوپێکەوتن لەگەڵ بەڕێزان : فزریاس جێنس پیترۆلد بەڕێوەبەری کڵێسا – کازیە طاهر صدیق، بەڕێوەبەری کارگێری، ، سلێمانی، ٢-٧-٢٠٢٢.

وێنەی (٤٧) کڵێسای ماریوسف کلدان

ئەم وێنەیە لە ڕێکەوتی ١٩-٥-٢٠٢٢ لەلایەن توێژەرەوە گیراوە

هەڵکەوتەی شوێنی جوگرافی و ئاسایش و سەقامگیری ناوچەکە وایکردووە پەیڕەوکارانی ئەم ئاینە لە هەموو بۆنە و ڤیستیڤاڵەکانیاندا بە گەرم و گوڕییەوە بەشداری بکەن بەتایبەتی لەڕۆژانی هەینی و شەممە ([1]).

٣-کڵێسای نوێی مار یوسف : دەکەوێتە گەڕەکی چوارچرا، بە بەراورد بە کڵیسای یەکەم تازەترە، ڕووبەرێکی گەورە و فراوان دەگرێتەوە، بەشێوازێکی نوێ و مۆدێرن دروستکراوە، لەسەر حسابی حکومەتی هەرێمی کوردستان لەساڵی(٢٠٠٣) وێنەی(٤٨).

وێنەی ژمارە (٤٨)کڵێسای نوێی ماریوسف

ئەم وێنەیە لەڕێکەوتی ٢-٧-٢٠٢٢ لەلایەن توێژەرەوە گیراوە

لەگەڵ ئەمانەشدا چەندین کڵێسا هەبووە، بەهۆکاری تایبەت تۆمارنەکراوە، لەوانە کڵێسای (باوکە بۆترۆس ئۆراحە) دوای ئەوەی هەڵبژێردراوە بۆ سەرۆکایەتی کڵێسای مەسیحیەکان لە سلێمانی لەنێوان ساڵانی (١٨٩٩-١٩٠٢) دامەزراوە، خزمەتی کڵێسای کردووە بۆماوەی شەش ساڵ. ڕێزدار پیتەر پاوڵ – قەشەیەکی بەناوبانگی مەسیحیەکان بوە، شارەزای کاروباری کلدانیەکان بوە، وەک قەشەیەکی کاریگەر ناسراوە، لەماوەی نێوان ساڵانی

[1] - چاوپێکەوتن لەگەڵ بەڕێز : قەشە ئەیمەن عزیز هورمز بۆتانی، بەڕێوەبەری کڵێسا، سلێمانی، ١٩-٥-٢٠٢٢ .

(١٩٠٢-١٩٠٣) خزمەت بە كڵێساكە دەكات، لە هەمان كڵێسا بەخاک سپێردراوە[١]. ئەم كڵێسایانەش لە نەخشەی (٩) ئاماژە بەشوێنی جوگرافییان كراوە .

نەخشەی (٩) دابەشبوونی جوگرافی كڵێساكانی ئایینی مەسیحی لە پارێزگای سلێمانی

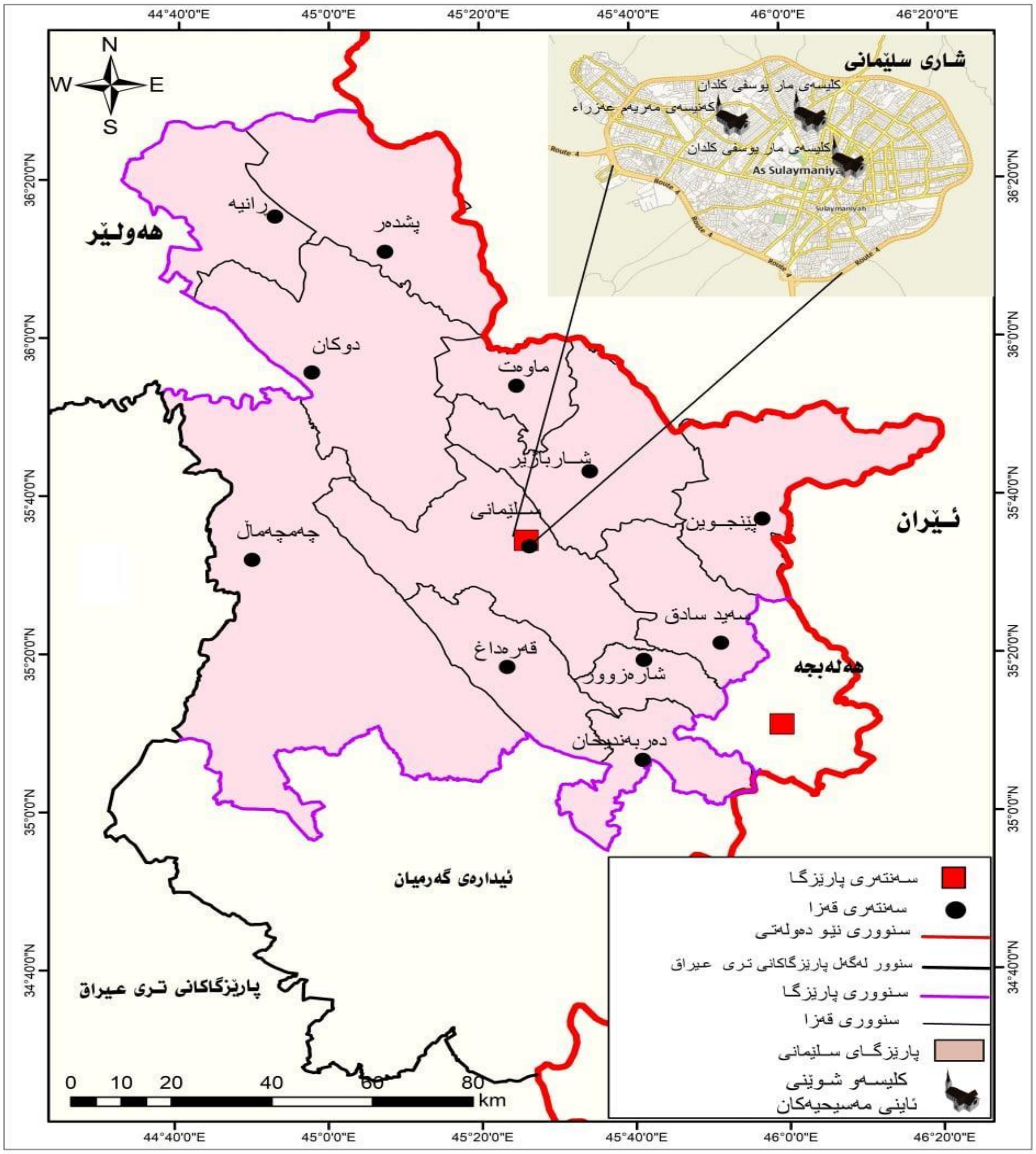

سەرچاوە : كاری توێژەر پشت بەست بە : كاری مەیدانی و چاوپێكەوتن و بەرنامەی ARC.GIS.10.8

[١] - https://kaldany.ahlamontada.com

سێ یەم : شوێنی ئایینی مەسیحی لە پارێزگای دهۆک

تەنیا لە پارێزگای دهـۆک کە نـاوچەیەکی بەرفـراوانی کریسـتیان نشـینی تێـدایە ژمارەیـان دەگـاتە ٣٩ کڵێسـا، سـەرجەمی ئەم کڵێسـایانەش تـایبەتە بە ئاشـوورییەکان، لەسـاڵی ٢٠١٨ حکـومەتی هەرێـمی کوردسـتان کڵێسـایەکی تـایبەت بە سریانی ئەرسەدۆکس دروستکرد، بۆ ئاوارەکانی شەنگال و دەشتی نەینەوا ([1]).

١- کڵێسـای مـار ایـث الاهـا: یەکـێکە لە کڵێسـا بەناوبانگەکـانی مەسـیحیە کلـدانیەکان لەپارێزگـای دهـۆک، بینـایەکی گەورە و مـۆدێرنە، دیـزاینێکی جـوان و سـەرنج ڕاکێشی_ هەیە، لەلایەن کلـدانیەکانی عـێراقەوە سـەردانی دەکرێـت. زۆرجار بە کڵێسای شەهید مار ایث الاها دەناسرێت([2]).وێنەی(٤٩).

وێنەی (٤٩) کڵێسای شهید مار ایث الاها

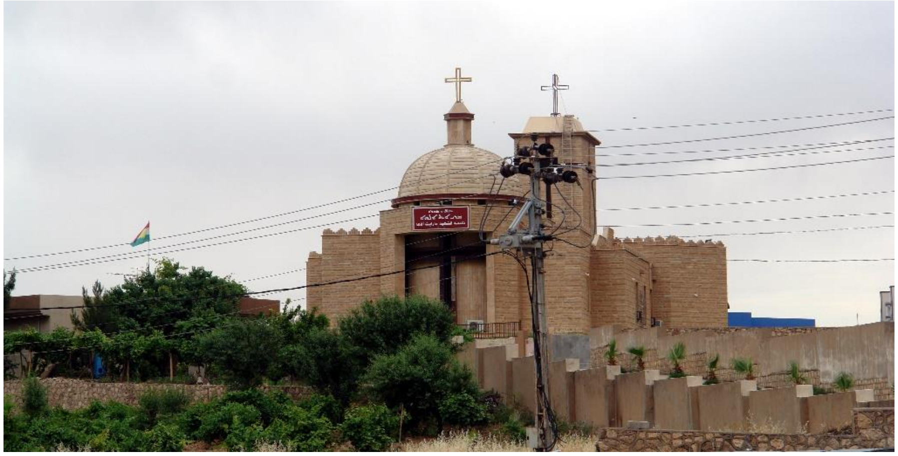

ئەم وێنەیە لەڕێکەوتی ١-١١-٢٠٢٢ لەلایەن توێژەرەوە گیراوە

٢-کڵێسـای مـار عودیشـو: لە گونـدی دێـرێ ئامێـدیە، لە کـۆنترین کڵێسـاکان لە هەرێـمی کوردسـتان و عـێراقە، مـێژووی بـۆ سـەدەی چـوارەمی زاییـنی دەگەڕێـتەوە، قەشـە ئیمانوێـل دەڵێـت" بە یەکێـک لە کڵێسـا هەرە پیرۆزەکـان دادەنرێت، لە کوردسـتان و عـێراق و ئەوروپا و ئەمەریکا گەشـتیار سـەردانی دەکـات، چـونکە ناوبـانگێکی جیهـانی هەیە ([3]). وێنەی(٥٠).

---

[1] - چاوپێکەوتن لەگەڵ بەڕێز : ڕۆژنامەنووس عەمار عەزیز شارەزا و ئامادەکاری ڕاپۆرت لەسەر ڕەوشی مەسیحیەکانی پارێزگای دهۆک، دهۆک، ١-١١-٢٠٢٢ .

[2] - https://cese-iq.net/churches

[3] -https://www.rudaw.net ٤-٣-٢٠٢١ – نایف ڕەمەزان .

وێنەی(٥٠) کڵێسای مار عودیشو

سەرچاوەی وێنەکە : مديرية السياحة دهوک، ٢٠٢١

٣-کڵێسـای مـار نرسـاي ئاشـوری : دەکەوێـتە تەنیشـت پـارکی بـارزانی، ٤٦ کـم لە ئەلقـوش و ٨٠کـم لە موسـڵ و ١٥٠کـم لە هەولـێرەوە دووره، سـاڵی ٢٠٠٥ بەشـێوازێکی نـوێی مـۆدێرن دروسـتکراوه، منـارەکەی خـاچێکی سێ ستوونییە لە کانزای زێڕی دروستکراوە. ٥٩٧ مەتر لەئاستی ڕووی دەریاوە بەرزە([1]) وێنەی(٥١).

وێنەی (٥١)کڵێسای مار نرسای ئاشووری

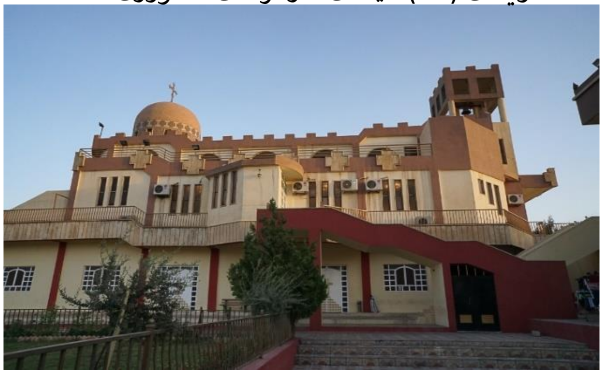

سەرچاوەی وێنە : ٢٠٢١-www.mesopotamia heritage

لەگەڵ ئەمانەشـدا چەنـدین کڵێسـا و شـوێنەواری ئـایینی مەسـیحیەکان لەپارێزگـای دهـۆک بەدیـدەکرێت، لەوانەش شـوش کە دەکەوێـتە خۆرئـاوای قەزای ئـاکرێ بەدووری ٢٠کـم، لە کـاتی ئێسـتدا ئەم شـوێنەوارە لەلایەن ئەمەریکیەکـانەوە نۆژەنـدەکرێتەوە، لەنـاو سروشـتێکی جوانـدایە، کڵێسـایەکی کـۆنی مەسـیحیەکان بـووە. هەروەهـا مەسـیحیەکانی ئـاکرێ گونـدی تـایبەت بەخۆیـان هەیە، بەنـاوی گونـدی (نوحـاوە)، کەمـاوەی چەنـدین سـەدەیە مەسـیحیەکانی تیـادا دەژیـن، بەناوبـانگە بە کڵێسـای مەریەمی پـاکیزە، نـزیکەی ١٠٠مەتـر دووجـایە. شـوێنی جـوگرافی شوێنەواری پەیڕەوایەنی ئایینی مەسیحی لە نەخشەی(١٠) ئاماژەی پێکراوە

[1] - https://www.mesopotamiaheritage.org

نەخشەی (١٠) دابەشبوونی جوگرافی کڵێساکانی ئاییني مەسیحی لە پارێزگای دهۆک

سەرچاوە: کاری توێژەر پشت بەست بە: کاری مەیدانی و چاوپێکەوتن و بەرنامەی ARC.GIS.10.8

٤-ئەلقــووش: دەکەوێـتە ٤٠ کیلـۆمەتری بـاکووری شـاری موسـڵ، ئەم نـاحیەیە دەکەوێـتە نـاو زنجـیرە چیـایەیەک کە هەردوو پارێزگـای دهـۆک و نەیـنەوا لەیەکـتری جیـا دەکـاتەوە، مـێژووەکەی بـۆ پـێش لە دایکبـوونی مەسـیح واتە بـۆ سـەردەمی پەیـامبەر نـاحووم دەگەڕێـتەوە، ئەم نـاوچەیە بە هەبـوونی کڵێسـا و مەزارگەی ئـاییني و گەشـتوگوزاری ئاییني بەناوبانگە، کە ساڵانە گەشتیاراني و باوەڕداراني مەسیحی سەرداني دەکەن.

باسی سێ یەم

پەرستگا و شوێنی جوگرافی ئایینی ئێزیدییەکان

هەموو ئایین و مەزهەبێک خاوەن داب و نەریت و کلتووری تایبەت بەخۆیەتی، شوێنکەوتوانی شانازی پێوەدەکەن و لەژیانیاندا پەیڕەوی دەکەن (١). سەبارەت بە بنەڕەتی ئێزیدییەکان زۆر بیروڕای جیاواز هەیە، لای هەندێک ئێزیدی سەر بە ئایینی زەردەشتیە (٢). ڕەگ و ڕیشەکەی زەردەشتیە و دواتر بەپێی بارودۆخی قۆناغەکانی مێژووی ناوچەکە لەگەڵ مەسیحی و موسڵماناندا تێکەڵبوون (٣). شاکر فەتاح دەڵێت وەک لە ڕەوشتی ئێزیدیەکانی ئیمڕۆوە بۆمان دەردەکەوێت لەڕووی ئایینی یەوە یان لەناوەڕۆکی هەردوو نووسراوە ئاینییەکانی ئێزیدیەکانەوە دەبێت کوردەکانی ئەو ناوچەیە ئەو سەردەمە لەپێش ئیسلام لەسەر ئایینی زەردەشتی بوون (٤).کۆنترین دەقی سۆمەری کە ئاماژەی کردبێت بەبوونی ئێزیدییەکان دەگەڕێتەوە بۆ (٩٥٠٠)ساڵ پێش زایین. (٥) ڕەچەڵەکیان لە (یەزید بن معاویە) هاتووە دواتر کەوتۆتە ژێر کاریگەری نەتەوەییەوە.(٦) ڕەسەنترین ئایینی کوردە (٧). و کۆنترین ئاینییش لەناو نەتەوەی کورددا بریتی یە لە ئایینی ئێزیدی.(٨) بەردەوام خۆیان بە کوردی ڕەسەن زانیوە.(٩) نەتەوەی کوردیش لە دوو ئایینی سەرەکی و ڕەسەن لە ڕابردوودا پێکدەهات ئەوانیش ئایینەکانی ئێزیدی و ئیسلام بووە (١٠). بەشێکی گەورەن لە کورد و زۆربەیان لە ناوچەکانی موسڵ دەژین (١١).

بەڕای نووسەری ئێزدی (ئەمین جیجو) کۆڵەکە بنەڕەتییەکانی ئایینی ئێزدی لە باوەڕە ئاینییەکانی میزۆپۆتامیا و بەتایبەتی ئایینی بابلی لە هەزارەی سێهەمی پێش زاین وەرگیراوە، مێژووی ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ سەردەمی حامورابی کە پەرستگاکانیان لەلایەن حامورابیەوە ئاوەدان و نۆژەنکراوەتەوە، لە دەوروبەری ساڵی(١٨٠٠ پێش

١- جلال خرمش خلف، الايزيدية (المبادىء والقيم وأصالة الموروث التاريخي)، الطبعة الاولى، المطبعة هاوار، دهوک، ٢٠١٨، ص ٦.

٢ - د.نەجاتی عەبدوڵا، کتێبی پیرۆزی ئێزیدییەکان، چاپی یەکەم، چاپخانەی ئاراس، هەولێر، ٢٠١٢، ل ١٠.

٣ - ئیبراهیم سەعید فەتحوڵلا، دابەشبوونی جوگرافی پێکهاتەی کەمینەکان لە کوردستاندا، گۆڤاری جۆڕناڵ، سلێمانی، ٢٠٢١، ل ٥١ .

٤- ئەحمەد حەمە ئەمین ڕەنجیار، تێڕوانینێک بۆ زەردەشتی – ئێزیدی – کاکەیی، چاپی یەکەم چاپخانەی چوارچرا، سلێمانی، ٢٠١٥، ل ٣١-٣٢-٣٣ .

٥- فەهمی حەسەن (بابێ رۆژانێ)، ئێزدی ، زەرادەشتی، دهەڤسەنگیا دیرۆکیدە، چاپی یەکەم، چاپخانەی هاوار، دهوک، ٢٠٢١، ل ٦٦.

٦- فایز عبدالله العساف، الأقليات وأثرها في استقرار الدولة القومية(أكراد العراق نموذجا)، رسالة ماجستير(غير منشورة)، قسم العلوم السياسة، كلية الاداب، جامعة الأوسط، الأردن، ٢٠١٠، ص ٣٠ .

٧- أ.د.جهاد هاشم، التنظيمات الجهادية في كوردستان، الطبعة الاولى، المطبعة المكتب العربي للمعارف، القاهرة – مصر، ٢٠١٦، ص ٥٥.

٨ - شمو قاسم دناني، مشاهير من الكورد الايزيدين، الطبعة الأولى، المطبعة خبات، دهوک، ٢٠٠٥، ص ٥.

٩ - هەژار، چێشتی مجێور، چاپی دووەم، ناوەندی چاپ و بڵاوکردنەوەی میهرەکان، کوردستان، ٢٠٠٧ ، ل٤٣١ .

١٠ - نووسەرێکی نەناسراو، دەربارەی کوردە ئێزیدییەکان، و.د.هەڵکەوت حکیم، چاپی یەکەم، چاپخانەی شەهاب، هەولێر، ٢٠١٣، ل ٥٥.

١١ - احمد تيمور باشا، اليزيدية ومنشأ نحلتهم، الطبعة الأولى، المطبعة الهنداوي، القاهرة، مصر، ٢٠١٢، ص ٩ .

زایـــین)، ئەوان باوەڕیـــان وایە کە نـــاوی ئەمـــان لە نـــاوی ئەم پەرســـتگایەوە هـــاتووە، ئەم پەرســـتگایەش لە خـــاکی ئاشووردا بڵاوبویەوە ([1]).

گەورەتـــرین کەمـــایەتی ئـــاینین لە عـــێراق لەدوای مەســـیحیەکان، بەڕێـــژەی لە(٢٦٪)بەجۆرێـــک تەنیـــا لە پارێزگـــای نەیـــنەوا لە(٨٨٪) ی ڕێـــژەکە پێکـــدەهێنێت و لە پارێزگـــای دهـــۆکیش بەڕێـــژەی(١٠٪) هەروەهـــا لە پارێزگاکـــانی تـــری بەغـــداد و کەرکـــوک و ســـلێمانی دا بڵاوبـــونەتەوە ([2]). لەچەنـــد ســـاڵی ڕابـــردووە ئێزیـــدییەکان بـــوون بەناوبـــانگترین کەمیـــنەی ئـــایینی لە کوردســـتان ([3]). بەپـــێی ڕاپـــرسی ئامـــاری قەزای شـــنگال لە ســـاڵی ٢٠١٣ ژمـــارەی دانیشـــتوانەکەی ٧٧ هەزار و ٩٢٦ کەس بـــووە، قەزای شـــەنگال هاوســـنور و خـــاڵی پەڕیـــنەوە لەگەڵ وڵاتی ســـوریا، ١٣٦کـــم لە شـــاری موســـڵەوە دوورە، ناوەنـــدی پارێزگـــای نەیـــنەوایە، چیـــای شـــەنگال دەکەوێـــتە نـــاو قەزاکە، لە بـــاکورەوە قەزای تەلەعـــفەر و خۆرئـــــاوای کوردستانە(ســـــوریا)، لە باشـــــور قەزای بەعـــــاج قەزای حەزەر، لەخـــــۆرهەڵات قەزای تەلەعـــــفەر و لەخۆرئـــــاواوە خۆرئـــــاوای کوردســـــتان و قەزای بەعـــــاجە، وەک لە نەخشـــــەی (١١) دا دەردەکەوێـــــت. فـــــراوانترین سنوریشی خۆرئاوایەتی کە هاوسنورە لەگەڵ وڵاتی سوریا ([4]).

بەگـــوێرەی پێشـــبینی ســـاڵی(٢٠١٧) ژمـــارەی ئێزیـــدییەکان خـــۆی دەدات لە (٤٠٠ – ٥٠٠) هەزار ئێزیـــدی، هەرچی نشـــینگەیانە زۆریـــنەی ئێزیـــدیەکان دەکەونە هەردوو پارێزگـــای موســـڵ و دهـــۆکەوە، بەتـــایبەت دەڤەرەکـــانی (شـــێخان، ســـنجار، بەعشـــیقە، ســـێمێل، تلکێـــف، زاخـــۆ) ([5]). بەگـــوتەی میرتەحســـین بەگ مـــیری پێشـــووی ئێزیـــدیەکانی کوردســـتان و جیهـــان، لەباشـــووری کوردســـتان و عـــێراق نـــزیکەی (٦٠٠ بـــۆ ٧٠٠) هەزار ئێزیـــدی و هەر بەپـــێی ئامـــاری ڕێکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکانیش بەنزیکەی ١٥ ملوێن کەس مەزەندە دەکرێن ([6]).

ســـەبارەت بەشـــوێنی جـــوگرافی ئێزیـــدییەکان لە خـــۆرهەڵاتی ناوچەکـــانی ئـــێزدی لە باشـــووری چیـــای مەقلـــوب، نـــاوچەی (شـــێخان) و نـــاحیەی (بەردەڕەش)ی ســـەر بە نـــاوچەی ئـــاکرێ دەژیـــن ([7]). بەشـــێوەیەکی ئاســـایی و شـــوێنی نیشـــتەجێ بوونیـــان دەکەوێـــتە نـــاوچەی شـــێخان لە بـــاکوری خـــۆرهەڵاتی موســـڵ ئەم شـــوێنەش بەلای ئێزیـــدیەکانەوە بە پـــیرۆز و گرنـــگ دادەنرێـــت، لەبەرئەوەی زۆربەی بـــۆنە ئاینییەکـــان لـــێرە ئەنجـــام دەدرێـــن و میرەکانیشـــیان هەر لـــێرەن ([8]).کە لەخـــۆرهەڵاتی شـــاری حەلەبەوە دەســـت پێـــدەکات، تـــاوەکو دەگـــاتە ئەودیـــوی قەوقـــاز و جۆرجیـــا، هەروەهـــا بەشـــێکیان

[1] - رضـا سـالم داود، الأقليـة الأيزيديـة في العـراق، مجلـة مـداد الاداب، عـدد خـاص بـالمؤتمرات، كليـة الاداب، قسـم الجغرافيـة نظـم المعلومات الجغرافية، الجامعة العراقية، العراق، ٢٠١٩، ص ١٤٧.

[2] - دكتور خليل اسماعيل محمد، اقليم كوردستان العراق، الطبعة الثالثة، بدون اسم المطبعة، اربيل، ١٩٩٩، ص ٧٠-٧١ .

[3] - جانیـت کلەیـت و ئەوانی تـر، کوردەکـان – مـێژوو – ئـایین – زمـان – سیاســەت، و.عەتـا قەرەداخی، چـاپی یەکەم، چاپخـانەی تـاران، هەولێر، ٢٠٢٠، ل ٤٢-٤٣.

[4] - محەمەد ڕەئوف، قەزای شەنگال، گۆڤاری لڤین، ژمارە (٣٥٨)، سلێمانی، ٢٠١٦، ل ٨.

[5] - دڵشاد حامید حسێن، کەمینەکان(ناسنامە ، یاسا ، هەرێمی کوردستان)، چاپی یەکەم، چاپخانەی تاران، سلێمانی، ٢٠١٧، ل ٣٦ .

[6] - ڕێبوار ڕەمەزان بارزانی، جینۆسایدی ئێزیدییەکان،چاپی یەکەم، چاپخانەی سەنگەر، دەڤەری بارزان، ٢٠١٨، ل ٤٠ .

[7] - د.خەلیل جوندی، دەروازەی تێگەیشتنێکی فراوانتر لەبارەی ئایینی ئێزیدیەوە، و.محەمەد ساڵح سعید، گۆڤاری مەڵبەندی کوردۆلۆجی، ژمارە١، سلێمانی، ٢٠٠٨، ل ١٩٣.

[8] - جرجيس فتح الله، جنوب كردستان(دراسة انثروبولوجية)، الطبعة الاولى، المطبعة ئاراس، اربيل، ٢٠٠١، ص ١٣٩ .

لە کوردســـتانی تورکیـــا دەژیـــن و هەندێکیشـــیان لەســـەر لێـــواری ئاســـیایی و بۆســـفۆر دەژیـــن و کەمێکیشـــیان لە کوردســـتانی ئـــێران، لە دەرەوەی کوردســـتان لەم ناوچـــانەدا هەن (ناوچەکـــانی دیـــاربەکر و مـــاردین و چیـــای تـــور - نـــاوچەی حەڵەب دەوروبەری کلـس، ئێنتـاب، گونـدەکانی جزیـر و چیـای سـەمعان - ناوچەکـانی سـەر سـنووری تورکیـا و ئەرمەنستان، بەتایبەتی قارس و یەریڤان و دەوروبەری تەبلیس و بایەزیدی و باتۆمیش ([1]).

نەخشەی (١١) قەزای شەنگال بەپێی هەرێمی کوردستانی عێراق

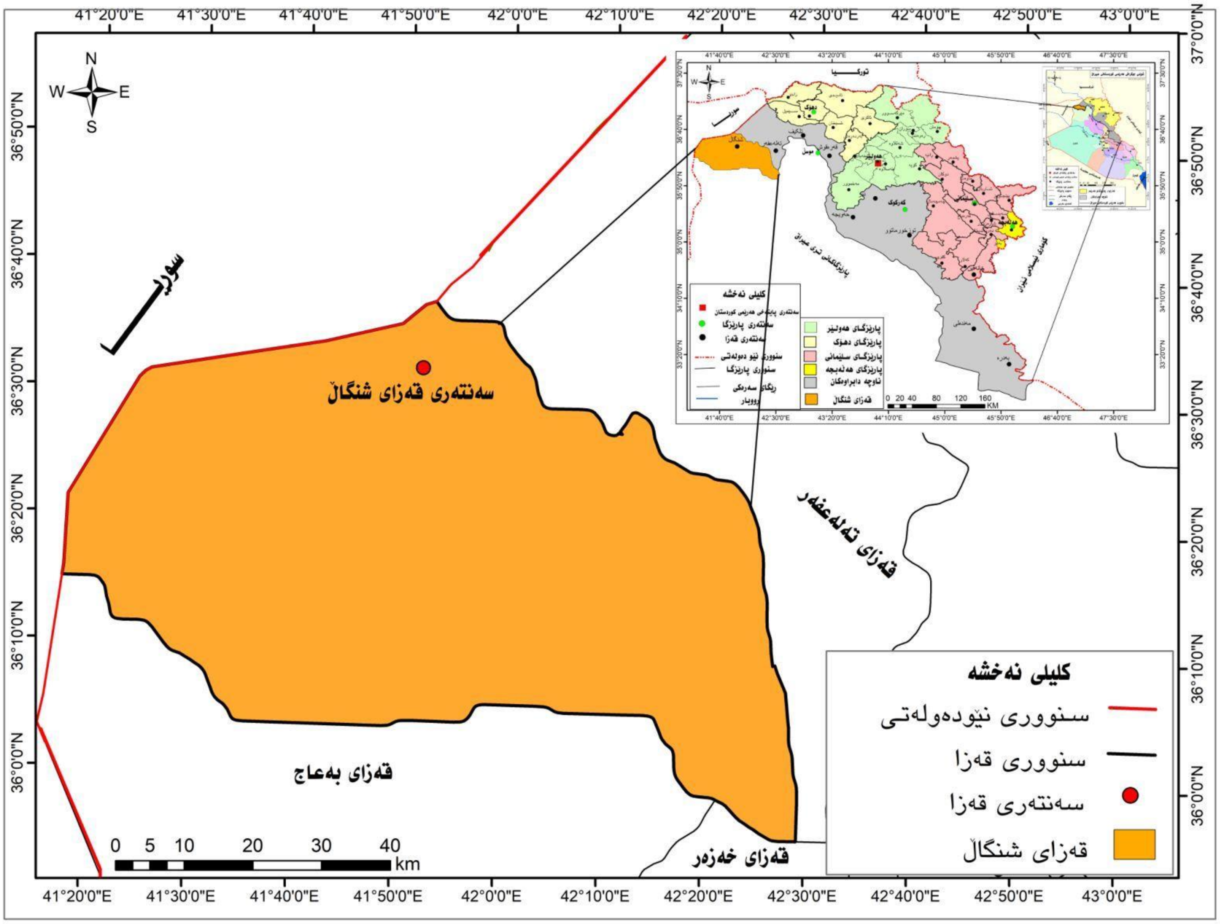

کاری توێژەر پشت بەست بە :

١- بەکارهێنانی پرۆگرامی ARC.GIS10.8 بە پشت بەستن بە حکومەتی هەرێمی کوردستان، وەزارەتی پلاندانان، هۆبەی GIS .

٢- کاری مەیدانی و چاوپێکەوتن .

٣-دەستەی ئاماری هەرێمی کوردستان

[1] - د.خەلیـل ئیسـماعیل، دابەشـبوونی جـوگرافی ئێزیـدیەکان لە عێراقـدا، گۆڤـاری سـەنتەری لێکـۆڵینەوەی سـتراتیجی، ژمـارە پێـنج، هەولێـر، ١٩٩٤، ل ٣٢ .

وشـەی (ئێزیـدی) یـان (ئـیزدان) بەزۆر مانـا لێکـدراوەتەوە، بەڵام ڕایەکـان کـۆکن لەسـەر ئەوەی کە ئەم وشـەیە پەیوەنـدی بە سـەرهەڵدانی ئـایینی ئێزیـدیەکانەوە هەیە [١]. (ی.اف.فـیرش) سـەردانی پەرسـتگای لالشیـ کـردووە لە کتێـبی (یادگاریەکـان لەنێـوان شـەڕ و ئاشـتی دا) بـاس لە ئێزیـدیەکان دەکـات کە لەسـاڵی(١٩٤٢) لە سـتۆکهۆڵم لە سـوید چـاپکراوە، بـاس لە بنچیـنە و مێژوویـان دەکـات، دەڵێـت ئەوان کـۆنترین ئـایین و گەلـن [٢]. لە ئینسـکلۆپیدیای بەریتانیشدا هاتووە کە (ئێزیدیەکان تائیفەیەکی کوردن و شێوە زمانێکی کوردی تایبەت بەخۆیان هەیە،) [٣].

لەگـرنگترین بـۆنە و جەژنە ئایینەکانیشـیان بـریتین لە (جەژنی شـوان، کـانی سـپی و زمـزم، شـەفی بەرات، جەژنی سـەری سـاڵ، چـوار شـەممەی سـور...هتد) مەبەسـت لە جەژنی شـوان ئەو جەژنەیە کە چوارشـەممەی سـاڵی نـوێ یەکەم ڕۆژی شـەرقیە و هەمـوو ماڵێـک دەڕازێنـنەوە و بەشـداری بەهـار دەکەن، بەو مانـایەی کە بە هـار هـات سـەردانی لالـش و پەرسـتگاکانیان دەکەن، سـەبارەت بە کـانی سـپی و زمـزم ئەو ئـاوەیە کە بە پیرۆزتـرین ئـاو دادەنرێـت، دەکەوێـتە نـاو پەرسـتگای لالشـەوە، سـەرچاوەکەشی دەگەڕێـتەوە بـۆ شـێخ ئـادی کە لەکـاتی خەڵوەتیـدا هەڵیکەنـدووە و دواتـر بـووەتە کـانی، هاوشـێوەی ئەو ئـاوەیە کە موسـڵمانان ئـاوی زمـزم بەپـیرۆز دەزانـن [٤]. بـۆنەیەکی تریـان بـریتی یە لە شـەوی بەرات (ليلـة القـدر)، دەکەوێـتە شـەوی ١٥/١٤ی مـانگی شـەعبانەوە، یەکـێکە لە شـەوە پیرۆزەکانیـان، هەریەکە لە پیـاوانی ئـایینی و شـێخ و میرەکانیـان سـەردانی پەرسـتگای لالـش دەکەن و مەراسـیمی تـایبەت بەڕێـوەدەبەن [٥]. هـیچ مـاڵێکی ئێزیـدی نـیە کە ئەم جەژنە بەرز و پـیرۆز ڕانەگرێـت، بەتـایبەتی ئەو ژن و مـێردانەی کە تـازە چـوونەتە ژیـانی هاوسـەرگیریەوە، ئەمەش نیشـانەی هێمـای بـاوەڕ و ڕاسـتیە [٦]. جەژنـێکی تریـان بـریتی یە لە جەژنی سـەری سـاڵ، بە دەسـتپێکی ژیـانێکی نـوێ دادەنرێـت، دەکەوێـتە ڕۆژی چوارشـەممەوە، لەم ڕۆژەدا تـاووسی مەلەک (مەلەک زان) پـیرۆز دەکرێـت [٧]. لەم جەژنە ئاهەنـگ دەگێڕدرێـت و سـەردانی میرەکـان دەکەن، وای دەبیـنن لەم ڕۆژەدا دونیـا دروسـت بـووە، لەبەرئەوە بە پیرۆزتـرین ڕۆژ دادەنرێـت [٨]. لەگەڵ جەژنـێکی تـر کە نـاسراوە بە جەژنی چوارشـەممەی سـور، ئەم جەژنەش لەڕۆژی چوارشـەممەی هەمـوو سـاڵێکی مـانگی نیسـان بەڕێـوە دەچێـت و لە بـۆنە پیرۆزەکـانی ئێزیـدییەکانە، بەڕۆژی هـاتنی مەلەک تـاووس دادەنرێـت، سـەردانی پەرسـتگای لالـش دەکەن [٩]. لەگەڵ بـوونی جەژنەکـانی (سـەری سـاڵ – ڕۆژوو و جەژنی چوارشـەممەی وەرزی هـاوین (صـوم و عیـد

١- نەجـم ئەڵوەنـدی، ئـایینی ئێزیـدی لەنێـوان چەنـد جەمسـەری و بـڕوای یەکتـا پەرسـتیدا،چاپی یەکەم، چاپخـانەی هـێڤی، هەولـێر، ١٩٩٩، ل ١١-١٤.

٢ - د.نەجاتی عبداللە، کورد و کوردستان لەسەرچاوە ئینگلیزیەکاندا، ئەکادیمیای هەولێر، هەولێر، ٢٠٠٩، ل ٢٠٥.

٣- د.خەلیـل ئیسـماعیل، دابەشـبوونی جـوگرافی ئێزیـدیەکان لە عـێراق دا، گۆڤـاری سیاسـەتی دەولی، ژمـارە ٢، سـاڵی سێ یەم، سـلێمانی، تەمموزی ١٩٩٤، ل ٣٠ .

٤ - سمکۆ محەمەد، ئاین و کەمینەکان لە کوردستان، چاپی یەکەم، چاپخانەی هێڤی، هەولێر، ٢٠١١، ل ٤٦-٤٧ .

٥ - سمير خالد شرو، الأيزيدية وبعض طقوسها، الطبعة الاولى، مطبعة هاوار، الطبعة، دهوک، ٢٠١٠، ص ١٣٨ .

٦ - نذير سەرگەلی، ئێزدیاتی ل بەر روناهیا قەول و سەبەقا، چاپی یەکەم، چاپخانەی هاوار، دهوک، ٢٠٢١، ل ١١٣ .

٧ - سیدو جتو حسو، شرۆڤەکرنا هندەک رێ و رەسم و تێکستێن ئۆلا ئێزیدیان،چاپی یەکەم، چاپخانەی هاوار، دهۆک، ٢٠٢١، ل ٦٤ .

٨ - چاوپێکەوتن لەگەڵ بەڕێز: رشو وسو حیدر کەسایەتی ئێزیدی، پەرستگای لالش، ١٩-٥-٢٠٢٢.شەممە .

9 -Dr.Mihemed Ebdo Eli, Ezidi u Ezdiyeti Li Bakur Rojavaya Suriye, Capnivsa Kurdai, capy Eek, Efrin, 2008, L 49 .

اربعانیـــة الصــیف) جەژنی جەمــا – ڕۆژوو و جەژنی چوارشــەمەی زســتان (صــوم و عیــد اربعانیــة الشــتاء) – جەژنی قوربان) ئەمانە گرنگترین جەژنی ئایینی و کۆمەڵایەتی کوردانی ئێزدین. وێنەی(٥٢) (١).

وێنەی (٥٢) شوێنەوارە ئاینییەکانی ئێزیدییەکان

شەوی بەرات

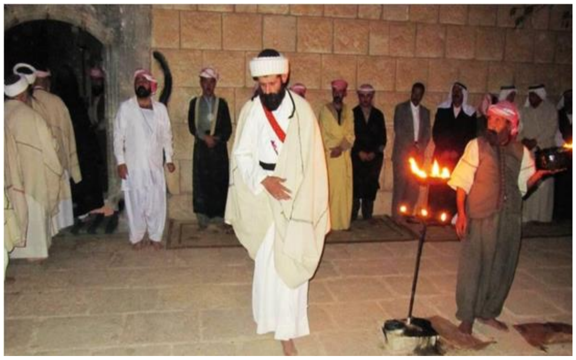

کانی سپی

ئەم وێنەیە لەلایەن توێژەرەوە لەڕێکەوتی ١٥-٥-٢٠٢٢ گیراوە

لە گرنگترین پەرستگاکانیان ئەمانەی خوارەوەن : کۆمەڵێک پەرستگا و مەزارگەی ئێزیدییەکان هەیە کە بەلای هەڵگرانی ئەو ئایینە و گەشتیارانەوە بەگرنگ سەیر دەکرێت، ساڵانە لەبۆنە و یادە ئایینی و کۆمەڵایەتیەکاندا گەشتی ئەم شوێنە ئاینییانە دەکرێت .

یەکەم : پەرستگای لالش

لالــش بە واتــای (ســەرچاوەی ڕوونــاکی) دێــت.(٢)لە گــرنگترین ناوەنــدە ئــایینی و کۆمەڵایەتیەکــانە، بە هەبــوونی بــنکەی ئەمــیری ئێزیــدییەکان و گــۆڕ و پەرســتگای شــێخەکانیان ئەم شــوێنە بەپــیرۆز و گرنــگ ســەیر دەکرێــت.(٣) دەکەوێــتە دۆڵی (کــلی) بەدووری ٤٥کــم لە ناوەنــدی پارێزگــای موســڵ و دووری ٤٦ کــم لە باشــووری خــۆرهەڵاتی پارێزگــای دهــۆک، بــازنەی پــانی ٤٦-٣٧ هــێڵی درێــژی ١٨-٤٣ ، بەرزی ٣١٠٠ مەتــر لە ئاســتی زەوییەکــانی دەوروپشــتی بەرزتــرە، نــزیکەی ١٢کــم لە ناوەنــدی قەزای شــێخانەوە(عەین ســەفنی) دوورە، وێــنەی(٥٢).لەبــاکوری لالشــەوە بەسێ شــاخ دەورە دراوە، تەنهــا بەرێــرەوی تەســک و بچــووک لە دۆڵەکــان جیــاکراوەتەوە، لەباشــووری چیــای مشــت، لە بــاکووری چیــای عەرەفــاتە، لە بەشی خــۆرهەڵات چیــای حەزرەت .(٤) بە قەرەبــاڵغترین شــوێنی ئێزیــدیەکان دادەنرێــت بەتــایبەتی لەڕۆژانی چوارشــەممە و جەژنی ئێزیدییەکانــدا، پێویســتە تەواوی ئێزیــدیەکان بــۆ ئەنجامــدانی حەج ســاڵانە ســەردانی لالــش بــکەن.(٥) ئەم جەژن و ڤیســتڤاڵانە بــوونەتە هۆکــاری زینــدووکردنەوەی بیروبــاوەڕی

١ - عدنان زیان فرحان، الكرد الايزيدون في اقليم كردستان، مركز كردستان للدراسات الاستراتيجية، سليمانيه، ٢٠٠٤، ص ١١٣-١١٤.
٢ - ڕێبەرێ داناسینا بنگەهێ لالش و ئێزدیاتیێ، ئامادەکرنا دەستەیا بلندا بنگەهێ لالش، لێژنا ڕەوشەنبیری،دهوک، ٢٠١٥، ل ٣٣.
٣ زكري محمد يونس، المزارات الأيزيدية في جبل مقلوب، مجلة لالش، العدد ٤٧، دهوك، ٢٠٢٢، ص ١٧٢.
٤ - ممتـاز حسـين سـليمان خلـو، الايزيديـة(التنظيم الـديني – المقدسـات – المحرمـات – المراسـيم والطقـوس) في ضـوء النصـوص الدينيـة، الطبعة الأولى، مطبعة هاوار، دهوك، ٢٠١٢، ص ٦٥.
٥ - سلیمان شنگالی، گوتنێن بەریا د ژیانا ئێزدیاندا، چاپێ یەکەم، چاپخانەی خانی، دهوک، ٢٠٠٦، ل ٦٦ .

ئێزیـدییەکان و زینـدوکردنەوەی کـۆنترین جەژن لەنـاو مـیللەتی کـوردا ([1]). سـەرچاوەی ئیلهامبەخشـە بـۆ زۆریـک لە شـاعیران و نووسـەرانی کـورد، لەڕێـگەی شـعر و نوسـینەکانیانەوە گـرنگی بەمـێژوو و شارسـتانیەتی بـاوک و باپیرانیـان دەدەن، بەلەبەرچاوگرتنی ئەو ڕاستیەی کە یەکێکە لەپەرستگا دێرینەکانی کوردستان ([2]). وێنەی(٥٣).

وێنەی (٥٣) پەرستگای لالش

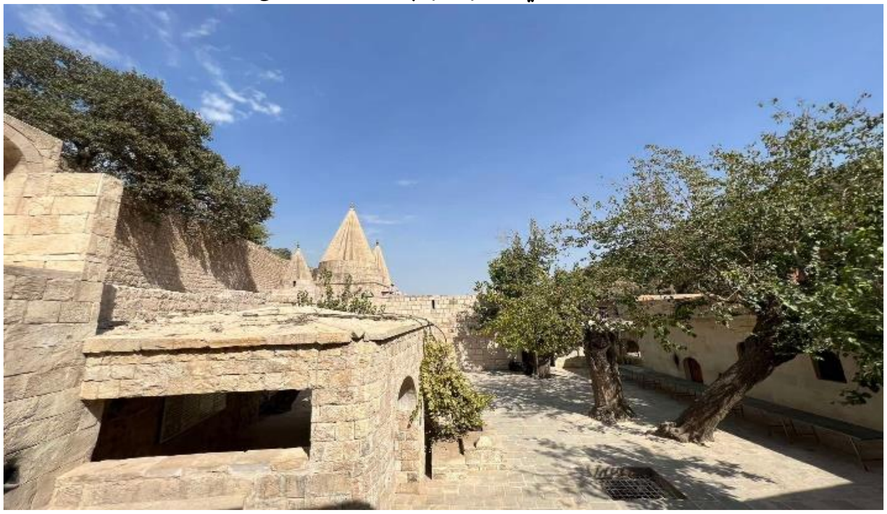

ئەم وێنە لەلایەن توێژەرەوە لەڕێکەوتی ١٥-٥-٢٠٢٢ گیراوە

جـگەلەوەش وەک شـوێنێک بەکاردێـت بـۆ چارەسـەرکردنی کێشـە کۆمەڵایەتیەکانیـان ([3]). شـێوەی پەرسـتگای لالـش بەم شـێوەیەیە، دوو دەرگـای هەیە، یەکەمیـان کە لە ڕێـگەیەوە دەچێـتە نـاو گۆڕەپـانەکە و دووەمیـان دەچێـتە پەرسـتگای سـەرەکی، دەرگـای یەکەم لە ئێسـتادا لە نهـۆمی دووەم لەلای خۆرئـاوایە، بە شـێوەیەکی نـوێتر ئـاوەدان کـراوەتەوە، هەروەهـا دیـواری باشـوور، و ئەو ژوورانەی کە دەکەونە لای باشـوور دووبـارە دروسـتکرانەوە دوای ئەوەی لە پرۆسـەی چـاککردنەوە و نـۆژەنکردنەوەدا لابـران، شـایەنی باسـە ئاشـوری و... پەرسـتگاکانی بابـل بە بـوونی (حەوشـەی نـاوەوە) جیـا دەکـرانەوە، و ئەوە خزمەتێـک بـوو بـۆ خزمەتکـردنی پەرسـتگاکە، و ژووری شـێخەکانیان تێدا بوو، شێوەی(٤).

شێوەی (٤) شێوە ئەندازەیی لالش

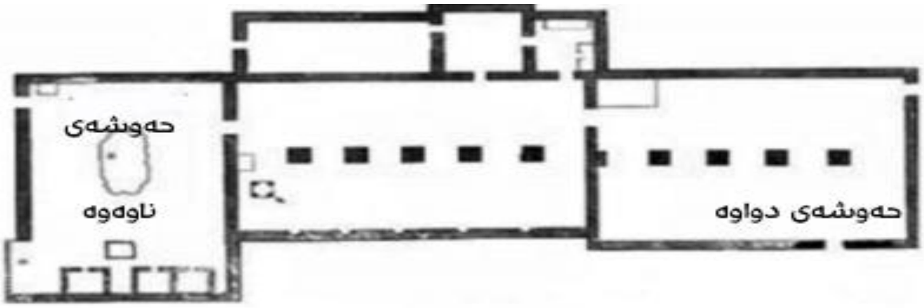

[1] - ڕێسان حەسەن، ئێزدی و خووندنا ئێزدیاتیێ، چاپی یەکەم، چاپخانەی خانی، دهوک، ٢٠٠٧، ل ٣٩ .
[2] - كامل خديدا، معبد لالش، مجلة لالش، العدد ١٠، دهوک، ١٩٩٨، ص ٨١.
[3] - روجية ليسكو، اليزيدي في سورية و جبل سنجار، ت، احمد حسن، الطبعة الأولى، دار الثقافة والنشر، سوريا، ٢٠٠٧، ص ٥.

ئەم گۆڕەپانە لەبەشی خۆرئاواوە حەوزێکی ئاوی گرنگی تیادایە کە لە ئاوی کانیی سپیەوە دێت ئاوەکەی بۆ خواردنەوە و ئەو ڕێو ڕەسمە ئاینییانەی کە لە پەرستگاکەدا بەڕێوەدەچێت([1]).

کۆمەڵێک جێگای پیرۆز بەدی دەکرێن لەوانە (قوبا، نیشانگە، مەزارگا، سلاڤگە، کانییا سپی.... هتد . کە گەشتیاران بە بەردەوامی سەردانی ئەم شوێنانە دەکەن ([2]). مێژووەکەی دەگەڕێندرێتەوە بۆ نزیکەی سێ تاوەکو چوار هەزار ساڵ پێش سەردەمی شارستانیەتی سۆمەریەکان و میزپۆتامیا ([3]). لەوڵاتانی جیاوازەکانی وەک (عێراق – تورکیا – سوریا – ئەرمینیا – جۆرجیا – ئێران، ئەڵمانیا....هتد) گەشتیار رووی تێدەکات، لە لالش گۆزەی بچووک بچووک هەیە زەیتی زەیتونی تیادایە، بەهۆیانەوە ڕووناکیەی زۆر دەدات، بەتایبەتی ڕۆژانی چوارشەممە و هەینی، ئەم زەیتانە دادەگیرسێنن ([4]). داوا دەکرێت لە یەزدان ئاشتی و بەزەیی هێنان بەسەریاندا ببارێنێت، جگە لەوەش قوربانی دەکرێت، لێرەدا چەند فەریزەیەک ئەنجام دەدرێت، وەک : فەریزەی ڕاستی :- هەموو ئێزیدیەک دەبێت ساڵانە ئەم کارە ئەنجام بدات لەوێ ماڵ و موڵکی پێشکەش بەشێخی پیر یاخود لە برا و خوشکە ئێزیدیەکانی تر دەکرێت ([5]). هەردوو مەزارگەی (شێخ ئادی و شێخ حەسەن) لێیە و ئێزیدییەکان دەچن بۆسەردانی ئەو مەزارگە و پەرستگایانە ([6]). شوێنێکە لەڕووی کەشوهەواوە بەزستان سارده و بەفری لەسەر دەکەوێت، ئەو گومەزەی کە ناوی لالشە و قاژقاژە و لە شێوەی سێگۆشەیە و بەرەو ئاسۆ هەڵکشاوە ([7]). مێژوونوسی کورد(شاکر فەتاح) کە ماوەیەکی زۆر لەناو ئێزیدیەکاندا ژیاوە و دەڵێت(ئێزیدییەکان خاوەن داب و نەریت وکلتوور و ئایینی تایبەت بەخۆیانن) ([8]). لەکاتی ئێستاشدا بەمەبەستی خزمەتکردنی ئێزیدییەکان و پەیڕەوکارانی ئەم ئایینە و هێشتنەوەی سیما وکلتووری پەرستگاکە بەشێوەیەکی بەردەام کاری لەسەر دەکرێت. وێنەی(٥٤).

[1] - د.قیصر خلات یزدین، العمارة الدینیة الایزیدیة فی بلاد الرافدین، الطبعة الاولی، مطبعة هاوار، دهوك، ٢٠٢١، ص ١٨ .

[2] - ئەرگین ئۆپەنگین، ئێزدیاتی (جڤاك – سمبول – رەیتووەل و میت)، و. د.خانا ئۆمەرخالی، چاپی یەکەم، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر، ٢٠١١، ل ١١٤.

[3] - سەباح موفیدی، سەرەتایەك بۆ مێژووی ئایینی کوردەواری، ناوەندی کوردستان بۆ توێژینەوە لە ململانێ و قەیرانەکان، سلێمانی، ٢٠١٩، ل ٧ .

[4] - دیفید جیرس، مجلة لالش، ت. (ع.پ)، العدد ٦، دهوك، ١٩٩٦، ص ٨٩ .

[5] - داود مراد الختاری، معبد لالش والمراسیم الدینیة الایزیدیة، الطبعة الأولی، عمان، ٢٠٠٩، ص ١٨٧ .

[6] - الدکتور شاکر خصباك، الأکراد، الطبعة الاولی، مطبعة شفیق، بغداد، ١٩٧٣، ص ٤٩٠ .

[7] - سمکۆ محەمەد، ئایین و کەمینەکان لە کوردستان، چاپی یەکەم، چاپخانەی هێڤی، هەولێر، ٢٠١١، ل ٢٣-٢٤ .

[8] - خدرێ سلێمان – خەلیلێ جندی، ئێزدیاتی، چاپی یەکەم، چاپخانەی کۆڕی زانیاری کورد، بەغداد، ١٩٧٩، ل ٤٣ .

دووەم : دابەشبوونی جوگرافی پەرستگاکانی ئێزیدییەکان

١-شێخ ئادی : پەرستگای لالش کاتێک بەناوبانگ بوو کە کەسایەتی بەناوبانگی جیهانی شێخ ئادی لەشامەوە هات و لێرە کۆچی دوایی کرد لەساڵی (٥٥٧ کۆچی)، و دواتر بوو بە پەرستگایەکی پیرۆز بەلای ئێزیدییەکانەوە ([١]). هەندێک پیاوی تەسەوف لە سەردەمی ئەودا دروستت بوون. وەک شێخ عەبدولقادر الکیلانی (الجیلی)، عەقیل مونتەجی، ئەبو الوفا الحلوانی و حەمەد الدباس ..خەڵکی ئەو دەڤەرە لە دەوری کۆدەبوونەوە. لە ساڵی ٥٥٧ ی کۆچیدا کۆچی دوایی کرد و لە لالش بەخاک سپێردرا([٢]). وێنەی(٥٥).

وێنەی(٥٤) پەرستگای لالش لەکاتی نۆژەنکردنەوەیدا

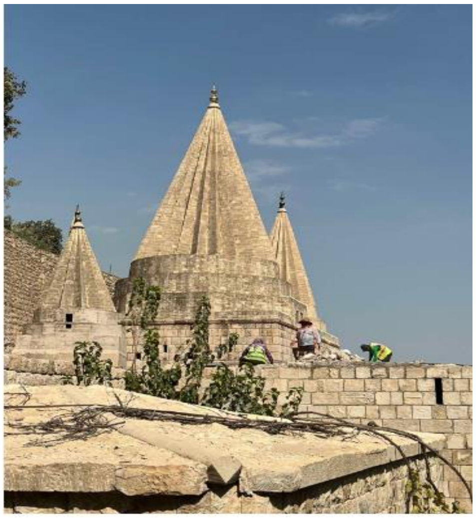

ئەم وێنەیە لەلایەن توێژەرەوە لەڕێکەوتی ١٥-٥-٢٠٢٢ گیراوە

بەپێی زۆرێک لە سەرچاوەکان پەرستگای لالش لەلایەن شێخ ئادیەوە بنیاتنراوە و بە تازەکەرەوەی ئایینەکە ناودەبرێت، ئێستا وەکو پەیامبەر لە شێخ ئادی دەڕوانن، خاوەنی دوو کتێبی پیرۆزن بەناوەکانی (جلیوە و مەصحفا ڕەش)، جلیوە لەلایەن شێخ ئادیەوە بەزمانی عەرەبی نووسراوەتەوە، پێیان وایە کەلامی خودایە و لە ٥٠٠ وشە پێکهاتووە، لە کوردبوونی ئەمدا گومانی تیادا نی یە ([٣]).

---

[1] -Pir.Khidir.S.Khalil , On Izidians and Lalish,Duhok, 2009, p21 .

[٢] - عزالدین سلیم باقسری، مەرگەهـ ، الطبعة الأولی، مطبعة خەبات، کوردستان، ٢٠٠٣، ص ٧٤.

[٣] - د.صدیق بۆرەکەیی، ئێزیدیەکان و ڕێ و ڕچەکەیان، چاپی یەکەم، چاپخانەی خاک، سلێمانی، ٢٠٠٢، ل ١٧-١٨ .

وێنەی(٥٥) پەرستگای شێخ ئادی

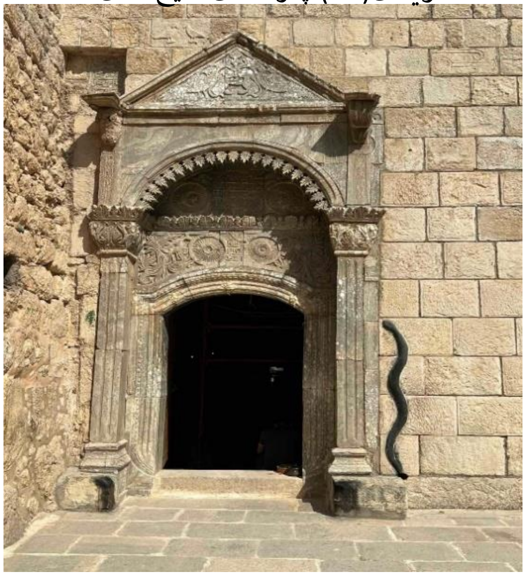

ئەم وێنەیە لەلایەن توێژەرەوە لەڕێکەوتی ١٤-٨-٢٠٢٢گیراوە

٢-پەرستگای مەحما رشان : دەکەوێتە باشوور و خۆرئاوای قەزای شێخان بەدووری ٢٠کم لەناحیەی زیلکان، پەرستگایەکی بەناوبانگی ئێزیدییەکانە، قوبەیەک لەسەر پەرستگاکە هەیە، لەگەڵ بوونی حەوشەیەکی گەورە، بە ئاڕاستەی باکوور و خۆرئاوا، لەناو ئەم پەرستگایەدا گۆڕی مەحما رەشان هەیە، لەگەڵ بوونی چەندین ژوور و کانی ئاو، پێگەیەکی تایبەتی هەبووە و ناوی لەچەندین هۆنراوەی ئێزیدیەکاندا هەیە[١]. وێنەی(٥٦).

وێنەی (٥٦) پەرستگای مەحما رشان

ئەم وێنەیە لەلایەن توێژەرەوە لەڕێکەوتی ١٤-٨-٢٠٢٢٢ گیراوە

[١] - خدرێ سلێمان – خەلیلێ جندی، ئێزدیاتی، چاپی یەکەم، چاپخانەی کۆڕی زانیاری کورد، بەغداد، ١٩٧٩، ل ٤٣ .

٣-نــاوچەی بــاعەردێ : وەکــو ئەمــارەتێکی گــرنگی ئێزیــدیەکان ســەیردەکرێت، ســەر بە قەزای شــێخان و پارێزگــای نەیــنەوایە، ئێزیــدیەکان بە پــایتەختی ســیاسی خۆیــانی دەزانــن، پەرســتگای پــیرۆز (معبــد المــبروک) دەکەوێــتە ئەم ناوچەیە و ژمارەیەکی زۆری ئێزیدییەکان سەردانی دەکەن ([1]).

٤-مەزارگەی شرف الــدین: دەکەوێــتە قەزای شــێخان، پەرســتگایەکی پــیرۆزە و تەمەنی زیــاتر لە ٨٠٠ ســاڵە، لەلایەن ئێزیــدیەکانەوە بە پــیرۆز ســەیر دەکرێــت، پەرســتگاکە لە بەردی زەردی کــاڵ دروســتکراوە، دووکــون لەســەر بینــاکە هەیە، لە هەرگۆشــەیەکی دا سێ تــۆپی زێــرێن و مانگێــک بە ئاراســتە ئاســمان هەیە ([2]). لە مــێژووی ئێزیدییەکانــدا کۆمەڵێــک ڕووداوی تراژیــدی هەیە، بەهــۆیەوە دووچــاری چەنــدین کارەســات و ڕووداوی نەخــوازراو بــوونەتەوە، دواجــار ڕەنگــدانەوەی خــراپی بەســەر نــاوچەکەدا جێهێشــتووە ([3]).وەکــو ڕوودانی کارەســاتی شــەنگال و کۆمەڵکــوژی ئێزیــدییەکان، ئەم کارەســاتانەش درێژەپێــدەری کارەســاتەکانی ڕابــردووە کە بەســەر کــورددا هــاتووە بەتــایبەتی ئێزیدییەکان، ئەمەش بەهۆی (ئایین و نەتەوە) ی جیاوازەوە بووە ([4]).وێنەی(٥٧)

وێنەی(٥٧)مەزارگەی شرف الدین

ئەم وێنەیە لەلایەن توێژەرەوە لەڕێکەوتی١٥-٥-٢٠٢٢ گیراوە

ئێزیــدی یەکــێکە لە ئایینەکــانی کوردســتان و ئێزیــدییەکانیش خۆیــان بە کــوردی ڕەســەن دەناســێنن، خــاوەنی ڕێســا و داب و نەریــتی تــایبەت بەخۆیــانن و زۆربەیــان لە باشــوری کوردســتان لە ناوچەکــانی (شــێخان، شــەنگال) دەژیــن، زمــانی قســەکردنیان بەشــێوەی کــوردی کرمــانجیە و پەیــرەوی ڕۆژژمــێری خــۆرهەڵاتی دەکەن بــۆ ســەری ســاڵی خۆیــان کە پشت بەو ڕۆژژمێرە دەبەستن.

قەرەبــاڵغترین کــاتی لالــش بــریتی یە لە جەژنی ســەری ســاڵ، کە پــێی دەڵــێن چوارشــەممەی ســوری ئێزیــدییەکان، یەکــێکە لە جەژن و بــۆنە هەرە کۆنەکــانی شــوێنکەوتووانی ئێزیــدی، هەمــوو ســاڵێک لە یەکەم چوارشــەممەی مــانگی

[1] - الدلیل السیاحي دهوک، المدیریة العامة للسیاحة، دهوک، ٢٠١٤، ص ٣١ .
[2] - https://stringfixer.com -٢٠٢١
[3] - داود موراد خەتاری، جینۆسایدی ئێزیدیەکان گوندە کەچۆ، و.تەها سلێمان، چاپی یەکەم، چاپخانەی ئازاد، هەولێر، ٢٠١٥، ل ٧ .
[4] - جعفر سمۆ، ئێزدی د گوتارێن سەرۆک بارزانی دا، چاپی یەکەم، چاپخانەی هاوار، دهوک، ٢٠١٩، ل ٧٧.

نیســان یــادی ئەم جەژنە دەکەنەوە، مــانگی نیســان بە مــانگی ئێزیــدییەکان دادەنرێــت، لەبەرئەوەی بەپــێی بیروبــاوەڕی ئەو ئــایینە مــانگی نیســان مــانگێکی پــیرۆزی بەهــارە و بە (بــوکی ســاڵ) دادەنرێــت و ســیمبوڵی ئــاوەدانی و نوێبــوونەوەیە، ســاڵانە هەزاران گەشــتیار و پەیــڕەوانی ئــایینی ئێزیــدی گەشــت بــۆ لالــش دەکەن، بەدەر لەمەش زۆرجــار گەشــتیاران و گەشــتیاری بیــانیش بــۆ بینــین و شــارەزابوون لە داب و نەریــتی ئێزیــدییەکان گەشــت بــۆ ئــێرە دەکەن، گەشــتیاری بیــانی ڕێـــژەیەکی بەرچـــاو پێکـــدەهێنن کە ســـەردانی پەرســـتگاکانی لالـــش دەکەن، ئەمە ســـەرەڕای ئەوەی چەنـــدین چـــالاکی جۆراوجــۆر و کــۆنفرانس پــێکەوە ژیــانی ئــایینی تیــادا دەبەســتن (١).شــوێنی جــوگرافی ئەم پەرســتگا و مەزارگە ئاینییــانەی ئێزیـــدییەکان لە نەخشـــەی(١٢) دەســـت نیشـــانکراوە. ئـــایینی ئێزیـــدی ڕێگـــا پێـــدراوە لە هەرێـــمی کوردســـتان، کە پەرســـتش و ڕێوڕەســـمە ئاینییەکـــانی خۆیـــان ئەنجامبـــدەن، وە لە وەزارەتی ئەوقـــاف و کاروبـــاری لەپـــاڵ ئـــایینە جیاوازەکان نوێنەری تایبەت بەخۆیان هەیە.

نەخشەی (١٢) دابەشبوونی جوگرافی پەرستگا و مەزارگە ئاینییەکانی ئێزیدییەکان

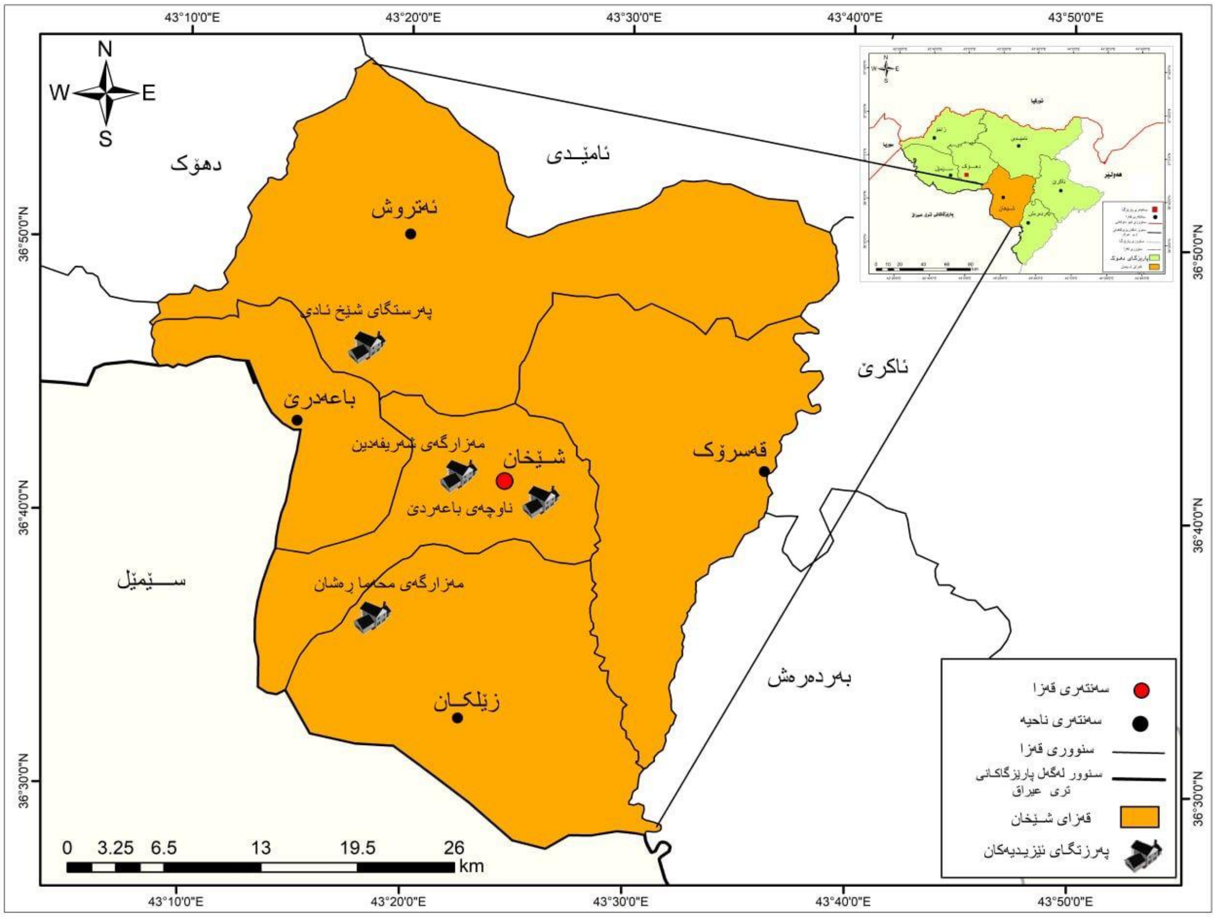

سەرچاوە : کاری توێژەر پشت بەست بە : کاری مەیدانی و چاوپێکەوتن و بەرنامەی ARC.GIS.10.8

[1] - حجی جتو حسو، کەسایەتی ئێزیدی، شێخان : ١٤-٨-٢٠٢٢ .

باسی چوارەم

پەرستگا و شوێنی جوگرافی کەمە ئاینییەکان

مەبەست لە پێکهاتەی ئایینی ئەو ئایینانە دەگرێتەوە کە لەڕووی ژمارەوە کەمترن لە ژمارەی ئایین یان نەتەوەی زۆرینەوە ([1]). ئاینەکان هەموویان لەڕووی پەرستنەوە یەک خودا دەپەرستن، ئەمەش بەواتای ئەوەی باوەڕیان بە یەکخوایی هەیە، بەڵام لە هەندێک سروتەوە لەیەک جیاوازن ([2]). دوای پەرەسەندنی هۆشیاری نێودەوڵەتی لەسەر بابەتی کەمایەتیەکان چەندین ڕێککەوتن بۆ پاراستنی قەوارەی گشتی کەمینەکان دەرکرا، لەهەوڵێکدا ڕێککەوتننامە بۆ پاراستنی تایبەتمەندی زمانەوانی و ئایینی و یەکسانیان لەگەڵ زۆرینەی دانیشتواندا ئەنجام دراوە ([3]). لە پێناسەی لیژنەی مافی مرۆڤی نەتەوەیەکگرتووەکاندا هاتووە: کەمینەکان لە کۆمەڵگایەکدا دەژین نەریتی تایبەت بەخۆیان هەیە، وەک بوونی زمان- ئایین -کەلتوور. ئەم شێوازەش لەزۆر کۆمەڵگای جیهاندا بەدیدەکرێت ([4]). لەسەر ئەم بنەمایەش نەتەوەیەکگرتووەکان لەساڵی(١٩٩٢) هەستان بە دروستکردنی(پەیماننامەی کەمایەتیەکان) کۆمەڵێک یاسا و ڕێوشوێن و میکانیزمی لەخۆگرتووە، لەپێناو پاراستنی مافی کەمینەکان لە جیهاندا ([5]).

کەمە ئاینییەکان لە ناوچەی لێکۆڵینەوەدا

هەرێمی کوردستان ناوەندی ئاینە کۆنەکانی وەک موسڵمان و مەسیحی و ئێزیدی و زەردەشتی و کاکەییەکانە، جێگای سەرهەڵدانی زۆر لە پێغەمبەرانە و هەروەها ژمارەیەکی زۆر لە گۆڕ و پەرستگای پیاوانی ئایینی تیادایە، لەگەڵ بوونی چەندین تەریقەتی وەک قادری و نەقشبەندی وژمارەیەکی زۆر لە مزگەوتی بەناوبانگ و کڵێسا و شوێنەواری کەمە ئایینەکانی تر، هەریەکە لەمانە خاوەن شوێنکەوتویەکی زۆرن لە کوردستان و دەرەوە، هەموو ئەمانەش هۆکارێکی بنەڕەتی یە بۆ ڕاکێشانی گەشتیاری ناوخۆیی و بیانی، کە بۆ سەردانی شوێنە ئاینییەکان و نزاکردن دێنە کوردستان ([6]).

یەکەم : ئایینی کاکەیی (یارسان)

پرۆفیسۆر مینۆرسکی ساڵی ١٩١٥ بەناونیشانی (کوردەکان) بەزمانی ڕووسی کتێبێکی بڵاوکردۆتەوە و باسی ئایینی عەلی ئیلاهیەکان دەکات و دەڵێت : دینی عەلی ئیلاهیەکان(کاکەیی) دینێکی کوردی ئاشکرا و ڕوونە ([7]). بە

---

[1] - مەنزر کاکەیی، پێکهاتەکان، گۆڤاری ڕابە، ژمارە ١، سلێمانی، ٢٠٢٢، ل ٣.
[2] - سەلام ناوخۆش، ئایینی کورد، چاپی یەکەم، چاپخانەی ڕۆژهەڵات، هەولێر، ٢٠١٢، ل ٨٥ .
[3]- ماجد محي الدين الفتلاوي، الحماية الدولية للأقليات وانعكاساتها على الدساتير العراقية – الصابئة أنوذجا، رسالة ماجستير (غير منشورة)، قسم العلوم السياسة، جامعة النجف الاشرف، العراق، ٢٠١٣، ص ١٩ .
[4]- شاكر عبدالكريم فاضل، الأقليات الدينية في العراق بين خطر الأرهاب وأزمة المشاركة السياسية، كلية القانون والعلوم السياسة، مجلة العلوم القانونية والسياسية، عدد خاص، جامعة ديالى، العراق، ٢٠٢٠، ص ١٤٦ .
[5]- النهوض بحقوق الأقليات و حمايتيها، دليل المدافعين عنها، الأمم المتحدة حقوق الأنسان، المفوضية السامية لحقوق الأنسان، جنيف و نيويورك، ٢٠١٢، ص ٣.
[6] - ساری ابوبکر زەڵمی، فرەچەشنەکردنی ئابووری هەرێمی کوردستان، چاپی یەکەم، ناوەندی ڕۆشنبیر سارا، سلێمانی، ٢٠٢٠، ل ٨٤.
[7] - محەمەد ئەمین هەورامانی، کاکەیی، چاپخانەی الحوداث، چاپی یەکەم، بەغداد، العراق، ١٩٨٤، ل ١٠.

یەکێـک لەو ئایینـانە دادەنرێـت بە چەنـدین چەمـک و زاراوەی جیـا جیـا نـاسراوە، و بەچەنـدین نـاوی جیـاوازیش هـاتووە، وەک (کـاکەیی، درووز، عەلی ئـیلاهی، ئەهـلی حەق، یارسـان، قەلخـانی، تفەنگـچی) ([1]). بەڵام لای ئەوروپی و ئینگلیزەکـان زیـاتر بە (عەلی ئـیللاهی) نـاسراون، ئەم نـاوەش لایەنـێکی بـاوەڕی ئـایینی ئەمـانە دەردەخـات ([2]). ئەم نـاوانەش دەگەڕێـتەوە بـۆ ئەو دابـڕاویەی لەنێـوان ناوچەکـانی نیشـتەجێ بوونیانـدا بەدیـدەکرێت، ناوچەکانیـان لەیەکەوە دووربـون وەک بـوونی پەیـڕەوانی کـاکەیی لەناوچەکـانی (هەورامـان و خـانەقین و کەرکـوک) لەگەڵ (شـارەزوور) وایکـردووە پەرتەوازییـان دروسـت ببێـت ([3]). ئەم گـروپە ئـاینییە لە کوردسـتان سـەریانهەڵداوە و گەشـەیان کـردووە، بەشـێکن لە پێکهـاتەی نەتەوەیی و ئـایینی کوردسـتان ([4]). ئەوانەی لە نـاوچەی لێکـۆڵینەوە پەیـڕەوی ئەم ئـایینە دەکەن پێیـان دەوترێـت کـاکەیی، بەڵام لە ناوچەکـانی تـر پێیـان دەوترێـت ئەهـلی حەق ([5]). نووسـەرێکی وەک د.محمـد عـلی سـوڵتانی بە جەختکـردنەوەوە داکـۆکی لەوە دەکـات کە بیروبـاوەڕی یارسـان لە ئیسـلامی عەلەویەوە سـەرچاوەی گرتـووە.([6]) سـەبارەت بەژمـارەی کاکەییەکـان بەپـێی سـەرچاوەکان و سـەرژمێرییەکی یەکێـتی ئەوروپـا لەسـاڵی ٢٠١٦ ژمارەیـان دەگـات بە (٢٠٠) هەزار کـاکەیی ([7]). ئەم ئـایینە پـڕیەتی لە ڕەمـزو ڕازی ژیـان و گەردوون و تـژیە لە فەلسـەفە، چـوار بنەمـایە دەبێـت پەیڕەوکـارانی جێ بە جـێی بـکەن، (پـاکی - ڕاسـتی - ژیـانی دەروێشـانە - خۆفیـداکردن لەپێنـاو خەڵکیـدا)، سـەدەی حەوتەم و هەشـتەمی کـۆچی سـەردەمی زێـڕینی گەشەسـەندنی ئەم ئـایینە بـووە، شـارەزوور مەڵبەنـدێکی گرنـگ و گەورەیی ئاینییـان بـووە، لە نـاوچە جیاوازەکـانی کوردسـتانەوە خەڵـکی بـۆ فێربـوونی زانسـت ڕووی تێـدەکردن، بەتـایبەتی لەسەردەسـتی مەلا ناودارەکـانی ئەو سـەردەمەدا ئەوانـیش هەریەک لە (مەلا ئەلیـاسی شـارەزووری و مەلا قـدووی شـارەزووری ..... هتـد) بـوون ([8]). سـەبارەت بە دابەشبوونی جوگرافی شوێنەواره ئاینییەکانیان :-

١-پەردیـوەر : دەکەوێـتە نزیـک گونـدی دەودان، لەڕووی پیرۆزیـیەوە گـرنگترین شـوێنی یارسـانەکانە، پەردیـوەر گونـدێکە لە هەورامـانی لهـۆن ناوەنـدەکەی (شـێخان)ی سـەر بە شـارۆچکەی (نەوسـود) مەڵبەنـدی بڵاوبـونەوەی ئـایینی یارسـانە، وێـنەی(٥٨).کەرەسـتە پیرۆزەکـانی یارسـان لەوێـدان و قیـبلەی یارسـانەکانە چـونکە قیـبلە و شـوێنی نیشـتەجێ بـوونی (سـان سـەهاکی بەرزنـجی) بـووە، نـاوبراو لە (بەرزنـجەوە) بـۆ هەورامـان کـۆچی کـردووە لە (پەردیوەر) دابەزیوە، لەوێ (ماڵ و جەمخانە) ی دروستکرووە و یارانی لە دەوری خۆی کۆکردووتەوە.

---

[1] - د. کەیوان ئازاد ئەنوەر، گۆڤاری زانکۆ، کۆلێژی زانستە مرۆڤایەتیەکانی زانکۆی سەڵاحەدین، ژمارە ٥٥، هەولێر، ٢٠١٣، ل ١٢٩ .

[2] - د. ڕەشاد میران، ڕەوشی ئایینی و نەتەوەیی لە کوردستاندا، چاپی سێیەم، چاپخانەی ڕۆژهەڵات، هەولێر، ٢٠١٧، ل ١٩٤.

[3] - د. کەیوان ئازاد ئەنوەر، مێژووی دەرکەوتنی ئایینەکانی ئێزدی و کاکەیی، چاپی یەکەم، چاپخانەی تاران، سلێمانی، ٢٠١٨، ل ١٠٠ .

[4]- مـوکەڕەم تاڵەبـانی، شـێخ ڕەزای تاڵەبانی(ژیـانی، پەروەردەی، بیروبـاوەڕ و شـیعری)، چـاپی یەکەم، چاپخـانەی ئـاراس، هەولـێر، ٢٠٠١، ل ١١٨.

[5]- هاشـم کـاکەیی، ئەستێرەگەشـەی ئاسـمانی شـارەزوور " سـوڵتان ئیسـحاقی بەرزنـجی " بەشی یەکەم، گۆڤـاری کـاروان، ژمـارە٦١، سـاڵی ١٩٨٨، ل ٣ .

[6] - د.محمد علی سوڵتانی، بنەوای باوەڕی یارسان، چاپی یەکەم، چاپخانەی ئاراس، هەولێر، ٢٠١٠، ل ١٤ .

[7] - ڕەنگین سەلام، کاکەییەکان خاوەنی کۆنترین مێژوی ئایینی کوردین، گۆڤاری ڕابە، ژمارە ٢، سلێمانی، ٢٠٢٢، ل ١٢.

[8] - نامق هەورامی، پەیڕەوکارانی یارسان لە کرمانجی سەروودا، چاپی یەکەم، چاپخانەی ڕۆشنبیری، هەولێر، ٢٠١٣، ل ٤-٥.

وێنەی ژمارە (٥٨) پەردیوەر

ئەم وێنەیە لەڕێکەوتی١٦-٣-٢٠٢٢ لەلایەن توێژەرەوە گیراوە

٢- گونـدی هـاوار: شـوێنی هانـا بـۆ بـردنی یارسـانەکان بـووە و پیرۆزیـیەکی گەورەی لای شـوێنکەوتووانی هەیە، ئەم گونـدە بۆمـاوەی زیـاتر لە (٨٠٠) سـاڵە شـوێنی داڵـدەدانی یارسـانەکان بـووە، وێـنەی(٥٩) هەرکەسـێکیان لەشـوێنێکی تـرەوە زۆری بۆهاتبێـت و دووچـاری نـاڕەحەتی بـووبێتەوە، ئەوا هانـای بـۆ خەڵـکی ئەم گونـدە هێنـاوە، ئەمـانیش چـوون بەهانایـانەوە، ئیـتر لـێرەوە گونـدەکە نـاوی هـاواری لێنراوە، چەنـد مەزارگەیەکی گەورە پیـاوانی کـاکەیی لەم گونـدە و دەوروبەریـدان، لەوانە (داودی ڕەهـبەر، مەزاری مـیر ئەسـکەندەر، کـاکەی جـاور)، گونـدی هـاوار ئاووهەوایەکی خۆشی هەیە، بەشاخەکانی (شنروێ، ئەشکەدۆڵ، ڕووتاوا، مەکۆی ماغە) دەوردراوە ([1]).

وێنەی (٥٩) گوندی هاوار

ئەم وێنەیە لە ڕێکەوتی ١٦-٣-٢٠٢٢ لەلایەن توێژەرەوە گیراوە

[1]- ئەیـوب ڕۆسـتەم، یارسـان (لێکـۆڵینەوەیەکی مـێژوویی – دینیـیە) ، چـاپی یەکەم، لەبڵاوکراوەکـانی مەڵبەنـدی ڕۆشـنبیری هەورامـان، ٢٠٠٦، ل ١٥٢-١٥٣.

بەدووری ١٥ کــم لە بــاکوری خــۆرهەڵاتی هەڵەبــجەیە، لەگەڵ هەمــوو ئــایینە جیاوازەکانــدا هەڵــدەکەن و خۆیــان جیانــاکەنەوە، گونــدی هــاوار بەیەکێــک لە پیرۆزتــرین شــوێنەکانیان دادەنرێــت، مــێژووەکەی بــۆ ٩٨٤ ســاڵ دەگەڕێتەوە ([١]).

٣-ئەحــمەد برنــدە : گونــدێکە لەســنووری نــاحیەی وارمــاوە، دەکەوێــتە لای چەپی ئەو شــارێیەی لە زەڕایەنەوە بــۆ شــاری دەربەنــدیخان دەچێــت، لەنــاو ئەم گونــدە مەزارگەیەک بەنــاوی (ئەحــمەد برنــدە) هەیە، شــتێکی ئاشــکرایە نــاوی گونــدەکەش لەم مەزارەوە هــاتووە، یارســانەکان مەزارگەی ئەحــمەد برنــدە بەپــیرۆز دەزانــن، چــونکە پێیــانوایە کــاتی خــۆی نــاوبراو بە فەرمــانی (شاخۆشــێن = موبــارەک شــا) چــووتە ئەوێ و لەســەردەمی (ســان ســەهاکی بەرزنــجی) دا بەناوی (داود کۆسوار)ەوە ژیاوە.وێنەی(٦٠) ([٢]).

وێنەی (٦٠) گوندی ئەحمەد برندە

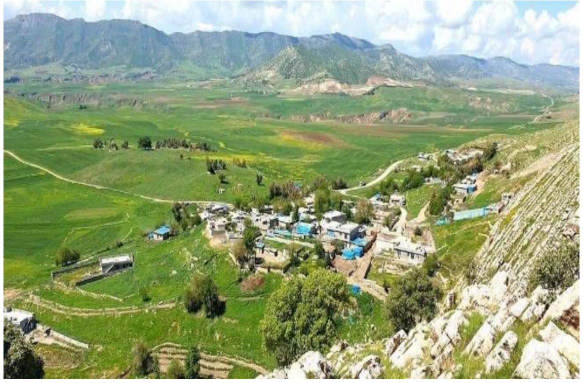

ئەم وێنانە لەڕێکەوتی ١٥-٣-٢٠٢٢ لەلایەن توێژەرەوە گیراوە

٤-مەزارگەی پیرەمەگــروون : پیرەمەگــروون چیــایەکی بەرز و بەفرپۆشــە، دەکەوێــتە بــاکووری خۆرئــاوای شــاری ســلێمانی و بڵنــدترین چیــای نــاوچەکەیە، لــوتکەکەی نــزیکەی(٩٧٠٠)مەتــر لە ئاســتی ڕووی دەریــاوە بەرزە و لە بنەڕەتــدا پــیر عــومەری گــودرونە، یــان پــیرە مــارە گــدروونە، بەنــاوی پیــاو چاکێکەوە نــاونراوە، گــوایە نــاوی پــیر عــومەر بــووە و چیــای گــودروونی کــردووە بە مەنزڵگا و خەڵــوەتگەی خــۆی و بەتێپەڕبــوونی کــات پــیر عــومەر گــودروون گــۆڕاوە و بــووە بە پیرەمەگــروون، وەک چــۆن شــێخ عەبــدوڵا لە هەولــێر بــووە بە شــێخەڵڵا، لە لایەن خەڵــکی شــارەزوور و ســلێمانی یەوە ڕێــزی لێ گــیراوە و ســوێندی پێ خــوراوە، تۆفیــق وەهــبی بەگ(١٨٩١-١٩٨٤)دا دەڵێــت(ئەو کەســەی کە لە چیــای پیرەمەگــروون ڕاکشــاوە، پــیرێکی بــزاڤی کــاکەییە لە ســەدەی دەیەمی کــۆچی - شــازدەهەمی زاییــنی) ئەم لــوتکە چیــایەش جێگــایەکە تــاوەکو بڵــێی گونجــاو و لەبــارە بــۆ ژیــانی گۆشــەگیری و خەڵــوەت نشــینی و دوورکەوتــنەوە لە جەنجــاڵی ڕۆتیــنی ژیــانی مــاددی و کێشــە و ململانێــیە جۆربەجۆرەکــانی کۆمەڵگــا ([٣]). ئەدمۆنسی_ حــاکمی ســەربازیی

---

[١] - https://kirkuknow.com/ku/news
[٢] - https://www.dabran.org
[٣] - د.زرار سدیق تۆفیق، زانیاری نوێ لەبارەی هەندێک شوێنی مێژووی کوردستانەوە، چاپی یەکەم، چاپخانەی چوارچرا، سلێمانی، ٢٠٠٧، ل ٤٨ .

بەریتانیـا، لە سـەرەتای سـەدەی بیسـتەمدا بە کوردسـتاندا گەڕاوە، بـاسی لەوە کـردووە چیـای پیرەمەگـرون لەلایەن خەڵـکەکەیەوە بەنـاوی پـیرێکی یارسـانییەوە نـاونراوە "ئەو پەرسـتگایە، پەرسـتگای یارسـانییەکانە". مـێژووەکەی دەگەڕێـتەوە بـۆ سـەرەتای سـاڵەکانی زاییـنی، لە راسـتیدا وێـنەی دوو پاشـای نـاوچەکە (مـیر قـوڵی، رەبەنە)یە و شوێنەوارەکەیان هەتا ئێستا ماوەتەوە([١]).وێنەی(٦١)

وێنەی (٦١) مەزارگەی پیرەمەگروون لە گوندی زێوێ

ئەم وێنەیە لەڕێکەوتی ١-٩-٢٠٢٢لەلایەن توێژەرەوە گیراوە

دووەم : ئایینی زەردەشتی

ئایینی زەردەشتی دوو ڕێڕەوە یەکەمیان ئاینێکە کە زەردەشت هێناویەتی، ئەوەی تر ڕێڕەوێکە کە جێنشینانی زەردەشت – دەسەڵاتدارانی دروستیان کردووە ([٢]). لەناو ئەم ئایینەدا حەوت جەژن بەدی دەکرێت، جەژنی نەورۆز گەورەترین و دواهەمینیان بوو، تەنانەت وەک (ڕۆژی نوێ (فرەشۆکێرێتی) (ئاخر زەمان) یش بە دووایین ڕۆژی زەمەن دێتە ئەژمار ([٣]). دکتۆر ڕەشاد میران دەڵێت (کوردەکان وەک میللەتێک دەوڵەتی میدیا و زەردەشتی بە شارستانیەت و کولتووری خۆیانی دەزانن) ([٤]). جەژنەکان هەموویان بۆ خۆشی و شادی بووە، لە جەژندا سەردانی پیاوە ئاینییەکانیان کردووە.([٥]) بەتایبەتی لە جەژنی زستانەی یەڵدا ([٦]). ناوەڕۆکی گاتەکان بریتی یە لە هەندێ هەڵسوکەوت و بیروڕای ئایینی سوودبەخش بە کۆمەڵگاکان ([٧]). بێگومان هەر ئاینێک کە لەبنەڕەتەوە لەناو گەل و کولتوورێکەوە هەڵقوڵابێت و بەپێی نەریت و ورەی ئایین وەرگرتنی ئەو کۆمەڵگایە دارێژرابێت

[١] - https://mewdamedia.com

[٢] - د.عەلی شەریعەتی، ئایینی زەردەشت، و. شەهرام ڕەشید قادر، چاپی یەکەم، چاپخانەی پەروەردەی هەولێر، هەولێر، ٢٠٠٤، ل ٥٨ .

[٣] - عەبدوڵا غەفور، جوگرافیای کوردستان، چاپی دووەم، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر، ٢٠١٥، ل ١٩٠ .

[٤] - محەمەد ئەحمەدیان، کورد و ئایینی زەردەشت، چاپی یەکەم، چاپخانەی سنندج، کوردستان، ٢٠١٢، ل ٨١ .

[٥]- د.عوسـمان عەلی – دیـدار عوسـمان، بیروبـاوەڕی ئـایینی زەردەشـتیەت، سـەنتەری ئاسـک بـۆ هـزر و لێکـۆڵینەوەی سـتراتیجی، چـاپی یەکەم، هەولێر، ٢٠١٨، ل ٥٧.

[٦] - عەبدوڵا قەرەداغی(مەلا عەلی) ، زەرتەشت، چاپی دووەم، چاپخانەی تیشک، سلێمانی، ٢٠٠٧، ل ١٣٢.

[٧]- د.مـحەمەد ئەمـین هەورامـانی، وڵاتی کەیانیـان و زەردەشـت و هەورامـان لە ئاڤێسـتادا، چـاپی یەکەم، چاپخـانەی ڕۆشـنبیری، هەولـێر، ٢٠١١، ل ١١٥.

ئەوا بە ئاسانی جێگیر دەبێت ([١]). زۆربەی مێژوونووسان پێیان وایە بەر لە هاتنی ئایینی ئیسلام، ئایینی زەردەشتی ئایینی زۆرینەی گەلی کورد بووە ([٢]). زەردەشت یەکێکە لەو کەسانەی کە بانگەوازی پێغەمبەرایەتی کردووە، هەروەها بانگەوازی خەڵکی کردووە شوێنی بکەون، ئایینەکەشی بەشێوەیەکی گشتی بریتی یە لە : پەرستنی خودا، دژایەتی شەیتان، فرمان بەچاکە و رێگری لە خراپە ([٣]). ئەمە جگەلەوەی ئەم ئاینە پشتیوانی ڕاستیەو دژایەتی درۆ دەکات ([٤]). زەردەشت لەناوچەی ورمێ لە کوردستانی ئێران لە دایک بووە لە تەمەنی ٣٠ ساڵی دا ئاینەکەی بڵاوکردەوە، کتێبەکەی ناوی (ئاڤێستا) یە لەسەر دوانزدە هەزار پێستی ئاژەڵ نووسراوە، ئەم ئایینەش بۆماوەی(١١) سەدە لە کوردستاندا بڵاوبوو، لە ساڵی (٥٣٠بۆ ٦٢٤)، بەجۆرێک هەر لە کوردستانەوە تاوەکو هندستانی گرتەوە. سەبارەت بە شوێنی جوگرافی شوێنەواری ئاینییان دەکەوێتە ئەشکەوتی قزقاپان لە هاوینەهەواری چەمی ڕێزان لە پارێزگای سلێمانی، بە بەرزایی ١٠ پێ لەنێو شاخێکدا هەڵکەندراوە و کۆمەڵێک نەخشی ماددەکان لەسەر دیوارەکانی داتاشراون. نزیکەی ٥٠ کیلۆمەتر لە سەنتەری شاری سلێمانی یەوە دوورە و نزیک گوندی زەرزیە، دەرگایەکی بچووکی هەیە بۆ چوونە ژوورەوە کە لە باڵای مرۆڤ نزمترە، مێژووەکەی دەگەڕێتەوە بۆ (٥٥٠-٦٠٠) ساڵ پێش زایین و کۆنترین شوێنەواری مێژوویی ئەم ناوچەیەیە، بە بۆچوونی(ئەدمۆن، م. تۆفیق وەهبی و تەها باقر پێیانوایە ئەم دوو پیاوە مۆخن و لەپیاوانی ئایینی زەردەشتین و سوێند بە ئاگر دەخۆن([٥]).وێنەی(٦٢أ). هێما و نەخش و نیگاری سەر بەردەکان نیشاندەری ئەوەن کە خەڵکی ئەو سەردەمە ئاینی زەردەشتیان پەرستووە، ساڵانە شوێنکەوتوانی زەردەشتی سەردانی ئەم ناوچەیە دەکەن([٦]). هەروەها پەرستگایەکی تری زەردەشتییەکان کەوتۆتە نزیکی سەر ڕۆخی سەر ڕووباری سیروانی شاری دەربەندیخان لەبەشی باشوری گردۆکەی (شاخەڕوون) لەبەشی ڕۆژهەڵاتی شار. ئەم پاشماوە مێژووییە دەگەڕێتەوە بۆ سەردەمی ساسانیەکان لە حوکمی فەرمانڕەوایەتیان لە ساڵانی (٢٢٧ پ ز بۆ ٦٥١ ز). شوێنەوارەکە بە بەرد و قسڵ و قوڕی ئامادەکراوی کلسین و دروستکراوەو لە کاتی خۆیدا دار و ئاسنیشی تیابەکارهێنراوە و بەڵام بەپێی کات و بە ماوەیەکی دوورووودرێژ ئەو دوو پێکهاتە لەناوچوون، وێنەی(ب٦٢).ئەم پەرستگایە لە کاتی خۆیدا بۆ ڕێوڕەسمی ئاینی زەردەشتی بنیادنراوە و لەم جێگایەدا لەلایەن موغانی ناو پەرستگاکەوە سەرپەرشتی شوێنەکە کراوەو باس و زانیاری و ڕێنیشاندەری بۆ هەموو ئەو کەسانەی کە سەردانی ئەم جێگایە کراوە خراوەتە پێش چاو. هەروەها ئەم پەرستگاکە لە کۆندا یەکێك بووە لە گەورەترین و بەناوبانگترین پەرستگاکانی سەر ڕێگای (تەیسەفۆن - شیز - شارەزوور) و لەکاتی خۆیدا زۆرترین لە دانیشتوانی ناوچەکە سەردانی ئەم پەرستگایان کردووە و ڕێوڕەسمی ئاینی زەردەشتیان تێداگێڕاوە، لە ناوەڕاستی پەرستگاکەدا شوێنی هەیکەلی پیرۆزە، کەلە پەرستگای زەردەشتیەکاندا بە پیرۆزترین شوێن دەستنیشانکراوە، ئەم هەیکەلە ڕووە و خۆرهەڵات دروستکراوە، بەشێوەی مەیلەو چوارگۆشە، ئەم جێگایە شوێنی

[١] - هاوار بەهمەنی، زەردەشت لە کولتووری کوردەواریدا، چاپی یەکەم، چاپخانەی گۆران، سلێمانی، ٢٠٠٠، ل ٢١ .

[٢]- ماری بویس، تأریخ الزرادشتیة من بدایتها حتی القرن العشرین،ت.خلیل عبدالرحمن، مرکز الدراسات الکردیة، السلیمانیة، ٢٠١٠، ص ٦٧ .

[٣]- د.عمر حەمە ڕەشید احمد، ئاینی زەردەشت لە نێوان ڕاستی و دەست تێوەردانەدا، گۆڤاری زانکۆی هەڵەبجە، کۆلێجی زانستە مرۆڤایەتیەکان، ٢٠١٨، ل ٩١.

[٤] - میهرداد بەهار، ئایینە ئاسیاییەکان، و.هادی عارفی، چاپی یەکەم چاپخانەی پەنجەرە، تاران، ٢٠١٥، ل ٤٣ .

[٥] -چاوپێکەوتن لەگەڵ بەڕێز :هەندرێن بەهادین، ڕۆژنامەنووس لە تۆڕی میدیایی خەڵک، سلێمانی، ٢٩-٧-٢٠٢١ .

[٦] - سەربەست حسێن، ئێزیدییەکان لە مێژووی نەتەوەکەیاندا، چاپی دووەم، بڵاوکراوەکانی مەکتەبی بیر و هۆشیاری (ی.ن.ک)، سلێمانی، ٢٠٠٢، ل ٤.

ئاگری پیرۆزە و بە دەوریدا ڕێڕەوێکی درووستکراوەو لەکاتی ڕێورەسمی ئاینی بەدەوری ئاگرەکەدا وەستاون یاخود سوڕاونەتەوەو سروودی ئاینیان خوێندووە. هەروەها شوێنەوارێکی تریان لە پارێزگای دهۆک هەیە، کە بەلای زەردەشتیەکانەوە بەشوێنی پیرۆز تەماشا دەکرا، ئەویش شوێنەواری(جواستون یاخود جارستن)([١]).

أ-شوێنەواری زەردەشتیەکان لە چەمی ڕەزان وێنەی (٦٢) ب-شوێنەواری زەردەشتیەکان لە دەربەندیخان

سەرچاوەی وێنەکە : ٢٠-٤-٢٠٢٢ کاری توێژە

سێیەم : شوێنەواری ئایینی جوو

گەلی بەنی ئیسرـــائیل خاوەن مێژوویەکی کۆنن و زۆرترین ژمارەی پێغەمبەران بۆئەوان ڕەوانەکراوە، ئەمە جگەلەوەی قورئانی پیرۆز زۆر باسی ئەم گەلەی کردووە ([٢]). گومان لەوەدا نی یە بۆ هەر گەل و نەتەوەیەک مێژوویەک هەیە بۆ دروســـت بوون و ســـەرهەڵدان، گەلی جولەکەش لەناو گەلانی دونیادا هەم وەک (نەتەوە) و هەم وەک (ئایین) مێژوویەکی قوڵ و دوور و درێژیان هەیە ([٣]). گۆڕی زۆر پێغەمبەرانی وەک (ناهووم – هەباکووک – دانیال) لە کوردســـتانن.([٤])زۆربەی مێژوونوســـان کۆکن لەســـەر ئەوەی کۆنترین بوونی جولەکە لە کوردســـتان بووە ([٥]). بەچەند شـــەپۆلێک هاتوونەتە کوردســـتان، بێگومان یەکەم شەپۆل دەگەڕێتەوە بۆ ساڵی ٧٣٢پ.ز.([٦]). توانیان لەشاخەکانی کوردستان گوندێکی تایبەت بەخۆیان دروست بکەن، تاوەکو ئەوەی بارودۆخیان وەکو بارودۆخی تەواوی دانیشـــتوانی ئەم ناوچانە بێت ([٧]). (عومەر ئیبراهیم) :دەنووســـێت لەسـەدەی شـەشـەمی پێش زایین ئایینی جولەکە گەیشـتە کوردسـتان، (دانیاڵ پێغەمبەر) یەکەمین کەس بووە کە ئەو ئایینەی بڵاوکردۆتەوە ([٨]). پەیوەندی گرتن لەگەڵ کەسـانی جولەکە ڕەنگە وای لە کوردان کردبێت ئاشـنایەتی لەگەڵ چەمکی (تێگە)

[١] - چاوپێکەوتن : لەگەڵ بەڕێز . ڕۆژنامەنووس زمناکۆ یەحیای، پەیامنێر لەکەناڵی گەلی کوردستان، ٢٦-٣-٢٠٢١

[٢] - دانا عثمان حسن، مەسیحیەت (عەقیدە و شەریعەت و مێژوویان)، چاپی یەکەم، چاپخانەی ڕێ نوێ ، سلێمانی، ٢٠١٦. ل١١ .

[٣] - دانا عثمان حسن، جولەکە عەقیدە و مێژوویان، چاپی یەکەم، چاپخانەی سەنگەر، سلێمانی، ٢٠١١، ل ١٠ .

[٤] - عەبدوڵڵا ئیبراهیمی، کورد و کوردستان، چاپخانەی ئاراس، چاپی یەکەم، هەولێر، ٢٠١٢، ل ٢٢٧ .

[٥] - پرۆفیسۆر ئۆفرا بێنگیۆ، جوولەکە و ئیسرائیل، و.عەدنان نیلوفەری، چاپی یەکەم، چاپخانەی تاران، سلێمانی، ٢٠١٩، ل ٢٠١.

[٦]- دکتۆر فەرســەت مەرعی، بـارزان لە نووســینەکانی جـولەکە و ڕۆژهەڵاتناسـان، گۆڤـاری ســەنتەری لێکـۆڵینەوەی ســتراتیجی، ژمـارە٢، سـاڵی بیست و یەک، سلێمانی، ٢٠١٣، ل ٢٠٥ .

[٧]- یەعقـوب یوســف کـوریە، جولەکەکـانی عـێراق، و.شـەرمین عەبـدوڵڵا ڕەوانـدزی، چـاپی یەکەم، چاپخـانەی ڕۆشـنبیری، هەولـێر، ٢٠١٣، ل ٤.

[٨] - ڕێبوار حەمە توفیق، جولەکەکانی شاری سلێمانی، چاپی یەکەم، چاپخانەی چوارچرا، سلێمانی، ٢٠١٥، ل ١٤.

ی تاکپەرستی پەیدابکەن، شارەزای کلتوور و داب و نەریتە کۆمەڵگای کوردی بن (١). لە کوردستاندا بە سێیەم ئایین دادەنرا، تاوەکو ئەوکاتەی ڕێژەیەکی زۆریان لەدوای ساڵی ١٩٤٨ کۆچیان کرد بۆ ئیسرائیل، ئەمەش دوای دامەزراندن و دروستبوونی دەوڵەتی ئیسرائیل (٢). شوێنەواریان لەشاری سلێمانی بووە بەناوی (شێخە عەباس)، گوایە شێخەباس (قطب)یان پێ وتووە شەخسێک بووە لە خوارووی سلێمانی، ئەم شوێنە لە سەردەمی عوسمانیەکاندا گوایە جووی تیادا دانیشتووە و ناونراوە گەڕەکی جولەکان(٣).وێنەی(٦٣). جوولەکەکانی ئێرە پۆل پۆل دەچوون بۆ ناوچەی هوانە و شێخەباس، دارتووی مەولانە دارێکی گەورەبوو، تیرەکەی دوومەتر زیاتر بوو، تەنانەت دوای گەڕانەوەی جوولەکەکان بۆ زێدی خۆیان (ئیسرائیل) ئەم ئاهەنگەیان دووبارە دەکردەوە (٤).

وێنەی(٦٣) شوێنەواری ئایینی جووەکان لە شاری سلێمانی

سەرچاوەی وێنەکە : کەناڵی ئاسمانی NRT ڕێکەوتی ٢٢-١-٢٠٢١

لەشاری هەڵەبجە ئازادانە (سیناگۆک) یان بۆخۆیان دروستکردووە و کاروبارە ئاینییەکانی خۆیانیان تیادا بەڕێوەدەبرد و فێری زمانی کوردی بوون و لەناوخۆشیاداندا بە عیبری قسەیان کردووە (٥). بەشێوەیەکی گشتی ئەم شارە پەیوەندیان لەگەڵ جووەکاندا هەبووە، شاکر فەتاحی شەهید لەڕێککەوتی(١٩٣٣/٨/١٦) دێتە هەڵەبجە و زۆر شتی ئەو شارە وەک ڕۆشنبیرێک سەرەنجی ڕادەکێشێت یەکێک لەوانە دەڵێت (سێ ڕۆژ لە هەڵەبجە ماینەوە، بۆمان دەرکەوت کە جوولەکەکانی ئەم شارە لە جوولەکەکانی شاری سلێمانی سەربەسترن) (٦). لەشاری

١- فیلیپ گ کرێیەنبروک، ئایین و ئایینەکان لە کوردستان، و.ئازاد حەمە شەریف، گۆڤاری سەنتەری برایەتی،ژمارە ١٧، سلێمانی، ٢٠٠٠، ل ٢٥.

٢ - جانیت و ئەوانی تر، کوردەکان (مێژوو ، ئایین ، زمان ، سیاسەت)، چاپخانەی تاران، چاپی یەکەم، سلێمانی، ٢٠٢٠، ل ٤٠ .

٣- جەمال بابان، سلێمانی شارە گەشاوەکەم، چاپی دووەم، چاپخانەی ئاراس، بەرگی چوارەم، هەولێر، ٢٠١٢، ل ٤٠٠ .

٤ - چاوپێکەوتن لەگەڵ بەڕێز : جەزا عبداللە ، دانیشتووی کۆنی گەڕەکی جوولەکان لەشاری سلێمانی، ٢٠-٤-٢٠٢٢ .

٥- سەفەر کەریم هاواری، کوردستان وڵاتی پێکەوە ژیان(هەڵەبجە) وەک نموونەیەکی گەش، گۆڤاری شنروێ، بەرگی یەکەم، ژمارەی یەکەم، هەڵەبجە، ٢٠٢٠، ل ١٣٨ .

٦- سەفەر کەریم هاواری، کوردستان وڵاتی پێکەوە ژیان شاری هەڵەبجە وەک نموونەیەکی گەش، چاپی یەکەم، چاپخانەی هێڤی، هەولێر، ٢٠١٣، ل ١٩٣ .

کەلاریش پەرستگای تایبەت بەخۆیان هەبووە [١]. ئاژانسی جوولەکە (الوكالة اليهودية)لە ڕاپۆرتێکی خۆیدا بۆ لیژنەی (ئەنگلۆ – ئەمەریکی) لە ساڵی (١٩٤٦) ناردوویەتی سەرژمێری جوولەکەی لە عێراقدا بە (١٢٠ – ١٣٠) هەزار جولەکە داناوە و کە زۆرینەیان لەکوردستان بوون [٢]. لە شاری زاخۆی پارێگای دهۆک زاخۆ بۆماوەی چەندین سەدە خانەخوێی ژمارەیەکی زۆری جولەکەبووە، لەم شارەدا ژیاون و گوزەرانیان کردووە، لەساڵی(١٨٤٩) نزیکەی سێ سەد خێزانی جوولەکە لەم شارەدا ژیاون [٣].

چوارەم : ئاييني بەهائیەکان

کوردستان نزیکترین شوێنە لە سەرهەڵدانی ئاييني بەهائي، پەیوەندییەکی ڕۆحی گرێیاندەدات بەناوچەی سەرگەڵوو، پێیان وایە بەهائوڵلا لوتکەی نزیک بوونەوەی لەگەڵ یەزدان لە ئەشکەوتی ئەو ناوچەیەدا بەدیهێناوە، ئەم شوێنە پیرۆزی و تایبەتمەندی خۆی هەیە لەلای ئەوان.وێنەی(٦٤) [٤]. لەسەر دەستی بەهائوڵلا میرزا حوسەین عەلی دروست بووە، خەڵکی تاران بووە و یەکێک بووە لە یەکەمین پەیرەوکارانی ڕێبازی بابی لە پاش لە سێدارەدانی الباب [٥].

وێنەی(٦٤) شوێنەواری ئەشکەوتی بەهائیەکان لە گوندی شەدەڵە

سەرچاوەی وێنەکە : د.شیروان عمر رشید

[١] - بەرزان ئەحمەد کوردە، کورتە مێژوویی جولەکەکانی کوردستان، چاپی یەکەم، چاپخانەی چوارچرا، سلێمانی، ٢٠١٩، ل ١٧٠.
[٢]- ئەحمەد باوەڕ، جوولەکانی کوردستان (بنەچەیان – داب و نەریتیان – هۆی کۆچکردنیان)، چاپی یەکەم، چاپخانەی وەزارەتی ڕۆشنبیری، سلێمانی، ٢٠٠٠، ل ٣١-٣٢ .
[٣] - مۆردیخای زاکین، جولەکەکانی کوردستان، و.سیروان حسێن بیەی، چاپی یەکەم، بێ شوێنی چاپ، هەولێر، ٢٠١٥، ل ٥٢ .
[٤] - شەوبۆ نجم الدين عارف، بەهائیەکان لە کوردستان، سەنتەری توێژینەوەی پەرلەمانی کوردستان، هەولێر، ٢٠١٥، ٧ .
[٥] - نەوشیروان مستەفا ئەمین، بە دەم ڕێگاوە گوڵچنین، کتێبی یەکەم، بەرگی دووەم، دار العربية للعلوم ناشرون، بيروت، لبنان، ٢٠١٣، ل ٥٦٠.

پێنجەم : شوێنی ئایینی بزوتنەوەی هەقە

شـەدەڵە گونـدێکە لە گونـدەکانی نـاوچەی سـورداش و سـەر بە پارێزگـای سـلێمانی، دەکەوێـتە کۆتـایی دۆڵی مێرگەپـان، لەنێـوان شـاخی پیرەمەگـروون و شـاخی چەرمایـان، لەم گونـدەدا لەکۆتـایی سـاڵی(١٩٢٠) دا بـزوتنەوەیەکی ئـایینی – کـۆمەڵایەتی بەنـاوی (هەقە) وە پەیـدابوو، بنیـاتنەری ئەم جـوڵانەوەیەش شـێخ عەبـدولکەریمی کـوڕی حـاجی شـێخ مسـتەفای کـوڕی حـاجی شـێخ ڕەزای عەسـکەرە ([1]). گەشـەیەکی خـێرای بە بـزوتنەوەی هەقە بەخشـیوە، بەجۆرێـک سـنووری پارێزگـای سـلێمانی تێپەڕانـدووە ([2]). شـێخەکانی لە بـنەچەدا دەچـنەوە سەر(سـەیدەکان)ی بەرزنـجە، ئەم دوو گوندەش دەکەونە نزیک(١٢کم) لەخۆرهەڵاتی سورداش و(٥٠کم) لەخۆرئاوای شاری سلێمانی ([3]).

دەتـوانین بڵێـین بەهـۆی لێبـوردەیی خەڵـکی کوردسـتان لەڕووی کەلتـووری و ئـایین و نەتەوەیی و پـێکەوە ژیـان لەلایەک، و لەلایەکی تـرەوە ئەو ئـازادییەی لەدوای ڕاپەڕیـنی سـاڵی ١٩٩١ و دامەزرانـدنی حکـومەتی هەرێـم هـاتە کـایەوە، ئێسـتا نـاوچەی لێکـۆڵینەوە بـۆتە نـاوچە ئـارامەکەی عـێراق و زۆربەی وڵاتـانی نـاوچەکە کە لەکـاتی چەوسـانەوەی پەیـڕەوانی هەر ئـایین و ئـاینزایەک ڕوو لە هەرێـمەکە دەکەن، بەهـۆی ئەو ڕووداوانەشـەوە ئێسـتا لە کوردسـتان پەیـڕەوانی ٧ ئـایین و ئـاینزا بە ئـارامی دەژیـن، کە زۆربەیـان خـاوەنی مەزارگە و پەرسـتگا و شـوێنی پـیرۆزی خۆیـانن، لە ئێسـتادا ٥ هەزارو ٧٣٢ مـزگەوت و نـزیکەی ١٠٠ تەکـیە و خانەقـا بوونیـان هەیە، لەم ژمـارەیەش نـزیکەی ٣٥٠٠ مـزگەوت وتـاری ئـایینی تیـادا دەخـوێنرێتەوە و نـزیکەی ١ ملیـۆن موسـڵمان ئامـادەی وتـاری ڕۆژانی هەینیین.

سـەبارەت بە شـوێنی ئـایینی کریسـتیانەکان لە ئێسـتادا ١٣٥ کڵێسـای جۆراوجـۆر و ١٠ کڵێسـای ئـینجلی و ١٣ دێـر و ٩٢ مەزارگەی کەسـایەتی ئـایینی کریسـتیان هەن، جـگەلەوەش ٤٠٠ شـوێن مەزارگەی کەسـایەتی پـیرۆزی هـاوبەشی هەردوو ئایینی ئیسلام و مەسیحیە، هەردوو ئایینەکە بە مەزارگەی کەسایەتی ئایینی و پیرۆزی خۆیانی دەزانن .

پەیـڕەوانی ئـایینی سـابیئەی مەنـدائی-ش تەنیـا یەک (مەنـدی) واتە شـوێنی خـودا پەرسـتی ئـایینی خۆیـان لە عەنکاوە و یەک مەڵبەنـدی ڕۆشـنبیریان هەیە. زەردەشـتیەکانیش یەک پەرسـتگای ئاینییـان هەیە و دەکەوێـتە شـاری سـلێمانی، پێشـتر زەردەشـتیەکان لە هەولـێر پەرسـتگای تـایبەت بەخۆیـان هەبـوو، بەڵام لەکـاتی ئێسـتادا ئەو پەرسـتگایە نەمـاوە . وەکـو شـوێنەواری ئـایینی بەهائیەکـان لە هەرێـمی کوردسـتان تەنهـا ئەنجـومەنی بـاڵای بەهائیەکـان هەیە و پەرسـتگا و مەزارگەیان نەماوە.

هەرچی سـەبارەت بە جووەکـانە کە لە کوردسـتاندا مـاون ژمارەیـان زۆرکەمە و نـزیکەی ٢٠٠ بـۆ ٢٥٠ خـێزانی جـولەکە بونیـان هەیە، ئەمەش بە نەوەی سـێیەمی جوولەکەکـان هەژمـار دەکرێـت. لەکـاتی ئێسـتادا تەنیـا یەک

---

[1] - محمدی مەلا کەریم، بزوتنەوەی هەقە، چاپی یەکەم، چاپخانەی علاء، بەغداد، ١٩٨٣، ل ١١-١٤-١٥.

[2]- قارەمـان نـادر مـحەمەد، بـزوتنەوەی هەقە، نـامەی ماسـتەر (بڵاونەکـراوە) فـاکەڵتی زانسـتە مرۆڤایەتیەکـان، زانکـۆی کـۆیە، کـۆیە، ٢٠١١، ل ٥٥.

[3] - جمال بابان، اصول اسماء المدن والمواقع العراقية، الجزء الأول، الطبعة الثانية، مطبعة الاجيال، بغداد، ١٩س٨٩، ص ١٥١ .

مەزارگەی ئـاییـنی جـوولەکە لە هەرێـم مـاوە کە هی پێغەمـبەر (نـاحوم)ە لەشـارۆچکەی ئەلقـۆش، نـۆژەنکراوەتەوە و بڕیارە بەمزووانە بەشێوەیەکی فەرمی بکرێتەوە.
سـەبارەت بە پەیـڕەوانی کـاکەیی و شـوێنە پیرۆزەکانیـان ١٤ پەرسـتگا و شـوێنی پـیرۆز و مەنزڵگـا و مەزارگەی کاکەییەکـان لە هەرێـمی کوردسـتان و عێراقـدا هەن، نـزیکەی ٦ بـۆ ٧ پەرسـتگا و مەنزڵگـا و شـوێنی پـیرۆزی پەیـڕەوانی ئـاییـنی کاکەییەکـان لە پارێزگـای هەڵەبـجەیە هەیە کە بـریتین لە (شـاخ وەشـێنی سـەروو – شـاخ وەشـێنی خـواروو – سـەراودەرە – سـەید خـامۆش – کـاکەی جـاوەر – مـیر ئەسـکەندەر – مـیری سـوورە)، لە ئێستاشـا ٢٠٠ هەزار کەس لە هەرێمی کوردستان سەر بە پەیڕەوانی ئایین کاکەیین .
کە سـەیری پێکهـاتەی کۆمەڵگـای کوردسـتانی دەکەیـن، فـرە ئـاییـنی زۆر گەورە بەدیـدەکەین، ئەمەش شـتێکی سـەیر نـیە، لەبەرئەوەی نـاوچەی لێکـۆڵینەوە کـۆنترین شـوێنی سـەرزەوییە و نیشـتیمانی سـەرهەڵدانی شارسـتانیەتە بەراییەکـانە، هەروەهـا درێژکـراوەیەکی جـوگرافی هەیە، لە کەنـداوەوە بـۆ دەریـای ناوەڕاسـتە، هاوکـات ئەم هەمـوو پەلەمـار و هێرشـانەی کە نـاوچەکە ڕووبەڕوویـان بـۆتەوە، ئەمەش بـۆتە ئـاوێتەبوونێکی کولتـووری نێـوان ئەم هەمـوو پاشکۆ جیاوازانە.
لە نێـوان ناوچەکـانی دەوروبەری تـاکە شـوێنە کە توانیـویەتی دوور لە پەرەنسـیی ڕەتکـردنەوە بەرامـبەر هەمـوو پێکهاتەکـان لە جیـاوازی ئـاین پـێکەوە بـژین، ئەمەش فـاکتەرێکی سـەرەکی ئەم سـەقامگیریەیە کەهەیە و بـۆتە مـایەی سـەرنج ڕاکێشـانی ناوچەکـانی دەوروبەری ئەمەش بەهـۆی گیـانی لێبـوردەیی و ئاشـتی لەنـاو کوردسـتان داهەیە هۆکـارێکە بـۆ قبـوڵکردن و ڕێزگـرتن لەهەمـوو ئـاین و ئـاییـنزا جیاوازەکـان، ئەمـانەش بە یەکێـک لە خەسـڵەتە جـوان و دیارەکـانی کۆمەڵگـای کوردسـتانی پـێکەوە ژیـانی پێکهـاتەی ئـاییـنی و مەزهەبیەکـانە، ئەم تـابلۆ جـوانەی کە هەمیشـە لە نـاوچەی لێکـۆڵینەوە هەبـووە، سـەرنجی ناوەنـد و دەزگـا نێودەوڵەتیەکـانی ڕاکێشـاوە و بەبـایەخەوە لـێی دەڕوانـن، ئەمەش سـەروەرییەکەی دەگەڕێـتەوە بـۆ تێگەیشـتنی گەلی کوردسـتان لە حەقـیقەتی ئـاییـنی ئیسـلام ئـاینێکی لێبـووردە و میهرەبـانە، وێـڕای ئەوەی ڕێـبەرانی بـزاڤی بـزوتنەوەی ڕزگـاریخوازی گەلی کوردسـتان هۆکـارێکی تـرن بـۆ بـۆ چەسـپاندن و بڵاوکـردنەوەی بنەماکـانی پـێکەوە ژیـان و داکـۆکیکردن لە مـافی سـەرجەم پێکهـاتە ئاینییەکـان، تەنـانەت نەتەوەیەکگرتووەکـان سەرسـامە بە پـێکەوە ژیـانی ئـاییـنی لە هەرێـمی کوردسـتان، هەر لەسـەر ئەم بنەمـایەش چەنـدین سـیمینار و وۆرکشـۆپی زانسـتی و ئەکادیمیـان بەسـتووە، دیارترینیـان ئەوەی ڕێکـکەوتی (٩-٢-٢٠١٦) بووە، لە ژێر دروشمی (نەتەوە یەکگرتووەکان هەوڵی لەیەک نزیککردنەوەی ئایینەکان دەدات) .
کەواتە لەکۆتـایی دەتـوانین بڵێـین پـێکەوە ژیـانی ئـاییـنی و مەزهەبە جیاوازەکـان هەرێـمی کوردسـتان دەکەنە نمـوونەیەکی جـوان لەسـەر ئاستی نـاوچەکە و خـۆرهەڵاتی ناوەڕاسـت، کە بە نمـوونەی بـاڵای پـێکەوە ژیـان دادەنرێـت لەسەر ئاستی ناوچەکە .نەخشەی(١٣)

نەخشەی(١٣)

شوێنە ئاینییەکانی ناوچەی لێکۆڵینەوە

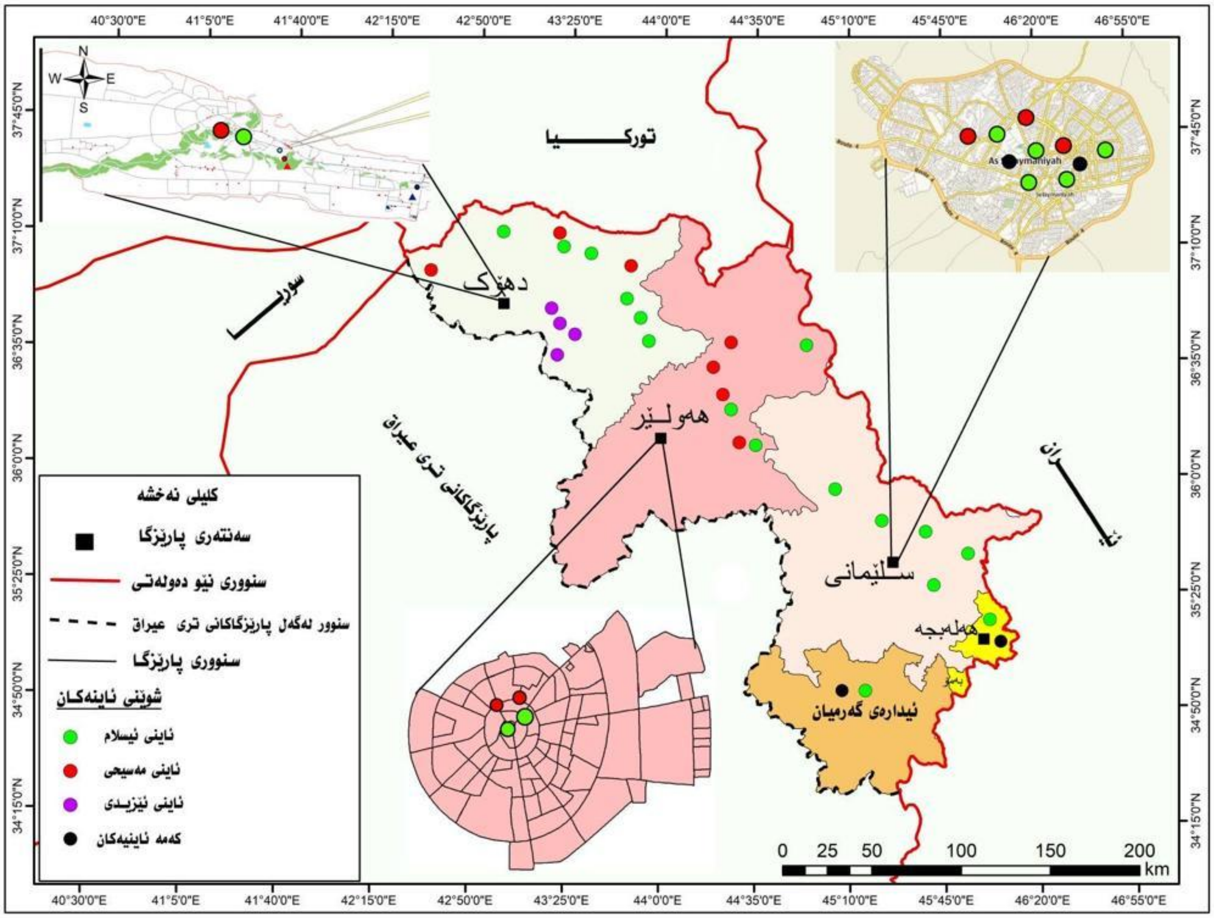

سەرچاوەی کاری توێژەر پشت بەست بە : کاری مەیدانی و چاوپێکەوتن و بەرنامەی ARC.GIS.10.8

بەشی سێیەم

هەڵسەنگاندنی داواکاری ڕاستەقینە و داهاتووی گەشتوگوزاری ئایینی لە هەرێمی کوردستان دا

باسی یەکەم

شیکردنەوە و هەڵسەنگاندنی داواکاری ڕاستەقینە (فۆڕمی ڕاپرسی)

یەکەم : فۆڕمی ڕاپرسی

لە بەشەکانی پێشووماندا ڕوونمانکردەوە توانستە مرۆییەکانی گەشتوگوزار لەناوچەی لێکۆڵینەوەدا لەناویشیاندا بوونی مەزارگە و پەرستگا ئاینییەکان کە هۆکاری سەرەکین لە دروستبوونی گەشتوگوزاری ئایینی دا ، لەم باسەشدا بەشێوەیەکی تایبەتمەند باس لە گرنگترین ئەو هەنگاو و ڕێگاچارانە دەکەین کە دەبنە هۆی زیاتر ناساندن و پەرەپێدانی ئەم جۆرەی چالاکی گەشتوگوزار لە ناوچەکەدا، هەروەها خستنەڕوو و دیاریکردنی هەندێک ناوچەی ئایینی نوێ، کە هەتاوەکو ئێستا نەتوانراوە بەگەڕبخرێن و سوود لە بنەما مرۆییەکانی ناوچەکە وەربگیرێت، وەکو پێویست پڕۆژە و خزمەتگوزارییە جیاوازەکان و ئاسانکاریە گەشتیاریەکانیان بۆ فەراهەم نەکراوە، لەبەرئەوە هەوڵدەدەین لەم باسەدا شیاوترین پلانی گەشتوگوزاری دابنێین، ئەمەش لەپێناو بەرەوپێشەوەچوونی کەرتی گەشتوگوزاری ئایینی، بێگومان بۆ ئەمەش سوود لە شیکردنەوە و ئەنجامەکانی فۆڕمی ڕاپرسی وەردەگیرێت، بە ئامانجی چارەسەرکردنی ئەو گرفت و کێشانەی کە لەبەردەم پەرەپێدان و بەرەو پێشەوەچوونی ناوچە گەشتوگوزاریەکانی ناوچەی لێکۆڵینەوەندان، لەگەڵ چۆنیەتی پەرەپێدان و پێشخستنی ناوەندە ئاینییە شاراوەکان، زۆر مەزارگە و پەرستگا هەیە کە وەکو پێویست لای گەشتیاران نەناسێندراون، پێمان وایە بەرکەوتنمان لەگەڵ خودی گەشتیار و سەردانیکردنی ناوچە گەشتوگوزارییە ئاینییەکان زیاتر کەموکورتی و بەربەستەکانی بەردەم گەشتیار دەردەخات، بەهۆی ئەمەشەوە دەتوانین بەرنامە و پلانی ستراتیجی بەگەڕ بخرێت لەپێناو پەرەپێدانی گەشتوگوزاری ئایینی لەناوچەی لێکۆڵینەوەدا، چونکە ناوەندە ئاینییەکان دەتوانن ببنە خاڵێکی بەهێز لە دروستکردنی گەشتوگوزاری ئایینی و هاتنی گەشتیاران بەشێوەیەکی بەردەوام.

بۆ ئەم مەبەستەش توێژەر هەستاوە بە دروستکردن و وەرگرتنی فۆڕمی ڕاپرسی لە دوو ڕێکەوتی جیاوازدا، ئەوانیش (٣-٩-٢٠٢١ بۆ ٣-١٢-٢٠٢١) لەگەڵ (٣-٢-٢٠٢٢ بۆ ٣-٦-٢٠٢٢) چەندین ناوچەی گەشتوگوزاری ئایینی گرنگ وەرگیراوە، لەوانەش (مزگەوتی گەورەی سلێمانی، تەکیەی عەلیەی قادری کەسنەزانی لە پارێزگای سلێمانی، پەرستگای لالش لە پارێزگای دهۆک، خانەقای بیارە لە پارێزگای هەڵەبجە، کڵێساکانی عەنکاوە لە پارێزگای هەولێر).

بەمەبەستی دەستکەوتنی داتا و زانیاری پێویست بە لێکۆڵینەوە، شێوازی ڕاپرسیمان گرتەبەر و چاوپێکەوتنی ڕاستەوخۆمان لەگەڵ(٣٠٠) کەس لە گەشتیاران ئەنجامدا و سەرجەم پرسیارەکانی ناو فۆرمەکەمان ئاراستەکردن، سەرجەمیان (١٨) پرسیار بوو، پاشکۆی(١).

فۆڕمی ڕاپرسییەکە بەجۆرێک ڕێکخرابوو کە دوو جۆر لە داتا و زانیاری لە خۆبگرێت، یەکەمیان تایبەت بوو بەو پرسیارانەی کە شێوەیەکی تایبەتی و کەسی لەخۆگرتبوو، وەک (شوێنی نیشتەجێبوون و ڕەگەز و تەمەن و ئاستی ئابووری و خوێندەواری و .... هتد)، بەڵام لایەنی دووەمی داتاکان لەو جۆرە پرسیارانە لە خۆدەگرێت کە تایبەتە بەو پاڵنەرانەی وا لە گەشتیاران دەکات بۆ ناوچەی لێکۆڵینەوە گەشت بکات و تێکڕای دووبارەبوونەوەی سەردانیکردنی ناوچە گەشتیارییەکان و کاتی گونجاو بۆ هاتن و جۆری چالاکیە گەشتیاری و ئاستی خزمەتگوزارییە گەشتیارییەکان و ئاستی خەرجی و ماوەی مانەوە و کێشە و گرفتەکان و شێوازی گواستنەوە و پێشنیار و ....هتد .

دوای ڕێکخستنەوەی پرسیارەکان و ئامادەکردنی فۆڕمی ڕاپرسییەکە، ڕاوبۆچوونی چەند مامۆستایەکی جوگرافی و ئاماری و کارگێری تیادا وەرگیرا، پاشان چەند گۆڕانکارییەکی تیادا کرا، ئەنجامدانی ماوەی ڕاپرسییەکە ماوەی (٧) مانگی خایاندووە.

سەبارەت بە داخڵکردنی داتا و زانیارییەکانی ناو ڕاپرسییەکە لەڕێگای پرۆگرامی داتابەیسەوە کراوە و دواتر لە ئێکسڵ داتاکان کاریان لەسەرکراوە، لەڕێگای هەردوو هاوکۆلکەی پەیوەندی میرسون ، هەروەها بۆ دەرکەوتنی ڕاستی ئەنجامەکان یاسای (liner regression analysis) بەکارهاتووە، کە ئەنجامەکانی هەمان ئەنجامی هەردوو هاوکۆلکەی سەرەوە بووە ([1]).

دووەم : شیکردنەوەی ئەنجامەکان :

لە دوای دەرکەوتنی ئەنجامی ڕاپرسیەکە و شیکردنەوەیان دەرکەوت کە داتا و زانیارییە کۆمەڵایەتیە بنەڕەتیانەی پەیوەندی بە سروشتی تاکەکانی ڕاپرسییەکەوە هەیە، لە جیاوازی ڕەگەز و تەمەن و بارودۆخی خێزانی و شوێنی

---

[1] - هاوکۆلکەی پەیوەندی لەنێوان دوو گۆڕاودا بەکاردەهێنرێت(متغيرين) ئەنجامەکەی لەنێوان (١و سفر و -١) ئەگەر ئەنجامەکە لەنێوان (١ و سفر) بێت ئەوا ڕاستەوانەیە، لەنێوان (سفر و -١) دا بێت پێچەوانەیە، بە بەکارهێنانی بەرنامەی SPSS پەیوەندییەکانمان دەرهێناوە، بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە :

١-شفيق العتوم، طرق الأحصاء بإستخدام SPSS، دار مناهج للنشر والتوزيع، الأردن، ٢٠٠٥، ص ٤٢٣ .

٢-سعد زغلول بشير، دليلك لبرامج الأحصائي SPSS، المعهد العربي التدريب والبحوث الأحصائية، بغداد، ٢٠٠٣، ص ١٣٢ .

٣-محفوظ جودة، التحليل الأحصائي المتقدم بإستخدام SPSS، دار أوائل للنشر، عمان، الأردن، ٢٠٠٨، ص ٢٣

نیشتەجێبوون و ئاستی داهات و خوێندەواری .... هتد، کاریگەری ڕاستەوخۆ و ئاشکرای لەسەر داواکاری خزمەتگوزارییە گەشتیاری و پەرەپێدانی گەشتوگوزار و جۆری چالاکییە گەشتوگوزارییەکانەوە هەیە .

لەبەرئەوە بە باشمانزانی گرنگترین داتا کۆمەڵایەتی و ئابووری و ڕۆشنبیری گەشتیاران بەمشێوەیە بخەینەڕوو :

١-شوێنی نیشتەجێبوونی گەشتیاران :

بۆ ئەنجامدانی هەر گەشتێک، شوێنی جوگرافی گرنگی تایبەتی خۆی بەلای گەشتیارانەوە هەیە، لەبەرئەوەی گەشتیار بەپێی دوور و نزیکی شوێنەکە ئامادەکاری تایبەت و چۆنیەتی ڕووتێکردنی بۆ ناوچە گەشتوگوزارییەکان دەکات، بۆیە لەخشتەی (٦) و شێوەی (٥) ڕوونەدەبێتەوە، وەکو ئاشکرایە پەیوەندییەکی بەهێز و ڕاستەوانە لەنێوان شوێنە گەشتوگوزارییەکان و گەشتیاردا هەیە، هەتاوەکو شوێنە گەشتوگوزارییەکان لە گەشتیاران نزیک بێت ئەوا سەردانیکردنی گەشتیاران زیاتر دەبێت و وە بەپێچەوانەشەوە، ناوچەی لێکۆڵینەوە کە پارێزگاکانی هەرێمی کوردستانە، دانیشتوانی پارێزگای سلێمانی بەپلەی یەکەمە بەرێژەی(٤٪) و پارێزگای هەولێر لە (٣٪) و پارێزگای دهۆک لە (٢٪) و پارێزگای هەڵەبجە لە (٠.٦٦ ٪) هۆکاری ئەمەش بۆ نزیکی شوێنە گەشتوگوزاری و بەرزی ئاستی داهات و خوێندەواری و ڕۆشنبیری و فراوانبوونی شارەکان و بوونی کاتی بەتاڵ، هەروەها پارێزگای هەولێر بەپلەی دووەم دێت و ئەمەش ڕێژەیەکی بەرزە بەهۆی بوونی نزیکی ناوچە گەشتوگوزارییەکان و ڕێگاوبانی گونجاو و پەیوەندییە کۆمەڵایەتی و نەتەوەیی و ئابووری لەنێوان دانیشتوانی ئەم پارێزگایانە، پلەی سێیەم پارێزگای دهۆک دێت بەهۆی دووری شوێنی جوگرافی و کەمی دانیشتوانی ئەم پارێزگایە، پلەی چوارەم پارێزگای هەڵەبجەیە، بەهۆی کەمی ژمارەی دانیشتوان و بچووکی ڕووبەری ئەم پارێزگایە و دووری شوێنی جوگرافی، کەواتە ناوچەی لێکۆڵینەوە هەر چوار پارێزگاکە و ئیدارەی گەرمیان لە (١٠ ٪) ی کۆی گەشتیارانیان پێکهێناوە، بەڵام پارێزگاکانی ناوەڕاست و باشووری عێراق سەرەڕای دووریان لە ناوچەی لێکۆڵینەوە بەڵام ڕێژەیەکی بەرز لە ژمارەی گەشتیاران پێکدەهێنن، پارێزگای دیالی لە (٢١.٦ ٪) بەپلەی یەکەم و پارێزگای صلاح الدین لە (١٥.٣٣ ٪) بە پلەی دووەم و پارێزگای نینوی لە (١٣.٣٣ ٪) بەپلەی سێ یەم و پارێزگای ئەنبار لە (١١.٦ ٪) بە پلەی چوارەم و هەریەکە لە پارێزگاکانی تری عێراق بەرێژەی جیاواز دێن، بەڵام سەبارەت بە ناوچەکانی تری عێراق بە ئاشکرا پێگەی شوێنی جوگرافی دەردەکەوێت، بەجۆرێک لە هەردوو پارێزگای موسەنا و بەسرە تەنها (١.٦٦ ٪) گەشتیاران پێکدەهێنێت، کە ئەمەش کەمترین ڕێژەیە بە بەراورد بە سەرجەم پارێزگاکانی تری عێراق.

هەرچی سەبارەت بە گەشتیارانی وڵاتانی (ئێران، تورکیا، سوریا، لوبنان) ڕێژەیەکی بەرچاو لە گەشتیارانی ناوچەی لێکۆڵینەوە پێکدەهێنن، بەجۆرێک ڕێژەی لە (٥٪) ی گەشتیاران لەخۆ دەگرێت، وڵاتی ئێران لە (٢.٦٦ ٪) و وڵاتی تورکیا (١٪) وڵاتی سوریا (١٪) وڵاتی لوبنان (٠.٣٣ ٪) پێکدەهێنێت. وڵاتی ئێران بەهۆی شوێنی جوگرافی و سنووری هاوبەش بەدرێژایی ٣٤١کم و پێشکەشکردنی ئاسانکاریە خزمەتگوزارییەکان و بوونی ئۆتومبێلی تایبەتی خۆیان و پەیوەندییە ئابووری و کۆمەڵایەتییان وایکردووە گەشتیاری ئەم وڵاتە بەشێوەیەکی بەرچاو ڕوو لە هەرێمی کوردستان بکەن، بەتایبەتی لە بۆنە و جەژنە ئایینی و

نەتەوەییەکاندا، هەروەها گەشتیارانی ئەوروپیش ڕێژەیەکی گرنگ پێکدەهێنن لە سەردانیکردنیان بۆ شوێنە گەشتوگوزارییەکانی ناوچەی لێکۆڵینەوە، ئەوەش بەهۆی بوونی ئارامی و سەقامگیری و بوونی چەندین شوێنی گەشتوگوزاری و مەزارگە و پەرستگای ئایینی لەسەر ئاستی ناوچەکە و جیهان وایکردووە سەرنجی گەشتیارانی بیانی ڕابکێشن و ئەگەر تەنها بۆ جارێکیش بێت سەردانی ئەم ناوەندە ئایینییانە بکەن.

خشتەی(٦) شوێنی نیشتەجێبوونی گەشیاران و ژمارەی گەشتیاران

شوێنی نیشتەجێبوون	سلێمانی	هەولێر	دهۆک	هەڵەبجە	پارێزگاکانی ناوەڕاست و باشووری عێراق														وڵاتانی دراوسێ و بیانی					کۆی گشتی
					دیالە	سەڵاحەدین	موسڵ	ئەنبار	بەغداد	کەرکوک	واسط	بابل	کەربەلا	قادسیە	میسان	نەجەف	ذیقار	موسەنا	بەسرە	ئێران	تورکیا	سوریا	لوبنان-بیانی	وڵاتانی بیانی	
ژمارەی گەشتیاران	١٢	٩	٧	٢	٦٥	٤٦	٤٠	٣٥	١١	١٠	٦	٦	٥	٥	٣	٣	٢	٢	١	٨	٣	٣	١	١٥	٣٠٠
ڕێژە	٪١٠				٪٨٠															٪٥				٪٥	٪١٠٠

سەرچاوە : کاری توێژەر پشت بەست بە فۆڕمی ڕاپرسی

شێوەی(٥) شوێنی نیشتەجێبوونی گەشتیاران و ژمارەی گەشتیاران

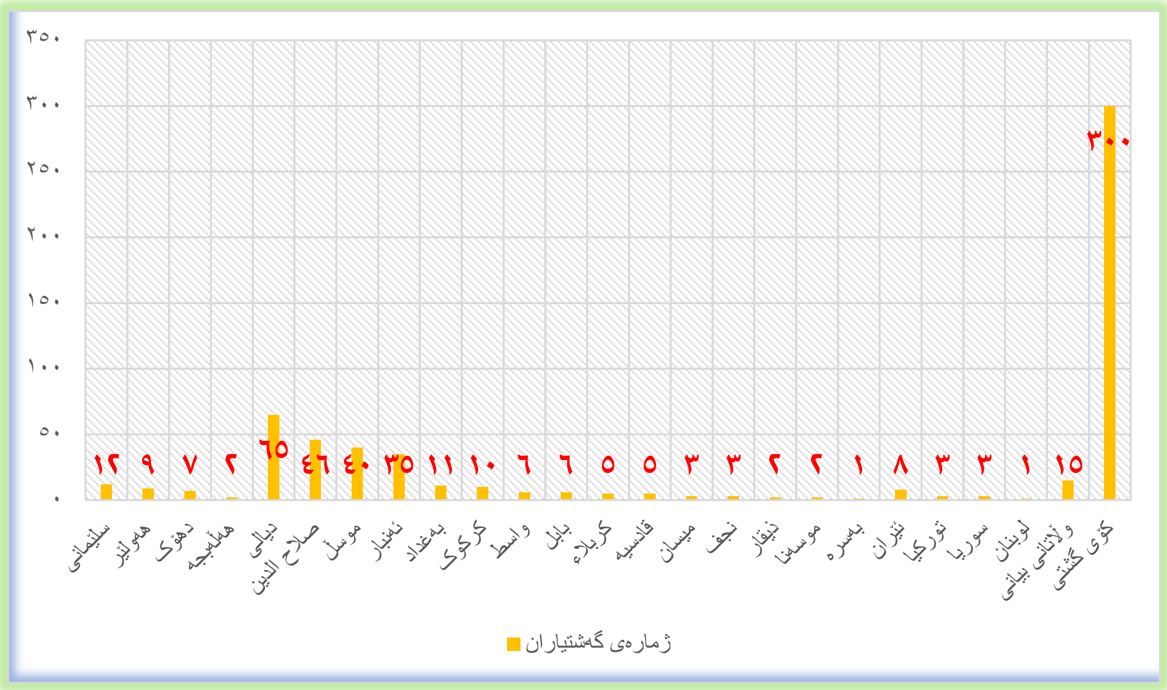

سەرچاوە : کاری توێژەر – پشت بەست بە نەخشەی (٦)

٢-ژمارەی گەشتیاران بەپێی ڕەگەز :

بەپێی ئەنجامەکانی خشتەی(٧) بۆمان ڕوونەدەبێتەوە زۆرینەی گەشتیاران سەر بە ڕەگەزی نێرن، ژمارەیان دەگاتە (٢٠٠) نێر بەرێژەی(٦٦.٦٦ ٪) ی کۆی گەشتیاران، ژمارەی گەشتیارە مێینەکانیش دەگاتە (١٠٠)مێ، بەرێژەی(٣٦.٣٤٪)، هۆکاری ئەم جیاوازییەش دەگەڕێتەوە بۆ داب و نەریتی کۆمەڵگای کوردی و عێراق، کەمتر ڕێگا بە ئافرەت دەدرێت بە ئاسانی یاخود بە تەنها گەشت بکەن، لەبەرئەوە ناچار لەگەڵ هاوڕێ یاخود خێزانەکانیان ڕوو لە ناوچە گەشتوگوزارییەکان دەکەن، پێچەوانەی ئەمە پیاوان سەربەست و ئازادترن لە ئەنجامدانی هەر جۆرە چالاکیەکی گەشتوگوزاری، بەڵام ڕەنگە لە داهاتوودا ئەم نەریتە بگۆڕدرێت ئەویش بەهۆکاری کرانەوەی کۆمەڵگای کوردی و دەستەبەرکردنی مافەکانی ئافرەت و بەرزبوونەوەی ئاستی داهات و ڕۆشنبیری و خوێندەواری و گروپە گەشتیارییەکان .....هتد . هەر بەپێی زانیارییە بە دەستهاتووەکانی خشتەی(٧) هیچ مەزارگە و پەرستگا و ناوەندێکی ئاینی نییە تەنها تایبەت بێت بە ڕەگەزێکی دیاریکراوەوە، بەڵکو سەرجەم ناوەندە ئاینییەکان لەلایەن هەردوو ڕەگەزەوە سەردانی دەکرێن و بە گرنگیەوە تەماشا دەکرێت، بەڵام ڕێژەکەی لە مەزارگە و پەرستگایەکی ئاینییەوە بۆ مەزارگە و پەرستگایەکی ئاینی تر دەگۆڕێت، ئەمەش بەهۆکاری کۆمەڵایەتی و سروشتی بارودۆخی ئاینەکان .

لە مـزگەوتی گەورەی سـلێمانی لەکـۆی ٤٠ فـۆرم ١٨ نـێر و ٢٢ مێ بـووە، ئەمەش واتـای لە (٤٥٪)ی ڕەگەزی نـێر و لە (٥٥٪) ی ڕەگەزی مێ یە، لە تەکـیەی عەلـیەی قـادری کەسـنەزانی لەکـۆی ٨٠ فـۆرم ٦٠ نـێر و ٢٠ مێ یە، ئەمەش واتـای ئەوەی گەشـتیارانی لە (٧٥ ٪) ی لە ڕەگەزی نـێرە و لە (٢٥ ٪) ڕەگەزی مێ یە، پەرسـتگاکانی لالـش لە کـۆی ٦٠ فـۆرم ٣٣ نـێر و ٢٧ مێ، واتە بەرێـژەی (٥٥ ٪) نـێر و لە (٤٥ ٪) مێ، خانەقـای بیـارەی شـەریف لە کـۆی ٦٠ فـۆرم ٤٨ نـێر و ١٢ مێ، بەرێـژەی لە (٨٠ ٪) نـێر و لە (٢٠ ٪) مێ، کڵێسـاکانی عەنکـاوە ٢٩ نێر و ٣١ مێ، بە واتای لە (٤٨.٣٣ ٪) نێر و لە (٥١.٦٦ ٪) ڕەگەزی مێ.

خشتەی (٧) دابەشبوونی جۆری بەسەر مەزارگە و پەرستگا ئاینییەکان

مەزارگە و پەرستگا ئاینییەکان	پێکهاتەی جۆری		ڕێژە	
	نێر	مێ	نێر	مێ
مزگەوتی گەورەی سلێمانی	١٨	٢٢	٪٤٥	٪٥٥
تەکیەی عەلیەی قادری کەسنەزانی	٦٠	٢٠	٪ ٧٥	٪ ٢٥
لالش	٣٣	٢٧	٪ ٥٥	٪ ٤٥
خانەقای بیارەی شەریف	٤٨	١٢	٪ ٨٠	٪ ٢٠
کڵێساکانی عەنکاوە	٢٩	٣١	٪ ٤٨.٣٣	٪٥١،٦٦
کۆی گشتی	١٨٨	١١٢	٪ ٦٢.٦٦	٪ ٣٧.٣٣

سەرچاوە : کاری توێژەر – پشت بەست بە فۆڕمی ڕاپرسی

شێوەی (٦) ژمارە و جۆری گەشتیاران

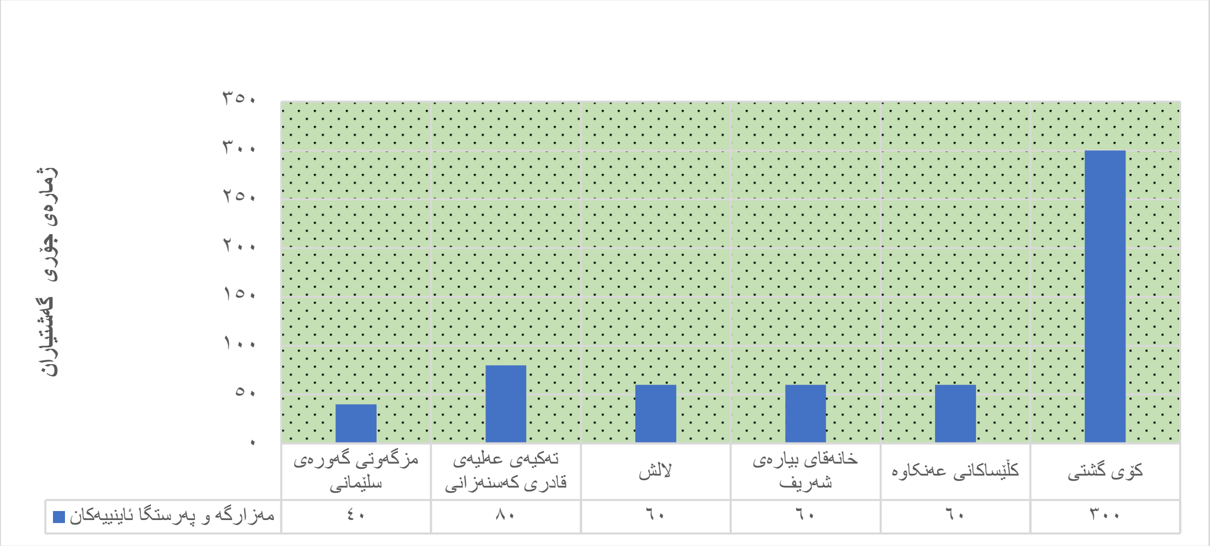

سەرچاوە : کاری توێژەر – پشت بەست بە فۆڕمی ڕاپرسی

٣-پێکهاتەی تەمەن :

پێکهـــاتەی تەمەنی گەشـــتیاران جیـــاوازە، بەوپێـــیەی تەمەنی ســـەردانیکردنی گەشـــتیاران بـــۆ چـــالاکیە گەشـــتوگوزارییەکان بەتـــایبەتی بـــۆ مەزارگە و پەرســـتگا ئاینییەکـــان ســـنووردار نیـــیە، تەمەنەکـــانی (مامناوەنـــد، گەورە) دەتـــوانن گەشـــت بـــکەن و هـــیچ کۆســـپ و لەمپەرێـــک نی یە تـــاوەکو ئەوەی تەمەنی گەشـــتیاران دیـــاریکراو بکـــات هەروەهـــا تەمەنی (بچـــوک) لەگەڵ بەخێوکارانیـــان گەشـــت دەکەن، بەمەبەســـتی شـــارەزابوون و ڕاهـــاتن لە کلتـــوور و داب و نەریـــتی ئایینەکـــان، بەپـــێی دەرئەنجـــامی خشـــتەی(٨) ڕێـــژەکەش بەمجـــۆرەیە، لە(٨٪) خـــوار ١٥ ســـاڵ، لە (٨٠٪) تەمەنی مامناوەنـــد، لە(١٢٪) تەمەنی گەورە، واتە ئەو گەشـــتیارانەی گەشـــتی ناوەنـــدە ئاینییەکـــان دەکەن، ئەوانەن کە بە تەمەنی مامناوەنـــد هەژمـــار دەکرێـــت، گـــروپی تەمەنەکـــان لەنـــاوچەی لێکـــۆڵینەوەدا بەمجـــۆرە دابەشـــکراوە، (لە دایکبـــوو تـــاوەکو ١٤ســـاڵ) تەمەنی منـــداڵ، تەمەنی (١٥-٦٤ســـاڵ) تەمەنی مامناوەنـــد، تەمەنی (ســـەرووی ٦٥ ســـاڵ)تەمەنی گەورە یـــاخود بەســـاڵاچوو، کەواتە دەتـــوانین بڵێـــین ئەوانەی گەشـــتیارانی ئـــاینیین ئەوانەن کە گەنجـــن و توانـــای ئابوورییـــان باشـــە و حەز بە چالاکیەکـــانی گەشـــتوگوزار دەکەن، دەیانەوێـــت چـــێژ لە کـــات و ساتەکانی تەمەنیان وەربگرن و خاوەن تەندروستیەکی باشن، سەرەڕای پابەندبونیان بە نەریتە ئاینییەکانیان .

خشتەی (٨) دابەشبوونی گروپی تەمەنی گەشتیاران

گروپەکانی تەمەن	تەمەنی بچووک(٠-١٤)	تەمەنی مامناوەند(١٥-٦٤)	تەمەنی گەورە(٦٥) بەرەو سەر	کۆی گشتی
ڕێژە	٨٪	٨٠٪	١٢٪	١٠٠٪

سەرچاوە : کاری توێژەر – پشت بەست بە فۆرمی ڕاپرسی

شێوەی(٧)دابەشبوونی گروپی تەمەنی گەشتیاران

سەرچاوە :کاری توێژەر- پشت بەست بە خشتەی (٧)

٤-بـاروودۆخی کـۆمەڵایەتی: پێکـدێت لە حاڵەتەکـانی (سـەڵت، خێزانـدار، جیـابۆوە) گەشـتوگوزاری ئـاینی زۆرجـار بەوە دەناسرێـت، کە گەشـتێکی کـۆمەڵایەتی یە و خێزانەکـان بەیەکەوە سـەردانی نـاوچە گەشـتوگوزاریە ئاینییەکـان دەکەن، لەبەرئەوەی زیـاتر پابەنـدی بەهـا ئاینییەکـانن و حەز بەمجـۆرە گەشـتانە دەکەن، بەپـێی ئەنجـامی خشـتەی(٩)خێزانـدار رێـژەیەکی بەرچـاو پێکـدەهێنێت، لەبەرئەوەی خێزانەکـان زۆربەکـای پابەنـدی بەهـا ئـایینی و کۆمەڵایەتییەکـانن و دەیانەوێـت بەشـێوەی خـێزانی چـێژ لەم جـۆرە گەشـتانە ببیـنن، بە پـێچەوانەوە سـەڵت رێـژەیەکی کەم پێکـدەهێنن و زیـاتر حەز بە جۆرەکـانی تـری چـالاکیە گەشـتوگوزاریەکان دەکەن و کەمـتر پابەنـدیان بە بەهـا ئـایینی و کۆمەڵایەتیەکانیـان تیـادا بەدیـدەکرێت، رێـژەکەش بەمجـۆرەیە، لە(٧٠٪) خێزانـدار لە (٢٨٪) سـەڵت، لە (٢٪) جیابۆوە . شێوەی(٨).

خشتەی(٩)باروودۆخی کۆمەڵایەتی گەشتیارانی ئایینی

باروودۆخی کۆمەڵایەتی	سەڵت	خێزاندار	جیابۆوە	کۆی گشتی
رێژە	٢٨٪	٧٠٪	٢٪	١٠٠٪

سەرچاوە : کاری توێژەر – پشت بەست بە فۆرمی راپرسی

شێوەی(٨) باروودۆخی کۆمەڵایەتی گەشتیارانی ئایینی

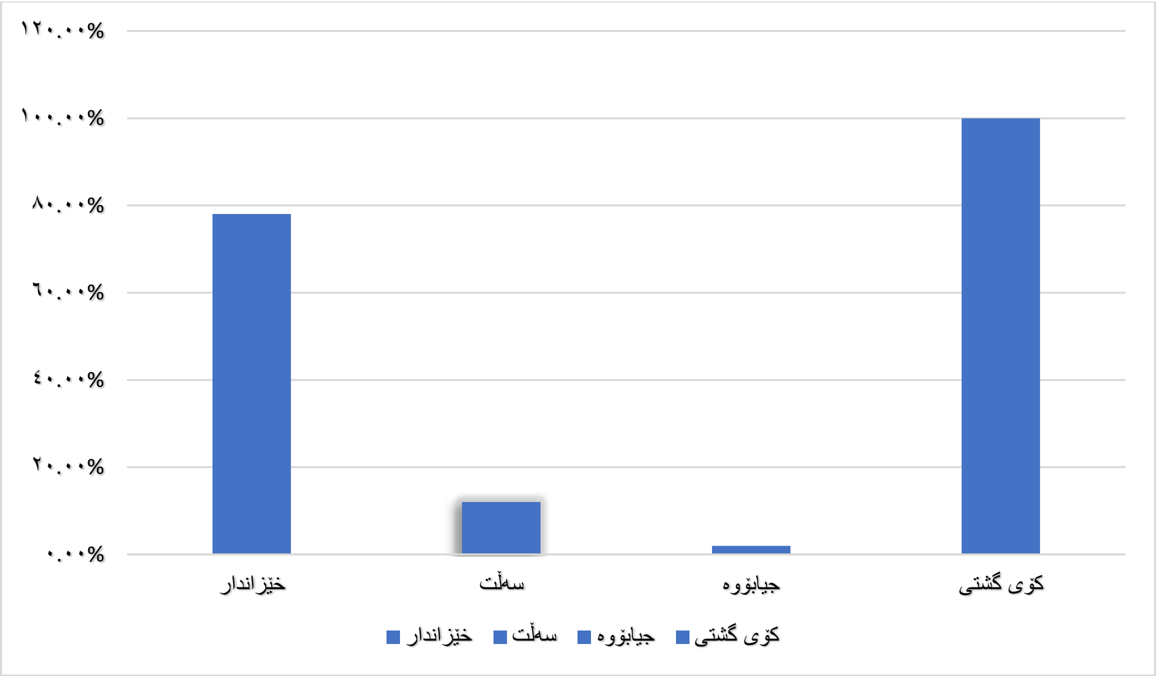

سەرچاوە : کاری توێژەر – پشت بەست بە خشتەی (٩)

٥-جـۆری بڕوانـامە : پێکـدێت لە (نەخوێنـدەوار، سـەرەتایی، ئامـادەیی، دبلـۆ، بەکـالۆریۆس، خوێنـدنی بـاڵا) وەکـو ئاشـکرایە چـالاکی گەشـتوگوزاری ئـایینی هەمـوو چـین و توێژەکـانی کۆمەڵگا و وڵاتـان دەگـرێتەوە، پەیوەسـت نیـیە بە

ئاستی نەخوێندەواری و ڕۆشنبیری و خوێندن و جۆری بڕوانامەوە، بەڵکو پابەندە بەوەی تاوەکو چەند تاکەکانی کۆمەڵگاو باوەڕدارەکان ملکەچی بەها ئاینییەکانیان، وەکو لەخشتەی(١٠) و شێوەی(٩) دا دەردەکەوێت چینی نەخوێندەوار ڕێژەکەی لە هەموو چینەکانی تر بەرزترە، لەبەرئەوەی ئەم چینە پابەندە بەو داب و نەریتەی کە لەباب و باپیرانیەوە بۆی ماوەتەوە و سەردانی ناوەندە ئاینییەکان دەکات و کاتی زیاتریشی۔ لەبەردەستە، پێچەوانەی سەرجەم جۆرەکانی تر بەهۆی بوونی ئاستی ڕۆشنبیری و نزمی ئاستی پابەندبوون بە ئاینەکان و بە گرنگ نەزانینی ئەم شوێنانە وایکردووە ڕێژەکانیان کەمتر بێتەوە، بەتایبەتی چینی خوێندنی باڵا بەهۆی بەرزی ئاستی ڕۆشنبیری و نەبوونی کات و باوەڕنەبوون بەم ناوەندە ئاینیانە وایکردووە ڕێژەیان نزم بێت .

خشتەی (١٠) ئاستی بڕوانامەی گەشتیارانی ئایینی

ڕێژەی سەدی	جۆری بڕوانامە
٪٤٥	نەخوێندەوار
٪٨	بنەڕەتی
٪١٣	ئامادەیی
٪١٥	دبلۆم
٪١٧	بەکالۆریۆس
٪٢	خوێندنی باڵا
٪١٠٠	کۆی گشتی

سەرچاوە : کاری توێژەر – پشت بەست بە فۆرمی ڕاپرسی

شێوەی(٩) ئاستی بڕوانامەی گەشتیارانی ئایینی

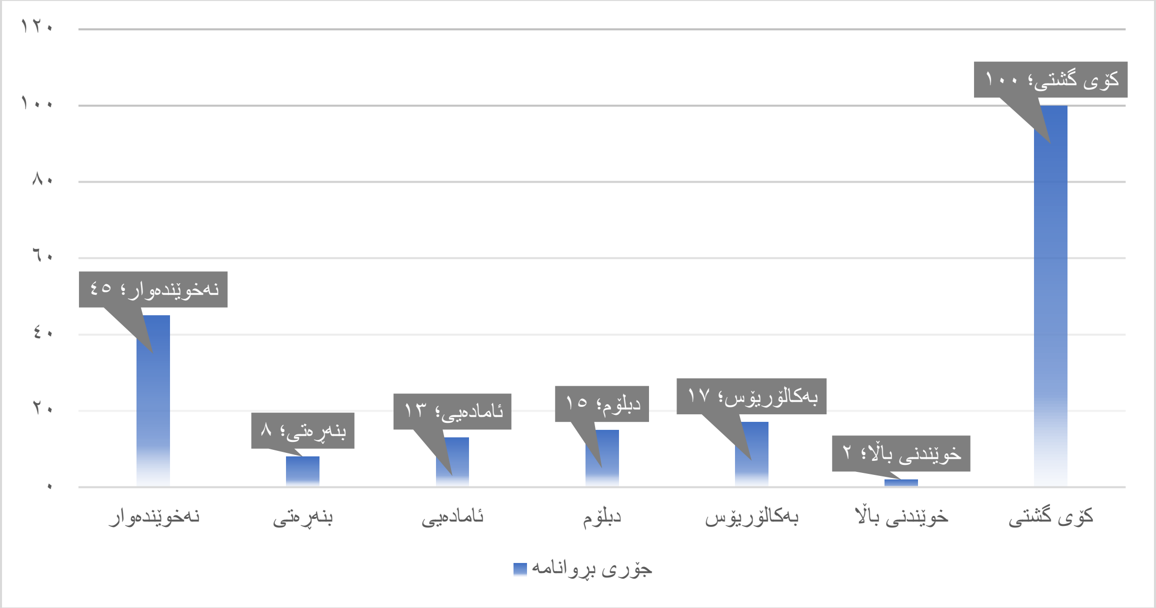

سەرچاوە : کاری توێژەر – پشت بەست بە خشتەی (١٠)

٦-پیشە : ئەو گەشتیارانەی سەردانی ناوەندە ئاینییەکان دەکەن، هەریەکێکیان خاوەن جۆری پیشەی تایبەت بەخۆیانن، کە لە پیشەی جیاواز پێکدێت، لە گرنگترین جۆری پیشەکانیش (کاسب، خوێندکار، فەرمانبەر، ژنی

ماڵەوە، خانەنشین، کەرتی تایبەت، بێکار) ، لەخشتەی(١١) و شێوەی (١٠) جۆری پیشەی گەشتیاران دەگۆڕێت و جیاوازە، ڕێژەی جۆری پیشەکەش بەم شێوەیەیە، (کاسب ٢٩٪) (خوێندکار ١٠٪) (فەرمانبەر ٤٥٪) (ژنی ماڵەوە ٨٪) خانەنشین (٥٪) بێکار (٣٪)، بەهۆی ئەو بارودۆخەی کە ناوچەی لێکۆڵینەوەی تیایدا هەڵکەوتووە، وایکردووە ژمارەیەکی زۆر لە گەشتیاران و دانیشتوان فەرمانبەر بن و خاوەن مووچەی تایبەت بەخۆیانن، دواجاریش ئەوانەی گەشت دەکەن خاوەن بەرزی ئاستی ئابوورین، بەپێچەوانەوە کەرتەکانی خانەنشینی و بێکاری کەمترین ئاست تۆمار دەکەن، ئەویش بەهۆی ئەوەی ژمارە و ڕێژەی بەساڵاچووان کەمە و کەمتر ئەم ڕێژەیە بەهۆی توانای تەندروستییەوە سەردانی ئەم ناوەندانە دەکەن، ئەوانەشی بێکارن نزمترین ئاست تۆمار دەکات .

خشتەی(١١) جۆری پیشەی گەشتیارانی ئایینی

جۆری پیشە	ڕێژە
فەرمانبەر	٤٥٪
ژنی ماڵەوە	٨٪
خوێندکار	١٠٪
کەرتی تایبەت	٢٩٪
خانەنشین	٥٪
بێکار	٣٪
کۆی گشتی	١٠٠٪

سەرچاوە : کاری توێژەر – پشت بەست بە فۆڕمی ڕاپرسی

شێوەی (١٠) جۆری پیشەی گەشتیارانی ئایینی

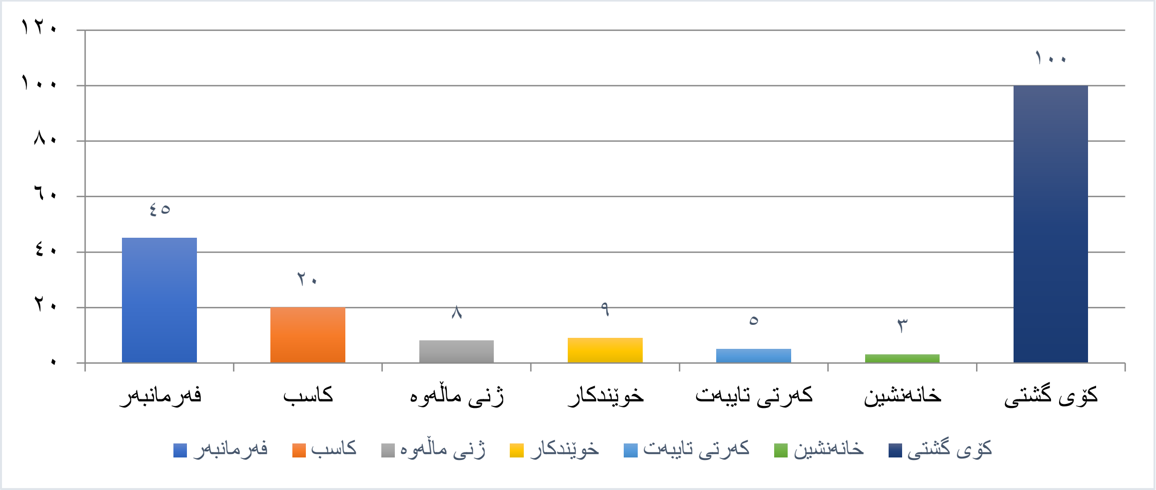

سەرچاوە :کاری توێژەر - پشت بەست بە خشتەی(١٢)

٧-داهــاتی مانگــانە : ئەوانەی گەشــتیاری ئــایینین زۆرینەیــان مووچەخـــۆرن و لە دام و دەزگــا جیاوازەکــانەوە دەوامی فەرمی خۆیــان دەکەن، لەبەرئەوە هەریەکێــک لەمــانە مانگــانە لەبەرامــبەر ئەو ئەرکەی دەیبیــنن مــووچە و داهــات وەردەگــرن، مــووچەی مانگــانە لە خشــتەی(١٢) لە کەمتریــنەوە کە (٢٥٠٠٠٠) دەســت پێــدەکات بــۆ زۆرتــرین (١٥٠٠٠٠٠) . دەرئەنجــامەکەش لەشــێوەی(١١) دا دەردەکەوێــت، کەواتە هەتــاوەکو گەشــتیار توانــای ئــابووری بــاش بێــت و خــاوەن داهــاتی خــۆی بێــت ئەوا ڕێــژەی ســەردانیکردنی بــۆ نــاوچە گەشــتوگوزارییەکان زیــاتر دەبێــت و بە پێچەوانەشەوە.

خشتەی (١٢) داهاتی مانگانەی گەشتیارانی ئایینی

داهاتی مانگانە	ڕێژە
کەمتر لە ٢٥٠٠٠٠	٪ ٣
٢٥١٠٠٠ – ٥٠٠٠٠٠	٪ ٢٠
٥٠١٠٠٠ – ٧٥٠٠٠٠	٪ ٤٠
٧٥١٠٠٠ – ١٠٠٠٠٠٠	٪ ١٨
١٠١٠٠٠٠ – ١٥٠٠٠٠٠	٪ ١٢
زیاتر لە ١٥١٠٠٠٠	٪ ٧

سەرچاوە : کاری توێژەر – پشت بەست بە فۆرمی ڕاپرسی

شێوەی (١١) داهاتی مانگانەی گەشتیارانی ئایینی

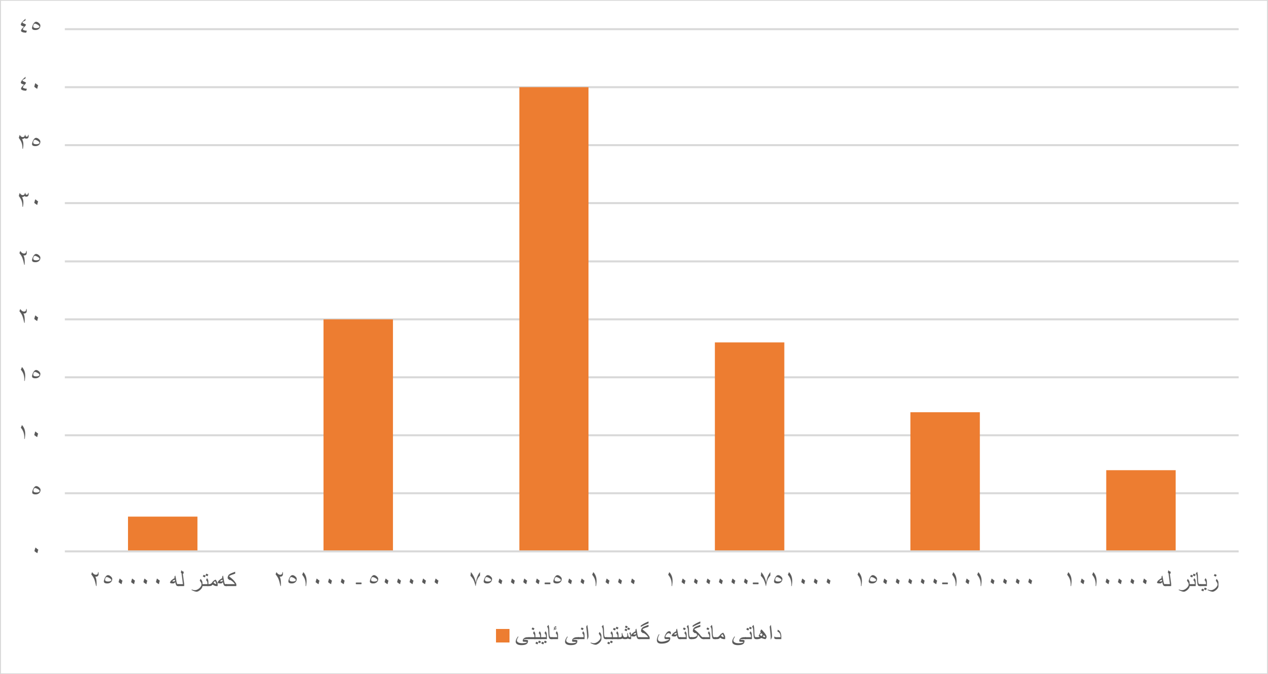

سەرچاوە : کاری توێژەر – پشت بەست بە خشتەی (١٢)

٨-لە ساڵێکدا چەند جار سەردانی ناوچە ئاینییەکان دەکەیت : ئاشکرایە بۆنە و مەراسیمە ئاینییەکان لە ساڵێکدا چەند جارێک دروست دەبێت، لای موسڵمانەکان زیاتر لە چەند جەژنێکی ئاینی هەیە، لەدیارترینیان (جەژنی ڕەمەزان + جەژنی قوربان) لەگەڵ ئەوەشدا چەندین بۆنەی تر لە هەریەک لە مزگەوتی گەورەی سلێمانی بەتایبەتی ڕۆژانی هەینی و تەکیەی عەلیەی قادری کەسنەزانی بەڕێوە دەچێت، وەکو (مەولود، ١٠ی محرم، ساڵیادی کۆچی دوای شێخی کەسنەزان(شێخ محمد عبدالکریم)) هەروەها لای مەسیحیەکانیش وەکو جەژنە ئاینییەکانی (جەژنی هەڵساندنەوە (قیامە)، جەژنی لە دایکبوونی مەسیح) لای ئێزیدیەکانیش پێنج جەژنی ئایینی هەیە، لە دیارترینیان (چوارشەممە سور، جەژنی خدر ئەلیاسی ئێزیدی ، جەژنی جەمایێ، جەژنی چلەی هاوین، جەژنی چلەی زستان) هەموو ئەم جەژنانەش لەلایەن پەیڕەوان و گەشتیارانی ئاینییەوە بەگرنگ سەیر دەکرێن، چونکە بۆنەیەکی کۆمەڵایەتی و ئاینی یە بۆ کۆبونەوە و ئەنجامدانی چەندین مەراسیم و ڤیستیڤاڵ و چالاکی جیاواز، لەمیانەی پرسیاری دووبارەبوونەوەی گەشتەکانی گەشتیار لە خشتەی(١٤) و شێوەی (١٢) ڕووندەبێتەوە، وەڵامەکە بەجۆرێکە زۆرترین گەشتیارانی ئاینی خواستی دووبارەبوونەوەی ئەم جۆرە گەشتانەیان هەیە، لەبەرئەوەی بەپێویستیەکی ڕۆحی و کۆمەڵایەتی و بۆنەیەکی گرنگی دەزانن، تاوەکو ئەوەی تەنها دیاردەیەکی کۆمەڵایەتی یاخود کاتبەسەر بردنێکی ئاسایی بێت، گەشتیاران لەم گەشتانەدا هەست بەچێژێکی گرنگ دەکەن، بەتایبەتیش لای گەشتیارانی موسڵمانان، لەبەرئەوەی تەکیەی عەلیەی قادری کەسنەزانی خاوەن پێگەیەکی بەرچاوی هەیە و لەزۆربەی وڵاتانی ناوچەکە و جیهانەوە سەردانی دەکرێت .

وەڵامەکە بەمشێوەیە دراوەتەوە، مزگەوتی گەورەی سلێمانی ٤ جار، تەکیەی عەلیەی قادری کەسنەزانی ٥ جار، کەنیسەکانی عەنکاوە ٢ جار، لالش ٥ جار، خانەقای بیارەی شەریف ٣ جار، کەواتە ناوەندە ئاینییەکانی موسڵمانان و ئێزیدییەکان زۆرترین گەشتیارانی ئاینی پێکدەهێنن، بەبەراورد بە گەشتیارانی مەسیحی کە سەردانی کڵێساکانی عەنکاوە دەکەن.

خشتەی(١٣) دووبارەکردنەوەی گەشتوگوزاری ئایینی لای گەشتیارانی ئاینی بۆ شوێنە ئاینییەکان

شوێنە ئاینییەکان	دووبارەبوونەوەی گەشتە ئاینییەکان
تەکیەی عەلیەی قادری کەسنەزانی	٥جار
لالش	٥جار
مزگەوتی گەورەی سلێمانی	٤جار
خانەقای بیارەی شەریف	٣جار
کڵێساکانی عەنکاوە	٢جار

سەرچاوە : کاری توێژەر – پشت بەست بە فۆڕمی ڕاپرسی

شێوەی(١٢) دووبارەکردنەوەی گەشتوگوزاری ئایینی لای گەشتیارانی ئایینی لە ماوەی ساڵێکدا

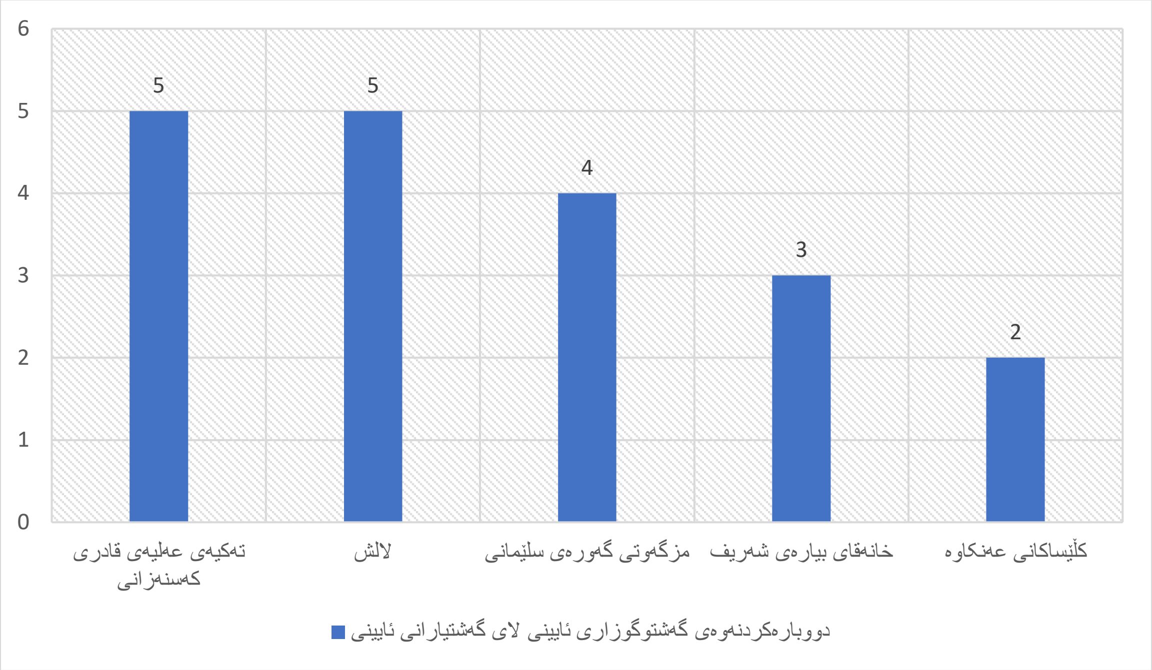

سەرچاوە : کاری توێژەر – پشت بەست بە خشتەی (١٣)

سەردانیکردنی گەشتیارانی ئایینی بۆ شوێنە ئاینییەکان جیاوازە، وەك لە خشتەی(١٤) و شێوەی(١٢) دا دەردەکەوێت

خشتەی (١٤) ئارەزووی گەشتیاران بۆ شوێنە ئاینییەکان

ناوەندە ئاینییەکان	رێژە
تەکیەی عەلیەی قادری کەسنەزانی	٪ ٥٢
لالش	٪ ٢٥
مزگەوتی گەورەی سلێمانی	٪١٠
خانەقای بیارەی شەریف	٪ ٨
کڵێساکانی عەنکاوە	٪٥
کۆی گشتی	٪١٠٠

سەرچاوە : کاری توێژەر – پشت بەست بە فۆرمی راپرسی

شێوەی(١٣) ئارەزووی گەشتیارانی ئایینی بۆ شوێنە ئاینییەکان

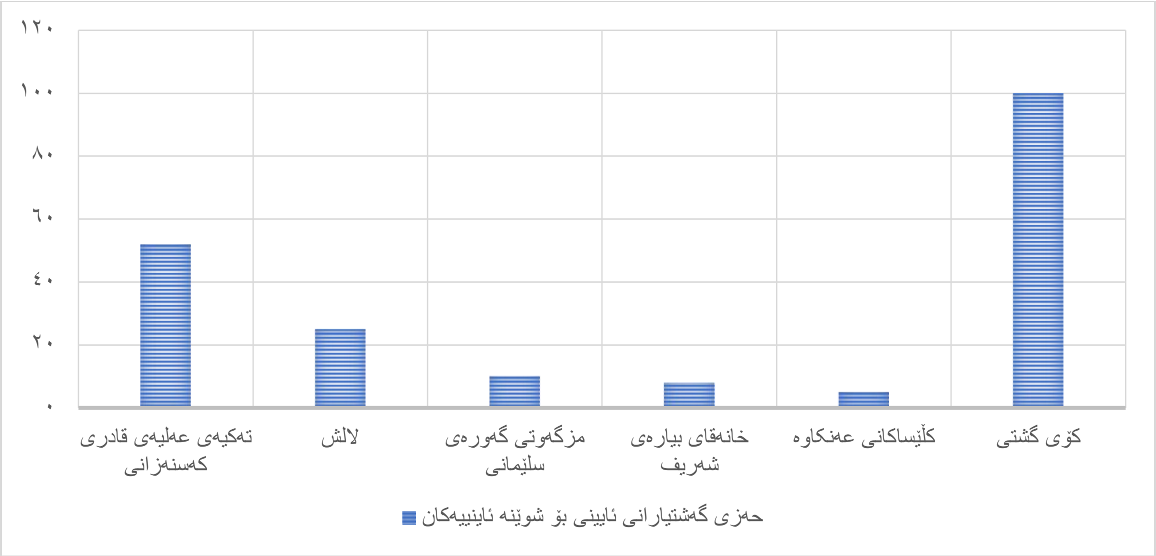

سەرچاوە : کاری توێژەر - پشت بەست بە خشتەی(١٤)

٩-هۆکاری گەشتکردن : گەشتیاران بەهۆکار و مەبەستی جیاواز گەشتی ناوچە گەشتوگوزاریەکان دەکەن، لەبەرئەوەی ١١ جۆری گەشتوگوزاری لە ناوچەی لێکۆڵینەوەدا بەدیدەکرێن، لەگرنگترین ئەو هۆکارە سەرەکیانەی کە گەشتیارانی ئایینی سەردانی مەزارگە و پەرستگا ئاینیەکان دەکەن بریتی یە لەلایەنی ئایینی، چونکە گەشتیار بە گەشتکردنی بۆ ئەم شوێنانە هەست بەئارامی و ئاسوودەی رۆحی دەکات و حەز دەکات لایەنە دەروونیەکەی چێژ وەربگرێت، لەخشتەی(١٥) دا دەردەکەوێت هۆکاری ئایینی بەپلەی یەکەم دێت لە راکێشانی گەشتیارانی ئایینی، لەبەرئەوەی گەشتیاری ئایینی لایەنە ئاینیەکەی کاریگەری بەسەریەوە هەیە و وایلێدەکات گەشتی ئەم شوێنە ئاینیانە بکات، پاشان هۆکارەکانی تری وەک هۆکاری کۆمەڵایەتی و هۆکاری رۆشنبیری و بۆ بە دەستهێنانی زانست و زانیاری و شارەزابوون لەلایەنی مێژوویی و شارستانی و خۆشگوزەرانی و بەسەربردنی کاتێکی خۆش بەرێژەی جیاواز دێت، کەواتە ئەوەی لێرەدا گرنگە پاڵنەرە ئاینیەکە بە هۆکاری سەرەکی دادەنرێت بۆ گەشتیارانی ئایینی . شێوەی(١٥) .

خشتەی(١٥) گرنگترین هۆکارەکانی ئەنجامدانی گەشتوگوزاری ئایینی

هۆکارەکانی ئەنجامدانی گەشتوگوزاری ئایینی	رێژە
لایەنی ئایینی	٪٧٨
لایەنی کۆمەڵایەتی	٪١٢
لایەنی رۆشنبیری	٪٤
بۆ بە دەستهێنانی زانست و زانیاری	٪٣
شارەزابوون لەلایەنی مێژوویی و شارستانیەت	٪٢
بۆ خۆشگوزەرانی و بەسەربردنی کاتێکی خۆش	٪١

سەرچاوە : کاری توێژەر – پشت بەست بە فۆرمی راپرسی

شێوەی (١٤) گرنگترین هۆکارەکانی ئەنجامدانی گەشتوگوزاری ئایینی

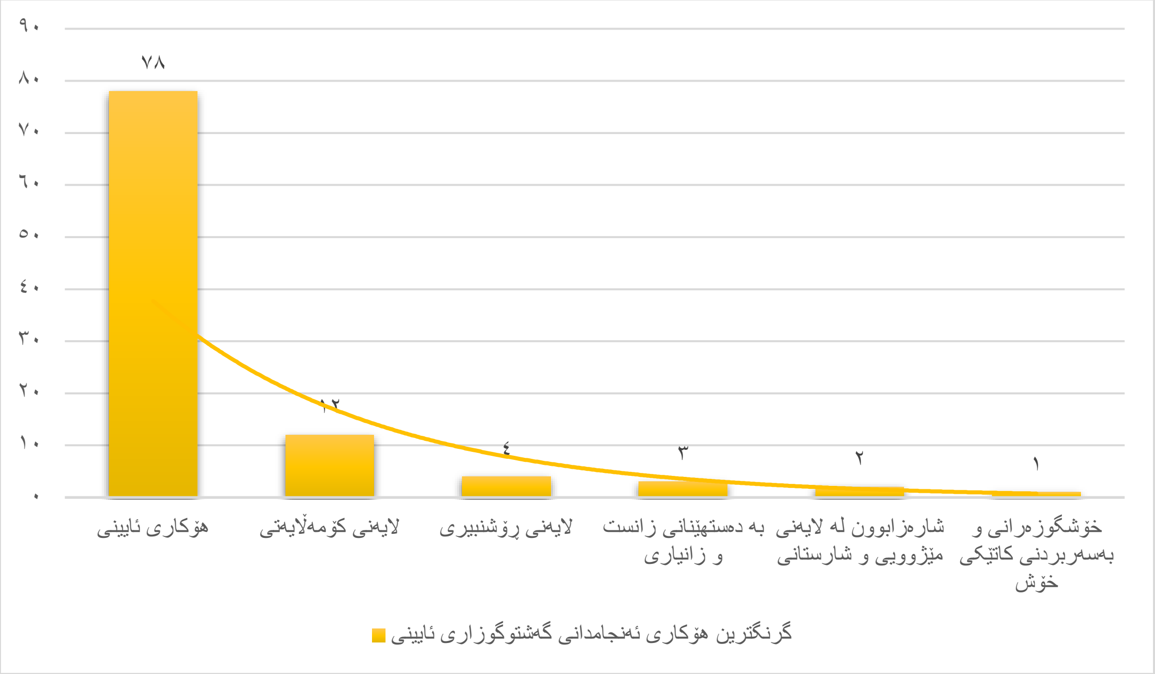

سەرچاوە : کاری توێژەر – پشت بەست بە خشتەی (١٥)

١٠-مــاوەی مــانەوەی گەشــتیار : یەکێــک لەو تایبەتمەنــدیانەی کە گەشــتوگوزاری ئــایینی هەیەتی بــریتی یە لەمــانەوەی گەشــتیار بۆمــاوەی چەنــدین رۆژ، لەبەرئەوەی گەشــتیار بــۆ گەیشــتن بە مەزارگە و پەرســتگاکان کــاتی تەرخــانکردووە و زۆربەی جەژن و بــۆنە ئاینییەکــانیش بــۆ هەڵگــرانی ئایینەکــانی (موســڵمان، مەســیحی، ئێزیــدی) کــراونەتە پشــوو، کەواتە گەشــتیاران لەمــاوەی گەشــتە ئاینییەکانیانــدا مــاوەیەک دەمێنــنەوە و پەرستشــەکانی خۆیــان ئەنجامــدەدەن، بەڵام لەهەنــدێک بارودۆخــدا گەشـــتیارانی بیـــانی کە ســـەردانی نـــاوچە ئاینییەکـــان دەکەن حەز بەمانەوە وکات بەسەربردنی زیاتر ناکەن، بێگومان ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ کۆمەڵێک هۆکار، خشتەی(١٦) .

خشتەی(١٦) هۆکارەکانی نەمانەوەی گەشتیارانی بیانی بۆماوەیەکی زۆر

هۆکارەکان	رێژە
نەبوونی خزمەتگوزاری	٪٦٨
کەمی شارەزایی لای گەشتیاران	٪١٦
خراپی رێگاوبان	٪١٣
هۆکاری تر	٪٣
کۆی گشتی	٪١٠٠

سەرچاوە : کاری توێژەر – پشت بەست بە فۆرمی راپرسی

بەڵام لەگەڵ ئەوەشـــدا گەشـــتیارانی ئـــاینی لەمـــاوەی مانەوەیـــان لە گەشـــتەکەیاندا بەهـــۆی ئەوەی کاتیـــان بـــۆ تەرخـانکردووە و مـاوەی مانەوەیـان زیـاترە، کەواتە لە چەنـد شـوێنێکی جیـاوازی ناوەنـدە ئاینییەکـان دەمێـنەوە، وەکـو لە خشـــتەی (١٧) دا دەردەکەوێـت بەرێـژەی(٤٥٪) گەشـــتیاران لە ئوتێلەکـان دەمێـنـنەوە و کـاتە بەتاڵەکانیـان تیایـدا بەسـەر دەبەن، دواتـریش بەهـۆی بەهـێزی پەیوەنـدییە کۆمەڵایەتییەکـان و لایەنی ئـاینی گەشـتیاران لەلای کەسـە نزیـک و هاورێکانیـان دەمێـنـنەوە و دواتـریش لە هەنـدێک ناوەنـدی ئـاینی بەتـایبەتیش تەکـیەی عەلـیەی قـادری کەسـنەزانی لە هەمـان شـوێن دەمێـنـنەوە بەهـۆی تەرخـانکردنی شـوێنی حەوانەوە و پشـوو وەرگـرتن بـۆ گەشـتیارانی ئـاینی، هەر لەگەڵ ئەمەشـدا سـەرجەم خزمەتگوزارییەکـانی گەشـتیار لە خـواردن و خـواردنەوە بەشـێوەیەکی بەردەوام لەم تەکـیەیەدا دابینکـراوە و گەشـتیارانی دەرەوەی وڵات بۆمـاوەیەکی زیـاتر دەمێـنـنەوە، بە بەراورد بە گەشـتیارانی نـاوچەی لێکـۆڵینەوە یـاخود گەشـتیارانی پارێزگاکـانی ناوەڕاسـت و باشـووری عـێراق، کەمـترین رێـژەش بەر هەڵدانی خێمە و چادر دەکەوێت، کە ئەم حاڵەتە زیاتر لە بۆنە قەرەباڵغەکاندا بەدیدەکرێت . شێوەی(١٤)

خشتەی (١٧) شوێنی مانەوەی گەشتیاران

شوێنی مانەوە	رێژە
ئوتێل	٪ ٤٥
هاورێ و کەسە نزیکەکان	٪ ٢١
مەزارگە و پەرستگا ئاینییەکان	٪ ٢٩
هەڵدانی خێمە و چادر	٪ ٥
کۆی گشتی	٪١٠٠

سەرچاوە : کاری توێژەر – پشت بەست بە فۆرمی راپرسی

شێوەی (١٥) شوێنی مانەوەی گەشتیاران

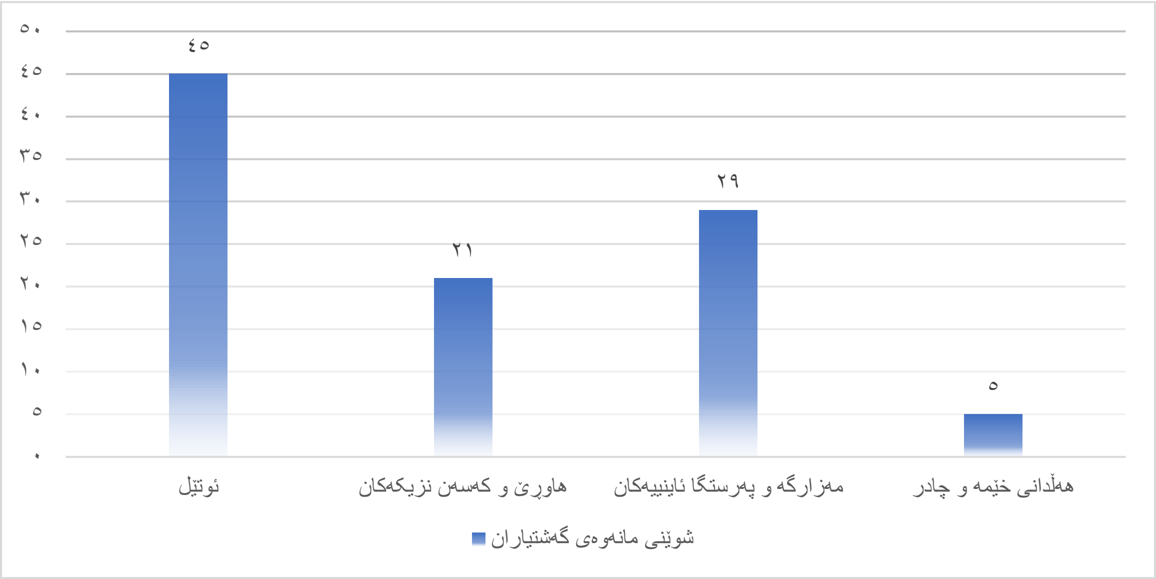

سەرچاوە : کاری توێژەر پشت بەست بە خشتەی (١٧)

١١-باشترین کاتی گەشتکردن : سروشتی ئایینەکان جیاوازە لەیەکتری، کەواتە کاتەکانی گەشتکردن لای گەشتیارانی ئایینی جیاواز دەبێت، هەموو ئایینەکان خاوەنی چەندین جەژنی ئایینی و بۆنەن، هەموو ئەم جەژنانەش لای هەندێک لە ئایینەکان دیاریکراوە و لەی هەندێک لە ئایینەکانیش دەگۆڕێت، بۆ نموونە کات و جەژنەکانی موسڵمانان بەردەوام لە گۆڕاندایە، بەڵام بەپێچەوانە جەژن و بۆنەکانی ئێزیدی و مەسیحییەکان جێگیرە و لە کاتێکی دیاریکراوی ساڵدا دەکرێت و گۆڕانکاری بەسەردا نایات. لەگەڵ ئەوەشدا ئەم جەژن و بۆنە کۆمەڵایەتیانە لەلایەن پەیڕەوانی ئایینەکانەوە بەگرنگ و پیرۆز سەیر دەکرێن، لەخشتەی(١٨) دا دەردەکەوێت گەشتیارانی ئایینی بەپلەی یەکەم لە جەژن و بۆنەکاندا سەردانی ناوەندە ئایینیەکان دەکەن و دواتریش هەریەکە لە کاتەکانی تر ڕێژەی جیاواز پێکدەهێنن. شێوەی(١٦) .

خشتەی (١٨)باشترین کاتەکانی گەشتوگوزاری ئایینی لای گەشتیارانی ئایینی

کاتەکانی گەشتکردن	ڕێژە
کاتی بۆنە و جەژنەکان	٪ ٦٥
وەرزی بەهار	٪ ٢٠
وەرزی هاوین	٪ ٩
وەرزی پایز	٪ ٣
وەرزی زستان	٪ ٢
کۆتاپی هەفتە	٪١
کۆی گشتی	٪١٠٠

سەرچاوە : کاری توێژەر – پشت بەست بە فۆرمی ڕاپرسی

شێوەی(١٦) باشترین کاتەکانی گەشتوگوزاری ئایینی لای گەشتیارانی ئایینی

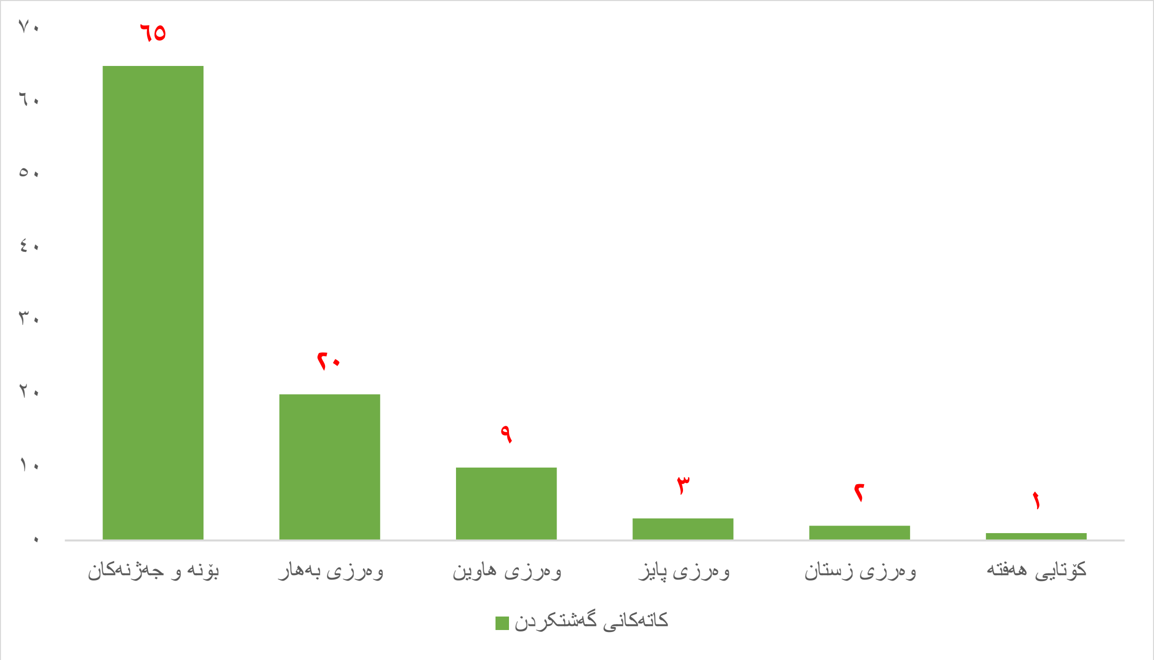

سەرچاوە : کاری توێژەر- پشت بەست بە خشتەی (١٨)

وەک لە شـێوەی(١٦) دا دەردەکەوێـت باشـترین کـات بـۆ سـەردانی مەزارگە و پەرسـتگا ئاینییەکـان لای گەشـتیارانی ئـایینی بـریتی یە لە(کـاتی بـۆنە و جەژنەکـان، کـاتی ڕێ و ڕەسـمە ئاینییەکـان) لەبەرئەوەی لەم یـادانەدا ژمـارەیەکی زۆر لە گەشـتیارانی ئـایینی و گەشـتیارانی جۆرەکـانی تـری گەشـتوگوزار بە مەبەسـتی جۆراوجـۆر سـەردانی ناوەنـدە ئاینییەکـانی وەک(مـزگەوت، مەزارگە، پەرسـتگا، کڵێسـا) دەکەن، هەروەهـا چەنـدین چـالاکی جیـاواز دەگیرێـتە بەر، لەگەڵ ئەوەشـدا لە سـەرجەم بـۆنە و جەژنە ئاینییەکانـدا لەنـاوچەی لێکـۆڵینەوەدا بۆمـاوەی چەنـدین ڕۆژ پشـووی فەرمـیە، ئەمەش هەل دەبەخشـێت بـۆ گەشـتیارانی بەمەبەسـتی ئەنجامـدانی چـالاکیە گەشـتوگوزاریەکان، لەلایەکی تریشـەوە بەهـۆی گونجـاوی ئـاووهەوا و شـوێنی جـوگرافی نـاوچەکە گەشـتیاران لە وەرزەکـانی بەهـار و هـاوین بە بەردەوامی ئەمجـۆرە گەشـتانە ئەنجامـدەدەن، بەڵام دەبێـت ئەوەش بـزانین هەریەکێـک لەو بـۆنە و جەژنە ئاینییـانە کاتەکانیـان دەگۆرێت، بەتایبەتی بۆنە و جەژنی موسڵمانان .

١٢-چـۆن و لەڕێگـای چـیەوە شـارەزای نـاوچە گەشـتوگوزاریە ئاینییەکـان بوویـت: لە سـەردەمی ئەمـڕۆدا بەهـۆی کۆمەڵێـک هۆکـارەوە وایکـردووە بە ئاسـانترین شـێوە نـاوچە ئاینییەکـان لەلایەن گەشـتیارانەوە بـدۆزرێنەوە و ئاشـنای هەمـــوو ئەو تەکـــیە و مەزارگە و پەرســـتگایانە بـــن کە نـــاو و ناوبانگیـــان هەیە و خـــاوەن کلتـــوور و مـــێژوو و شارسـتانیەتێکی تـایبەت بەخۆیـانن، لە سـەرەکیترین ئەو هۆکـارانەی بـوونەتە پاڵپشـت بـۆ زانیـنی شـوێنی ناوەنـدە ئاینییەکـــان لە کوردســـتاندا بـــریتی یە لە بەکارهێنـــانی ئینتەرنێـــت و تـــۆڕە کۆمەڵایەتیەکـــان، دواتـــریش گـــروپە گەشتیاریەکانن، وا دەکەن ئەم جۆرە گەشتیارانە گەشتوگوزاری ئایینی ئەنجام بدەن، خشتەی (١٩) .

خشتەی (١٩) هۆکارەکانی ڕاکێشانی گەشتیاران بۆ ناوەندە ئاینییەکان

هۆکارەکانی سەرنج ڕاکێشانی گەشتیاران	ڕێژە
ئینتەرنێت و تۆڕە کۆمەڵایەتییەکان	٪٧٥
گروپە گەشتیارییەکان	٪١٥
هاوڕێ و کەسە نزیکەکانی گەشتیاران	٪٥
ڕاگەیاندن (بیستراو – بینراو – نووسراو)	٪٥
کۆی گشتی	٪١٠٠

سەرچاوە : کاری توێژەر – پشت بەست بە فۆڕمی ڕاپرسی

شێوەی(١٧) هۆکارەکانی ڕاکێشانی گەشتیاران بۆ ناوەندە ئاینییەکان

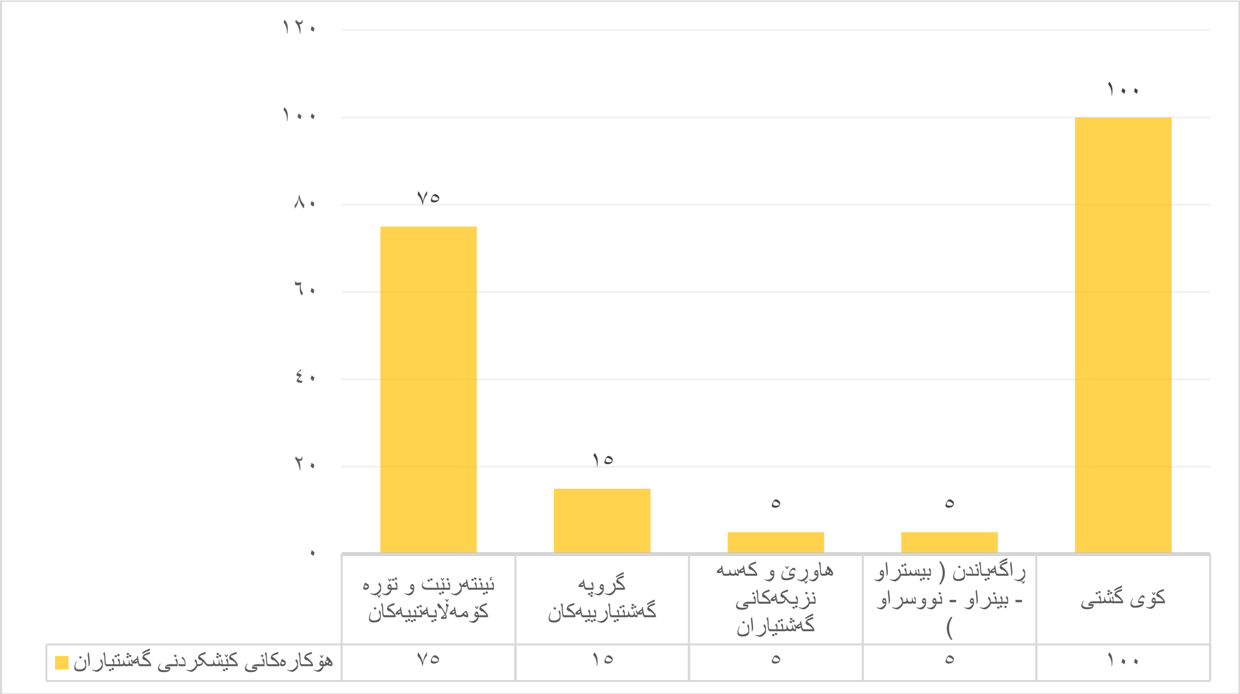

سەرچاوە : کاری توێژەر – پشت بەست بە خشتەی (١٩)

لەشێوەی(١٧) دەردەکەوێت لەم سەردەمەدا هۆکارەکانی ئینتەرنێت بەسەرجەم بەشەکانیەوە هۆکارێکی سەرەکین لە کێشکردنی گەشتیاران بۆ شوێنە گەشتوگوزارییەکان، بەجۆرێک ڕێژەکەی دەگاتە (٧٥٪) ئەمەش ڕێژەکەی لەسەرجەم هۆکارەکانی تری کێشکردنی گەشتیاران زیاترە، لەبەرئەوە گرنگە سەرجەم شوێنە گەشتوگوزارییەکان بەگشتی و ناوەندە ئاینییەکان لەڕێگای ئینتەرنێت و تۆڕە کۆمەڵایەتییەکانەوە خاوەنی پێگەی ئەلیکترۆنی و پەڕەی تایبەت بەخۆیان بن و سەرجەم چالاکیە ئاینیی و کۆمەڵایەتییەکانی تیادا بڵاوبکەنەوە.

١٣-لە ماوەی گەشتەکەدا چی جۆرە هۆکارێکی گواستنەوە بەکاردەهێنیت : بەشێوەیەکی سەرەکی لەناوچەی لێکۆڵینەوەدا تەنها گواستنەوەی وشکانی لەجۆری ئوتومبێل بەدیدەکرێت، لەبەرئەوە گەشتیاران بۆ گەشتەکانیان پشت بەم جۆرەی گواستنەوە دەبەستن، بەڵام لەنێوان جۆرەکانی گواستنەوە بە ئوتومبێل گەشتیاران ئوتومبێلی گرووپە گەشتیارییەکان بەکاردەهێنن، ئەمەش لەبەرئەوەی تێچووویەکی کەمی دەوێت و شارەزای زیاتری ناوچە گەشتوگوزارییەکان دەبن، دواتریش هەندێک لە گەشتیاران ئوتومبیلی تایبەتی خۆیان بەکاردەهێنن، بەتایبەتی ئەوانەی مەزارگە و پەرستگا ئاینییەکانیان دەکەونە ناو شارەکەی خۆیانەوە، بەڵام سەبارەت بە گەشتیارانی وڵاتانی دراوسێ و وڵاتانی بیانی لەڕێگەی فڕۆکەوە گەشتەکانیان ئەنجام دەدەن، بەڵام بەڕێژەیەکی کەمتر. خشتەی(٢٠)

خشتەی(٢٠) بەکارهێنانی هۆیەکانی گواستنەوە لای گەشتیاران

ڕێژە	هۆیەکانی گواستنەوە
٪٥٠	گەشتیارانی خاوەن ئوتومبێل
٪٣٧	گروپە گەشتیارییەکان
٪٧	ئوتومبێلی کرێ
٪٦	فڕۆکە
٪١٠٠	کۆی گشتی

سەرچاوە : کاری توێژەر – پشت بەست بە فۆڕمی ڕاپرسی

١٤-ئایا سەردانی ناوچە گەشتوگوزاریەکە دەکەیتەوە بۆ جارێکی تر : بە لەبەر چاو گرتنی شوێنی گەشتوگوزاری ئاییبنی ناوچەی لێکۆڵینەوە کە تایبەتن و لە هیچ شوێنێکی تردا بەدیناکرێن، لەبەرئەوە گەشتیاران بەشێوەیەکی بەردەوام حەز بە دووبارەکردنەوەی گەشتەکانیان دەکەن، بەپێی ئەو بارودۆخەی کە پەیوەست بە ئەنجامدانی چالاکیە گەشتوگوزاریەکان، بەتایبەتی سەقامگیری ئاسایش، ژمارەیەکی زۆر لە گەشتیاران ڕێژەکەیان دەگاتە لە (٩٣ ٪) حەز دەکەن دووبارە و بۆ چەندین جاری تر گەشتوگوزاری ئاییبنی ئەنجام بدەن، تەنها لە (٪٧) گەشتیاران ئامادە نەبوون بەشێوەیەکی بەردەوام ئەم جۆرە گەشتانە بکەن، بەڵکو حەز دەکەن بەشێوەی خولی کە لە ساڵ زیاتر بێت ئەوسا گەشتەکانیان دەست پێ بکەنەوە، هەموو ئەو گەشتیارانەی ئامادەنەبوون هەموو ساڵێک ئەم جۆرە گەشتانە بکەن، بێگومان هۆکاری تایبەت بەخۆی هەیە وەک لە شێوەی(١٨) دا دەردەکەوێت

شێوەی(١٨)هۆکارەکانی ئەنجامنەدانی چالاکیە گەشتوگوزارییەکان لای گەشتیارانی ئاییبنی

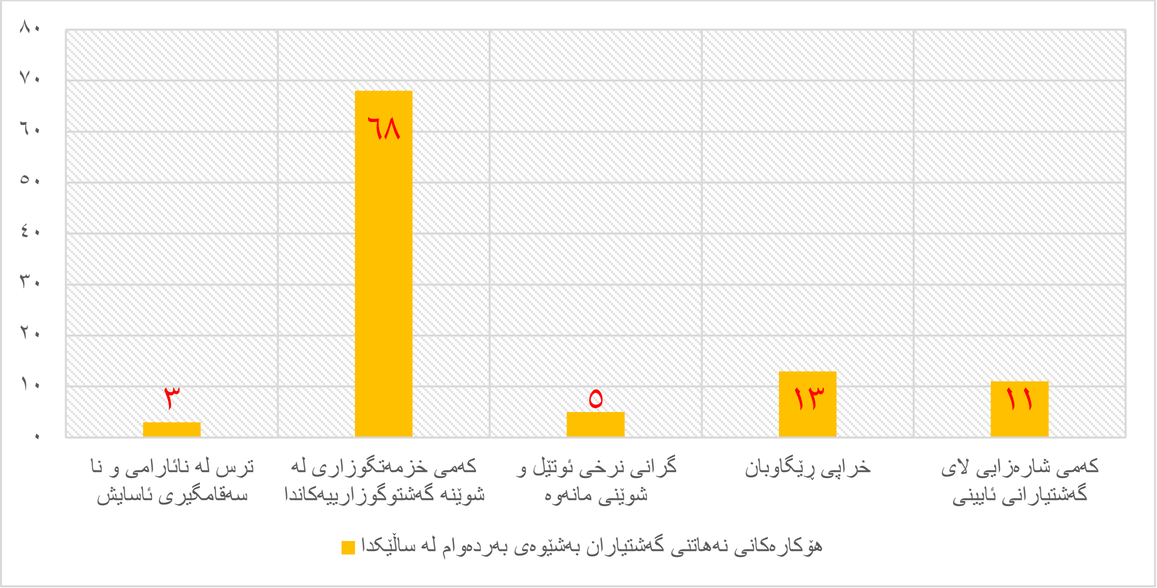

سەرچاوە : کاری توێژەر – پشت بەست بە فۆڕمی ڕاپرسی

لەگەڵ هەمـــوو ئەوانەشـــدا زۆرجـــار گەشـــتیاران لەمـــاوەی گەشـــتەکەیاندا دووچـــاری کۆمەڵێـــك ئا ستەنگی و بەربە ست دەبـنەوە، ئەمەش دەبێـتە هـۆی بێزاربــوونی گەشـتیار لە چـالاکیە گەشـتوگوزاریەکان، بەڵام دەکرێــت بە چارە سەرکردن و دانـانی پـلان و بەرنـامەی تـۆکمە سەرجەم ئاڵەنگـاری و کۆ سپەکان تێپەڕێنـدرێن، ئەمەش بەشـێوەی ڕا ستەوخۆ دەبێـت کە وتـوێژ لەگەڵ گەشـتیاراندا بکرێـت، چـونکە ئەمـانە بەرکەوتەیـان لەگەڵ شـوێنە ئاینییەکانـدا هەیە، دواجـار دەکرێـت سوود لەم کەموکورتیـانە وەربگیرێـت و ببێـتە خـاڵی وەرچەرخـان و بەرەوپێشـەوەچوونی زیـاتری شـوێنە ئاینییەکـان، دواجـار ئەم ناوەنـدە ئاینییـانە خـزمەت بە نـاوچەکە و دانیشـتوان و بـازاڕ دەگەیەنێـت و دەبێـتە هـۆی بوژانـدنەوەی سەرجەم سێکتەرە جیاوازەکانی وڵات، خشتەی(٢١)

خشتەی(٢١) بەربەستەکانی بەردەم گەشتیاران

ڕێژە	بەربەستەکانی بەردەم گەشتیاران
٦٨٪	نەبوونی خزمەتگوزارییە بنەڕەتیەکان
١٧٪	نا شارەزایی لای گەشتیاران
١٢٪	نەبوونی بنکەی تەندروستی و فریاگوزاری سەرەتایی، تاوەکو ئەوەی گەشتیاران لە بارودۆخە نەخوازراوەکاندا بەزووترین کات و کەمترین ماوە بگەیەنرێنە شوێنی مەبەست چارەسەری پێویست وەربگرن .
٣٪	هۆکاری تر
١٠٠٪	کۆی گشتی

سەرچاوە : کاری توێژەر – پشت بەست بە فۆرمی ڕاپرسی

١٥-پێشـنیار و ڕاسـپاردەی تـۆ گەشـتیار بـۆ پەرەپێـدانی گەشـتوگوزاری ئـایینی: بەوپێـیەی نـاوچە گەشـتوگوزاریەکان خـــزمەتی گەشـــتیاران دەکەن و بـــوونەتە نـــاوچەیەکی ئـــارام بـــۆ بەســـەربردنی کـــاتێکی خـــۆش و ئاســـوودەی ڕوحی و هەســـتکردن بە پشـــوویەکی تەواو، بەڵام لەگەڵ ئەوەشـــدا کۆمەڵێـــک هۆکـــار و ڕێگـــای تـــر وا دەکـــات ئەم ناوەنـــدە ئاینییـــانە زیـــاتر خـــزمەت بە گەشـــتیارانی ئـــایینی بـــکەن و چالاکیەکانیـــان بەردەوام بێـــت و حەز بە گەڕانەوە بـــکەن بـــۆ چەنـــدین جـــاری تـــر، گـــرنگترین پێشـــنیارەکانیش لە خشـــتەی(٢٢) دا دەردەکەوێـــت، ســـەرجەم پێشـــنیارەکانیش لەپێنـــاو دووبـــارەکردنەوەی جـــۆری گەشـــتەکانە و ئامـــانج لـــێی پەرەپێـــدانی شـــوێنە ئاینییەکـــانە، لەبەرئەوەی گەشـــتیارانی ئـــایینی زۆرینەیـــان بەشـــێوەیەکی بەردەوام ســـەردانی مەزارگە و پەرســـتگا ئاینییەکـــان دەکەن، کەواتە بـــوونی خزمەتگـــوزارییە جیاوازییەکـــان لە نزیـــک مەزارگە و پەرســـتگا ئاینییەکـــان بە پـــلەی یەکەم دێـــت، دواتـــریش چـــاککردنەوەی ڕێگاوبانەکـــان و دەســـــتەبەرکردنی ئاســـــایش و ڕۆڵی لایەنە پەیوەندیـــــدارەکان و کەناڵەکـــــانی ڕاگەیانـــــدن بەشـــــێوەی جیـــــاواز بەشداریدەکەن، شێوەی(١٩).

خشتەی(٢٢) پێشنیارەکان بۆ پەرەپێدانی گەشتوگوزاری ئایینی

ڕێژە	پێشنیارەکان
٪٣٨	بوونی خزمەتگوزاری لە نزیک مزگەوت و مەزارگە و پەرستگاکان
٪٢٠	چاککردنەوەی ڕێگاوبانەکان و گرنگیدان بە دووسایدکردنی ڕێگای قیرتاوەکان
٪٤	دەستەبەرکردنی زیاتری ئەمنی و ئاسایش
٪٣١	گرنگیدانی لایەنە پەیوەندیدارەکان بە بۆنە و جەژنە ئاینییەکان
٪٧	دەرخستنی گرنگی و ڕۆڵی میدیا لەکاتی جەژنە و مەراسیمە ئاینییەکان
٪١٠٠	کۆی گشتی

سەرچاوە : کاری توێژەر – پشت بەست بە فۆرمی ڕاپرسی

شێوەی(١٩) پێشنیارەکان بۆ پەرەپێدانی گەشتوگوزاری ئایینی

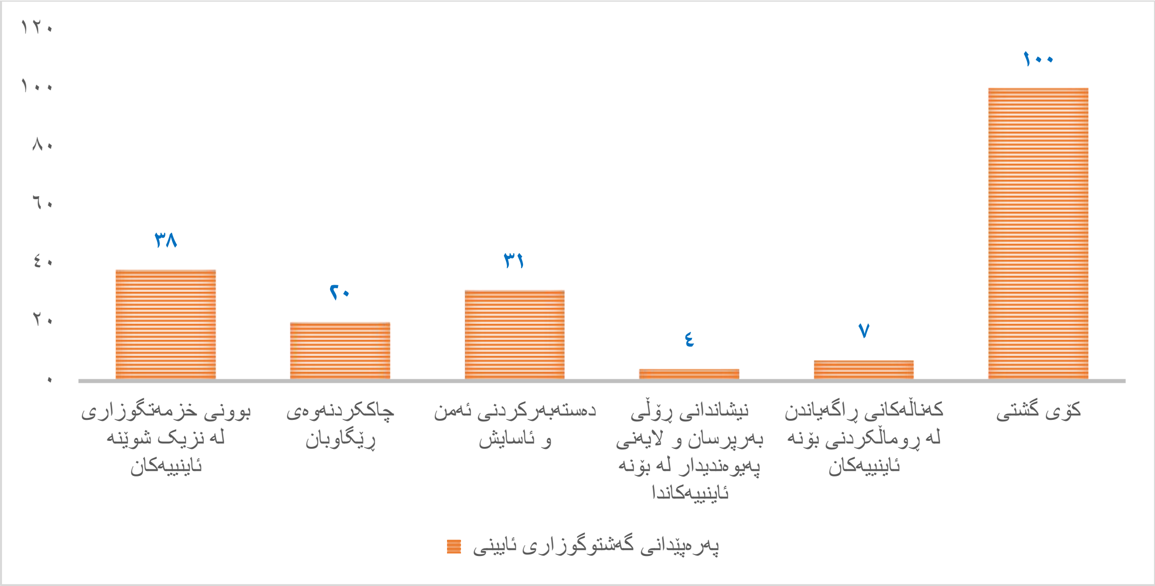

سەرچاوە : کاری توێژەر – پشت بەست بە خشتەی (٢٢)

کەواتە دەتوانین بڵێین ناوچە گەشتوگوزارییە ئاینییەکانی ناوچەی لێکۆڵینەوە لەڕووی کۆمەڵایەتی و ئابووری و رامیارییەوە خاڵێکی بەهێزن بۆ هێنانی گەشتیاران و دەستەبەرکردنی دراوی قورس و ناساندنی ئەم شوێنانە بە جیهانی دەرەوە، هاوکات لەگەڵ ئەوەشدا ناوچە ئاینییەکان لەڕووی هاتنی گەشتیارانەوە جیاوازیان تیادا بەیدەکرێت، لەبەرئەوەی هەر ناوەندە ئاینییە و خاوەن فەلسەفە و پەیڕەوان و ئایدیایەکی تایبەت بەخۆیەتی، وا دەکات جیاوازی هەبێت لەنێوان مەزارگە و پەرستگایەک لەگەڵ مەزارگە و پەرستگایەکی تری ناوچەیەک یاخود ئاینێکی جیاوازتر، لەبەرئەوە لەخشتەی(٢٣) بۆمان دەردەکەوێت زۆرترین گەشیاری ئایینی سەردانی تەکیەی عەلیەی قادری کەسنەزانی دەکەن لە پارێزگای سلێمانی، دواتریش مەزارگە و پەرستگاکانی لالش لە پارێزگای دهۆک

بەپلەی دووەم دێت، لەبەرئەوەی لە سەرتاسەری جیهانەوە ئێزیدییەکان سەردانی ئەم ناوەندە ئاینییە دەکەن و جیا لەوەی گەشتیاری بیانیش سەردانی دەکەن، چونکە تاکە شوێن و قیبلەی ئێزیدییەکانی جیهانە، هەروەها مزگەوتی گەورەی سلێمانی لەبەرئەوکەسایەتیە ئاینییانەی لەم مەزارگەیەدا نێژراون و خاوەن مێژوو و شارستانیەتی تایبەتە و لەسەر ئاستی ناوچەکە ناووناوبانگی هەیە و بەشێوەیەکی بەردەوام خزمەتی هەژاران و ڕێبواران دەکات خواردن و خواردنەوەیان بەسەردا دابەش دەکرێت، وایکردووە بەردەوام گەشتیار سەردانی بکات، پاشان خانەقاکانی تەوێڵە و بیارە کە ماوەی ١٣٢ ساڵە خزمەت دەکەن و هەژموونی ئاینی و کۆمەڵایەتیان هەیە، خانەقاکە بارەگای سەرەکی تەریقەتی نەقشبەندییە لە هەرێمی کوردستان، نەقشبەندی یاخود نەقش تەریقەتێکی سەرەکی تەسەوفی ئیسلامییە، خانەقاکەش لەسەر بنەمای خەوێکی (شێخ عومەر زیائەدین) لە ساڵی ١٨٨٥ دروستکراوە، دەکەوێتە ناوچەی هەورامان لە ناحیەی بیارە لە باکوری خۆرهەڵاتی هەڵەبجە، لەبەرئەوە ژمارەیەکی زۆر لە گەشتیاران سەردانی دەکەن و بەشوێنێکی پیرۆز و پڕ هەژموون سەیردەکرێت، هەروەها خاوەنی چەندین مەدرەسەی ئایینی و حوجرە و پێگەیاندنی زانایانی ئاینییە، ئەگەرچی لەماوەی ڕابردوودا بەهۆی نا سەقامگیری ئاسایشەوە و بوونی چەندین ڕێکخراوی ئیسلامی وایان کرد ئەم ناوچانە بەچۆڵی بمێنێتەوە و گەشتیارانی دەرەوەی شارەکان سەردانی نەکەن، دواتریش کڵێساکانی عەنکاوە دێت، لەبەرئەوەی ئەم کڵێسانە مێژوویەکی کۆنیان هەیە و لای مەسیحیەکان بەپیرۆز سەیردەکرێت و سەردانی دەکەن بەتایبەتی لەبۆنە و جەژنە ئاینییەکاندا، شێوەی(٢٠) و نەخشەی(١٤) .

خشتەی (٢٣)

شوێنە ئاینییەکان بەپێی سەنگی گەشتیارانی ئایینی

شوێنە ئاینییەکان	ڕێژە
تەکیەی عەلیەی قادری کەسنەزانی	٤٩ ٪
پەرستگای لالش	٢٠ ٪
مزگەوتی گەورەی سلێمانی	١٣٪
خانەقای بیارە	١٠ ٪
کڵێساکانی عەنکاوە	٨ ٪
کۆی گشتی	١٠٠ ٪

سەرچاوە : کاری توێژەر – پشت بەست بە فۆڕمی ڕاپرسی

شێوەی (٢٠) شوێنە ئاینییەکان بەپێی سەنگی گەشتیارانی ئایینی

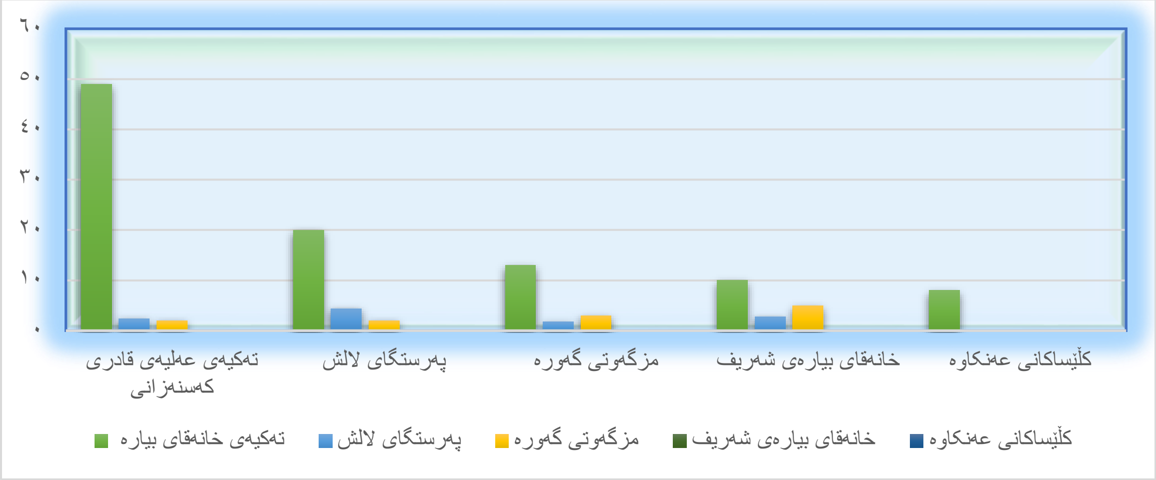

سەرچاوە : کاری توێژەر – پشت بەست بەخشتەی(٢٣)

نەخشەی(١٤) شوێنە ئاینییەکان بەپێی سەنگی گەشتیاران

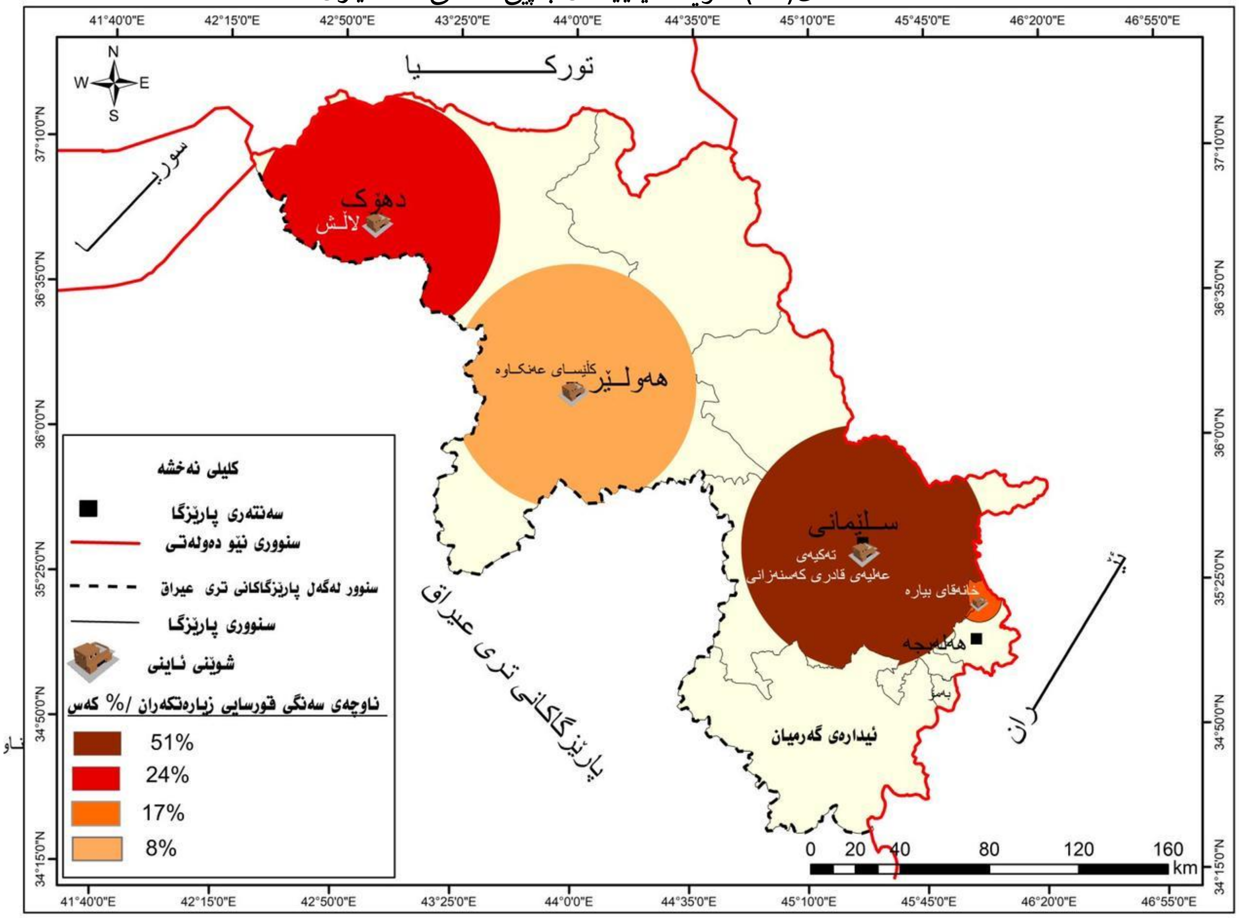

سەرچاوە : کاری توێژەر پشت بەست بە : کاری مەیدانی و چاوپێکەوتن و ARC.GIS10.8 و خشتەی(٢٣)

باسی دووەم

کێشە و گرفتەکانی بەردەم پەرەپێدانی گەشتیاری ئایینی لەناوچەی لێکۆڵینەوە

هەرچەنـدە لەنـاوچەی لێکۆڵینەوەکەمانـدا سـەرجەم بنەمـا سروشـتی و مرۆییەکـانی گەشـتوگوزار بونیـان هەیە، بەڵام بەهـۆی کۆمەڵێـک فـاکتەرەوە گەشـتوگوزاری ئـایینی وەک پێویسـت بەرەو پێشـەوە نەچـووە و ئەمەش بـۆتە هـۆی کەمی هـاتنی گەشـتیاری ئـایینی بـۆ مەزارگە و پەرسـتگا ئاینییەکـان، بە بەروارد بەو هەمـوو مەزارگە و پەرسـتگا ئاینییـانەی لە نـاوچەکەدا بەدیـدەکرێت، هەرێـمی کوردسـتان چـوار وەرزی جیـاوازی تیـادایە، وەرزەکـانیش لە هەمـوو رووپەکەوە گونجـاو و شـیاون بـۆ پەرەپێـدانی گەشـتیاری ئـایینی، بەڵام نەتـوانراوە بە ئەنـدازەی ئەو سروشـت و پـێگەیەی هەیەتی گەشـتیار هـاوردە بکرێـت، سـەرەڕای ئەوەی نـزیکەی ١١ جـۆری گەشـتوگوزاری تیـادا بەدیـدەکرێت، بەڵام گـرنگە ئـێمە لەنـاو ئەم هەمـوو جـۆرەی گەشـتوگوزار تـاوەکو چەنـد بتـوانین گەشـتوگوزاری ئـایینی پەرە پێبـدەین و بـیکەین بە بەهێزتـرین جـۆری گەشـتوگوزار، تـاوەکو ئەوەی ژمـارەیەکی زۆر لە گەشـتیاران هـاوردە بکەین.

وەک ئاشـکرایە زۆربەی ئەو گەشـتیارانەی سـەردانی نـاوچەی لێکـۆڵینەوە دەکەن گەشـتیارانی ناوەڕاسـت و باشـووری عـێراقن، ئەمەش دەچێـتە چوارچێـوەی گەشـتیاری نـاو یەک وڵات، بەڵام گـرنگیەکەی لەوەدایە گەشـتیاری وڵاتـانی تـر هـاوردە بکەیـن، بـۆئەمەش پێویسـتە متمـانە دروسـت بکرێـت تـاوەکو ئەوەی گەشـتیارانی تـورک یـاخود وڵاتـانی ئەوروپی سـەردانی ئەم نـاوچەیە بـکەن، بـێجگە لەوڵاتی ئـێران بەهـۆی پـێگەی جـوگرافی و نزیکیـان لە پارێزگـای سـلێمانی سـەردانی نـاوچەی لێکـۆڵینەوە دەکەن، هەمـوو ئەمـانە و زیـاتر بـازاڕ دەبـوژێننەوە و پەرەپێـدانی گەشـتیاری ئایینی لە ناوچەی لێکۆڵینەوەدا دروست دەکەن .

پەرەپێـدانی گەشـتوگوزار لەنـاوچەی لێکـۆڵینەوە نەیتوانیـوە لە پانتـاییەکی فـراوانتر دەربچێـت و کـار و چـالاکی هەبێـت و رووبکـاتە سـەرجەم ناوچەکـانی تـر، بەتـایبەتی گەشـتیار رووبکـاتە شـوێنەوارە کۆنەکـان و مەزارگە ئاینییەکـان، لەبەرئەوەی تـاوەکو ئەم چـالاکیە لەڕووی چەنـدایەتی و چۆنـایەتی یەوە پـێش نەخرێـت و نەبێـتە پـڕۆژەی سـتراتیژی گرنـگ، ناتوانێـت کێبڕکـێی گەشـتوگوزاری لەگەڵ وڵاتـانی دەوروبەر دروسـت بکەیـن، بەهـۆی ئەوەی گەشـتوگوزار پەیوەنـدی نێـوان نەتەوەکـان بەرز دەکـاتەوە، دەتوانرێـت لەڕێـگەیەوە ببێـتە ئامرازێـک بـۆ دروسـتکردن (زمـانێکی ئاشـتی جیهـانی) . کەواتە دەکرێـت لەنـاوچەی لێکـۆڵینەوە گەشـتوگوزاری ئـایینی بکـرێتە وەرچەرخـانێکی گرنـگ بـۆ پەرەپێـدانی سـەرجەم سـێکتەرە ئـابووری و کـۆمەڵایەتی و ڕۆشـنبیرییەکان و ناسـاندنی ئەم پـێگە جـوگرافییە بەجیهـانی دەرەوە، لەبەرئەوەی چەنـدین مەزارگە و پەرسـتگای ئـایینی تیـادا کە لەسـەر ئاسـتی جیهـان تەنهـا لە هەرێـمی کوردسـتاندا بەدیـدەکرێت، لەوانەش (پەرسـتگاکانی لالـش، تەکـیەی عەلـیەی قـادری کەسـنەزانی، خانەقـای بیـارەی شەریف ......هتد)

یەکەم : گرفتەکانی بەردەم پەرەپێدانی گەشتوگوزاری ئایینی

١-کەمتەرخەمی ڕاگەیاندنەکان لەبەرامبەر هەموو ئەو کەسایەتیە ئاینییانەی کە لەناوچەی لێکۆڵینەوەدا بوونیان هەیە، نەتوانراوە لێهاتووی و بەهرەمەندیان نیشانی جیهانی دەرەوە بدرێت، بۆ نموونە شێخ حەسەنی گڵەزەردە کە شارەزایی تەواوی لەبوارەکانی گەردوونزانی و ئەستێرەناسی هەبووە، نەتوانراوە لێکۆڵینەوەیەکی زانستی و ئەکادیمیانە لەسەری بگیرێت، تاوەکو ئەوەی ژیان و زانستەکەی ببێتە سەرچاوەیەکی دەوڵەمەند کردنی گەشتیاری ئایینی . ڕاگەیاندنی کوردی و هونەرمەندان بەرامبەر بە گەشتوگوزارکردنی ناوچە شوێنەواری و ئاینی و مێژوویەکان کەمتەرخەمن بۆ دروستکردنی کلیپێک لە تورکیا و ئەوروپا بەدەیان هەزار دۆلاری تیادا سەرف دەکەن، بەڵام ئامادەنین لەکوردستانی لەچەندین شوێنی گەشتوگوزاری ئەم کلیپانە دروست بکەن، ئەمەش سوودی ئابووری بۆ هونەرمەندەکە دەبێت و وەکو ڕیکلام بۆ ناوچە گەشتوگوزاریەکانیش دەناسرێت.

٢-هەموو ئەو شوێنەوارە ئاینییانەی هەیە، لەلایەن حکومەتەوە بەشێوەیەکی فەرمی نەناسێندراون و وەکو سامانێکی نیشتیمانی گرنگ مامەڵەیان لەگەڵدا نەکراوە، چونکە ئەم شوێنەوارانە وا دەکەن گەشتیاری ئایینی لە هەموو ئایینەکان سەردانی بکات و داهاتی باش بۆ ئەم کەرتە دەستەبەر بکات .

٣-نەبوونی پروپاگەندە و نەخشەی ڕێبەری گەشتیاری ئایینی لەناوچەی لێکۆڵینەوەدا، بەهۆی نەبوونی دەزگای ڕاگەیاندنی تایبەت بە گەشتوگوزار و کادری شارەزا لەو بوارەدا، ئەمەش بۆتە هۆی کەمی زانیاری لەسەر ناوچە و دامەزراوە گەشتوگوزاریەکان و چەندین شوێنی تر، کە خاوەن توانستی گەشتوگوزارین، کە لەلایەن دانیشتوان و گەشتیارانەوە پێیان نەزانراوە، تاوەکو پەرەیان پێ بدرێت و گەشتیاران سەردانیان بکەن، نەبوونی ڕامیارییەکی روون و ئاشکرا لەلایەن حکومەتەوە، سەبارەت بە گەشەپێکردن و وەبەرهێنانی گەشتیاری و دەرنەکردنی یاسایەکی پەیوەندیدار لەبواری بەرهەمهێنانی گەشتوگوزاریدا، جگە لەنەبوونی پلان و گەڕان و لێکۆڵینەوەکان بۆ دۆزینەوەی شوێن و ناوچەی شوێنەواری ئایینی بەپێی پێویست جێبەجێ ناکات.

٤-پشتگیری نەکردنی حکومەت بۆ ئەو مارکێتینگانەی دەیانەوێت لە دەرەوەی وڵات هەرێمی کوردستان لەڕووی گەشتوگوزاری ئاینیی و چالاکی گەشتیاریەوە بەجیهانی دەرەوە بناسێنێت. چونکە جیهانی دەرەوە هەرێم وەک هێڵی گەرم و ناوچەی جەنگ دەبینن، لەبەرئەوە نەتوانراوە حکومەت وەکو مارکێتینگ پشتیوانی خۆی دەربڕێت و نموونەی جوانی پێکەوەژیان و سەقامگیری ئاشتی و ئاسایش پیشانی دەرەوە بدات، هەرێم جیا بکرێتەوە لەناوچە جەنگیەکانی عێراق، ڕاستە ئێمە لەناو چوارچێوەی عێراقداین، بەڵام لەهەموو ڕوویەکی سروشتی و زمان کلتوور و مرۆییەوە لە ناوەڕاست و باشووری عێراق جیاوازین .

٥-کێبڕکێی وڵاتانی دراوسێی هەرێم بەتایبەتی وڵاتانی تورکیا و لوبنان و ئێران بۆ کێشکردنی گەشتیارانی ئایینی، بەهۆی بوونی چەندین شوێنەوار و مەزارگە و پەرستگا، بەهۆی ئەوەی ژینگەی سروشتی ئەم ناوچانە تا ڕادەیەکی

زۆر لەگەڵ ژینگەی ناوچەی لێکۆڵینەوەدا لەیەکدەچن، جگەلەبوونی شارەزای گەشتوگوزاری و سەقامگیربوونی بارودۆخی ئاسایش و سیاسەتی ئەو وڵاتانە .

٦-ناوچەی لێکۆڵینەوە کە چەندین ڕێگای هاتوچۆی سەرەکی و لاوەکی تیادایە و خزمەتگوزاری جۆراوجۆر پێشکەش بەناوچە جیاوازەکان دەکات و بەشارەکانی تری هەرێم و عێراق و دەرەوە دەیان بەستێتەوە، بەڵام هەڵسەنگاندنی چەندێتی و چۆنیەتی چالاکی ئەم ڕێگایانە بۆ پەرەپێدان و گەشتوگوزار، بەم شێوەیەی ئێستا خزمەتگوزاری پێویست تەواو پێشکەش بە کەرتی گەشتوگوزاری ناکات، چونکە گەشتوگوزار پێویستی بەڕێگاوبان و شێوازی گواستنەوەی هەمەجۆر هەیە، بەتایبەتی نەبوونی ڕێگا بۆ ناوچە گەشتوگوزارییەکان .

٧-هەبوونی بنەما و توانستی گەشتوگوزاری لەناوچە و وڵاتێکدا بۆ پەرەپێدانی پێشکەوتنی گەشتوگوزار بەس نیە، بەڵکو پەیوەستە بەچۆنیەتی بەکارهێنانی ئەو توانستانەیە بە مەبەستی گەشتوگوزاری کە خۆی لە ژێرخانی ئابووری و سەرخانی ئابووری دەبینێتەوە، ناوچەی لێکۆڵینەوەمان چەندین کێشەی لەو بارەیەوە هەیە.

٨-نا هاوسەنگی حکومەت لە گرنگیدانی بە کەرتە ئابوورییەکان، ئەوەندەی گرنگی دراوە بە بواری وزە و سامانە سروشتیەکان و نەوت، نیو ئەوەندە گرنگی نەدراوە بە کەرتی گەشتوگوزار، ئەمەش هۆکارە بۆ دروستبوونی نا هاوسەنگی لە کەرتە ئابوورییەکاندا، بۆ نموونە لەدوای دابەزینی نرخی نەوت لەسەر ئاستی جیهان لەم چەند ساڵەی ڕابردوودا، ڕەنگدانەوەی خراپی لەسەر وڵاتە بەرهەمهێنەرەکانی نەوت هەبوو، وای لێکردن و کارکردن لەم کەرتەدا کەمبکەنەوە و گرنگی زیاتر بدرێت بە بواری گەشتیاری و چالاکیە گەشتوگوزاریەکان، بێگومان ئەمە بەکرداری جێ بەجێ کرا، هەریەکە لە وڵاتە عەرەبیەکانی وەکو (ئیمارات و سعودیە و قەتەر ...هتد) هەوڵەکانیان لەبواری گەشتوگوزاردا چڕکردۆتەوە، بەکردار ئەوە سەلمێندرا گەشتوگوزار دەتوانێت ببێتە دەرچەیەک بۆ هاوسەنگی هێز و باری ئابووری بەتایبەتی لەکاتە دژوار و سەختەکاندا .

٩-نەبوونی یاخود کەمبوونی گرووپی گەشتیاری، بەجۆرێک گرووپی گەشتیاری لە سلێمانی هەبێت گەشتیار ببات بۆ پارێزگاکانی (هەولێر - دهۆک – هەڵەبجە) یاخود بەپێچەوانەوە، ئەمەش جموجۆڵ لەناوخۆ و بازاڕی گەشتیاری دروست دەبێت. بەڵام لەمە گرنگتر دروستکردنی گرووپی گەشتیاریە تاوەکو لە دەرەوەی ئەم سنوورەوە گەشتیار هاوردەی ناوچەی لێکۆڵینەوە بکرێت .

١٠-هاوکارینەکردنی سەرمایەدارەکان و کەرتی تایبەت، تاوەکو ئەوەی بتوانن لەناوچە گەشتوگوزارییە ئاینییەکاندا میوانخانە و هۆتێل و شوێنی مانەوە و ڕێگاوبانی گونجاو و باش دروست بکەن .

١١-دابەزاندنی نرخی تێچوونی گەشتوگوزاری خاڵێکی گرنگ و بەهێزە بۆ ڕاکێشانی گەشتیاری، ئەوانەی سەردانی ناوچە گەشتوگوزاریەکان هەرێم دەکەن گەشتیارانی خواروو و ناوەڕاستی عێراقن، لەوانەیە هەموویان توانای گەشتیاریان نەبێت، بۆیە کەمی تێچوون و نرخەکانی گەشتیاری لەکوردستان دەتوانێت ببێتە خاڵێکی گرنگی

کێبڕکێ، هەروەک چۆن گەشتیاری ئەوروپی زۆرجار بەهۆی ئەم خاڵەوە سەردانی وڵاتانی مالیزیا و تایوان و ئەردەن و مەغریب دەکەن .

١٢-کەمی خزمەتگوزاری شوێنەکانی حەوانەوە و خواردەمەنی و چالاکیەکانی کات بەسەربردن و مارکێت و پێداویستیە گرنگەکانی گەشتیاران.

١٣-بەهۆی تۆپبارانکردنی ناوچە سنووریەکان و بەزاندنی ئاسمانی هەرێمی کوردستان و لەشکرکێشیەکانی وڵاتانی دراوسێ ترس دەخاتە ناو گەشتیارانی ناوچە سنووریەکانی دهۆک و ڕانیە و شارباژێر، چونکە چەندین کارەساتی خوێناوی لەم ناوچانەدا ڕوویداوە و لە ئاکامدا بووەتە هۆی کوشتن و بریندداربوونی چەندین گەشتیار، دواجاریش کەمبوونەوەی گەشتیاران بەتایبەتی گەشتیارانی بیانی، چونکە لەکاتی ئەم کارەساتانەدا لەلایەن کەناڵە ناوخۆیی و بیانیەوە ڕووماڵی ڕووداوەکان دەکەن .

دووەم : پەرەپێدانی گەشتوگوزاری ئاییني

چەمکی پەرەپێدانی بەردەوام بە گرنگترین پەرەسەندن لەچالاکی گەشتوگوزاری مۆدێرن دادەنرێت، هەروەها دیارترین زیادکردنە بۆ ئەدەبیاتی گەشەپێدان لە دەیەکانی ڕابردوودا، سەرەڕای ئەوەی ڕەگ و ڕیشەی درێژدەبێتەوە بۆ سەدەکانی ڕابردوو، بەڵام تا ئێستاش بە شێوازی جیاواز لەلایەن زۆرێک لە بیرمەندان و شرۆڤەکارانەوە لێکدەدرێتەوە.

پەرەپێدان : ئەم چەمکە لە دوای بڵاوبوونەوەی لە سەردەمی ئابووریناسی بەریتانی "ئادەم سمیس" لە چارەکی کۆتایی سەدەی هەژدەهەم تا جەنگی جیهانی دووەم بەکارنەهێنراوە، دوو زاراوە بەکارهێنران بۆ ئاماژەدان بە ڕوودانی ئەو پەرەسەندنە کە ئاماژەی پێکراوە لە کۆمەڵگادا بە پێشکەوتنی ماددی، یان پێشکەوتنی ئابووری ناودەبرێت، و تەنانەت کاتێک پرسی پەرەسەندنی هەندێک لە ئابوورییەکانی ئەوروپای خۆرهەڵات لە سەدەی نۆزدەهەمدا سەریهەڵدا، ئەو زاراوانەی کە بەکارهێنران بریتی بوون لە مۆدێرنکردن، یان پیشەسازیکردن جگە لە پەرەپێدان و گەشەکردن[1]. یاخود یەکێکە لە کۆنترین چەمکە جیهانییەکان، بەو پێیەی پەرەپێدان نوێنەرایەتی پرۆسەی گۆڕانکاری دەکات لەبارودۆخێکەوە بۆ بارودۆخێکی باشتر، بۆیە لە هەموو ئاستەکاندا پەرەپێدانی گەشتوگوزار چەندین لایەنی هەیە، لەوانە ئابووری، کۆمەڵایەتی، ڕامیاری، ژینگەیی، بەردەوامیی لە چوارچێوەی پەرەپێدان و ئەوانی دیکە[2].پرۆسەی گواستنەوەی ئابووری نەتەوەیی لە بارێکی دواکەتوو بۆ بارێکی پیشکەوتووتر، لە هەموو بوارەکانی ژیاندا، ئاستێکی پێویست لە گەشە ی ئابووری بگرێتەخۆ و ببێتە مایەی زیادبوونی کۆی

---

١ - غالب محمود حسين السالم، واقع وإمكانيات التنمية المستدامة للمجتمعات المحلية في منطقة طوباس، الاطروحة دكتوراه،(غير منشورة)، جامعة النجاح الوطنية في نابلس، فلسطين، ٢٠٠٨، ص١٥.

٢- أ.د. مايح شبيب الشمري و علي حمزة جياد، الاستدامة في إطار التنمية- رؤية مستقبلية للتنمية المستدامة في العراق، العدد٥٧، ٢٠٢٠،ص٣-٤.

داهـاتی نەتـەوەیی و گـۆڕانێکی ڕیشـەیی لـە بونیـادی ئـابووری و کۆمـەڵایەتی [١]. تـوێژەرانی بـواری پلانـدانان پێیـانوایە پەرەپێـدان جەخـت لەسـەر باشـترکردنی بوارەکـانی ئـابووری و کـۆمەڵایەتی و ڕۆشـنبیری دەکـاتەوە، لەپێنـاو باشـترکردنی ژیـانی مـرۆڤ، بەڵام هەنـدێکی تـر پێیـانوایە بـریتی یە لەپرۆسـەی گەشـەکردن ، بەشـێکی تـر وای پێناسـە دەکەن بـریتییە لەوەی وڵات هەڵدەسـتێت بە بەرزکـردنەوەی ئاسـتی پەرەپێـدانی ئـابووری ([٢]). کەواتە بەشـێوەیەکی گشـتی چەمـکی پەرەپێـــدان دوای جەنـــگی جیهـــانی دووەم و ســـەربەخۆبوونی زۆربەی وڵاتـــانی هەریەکە لە کیشـــوەرەکانی ئاســـیا و ئەفەریقا و ئەمەریکای باشوور بەکارهاتووە ([٣]).

پەرەپێدان هەوڵی داوە تیشک بخاتە بکاتە سەر کۆمەڵێك خاڵ کەپێی وایە گرنگە ئەوانیش:-

أ- پرۆسەیەکی پلان بۆ دانراوە و ئاڕاستەکراوە، بۆ گۆڕینی ئەو بارودۆخەی کە لە کۆمەڵگادا هەیە .

ب- ئامـانجی دروسـت کـردنی خۆشـگوزەرانییە بـۆ تاکـەکانی کۆمـەڵگا لـە ڕووی (ئـابووری-کۆمەڵایـەتی – ڕۆشـنبیری) وە فەراهەم کردنی داواکاریەکانیان و بەرزکردنەوەی داهاتیان.

ت- هـەوڵی داوە بـۆ بەگەڕخسـتنی ئـەو توانایـانەی لە کۆمەڵگـادا هەیە بـۆ پرۆسـەی پەرەپێـدان بـە تایبـەتی توانـا مـرۆیی و مادديەکان و دەرامەتەکان[٤].

ڕێکخـراوی بـانکی نێـودەوڵەتی بەمشـێوەیە پێناسـەی پەرەپێـدانی کـردووە" مەبەسـت لە پەرەپێـدان باشـترکردنی بـارودۆخی ژیـانە لە جیهـان بەگشـتی و وڵاتە هەژارەکـان بەتـایبەتی، ئەمەش دەبێـتە هـۆی بەرزبـوونەوەی چـالاکیە ئابوورییەکـان و دابینکـردنی زۆرتـرین هەلی کـار بـۆ تاکەکـانی کۆمەڵگـا ([٥]). یـان چارەسـەری سـەرجەم ئەوگرفتـانە دەکـات کە دەبـنە بەربەســت لەبەردەم ژێرخـــانی ئـــابووری و کـــۆمەڵایەتی ([٦]). پەرەپێـــدانی گەشـــتوگوزار بـــریتی یە لە تێرکـــردنی جەســـتە و دەروونی گەشـــتیاران لە ســـەرجەم پێداویســـتی و داواکاریەکانیـــان، لە نـــاوچە گەشـــتوگوزارییەکان و شـــوێنی مانەوەیـــان ([٧]). لەبەرئەوە ئەم پەرەپێـــدانی گەشـــتوگوزارییە دەبێـــتە زیـــاترکردنی خزمەتگوزارییەکـــانی گەشـــتیاران و گەشەســـەندنی لایەنی ئابووری ئەو هەرێمە ([٨]).

---

١ -ڕزگار محمد عوسمان هەنارەیی، توانستە جوگرافییەکانی دروستکردنی پارێزراوە سروشتیەکان لە هەرێمی چیایی پاریزگای هەولێر و گرنگیان لە بەدیهێنانی گەشەپیدانی بەردە وام، نامەی ماستەر(ببڵاونەکراوە)، زانکۆی صلاح الدين، هەولێر، ٢٠١١،ل٣٤-٣٥.

[٢] - سیروان محمد مهدی، شیکردنەوەی شوێنی نشینگەی دێهاتیەکانی قەزای ڕانیە و ڕەهەندەکانی پەرەپێدانیان، نامەی ماستەر(بڵاونەکراوە)، زانکۆی ڕاپەڕین، ٢٠١٧، ل ١٣٧ .

[٣] - نادية طلعت سعيد، المصدر سابق، ص ٢٠ .

[٤] - ڕەنجدەر کامەران رحمان، توانستەکانی گەشەپێدانی لادێی لە قەزای دەشتی هەولێر، نامەی ماستەر(بڵاونەکراوە)، زانکۆی سەڵاحەدین، هەولێر، ٢٠١٦، ل٧.

[٥] - بەهرە رضا عثمان، جیاوازی شوێنی پەرەپێدانی کشتوکاڵی لە پارێزگای هەولێر، نامەی ماستەر (بڵاونەکراوە)، زانکۆی صلاح الدين، ٢٠١٣، ل ٢٢ .

[٦] - کامەران تاهیر سەعید، بنەما سروشتیەکانی پەرەپێدانی چالاکی کشتوکاڵ لە قەزای ڕانیە، چاپخانەی شەهاب، گۆڤاری زانکۆی کۆیە، ژمارە ٢٥، کانونی یەکەم، هەولێر، ٢٠١٢، ل ١٣ .

[٧] - صباح سعيد حسن، التنمية السياحية في المنطقة الجبلية بإقليم كردستان – العراق، رسالة ماجستير(غير منشورة)، كلية الاداب، جامعة المنصورة، مصر، ٢٠١٤، ص ١٩٦ .

[٨] - حسين جفات هدهد السماوي، التنمية السياحية في محافظة المثنى، رسالة ماجستير (غير منشورة)، كلية الاداب، جامعة القادسية، العراق، ٢٠١٢، ص ٤٦.

کەواتە دەتوانین بڵێین پەرەپێدان: بریتیە لە پرۆسەی گواستنەوەی ئابووری نەتەوەیی لە بارێکی دواکەتوو بۆ بارێکی پێشکەوتووتر، لە هەموو بوارەکانی ژیاندا، کە ئاستێکی پێویست لە گەشە ی ئابووری بگرێتە خۆ و ببێتە مایەی زیادبوونی کۆی داهاتی نەتەوەیی و گۆڕانێکی ڕیشەیی لە بونیادی ئابووری و کۆمەڵایەتی .

لەبەرئەوە دەکرێت شوێنە گەشتوگوزارییە ئاینییەکان لە بارودۆخی ئێستایان باشتر بکرێن و پەرەپێدانیان تێدا بکرێت و لە بازنەی ناوچەگەرێتی و هەرێمایەتی دەربچێت و ببێتە ناوچەی گەشتوگوزاری ئایینی لەسەر ئاستی جیهان، لەبەرئەوەی خاوەنی چەندین ناوەندی ئایینی بەناوبانگی وەک (مەزارگە و پەرستگا و تەکیە) یە، کە هەندێک لەمانە لەسەر ئاستی جیهان تاکە شوێنی ئاینین ، نوێکردنەوەی چەمکی پەرەپێدانە بە شێوەیەک کە لەگەڵ پێداویستییەکانی سەردەمی ئێستادا بگونجێت، واتە بە لەبەرچاوگرتنی ئەو سەرچاوە ئابووری و ژینگەییانەی کە لەبەردەستدان کە دەتوانرێت لە داهاتوودا بخرێنە بەردەست بۆ بەدیهێنانی پەرەپێدانی کۆمەڵگەی ناوخۆیی[1]. لە پێناسەیەکی دیکەی یەکێتی نێودەوڵەتی بۆ پاراستنی سامانە سروشتییەکان کە لە ساڵی ١٩٨١ دەرچووە لە ژێر ناونیشانی ستراتیژی نێودەوڵەتی بۆ پاراستنی ژینگە، پەرەپێدان بە هەوڵی بەردەوام بۆ پەرەپێدانی کوالیتی ژیانی مرۆڤ پێناسە کراوە، بە لەبەرچاوگرتنی تواناکانی ئەو سیستەمی ژینگەیەی کە ژیانی تێدا دەکرێت[2]. بابەتی پەرەپێدانی گەشتوگوزاریش لەزۆربەی وڵاتانی جیهاندا بابەتێکی هەنوکەییە، بەوپێیەی بەشداری لە زیادبوونی داهاتی ڕاستەقینەی تاک دا دەکات، لەبەرئەوە یەکێکە لە سەرچاوە سەرەکیەکانی داهاتی نەتەوەیی، هەروەها پەرەپێدانێکی شارستانی گشتگیرە و هەموو توخمە سروشتی و مرۆیی و مادییەکانی پەرەپێدانی گەشتوگوزاری تیادایە، کەواتە پەرەپێدانی گەشتوگوزار ئامرازێکە بۆ پەرەپێدانی ئابووری (٣).

دەتوانرێت لەڕێگەی بەرنامەکانی پەرەپێدانەوە لە هەموو بوارەکاندا گۆڕانکاری خێرا لەلایەنی ئابوورییەوە دروستبکرێت، کە نوێنەرایەتی سەرجەم چالاکیە ئابوورییەکان دەکات (٤.) لەو چەمکانەیە کە زۆر گشتی یە و بەشێوەیەک کاریگەری بەرچاوی لەسەر پەرەپێدانی گەشتیاری و ئابووری وڵات هەیە، بەشداری دەکات لە هەلی کار بۆ دانیشتوانەکەی، وا دەکات پەیوەندیە کۆمەڵایەتیەکان لەیەکتری نزیک بکرێنەوە (٥). هەروەک پێشبینی دەکرێت لە ماوەی دەیەی داهاتوودا قەبارەیان دوو هێندە بێت (٦).

---

١ - اقبال فهد سبع العزاوي، التنمية الريفية المستدامة في ناحية المنصرية، رسالة ماجستر(غيرمنشورة)، جامعة ديالى، العراق، ٢٠٢٢، ص١٠.ص١٢.

٢ - د. احمد السيد على عبد الحميد، دور الطاقة المتجددة فى تحقيق التنمية المستدامة فى اليابان، المجلة العلمية للدراسات التجارية والبيئية، جامعة الزقازيق، مصر، مجلد العاشر، العدد، جزء الاول٤، ٢٠١٩،ص٤٩٤.

٣ - بحري سالم فتاح الصفار، التباين المكاني التنمية السياحية وواقعها في محافظة اربيل، أطروحة الدكتوراه(غير منشورة)، جامعة صلاح الدين، اربيل، ٢٠١٩، ص ٢٠ .

٤-حمد محمود الشمري – احمد محمد الشبعان، تحديد و تقڤيم درجة الجاذبية الأماكن السياحية في منطقة حائل، مجلة العلوم الانسانية والاجتماعية – المجلة العربية للعلوم و نشر الابحاث ، العدد السابع، المجلد الثاني، السعودية، ٢٠١٨، ص ٤٧.

٥- ناديه طلعت سعيد، الامكانات الجغرافية للتنمية(الزراعية – السياحية)، أطروحة الدكتوراه، (غير منشوره)كلية الاداب، جامعة صلاح الدين، اربيل، كردستان، ٢٠١٦، ص ٢٠ .

٦ - د.عبلة عبدالحميد بخاري، اقتصاديات السياحية، دار النهضة للطباعة والنشر، الامارات، ٢٠١٢، ص٣.

باسی سێ یەم

داهاتووی گەشتوگوزاری ئایینی لەناوچەی لێکۆڵینەوە

بەشێوەیەکی گشتی (١١) جۆری گەشتوگوزار لە ناوچەی لێکۆڵینەوەدا بەیدەکرێت، هەر یەکێک لەم جۆرانەش بەهۆی توانستە سروشتی و مرۆییەکانەوەیە، کە پێگەی جوگرافیای ناوچەی لێکۆڵینەوە پێی بەخشیوە، هەموو ئەمانەش تایبەتمەندی خۆیان هەیە و جیاوازییان تیادا بەدیدەکرێت، خۆشبەختانە ئەم ناوچەیە زۆرینەی جۆرەکانی گەشتوگوزاریان تیادا بەیدەکرێت، دەتوانرێت وەکو داهات و سەرچاوەیەکی گرنگ پشتیان پێ ببەسترێت، ئەوانیش :-

أ- گەشتوگوزاری ئایینی
ب- گەشتوگوزاری ژینگەیی
ت- گەشتوگوزاری کلتووریی
ث- گەشتوگوزاری ڕامیاری
ج- گەشتوگوزاری شوێنەواری
ح- گەشتوگوزاری بازاڕکردن
خ- گەشتوگوزاری ئاوی
د- گەشتوگوزاری چارەسەری
ذ- گەشتوگوزاری سەرکێشی
ر- گەشتوگوزاری تاریک
ز- گەشتوگوزاری پێشانگا و کۆنفرانسەکان

گەشتوگوزاری ئایینی لە ناوچەی لێکۆڵینەوەدا یەکێکە لەو جۆرانە، بەوپێیەی چەندین مەزارگە و پەرستگای ئایینی جیاوازی تیادا بەدیدەکرێت و لە تەواوی ناوچە و پارێزگاکاندا بوونیان بەدیدەکرێت، ئەمەش بەهۆی شوێنی جوگرافی و کلتووری دانیشتوانی کوردستان کە هەمیشە ڕێزی تەواویان لە سەرجەم ئایین و نەتەوە جیاوازەکان گرتووە.

سەبارەت بەناوچەی لێکۆڵینەوە کە دەوڵەمەندە بە پێکهاتەکانی گەشتیاری و ئەستەمە لە وڵاتانی تردا ئەم جۆراوجۆریەی گەشتوگوزار پێکەوە بدۆزیتەوە، خوای گەورە ناوچەی لێکۆڵینەوەی بە چەندین شوێنەواری ئایینی و مێژوویی و سروشتی دەوڵەمەند کردووە، کە یارمەتی ئەوە داوە چەندین جۆری گەشتوگوزار دروست ببێت لەناویشیاندا گەشتوگوزاری ئاینیی، زۆرترین مزگەوت و مەزارگە و پەرستگا و کڵێسا و مەزهەب و ئایینی ستراتیژی تیادا بەدیدەکرێت، ئەمەش ئاماژەیە بۆ فرە چەشنی تێکەڵەیەکی ئایینی و نەتەوەی لە ناوچەی لێکۆڵینەوەدا، هەروەها چێژ وەرگرتن لە گەشتیاری ئایینی لە تایبەتمەندی بەردەوامی و مافە ڕەواکانی گەشتیارانە،

گەشـــتوگوزاری ئــایینی کــاریگەرییەکی زۆریــان لەســەر ئەو هۆکــارانە دەبێــت کە جۆرەکــانی تــری گەشــتوگوزار دیــاری دەکەن، بەتــایبەتیش ئەم کــاریگەرییە لەســەر بەرزکــردنەوەی داهــات دا ڕوونــدەبێتەوە، بە لەبەرچــاوگرتنی ڕێــژەی گەشـــتیارانی ئـــایینی و ژمـــارەیەکی زۆری مەزارگە و و پەرســتگا وا دەکــات یەکێــک بێــت لە گــرنگترین و چـــالاکیترین جۆرەکــانی گەشــتوگوزاری لەنــاوچەی لێکــۆڵینەوەدا، بەڵام ئەگەر پەرەپێــدانی گەشــتیاری ئــایینی لەلایەن حکــومەت و لایەنە پەیوەندیــدارەکانەوە بە بــایەخەوە لــێی بــڕوانن، ئەوەی زۆر گــرنگە و کەرتی گەشــتوگوزار ا ببــوژێتەوە و بگــاتە ئاســتی کێبڕکــێی وڵاتــانی نــاوچەکە و جیهــان، بــوونی ماســتەرپلانی گەشــتوگوزارییە، لەنــاو ئەم پلانەشــدا ســتراتیژیەک بــۆ بەرزکــردنەوەی ئاســتی ڕۆشــنبیری و فەرهەنــگی و ئــابووری لە خۆبگرێــت، لەبەرئەوەی لاوازی ئەم ئاســتانە کۆســپ بــۆ پێشــکەوتنی ئەم چــالاکیە ئــابورییە دروســت دەکەن، زیــادبوونی ژمــارەی گەشــتیاران و پێشخســـتنی کەرتەکە لەڕووی جــۆرایەتی و چەنــدایەتی وادەکــات داهــاتی تــاکەکەس بەرزبێــتەوە، ئەمەش کۆتــا ئامــانجە لەپرۆســەی پەرەپێدانــدا، بە بەرزبــوونەوەی داهــاتی تاکەکــانیش ڕێگــا خــۆش دەکــات بــۆ دەرکەوتــن و دروســتبوونی چیــنی ناوەڕاســت و دادپەروەری بــۆ ســەرجەم هاونیشــتیمانیان دەســتەبەر دەکــات، بەمەش حکــومڕانی بــاش دەردەکەوێــت، کە هەوڵی ئەوە دەدات سەرچاوەکانی داهات جۆراوجۆر بکات و لەسوود و بەرژەوەندی هەمووواندا بێت .

تــاوەکو گەشــتوگوزار بتوانێــت خۆشــگوزەرانی و ســەقامگیری لەگەڵ خۆیــدا بهێنێــت، چەنــد هەنگــاوێکی دیــاریکراو هەیە، دەبێــت لەلایەن سێ پێکهــاتەوە جێــبەجێ بکــرێن ئەوانــیش (کۆمەڵگــا – حکــومەت – کەرتی تــایبەت)، کۆمەڵگا پێویســتە کێــبڕکێ زیادبکــات، چاکســازی لەخزمەتگوزارییەکانیــدا بکــات، هەروەهــا ژیــنگە و کەلتــووری خــۆی بپارێزێــت، حکــومەتیش پێویســتە ســتراتیژیەتی بەهــێز دابنێــت، یاســای ڕێکوپێــک و گونجــاو دەربکــات ، ئاســتەنگ و بەربەرســـتەکانی بەردەم پێشـــکەوتنی کەرتەکە هەڵبگرێـــت، هەروەهـــا ســـتاندارده نێودەوڵەتیەکـــان لەبـــواری گەشــتوگوزاردا پەیــڕەو بکــات، کەرتی تــایبەتیش پێویســتە گەشــتوگوزار بە دامەزراوەیی و بەتــایبەتیکردن بــکەن و وەک هــێزێکی ســەرکەوتووی ئــابووری وەبەرهێنــان لەم کەرتەدا بــکەن، زانیــاری بەســوود بــدەن و ئاســانکاری تەکنەلۆژیــا لەم بوارەدا فەراهەم بکەن.

چۆنیەتی پێشخستنی گەشتوگوزاری ئایینی لە ناوچەی لێکۆڵینەوەدا

بەگــرتنەبەری ئەم هەنگــاوانەی خــوارەوە دەتوانرێــت گەشــتوگوزاری ئــایینی لەنــاوچەی لێکــۆڵینەوەدا ئاییــندەیەکی پرشــنگدار تۆمــار بکــات و ببێــتە بەهێزتــرین جــۆری گەشــتوگوزار لە توانســتە مرۆییەکــانی چــالاکیە گەشــتوگوزارییەکان، ئەوانیش :-

١-گرنگیــدانی بەردەوام و دانــانی بەرنــامە بــۆ ســەرجەم شــوێنە ئاینییەکــان بە ئامــانجی ئامــادەیی هەمیشــەیان بــۆ وەرگــرتنی گەشــتیارە ئاینییەکــان، کە پێویســت بەوە دەکــات بــودجەی دارایی تایبەتیــان هەبێــت بــۆ ئاگاداربوونیــان بەپــێی ئامانجە دڵخوازەکان .

٢-بەهــــای ڕاســــتەقینەی نــــاوچە ئاینییەکــــان لەڕووی دانپێــــدانانی گەشــــتیاران و بەگرنــــگ زانینیــــان و پێویســــتی ســــەردانیکردنیان، تەنــــانەت ئەگەر بــــۆ یەک جــــاریش بێــــت لە تەمەنیانــــدا، وەک چــــۆن موســــڵمانان ئەگەر بــــۆ جارێکیش بێت گەشتی مەککە دەکەن بەمەبەستی ئاییني .

٣-پێویســــتە ســــایتە ئاینییەکــــان ببەســــترێنەوە بەتــــۆڕێکی ئاســــت بەرزی گواســــتنەوە، وەکــــو فڕۆکەخــــانە، ڕێگاوبــــان، پەیوەنــــدییەکانی وەکــــو ئینتەرنێــــت و موبایــــل، هەروەهــــا خزمەتگوزارییەکــــانی تــــری وەک هۆتێــــل، ڕێســــتۆرانت، کە خزمەتگوزارییەکانیان بە نرخێکی گونجاو دەفرۆشرێن بە بەراورد بە وڵاتانی تری گەشتیاری .

٤- شــوێنی ئــاییني زەردەشــتیەکان بەتــایبەتی ئەشــکەوتی قزقاپــان خــاوەنی چەنــدین توانســتی سروشــتی و مــرۆییە وەک نــاوچەی مــێژوویی و شــوێنەواری و بــوونی ئەشــکەوتی دووکــونە کــوڕ و کــچ ســەحرا، دەکرێــت خزمەتگــوزاری بــۆ دابــین بکرێت و ئەم ناوچەیە بکرێت بە ناوچەیەکی تەواوکاری ئاییني و مێژوویی و شوێنەواری و ژینگەیی .

٥-مــزگەوتی گەورەی ســلێمانی کە شــوێنێکی ئــاییني و ڕامیــاری و ڕۆشــنبیری و کــۆمەڵایەتییە، دەکرێــت ســوود لە پێگەی وەربگیرێت ئەویش لەڕێگای:-

أ- ڕێکخســـتنی چـــالاکیە ئاینییەکـــان و ئەنجامـــدانی بـــۆنە ئاینییەکـــانی وەک (جەژنەکـــان و یـــادی مەولـــودی پێغەمبەر (د.خ)

ب- چـالاکیە ڕۆشـنبیری و کلتوورییەکـان بە گرنـگ بزانرێـت و شـوێن و کاتیـان بـۆ تەرخـان بکرێـت، چـونکە ژمارەیەکی زۆر لە خوێنەران سەردانی کتێبخانە بەناوبانگەکەی ئەم مزگەوتە دەکەن .

ت- دابینکــردنی شــوێنی حەوانە و مــانەوە بەپــێی پێویســت بــۆ ئەو گەشــتیار و ڕێبــوارانەی ڕوو لەم مــزگەوتە دەکەن و خــزمەتی زیاتریــان بکرێــت، چــونکە بە بەردەوامی خــواردن و خــواردنەوە پێشــکەش بەهەژاران و ڕێبواران دەکات .

٦-هەر یەکێــک لەو مەزارگە و پەرســتگا و ناوەنــدە ئاینییــانەی لە نــاوچەی لێکــۆڵینەوەدا بوونیــان هەیە تایبەتمەنــدی خۆیــان هەیە ، بــۆ نمــوونە لالــش کە تــاکە پەرســتگای ئێزیــدییەکانە لەســەر ئاســتی جیهــان دەکەوێــتە نــاوچەی لێکــۆڵینەوەوە، بــۆیە پێویســتی بەوەیە کە لە نــزیکی پەرســتگاکە شــوێنی حەوانە و گفتوگــۆی ئاینەکــان و شــوێنی مــانەوە بــوونی هەبێــت، لە هەمانکاتــدا مۆزەخــانەیەکی تــایبەت بە شــووناس و شارســتانیەتییان تیــادا نمــایش بکرێــت، بــاس لە بوونی ئاینەکەیان و شوێن و پێگە و جینۆسایدکرانەکانیان بکرێت.

٧-دروســـتکردنی هەمـــاهەنگی و کـــارکردن لەنێـــوان وەزارەتی شـــارەوانی و گەشـــتوگوزار لەگەڵ وەزارەتی ئەوقـــاف و کاروباری ئاییني بۆ ناساندنی شوێنە ئاینییەکان .

٨-کــارکردن لەگەڵ وەبەرهێــنەران بــۆئەوەی وەبەرهێنــان لە شــوێنە ئاینییەکانــدا بــکەن و خزمەتگوزارییــان بــۆ دابــین بکرێــت، لە هەمانکاتــدا ئەگەر حکــومەتی بتوانێــت بــودجەی خزمەتگــوزاری بــۆ هەنــدێک شــوێنی ئــاییني دابــین بکــات،

به دڵنیـاییەوە کـاریگەری دەبێـت و دەبێـتە پـلان و ئەوکـات دەکرێـت ناسـاندن و ریکـلامی بـۆ بکرێـت، هەتـاوەکو ئەو شـوێنانە گەشـتیاری بـۆ بچێـت، بـۆ نمـوونە تەکـیەی قـادری و نەقشـبەندی کە ئەم دوو شـوێنە ئـاینییە لە وڵاتـانی عـێراق ئـێران تورکیـا تەنـانەت لە باشـووری ئەفەریقـا و خـۆرهەڵاتیش موریـدیان هەیە، دەکرێـت سـاڵانە یـان چەنـد مانـگ جارێـک هەنـدێک ڕێورەسـمی ئـایینی بەرنـامە بـۆ داڕێـژراو ئەنجـام بـدرێت، بـۆ نمـوونە لە هەولـێر مەزارگەی سـوڵتان مـوزەفەر هەیە، ڕەنـگە گەشـتیارێکی زۆر لە تورکیـاوە مەبەسـتیان بێـت بـێن بـۆ ئەم شـوێنە، کە سـاڵانی هەشـتاکان دەهـاتن و سـەردانی ئەم مەزارگەیەیـان دەکـرد و زیکـر و تەهلـیلە و هەنـدێک ڕێورەسـمی ئـایینی تـایبەت بە مەزهەبی سوننە هەبوون لێرە ئەنجامیان دەدا.

٩-مەزارگەکـانی شـێخی بـاڵەک لە قەزای چۆمـان و شـێخ عەبـدولعەزیزی گەیـلانی لە ئـاکرێ، ئەم مەزارگـانە سـاڵانە موسـڵمانان بەرێـژەیەکی زۆر بەتـایبەتی گەشـتیاران لەناوەڕاسـتی عـێراقەوە سـەردانی دەکەن، چـونکە کـوڕی شـێخ عەبـدولقادری گەیلانـیە و مەزارگەکەی لەو نـاوچەیەیە، ئەگەرچی دەسـتەی گەشـتوگوزاری ئەم شـوێنەی نـوێ کـردەوە، بەڵام دواتـر بەهـۆی ڕووداوەکـانی داعـش و ڤـایرۆسی کۆرۆنـاوە خزمەتگوزارییەکـانی ڕاگـیراوە، لەبەرئەوە جـارێکی تـر لایەنی پەیوەندیـدار کارەکانیـان درێـژە پێبـدەن لە خزمەتکـردن و شـوێنی مـانەوە و ڕێکخسـتنی چـالاکی ئایینی، ئەمەش هۆکارێکە جموجۆڵی گەشتوگوزاری ئایینی بەرپابکات.

١٠-پێویسـتە لەسـەر حکـومەتی هەرێـمی کوردسـتان لە دەسـتەی گەشـتوگوزار یـان لە وەزارەتی شـارەوانی و گەشـتوگوزار بەڕێـوەبەرایەتیەک هەبێـت کە دەسـەڵاتی تەواوی هەبێـت بەنـاوی (بەڕێـوەبەرایەتی بەڕێـوەبردنی جۆرەکـانی گەشـتوگوزار)، ئەمەش بە واتـای ئەوەی کـارکردن لەسـەر جـۆرێکی دیـاریکراو لە گەشـتوگوزاردا هەبێـت و ڕەنگـدانەوەی ئەم کـارکردنەش بە ئاشـکرا دەبینـدرێت، وەکـو ئاشـکرایە چەنـدین جـۆری گەشـتوگوزاری جیـاواز لە ناوچەی لێکۆڵینەوەدا دەبیندرێن و گرنگە بابەتی بوون لە گەشتوگوزاری ئایینی دا بەرجەستە بکرێت .

١١-ئەو شـوێنە ئاینییـانەی لە سـنووری نـاوچەی لێکـۆڵینەوە بەتـایبەتی لە پارێزگـای سـلێمانیدا هەن و سـاڵانە چەنـدین گەشـتیار لە نـاوەوە و دەرەوەی هەرێـمی کوردسـتان سـەردانی دەکەن و زۆرجـاریش بەشـێوەی گـروپ لەلایەن کۆمپانیاکـانی گەشـتیارییەوە دەبـرێنە ئەو شـوێنانە، هەنـدێک جـار بەدەر لە بـواری گەشـتیاری ئـایینی سـەردانەکان بـۆ گەشـتیاری کلتـووری و مێژووییشـە، چـونکە ئەو شـوێنانە لەگەڵ پـیرۆزی ئاینییـان لە هەمانکاتـدا مێژوویەکی دێرینییان هەیە و وەکو گەشتیاری ئایینی و مێژوویی و کلتووری سەردانی دەکەن لەوانە : -

أ- تەکـیە و خانەقـای سـۆڵە لە (گونـدی سـۆڵە) ی قەزای شـارەزوو کە شـێخ بـابە عەلی ڕابەرایەتی دەکـات و سەر بە تەریقەتی قادرین .
ب- مەزارگەی مەولەوی شاعیر لە گوندی سەرشاتەی ناوچەی تاوگۆزی لە قەزای دەربەندیخان .
ت- لە تەڕاتەوەن بەنـاوی شـێخەکانی تەڕاتەوەنەوەیە لەنێـوان هەردوو قەزای سەیدسـادق و قەزای پێنجـوێن دا .

ث- مزگەوتی پاشا لە پێنجوێن

ج- منارەی مزگەتی خورماڵ

ح- تەکــیەی نێرگزەجــارِ لە گونــدی نێرگــزە نێرگزەجــارِ لە قەزای شـــارەزوور، رِابەری ئەم تەریــقەتە کــۆچکردوو شێخ جەمال بوو، ئێستا کورِەکەیەتی بەناوی شێخ کە بەرِێوەبەری ئەوقافی پارێزگای هەڵەبجەیە .

خ- مەزارگەی شێخ قادر لە ئەحمەدئاوای هەورامان .

د- تەکــیەی قەرەداغ لە گونــدی کــربچنە و هی شــێخ عبــدالکریمی کەســنەزانییە شــوێنەوارێکی ئــاینییە و ســاڵانە هەزاران گەشتیار سەردانی دەکات .

ذ- میری سور لە سورێن لە قەزای هەڵەبجە.

ر- مەزارگەی پیر محەمەد لە دەربەندیخان .

هەمــوو ئەمـــانەش گــرنگیەکی زۆری هەیە لەرِووی پێشخســـتنی ئـــابووری وڵات و دۆزیـــنەوەی هەلی کـــار بـــۆ ئەو ناوچانەی کە شوێنی ئایینی لێیە، یاخود رِێورِەسمی ئایینی تیادا بەرِێوەدەچێت .

١٢-بەرنـــامەی کـــارکردن لەگەڵ لایەنەکـــان وئایینەکـــان شـــێوازی هەمـــاهەنگی و چـــۆنیەتی دابینکـــردنی خزمەتگـــوزاری گەشتیاری و وەبەرهێنان و ئامادەکردنی رِێبەر و سوود وەرگرتنی لە کولتووری ئایینەکانی ناوچەی لێکۆڵینەوە .

١٣-هۆشـــیاری هاوڵاتیـــان لە ئاســـت گـــرنگی و بـــایەخی ئەم شـــوێنەوارە ئاینییـــانە ببـــنە فشـــارێک بـــۆ ئـــاورِدانەوەی حکـــومەت بـــۆ ئەم ناوچـــانە، چـــونکە دەکرێـــت ببـــنە ســـەرچاوەی ســـوودێکی دارایی زۆر بـــۆ دانیشـــتوانی نـــاوخۆی ئەم ناوچـــانە، دەبێـــت ئەوەش بـــزانین کە لە کـــاتی هەبـــوونی کێشـــەی ئـــابووری زۆربەی وڵاتـــانی جیهـــان دەســـتیان داوەتە بوژاندنەوەی بەرهەمی خۆماڵی و شوێنە گەشتیارییەکان .

١٤-تەرخانکردنی کات و شوێنی گونجاو و خزمەتگوزاری لەبار بۆ گەشتیارانی ئایینی، لەبەرئەوەی چالاکیەکانی ئەم جۆرەی گەشتوگوزار دیاریکراوە و گەشتیارانیشی ژمارەیەکی زۆرە، وا پێویست دەکات حکومەت هەموو ئاسانکارییە خزمەتگوزارییەکان لەم کەرتەدە بەگەرِ بخات، تاوەکو ئەوەی سەرنجی گەشتیاران بەلای خۆیدا رِابکێشێت و زۆرترین گەشتیار سەردانی ناوەندە ئاینییەکان بکەن.

١٥-رِێکخســـتنەوەی ســـەرجەم مەزارگە و پەرســـتگا ئاینییەکـــان و دانـــانی بەرنـــامەرِێژی، ئەمەش وا دەکـــات ئەم ناوەنـــدە ئاینییـــانە لەرِوانـــگەی گەشـــتوگوزارییەوە ســـوودیان لێ وەربگیرێـــت، ئەمەش رِێگـــا خـــۆش دەکـــات بـــۆ زانیـــنی ژمـــارەی گەشتیاران و ماوەی مانەوەیان و شوێنی رِەسەنی ئەم گەشتیارانە .

١٦-بە گرنـــگ ســـەیرکردنی ناوەنـــدە ئاینییەکـــان، لەبەرئەوەی ئەم ناوەنـــدە ئاینییـــانە تەنهـــا بـــۆ پەرســـتش و زیکـــر و تەهلـــیلە نیـــیە، بەڵکـــو بـــۆ ئەنجامـــدانی چەنـــدین کـــۆرِی زانســـتی و چـــالاکی جۆراوجـــۆر و ڤیســـتیڤاڵی تیـــادا ئەنجـــام

دەدرێــت، وەکــو کڵێســـای مەریەم عەزراء لە ســـلێمانی، کە تـــایبەتە بەلایەنی ئەکـــادیمی و زانســـتی و ڕۆشـــنبیری بـــۆ سەرجەم چینە جیاوازەکانی کۆمەڵگا .

١٧-تەکـــیەی عەلـــیەی قـــادری کەســـنەزانی کە خـــاوەنی زۆرتـــرین گەشـــتیاری ئـــاینییە لەســـەر ئاســـتی نـــاوچەی لێکۆڵینەوە، پێویستە لەم ڕووانەوە بایەخی زیاتری پێ بدرێت :-

أ- دابینکردنی خزمەتگوزارییە سەرەتایی و بنەڕەتیەکانی گەشتیاران بەتایبەتی لەکاتی بۆنە ئاینییەکاندا .

ب- گواستنەوەی جەژن و مەراسیمە ئاینییەکان لەکەناڵە جیاوازەکانی ڕاگەیاندنەوە .

ت- دروســـتکردنی پـــارکێکی گەورە بـــۆ پـــارککردنی ئوتـــومبێلی گەشـــتیاران، تـــاوەکو ئەوەی قەرەبـــاڵغی و کێشـــەی هاتووچۆ لەبەردەم تەکیەیە دروست نەبێت .

ث- کارئاسانی کردن بۆ هەموو ئەو گەشتیارانەی کە لە بۆنە و یادەکاندا بەلێشاو ڕوودەکەنە ئەم تەکیەیە.

١٨-بـــوونی حســـێنیەی شـــیعەکان لە شـــاری ســـلێمانی هۆکـــارێکی گـــرنگە بـــۆئەوەی گەشـــتیارانی ئـــاییی شـــیعە مەزهەب ســـەردانی بـــکەن، بەڵام لەگەڵ ئەوەشـــدا پێویســـتە شـــوێنی مـــانەوەی تـــایبەت بـــۆ گەشـــتیاران و دابینکـــردنی خزمەتگوزارییەکانیـــان بەهەنـــد وەربگیرێـــت، بەتـــایبەتی لەڕۆژی ١٠ی عاشـــوورادا کە ژمـــارەیەکی زۆر لە گەشـــتیارانی ئاییی سەردانی ئەم حسێنییە دەکەن، جگەلەوەی ماوەی ١٠ ڕۆژ دەخایەنێت.

دەرئەنجام

١-شــوێنی جــوگرافی هاوســنووره لەگەڵ هەریەک لە وڵاتــانی (عــێراق – ئــێران – تورکیــا) بەمەش پــێگەیەکی گەشــتوگوزاری و ئــابووری و بازرگــانی گــرنگی هەیە، لەبەرئەوەی زۆربەی گەشــتیارانی دەرەوە لەم وڵاتــانەوە ســەردانی نــاوچەی لێکــۆڵینەوە دەکەن، بەتــایبەتی پارێزگــای ســلێمانی لەبەرئەوەی نــزیکترین مەڵبەنــدی گەشــتوگوزاریی لەگەڵ وڵاتی ئێران و پارێزگاکانی ناوەڕاست و باشووری عێراقدا هەیە .

٢-جــوڵەی گەشــتیاران و ژمــارە و ڕێــژە و چالاکیەکانیــان بەپــێی ســاڵەکان دەگۆڕێــت، لەبەرئەوەی نــاوچەی لێکــۆڵینەوە لەمــاوەی ســاڵەکانی ڕابــردوو دووچــاری کۆمەڵێــک بــارودۆخی نەخــوازراوی وەک قەیــرانی دارایی و نــا ئــارامی و نــا ســەقامگیری و ڤــایرۆسی کۆرۆنــا و کەرەنتینــەی گشــتی بــوویەوە، هەمــوو ئەمــانەش کــاریگەری نەرێــنی لەســەر ســەرجەم کەرتە ئابووریەکــان و خزمەتگوزارییەکــان دروســتکرد، لەو نێوەندەشــدا چــالاکیە گەشــتوگوزارییەکان بە ئاشــکرا ڕەنگــدانەوەی خــراپی لەســەر دەرکەوت، ســاڵی ٢٠٠٧ کە بە دەســتپێکی جــوڵەی گەشــتیاری لەنــاوچەی لێکــۆڵینەوە دادەنرێــت، لەنێــوان پارێزگاکانــدا جیــاوازی ئاشــکرا بەدیــدەکرێت، بــۆ نمــوونە لە ســاڵی ٢٠٠٧ ژمــارەی گەشتیاران لە پارێزگای هەولێر ١٥٣٥٧١ گەشــتیار بــووە، بەڕێــژەی ٤٠.٦٩ ٪ بەپــلەی یەکەم دێــت لە هــاتنی گەشــتیاران بــۆ ئەم پارێزگــایە، پاشــان پارێزگــای ســلێمانی بەپــلەی دووەم گەیشــتۆتە ٧٧٩٣٣ گەشــتیار و بەڕێــژەی ٢٠.٦٥ ٪ و پارێزگــای دهــۆکیش بەپــلەی سێیەم ژمــارەی گەشــتیارانی ١٤٥٨٩٣ بەڕێــژەی ٣٨.٦٥ ٪. نــزمترین ئا ستیش لەنێــوان ساڵانی (٢٠٠٧ – ٢٠٢٠) هەردوو ساڵی ٢٠١٥ و ٢٠٢٠ ە . لەبەرئەوەی ساڵی ٢٠١٥ ڕەنگــدانەوەی جەنــگ وماڵوێرانیەکــانی ڕێکخــراوی تیرۆریســتی داعــش بــوو، کە ژمــارەیەکی زۆر لە دانیشــتوانی ناوەڕا ست و باشــووری عێــراق ئــاوارەبوون و کۆچیــان کــرد بــۆ نــاوچە جیاوازەکــانی تــری عێــراق و کورد ستان، ئەمەش وایکــردوو ژمــارەیەکی گەشــتیاران بەڕێژەیەکــی بەرچــاو کەمبێــتەوە، کەواتە لە ساڵی ٢٠١٥ ژمــارەی گەشــتیارانی پارێزگــای هەولێــر ٥٧٩٨٧٦ و بەڕێــژەی ٧٤.١٢ ٪ بــووە، پارێزگــای سلێمانی ژمــارەی گەشــتیارانی ١٤٦٤٩٨ و بەڕێــژەی ١٨.٧٢٪ بــووە، پارێزگــای دهــۆك ٤٩٦٣٩ بەڕێــژەی ٦.٣٤٪ و ئیــدارەی گەرمیــان ٦٢٣٨ گەشــتیار و بەڕێــژەی ٠.٧٩٪ بــووە، کــۆی گشــتی ژمــارەی گەشــتیاران بــۆ ساڵی ٢٠١٥ تەنهــا ٧٨٢٢٥١ ئەمەش نــزمترین ڕێــژەیە بە بەراورد بە سەرجەم ئامــاری ساڵانی نێــوان (٢٠٠٧ – ٢٠٢٠)، جــارێکی تــر ژمــارە و ڕێــژەی گەشــتیاران لە ساڵی ٢٠٢٠ ڕوو لە کەمــی کــرد، ئەویــش بەهــۆی بڵاوبــوونەوەی ڤایرۆ سی کۆرۆنــا و کەرەنتیــنەی گشــتی، بەجۆرێــك ژمــارەکە گەیشتۆتە ٨٤٥٧٤٧ گەشتیار .

٣-بــوونی مەزارگە و پەرســتگای ئێزیــدییەکان لەلالــش زیــاتر ســەنگی بەنــاوچەی لێکــۆڵینەوە بەخشــیوە، لەبەرئەوەی ســاڵانە ژمــارەیەکی زۆر لە گەشــتیاری جیــاواز لەســەر ئاســتی نــاوخۆ و دەرەوە ســەردانی ئەم شــوێنە دەکەن، تــاکە شــوێن و ڕووگەی(قیــبلە)ی ئێزیــدییەکانە و ســەرجەم ئێزیــدییەکانی جیهــان بــۆ بــۆنە و نەریــتە ئاینییەکــان ســەردانی لالــش دەکەن، چەنــدین کڵێســای مەســیحی و کریســتیانەکان هەیە، کە تەنهــا لە نــاوچەی لێکــۆڵینەوەدا بوونیــان هەیە، لەوانەش (کڵێســاکانی عەنکــاوە، کڵێســای مەریەم عەزراء، کڵێســای مــار عودیشــۆ....هتد) ئەمە وا دەکــات

گەشـــتیارانی پەیـــڕەوانی کریســـتیانەکان لە بـــۆنە ئـــایینی و کۆمەڵایەتیەکانیانـــدا ســـەردانی ئەم ناوەنـــدە ئـــاینییە بـــکەن، بەتـــایبەتی کڵێســـای مـــار عودیشـــۆ کە لەســـەر ئاســـتی جیهـــان ناوبـــانگی هەیە و گەشـــتیاران بە بەردەوامی ســـەردانی دەکەن، جیـــا لە ئـــاینییە ســـەرەکیەکانی نـــاوچەی لێکـــۆڵینەوە چەنـــدین کەمە ئـــاینییش بوونیـــان هەیە، کە هەریەک لەم کەمینـــانە خـــاوەنی شـــوێنی ئـــاینی و پەیـــڕەوانی تـــایبەت بەخۆیـــانن، لەوانەش (زەردەشـــتی، جـــوولەکە، کـــاکەیی، یارســـان....هتد) لەنـــاو هەمـــوو ئەم کەمینـــانەدا پەیـــڕەوانی ئـــایینی کـــاکەیی خـــاوەنی چەنـــدین مەزارگە و کەســـایەتی ئـــاینی تایبەت بەخۆیانن، وەکو (گوندی پەردیوەر) (گوندی هاوار) لە پارێزگای هەڵەبجە.

٤-تـــوێژەر پـــاش ســـەردانە پراکتیکیەکـــان و گفتوگـــۆ و چـــاوپێکەوتن لەگەڵ گەشـــتیارانی ئـــایینی و کەســـانی نـــاو مەزارگە و پەرســـتگا ئاینییەکـــان و نووســـەر پەیـــامنێر و ئامادەکـــارانی بەرنـــامە گەشـــتوگوزارییەکانی کەنـــاڵە ئاســـمانیەکان بەتـــایبەتی کەناڵی (K24) و چالاکوانی ئەم ناوەندە ئاینییانە گەیشتە ئەم دەرئەنجامانەی خوارەوە :-

أ- زۆرتـــرین گەشـــتیاری ئـــایینی بەشـــێوەیەکی بەردەوام ســـەردانی تەکـــیەی عەلـــیەی قـــادری کەســـنەزانی دەکەن، بەتـــایبەتیش گەشـــتیارانی وڵاتی ئـــێران، ئەم ناوەنـــدە تەکـــیەیە لە ٩٣ وڵاتی جیـــاوازەوە دەروێـــش و موریـــدی هەیە و ساڵانەش سەردانی دەکەن.

ب- ژمـــارەی هۆتێـــل و شـــوێنە گەشـــتیارییەکان لە هەرێـــمی کوردســـتاندا بەم جـــۆرەیە (٢٣٠ شـــوێنی گەشـــتیاری، ٦٢٥ هۆتێـــــل، ٣٠٠ مۆتێـــــل، ٩٠ گونـــــدی گەشـــــتیاری، ١٩٠٠ ڕێســـــتۆرانت) لەگەڵ دەیـــــان مەزارگە و پەرستگای ئایینە جیاوازەکان .

ت- زۆرتـــرین گەشـــتیار کە ســـەردانی نـــاوچەی لێکـــۆڵینەوە بکـــات گەشـــتیارانی ناوەڕاســـت و باشـــووری عـــێراقە، بەتایبەتیش لە کۆتاییەکانی وەرزی بەهار و تەواوی وەرزی هاوین گەشتەکانیان ئەنجام دەدەن .

ڕاسپاردەکان

١-بایەخـدان بە هەمـوو جۆرەکـانی گەشـتوگوزار لە هەرێـمی کوردسـتاندا و گـرنگی تـایبەت بە گەشـتوگوزاری ئـایینی بـدرێت، لەبەرئەوەی ئەم جـۆرەی گەشـتوگوزار پەیوەسـت نیـیە بە شـوێن و نـاوچەیەکی دیـاریکراوەوە، بەڵکـو لە تەواوی نـاوچەی لێکـۆڵینەوەدا بەدیـدەکرێت، بەدرێـژایی سـاڵیش بەردەوامە، پشـت بەسـتن بەم کەرتە بـۆ دابینکـردنی دارایی داهـاتی نیشـتیمانی، قۆسـتنەوەی کـاریگەرییە ڕاسـتەوخۆ و نـا ڕاسـتەوخۆکانی گەشـتیاری، کە ئەم کـاریگەرییە درێـژ دەبێتەوە بۆ هەموو کەرتە ئابوورییەکانی تر .

٢-کـارپێکردنی ئۆتـۆمبێلی تـایبەت یـان ڕێککەوتـن لەگەڵ کۆمپانیاکـانی گەشـتوگوزار و گواسـتنەوە بـۆ ڕێکخسـتنی گەشـتی بەردەوام بـۆ سـەردانی مەزارگە و پەرسـتگاکانی نـاوچەی لێکـۆڵینەوە و دابینکـردنی هەمـوو ئاسـانکارییە پەیوەندیـدارەکان و قیرتـاوکردنی ئەو شـەقامانەی کە بەرەو مەزارگەکـان دەڕۆن و دابینکـردنی پێداویسـتییە سەرەکیەکانی وەکو (ئاو - کارەبا) و خزمەتگوزارییە تەواوکەرەکانی تر کە بەشدارن لە ئاسوودەیی گەشتیار .

٤- وەزارەتی شـارەوانی و گەشـتوگوزار کە سەرپەرشـتی مەزارگەکـان دەکـات زۆربەیـان تائێسـتاش (لەژێـر کـۆنترۆڵی خەڵکـدایە) و کـادیری شـارەزا و تایبەتمەنـد ئامـادە بکـات بـۆ کـارکردن بەپـێی ئەو ڕێسـای تایبەتـانەی کە لەلایەن ئەوانەوە دانـراون بەمەبەسـتی ڕاکێشـانی زۆرتـرین ژمـارەی گەشـتیار، بـۆ پەرەپێـدانی دۆخی گەشـتوگوزار و بە جیهـانیکردنی ئەم کەرتە، پێویسـتە سـوود لە شـارەزایی و ئەزمـوونی هەمـوو ئەو وڵاتە گەشـتوگوزارییانە وەربگیرێـت کە پێشـکەوتنی بەرچاویـان لەم ڕووەوە بە دەسـتهێناوە، ڕاهێنـانی کەسـانی ئەکـادیمی تـاوەکو ئەوەی گەشـتوگوزار ڕێگـا ڕاسـتەکەی خـۆی شـوێن بـزر نەکـات کە خزمەتکـردنە بە تەواوی کۆمەڵگـا بەگشـتی و گەشـتیارانە بەتـایبەتی، پێویسـتی خێراکـردن لە پەرەپێـدان و هێنانەکـایەی بەرنـامەی ئەلیکـترۆنی و تەکنەلۆژیـای مـۆدێرن لە بەڕێـوەبردنی دامەزراوە و ئاسـانکارییەکانی گەشـتیاریدا، جـگە لە دروسـتکردنی داتـابەیس و ئامـار لەسـەر بنەمـای سیسـتەم لە بواری ئاماری گەشتیاری و بابەتە پەیوەندیدارەکان .

٥- پێویسـتە گـرنگی بە ئامـاری گەشـتوگوزاری ئـایینی بـۆ پارێزگاکـانی کوردسـتان بـدرێت و بـولیتنێکی ئامـاری سـاڵانەی ورد دابنرێـت کە گـرنگە بـاس لە ژمـارە و ڕێـژەی گەشـتیاران بکـات و بە شـێوەیەکی ورد مـامەڵە لەگەڵ هەمـوو داتاکـانی پەیوەسـت بەوەوە بکـات بەتـایبەت لە ڕۆژانی بـۆنە ئاینییەکانـدا کە نـوێنەرایەتی لـوتکەی هـاتنی گـروپە گەشتیارییەکانی داهاتوو دەکەن.

٦-پاڵپشـتیکردنی تـوێژینەوە و لێکـۆڵینەوە گەشـتوگوزارییەکان بەگشـتی و گەشـتوگوزاری ئـایینی بەتـایبەتی، لەڕێگـای فراوانکـردنی کـرانەوەی زۆرێـک لە پەیمانگـا و کـۆلێژە تایبەتەکـانی گەشـتوگوزار، بەواتـای ئەوەی کـار لەسـەر هەمـوو ئەو لێکـۆڵینەوە زانسـتیانە بکرێـت کە سـاڵانە خوێنـدکاران لە بەشـە جیاجیاکـانی خوێنـدن وەکـو بڕوانـامەی دەرچـوون دەینووسن و پێشکەش بە ناوەندی خوێندنەکەی خۆیانی دەکەن .

لیستی سەرچاوەکان

یەکەم : سەرچاوە کوردیەکان

أ-کتێب

١. ئەمین، هاوڕێ یاسین محەممەد، جوگرافیای هەرێمی کوردستان، چاپی سێ یەم ، چاپخانەی کارۆ، سلێمانی، ٢٠١٤.

٢. ئەنوەر، کەیوان ئازاد، مێژووی دەرکەوتنی ئایینەکانی ئێزدی و کاکەیی، چاپی یەکەم، چاپخانەی تاران، سلێمانی، ٢٠١٨.

٣. إسماعیل، خلیل، دیاریکردنی سنوری هەرێمی کوردستان، کتێبی سەنتەری برایەتی، هەولێر، ١٩٨٨.

٤. امین ، هاوڕێ یاسین محمد ، لێکۆڵینەوەیەک لە جوگرافیای هەرێمی کوردستانی عێراق، چاپی یەکەم، بێ شوێنی چاپ، سلێمانی، ٢٠١١.

٥. بابان، جەمال، سلێمانی شارە گەشاوەکەم، چاپی دووەم، چاپخانەی ئاراس، بەرگی چوارەم، هەولێر، ٢٠١٢.

٦. بارزانی، ڕێبوار ڕەمەزان، جینۆسایدی ئێزیدییەکان، چاپی یەکەم، چاپخانەی سەنگەر، دەڤەری بارزان، هەولێر، ٢٠١٨.

٧. باوەڕ، ئەحمەد، جوولەکانی کوردستان (بنەچەیان – داب و نەریتیان – هۆی کۆچکردنیان)، چاپی یەکەم، چاپخانەی وەزارەتی ڕۆشنبیری، ، سلێمانی، ٢٠٠٠.

٨. بۆرەکەیی، صدیق، ئێزیدییەکان و ڕێ و ڕچەکەیان، چاپخانەی خاک، چاپی یەکەم، سلێمانی، ٢٠٠٢.

٩. بێنگیۆ، ئۆفرا، جوولەکە و ئیسرائیل، وەرگێڕانی: عەدنان نیلوفەڕی، چاپی یەکەم، چاپخانەی تاران، سلێمانی، ٢٠١٩.

١٠. بەحرکەیی، مەلا طاهر مەلا عبداللە ،مێژووی زانایانی کورد، بەرگی یەکەم، چاپی دووەم، نوسینگەی تەفسیر، سلێمانی، ٢٠١٦.

١١. بەهار، میهرداد، ئایینە ئاسیاییەکان، وەرگێڕانی :هادی عارفی، چاپی یەکەم، چاپخانەی پەنجەرە، تاران، ٢٠١٥.

١٢. بەهمەنی، هاوار، زەردەشت لە کولتووری کوردەواریدا، چاپی یەکەم، چاپخانەی گۆران، سلێمانی، ٢٠٠٠.

١٣. تاڵب، جەزا تۆفیق، جوگرافیای هەرێمی کوردستانی عێراق، چاپی دووەم، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، سلێمانی، ١٩٩٩.

١٤. تاڵەبـــانی، مـــوکەڕڕەم شـــێخ ڕەزای تاڵەبانی(ژیـــانی، پەروەردەی، بیروبـــاوەڕ و شـــیعری)، چـــاپی یەکەم، چاپخانەی ئاراس، هەولێر، ٢٠٠١.
١٥. تـــاهیر ســـەعید، کـــامەران، کـــۆیە، لێکـــۆڵینەوەیەک لە جوگرافیـــای هەرێـــمی، مەڵبەنـــدی کوردۆلـــۆجی، چـــاپی یەکەم، چاپخانەی تیشک، سلێمانی، ٢٠٠٨.
١٦. تۆفیق، ڕێبوار حەمە، جولەکەکانی شاری سلێمانی، چاپی یەکەم، چاپخانەی چوارچرا، سلێمانی، ٢٠١٥.
١٧. تۆفیـــق، زرار ســـدیق، زانیـــاری نـــوێ لەبـــارەی هەنـــدێک شـــوێنی مـــێژووی کوردســـتانەوە، چـــاپی یەکەم، چاپخانەی چوارچرا، سلێمانی، ٢٠٠٧.
١٨. تۆفیـــــق، زرار صـــــدیق، کـــــورد و کوردســـــتان لەڕۆژگـــــاری خـــــیلافەی ئیســـــلامی(١٦ – ٦٥٦ک / ٦٣٧-١٢٥٨ز)،چاپی یەکەم، چاپخانەی ماد، دهۆک، کوردستان، ٢٠٢٠.
١٩. تەوێـــڵەیی، عبـــدالرزاق عبـــدالرحمن، فەلســـەفەی ئـــایین و پێویســـتی مـــرۆڤ بەئـــاین، چـــاپی یەکەم، چاپخـــانەی زانیار، سلێمانی، ٢٠٢٠.
٢٠. الجنـــدي، أنـــور، بەراوردی ئایینەکـــان، وەرگـــێڕانی: نهـــاد جـــلال حبیـــب الله، چـــاپی یەکەم، چاپخـــانەی نـــارین، سلێمانی، ٢٠١٢.
٢١. حسن، دانا عثمان، جولەکە عەقیدە و مێژوویان، چاپی یەکەم، چاپخانەی سەنگەر، سلێمانی، ٢٠١١.
٢٢. حســـن، دانـــا عثمـــان، مەســـیحیەت (عەقیـــدە و شـــەریعەت و مێژوویـــان)، چـــاپی یەکەم، چاپخـــانەی ڕی نـــوێ ، سلێمانی، ٢٠١٦.
٢٣. حســـو، ســـیدو جتـــو، شرۆڤەکرنـــا هنـــدەک ڕێ و رەســـم و تێکســـتێن ئـــۆلا ئێزیـــدیان، چـــاپی یەکەم، چاپخـــانەی هاوار، دهۆک، ٢٠٢١.
٢٤. حســـێن، دڵشـــاد حامیـــد، کەمینەکان(ناســـنامە ، یاســـا ، هەرێـــمی کوردســـتان)، چـــاپی یەکەم، چاپخـــانەی تاران، سلێمانی، ٢٠١٧.
٢٥. حوســـێن، موحســـین مـــوحەمەد ، هەولـــێر لەســـەردەمی ئەتابەگیانـــدا، وەرگـــێڕانی: عثمـــان عـــلی قـــادر، چـــاپی یەکەم، نوسیگەی تەفسیر، هەولێر، ٢٠١٣.
٢٦. حـــویزی، مـــلا رؤوف ســـلیم، کوردســـتان و ئـــایینی ئیســـلام، چـــاپی یەکەم، چاپخـــانەی جـــامعە، بەغـــداد، ١٩٧٠.
٢٧. حەســـەن فەهـــمی (بـــابێ ڕۆژانێ)، ئـــێزدی ، زەرادەشـــتی، دهەڤســـەنگیا دیرۆکیـــدە، چـــاپی یەکەم، چاپخـــانەی هاوار، دهوک، ٢٠٢١.
٢٨. حەسەن، رێسان، ئێزدی و خووندنا ئێزدیاتیێ، چاپی یەکەم، چاپخانەی خانی، دهوک، ٢٠٠٧.

٢٩. حەنـــا، ئەنـــدوراس، مـــێژووی مەســـیحیەت لە کەرکـــوک و بـــاگەرمێ، و. جەمیـــل عیســـێ، چـــاپی یەکەم، چاپخانەی ڕۆشنبیری، هەولێر، ٢٠١٢.

٣٠. خەتـاری، داود مـوراد، جینۆسـایدی ئێزیـدیەکان گونـدە کەچـۆ، و.تەهـا سـلێمان، چـاپی یەکەم، چاپخـانەی ئازاد، هەولێر، ٢٠١٥.

٣١. رسـول، رسـول ابـراهیم ،پێکهاتەکـانی کوردسـتان لە سـەردەمی عەبـاسی دا، چـاپی یەکەم، چاپخـانەی نـارین، سلێمانی، ٢٠٢٠.

٣٢. ڕۆستی، نادر ، گەشتێک بۆ گەشتوگوزار، چاپی یەکەم، چاپخانەی روکسانا، هەولێر، ٢٠١١.

٣٣. ڕۆسـتی، نـادر، چـۆن ڕەفتـار لەگەڵ گەشـتوگوزاردا بکەیـن، چـاپی یەکەم، چاپخـانەی وەزارەتی ڕۆشـنبیری، هەولێر، ٢٠١١.

٣٤. ڕەشە، ئەکرەمی ساڵحی، شاری سلێمانی، چاپی یەکەم، چاپخانەی ڕەهەند، سلێمانی، ٢٠١٥.

٣٥. ڕەنجیـار، ئەحـمەد حەمە ئەمـین، تێڕوانینێـک بـۆ زەردەشـتی – ئێزیـدی – کـاکەیی، چـاپی یەکەم، چاپخـانەی چوارچرا، سلێمانی، ٢٠١٥.

٣٦. زاکـین، مۆردیخـای، جولەکەکـانی کوردسـتان، وەرگـێڕانی :سـیروان حسـێن یـیەی، چـاپی یەکەم، بێ شـوێنی چاپ، هەولێر، ٢٠١٥.

٣٧. زەڵـمی، سـاری ابـوبکر، فرەچەشـنەکردنی ئـابووری هەرێـمی کوردسـتان، چـاپی یەکەم، ناوەنـدی ڕۆشـنبیر سارا، سلێمانی، ٢٠٢٠.

٣٨. زەند، کەریم ئایین و باوەڕ لە کوردستاندا، چاپی یەکەم، چاپخانەی کامەرانی، سلێمانی، ١٩٧١.

٣٩. سـلێمان خـدرێ و خەلـیلێ جنـدی، ئێزدیـاتی، چـاپی یەکەم، چاپخـانەی کـۆڕی زانیـاری کـورد، بەغـداد، ١٩٧٩.

٤٠. سـلێمان. خـدرێ و خەلـیلێ جنـدی، ئێزدیـاتی، چـاپی یەکەم، چاپخـانەی کـۆڕی زانیـاری کـورد، بەغـداد، ١٩٧٩.

٤١. سمۆ، جعفر، ئێزدی د گوتارێن سەرۆک بارزانی دا، چاپی یەکەم، چاپخانەی هاوار، دهۆک، ٢٠١٩.

٤٢. سوڵتانی، محمد علی، بنەوای باوەڕی یارسان، چاپی یەکەم، چاپخانەی ئاراس، هەولێر، ٢٠١٠.

٤٣. سەرگەلی، نذیر،ئێزدیاتی ل بەر روناهیا قەول و سەبەقا، چاپی یەکەم، چاپخانەی هاوار، دهوک، ٢٠٢١.

٤٤. سەنگاوی، نەجم ،باشووری کوردستان، چاپی یەکەم، چاپخانەی چوارچرا، سلێمانی، ٢٠١٧.

٤٥. شنگالی، سلیمان، گوتنێن بەریا د ژیانا ئێزدیاندا، چاپی یەکەم، چاپخانەی خانی، دهوک، ٢٠٠٦.

٤٦. شـەریعەتی، عەلی ئـاییینی زەردەشـت، وەرگـێڕانی: شـەهرام ڕەشـید قـادر، چـاپی یەکەم، چاپخـانەی پەروەردەی هەولێر، هەولێر، ٢٠٠٤ .

٤٧. شـــەکوئی، حســـەین، بـــیرۆکە نوێیەکـــان لە فەلســـفەی جوگرافیـــادا، وەرگـــێڕانی : مـــوزەفەر خوســـپی، بەرگی یەکەم، چاپی یەکەم، چاپخانەی سەردەم، سلێمانی، ٢٠٢١ .
٤٨. عبـــدالغنی، محمـــد جوگرافیـــا و پەیوەنـــدییە سیاســـیە و نێودەوڵەتیەکـــان، وەرگـــێڕانی، جەزا تۆفیـــق تالیـــب، چاپی یەکەم، چاپخانەی حەمدی، چاپی یەکەم، سلێمانی، ٢٠٠٥.
٤٩. عبداللە، نەجاتی، کورد و کوردستان لەسەرچاوە ئینگلیزیەکاندا، ئەکادیمیای هەولێر، هەولێر، ٢٠٠٩.
٥٠. عەبدوڵا، نەجاتی، کتێبی پیرۆزی ئێزیدییەکان، چاپی یەکەم، چاپخانەی ئاراس، هەولێر، ٢٠١٢.
٥١. غەفور، عەبدوڵا، جوگرافیای کوردستان، چاپی دووەم، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر، ٢٠١٥.
٥٢. فاتیح عەبدوڵا محەممەد، مێژووی دێرینی کوردستان، چاپخانەی کارۆخ، چاپی یەکەم، سلێمانی، ٢٠١٦،
٥٣. فـــتح اللە، ســـفین جـــلال بنچینـــە و بنەماکـــانی زانســـتی جوگرافیـــای ســـیاسی، چـــاپی یەکەم، چاپخـــانەی نـــارین، سلێمانی، ٢٠١٤.
٥٤. فـــۆڵتر، ریچـــارد س، ئایینەکـــانی ڕێگـــای ئاوریشـــم، وەرگـــێڕانی : کـــازیوە، چـــاپی یەکەم، چاپخـــانەی ڕۆژهەڵات، هەولێر، ٢٠١١.
٥٥. قـــادر، مەهـــدی مـــحەمەد، هەولـــێر لەســـاڵی (١٩٢٦-١٩٢٩)، چـــاپی یەکەم، چاپخـــانەی حـــاجی هاشـــم، هەولێر، ٢٠١٣.
٥٦. قانیع مەریوان وریا ، دین و دنیا، چاپی یەکەم، چاپخانەی سەردەم، سلێمانی، ٢٠١٠.
٥٧. قەرەداغی عەبدوڵا (مەلا عەلی) ، زەرتەشت، چاپی دووەم، چاپخانەی تیشک، سلێمانی، ٢٠٠٧.
٥٨. کلەیـــت، جانیـــت، دابـــانی کینـــگ، جەعـــفەر شێخوئیســـلامی، وڵـــتەر جۆزێـــف فێنـــد، وڵـــتەر پـــۆش، ســـابینا کـــارتەر، ساباســـتیان بـــاوەر، ســـیمۆن لانگـــانگەر، کوردەکـــان – مـــێژوو – ئـــایین – زمـــان – سیاســـەت، وەرگـــێڕانی: عەتا قەرەداخی، چاپی یەکەم، چاپخانەی تاران، هەولێر، ٢٠٢٠.
٥٩. کـــوردە، بەرزان ئەحـــمەد، کـــورتە مـــێژوویی جولەکەکـــانی کوردســـتان، چـــاپی یەکەم، چاپخـــانەی چـــوارچرا، سلێمانی، ٢٠١٩.
٦٠. کـــوریە، یەعقـــوب یوســـف، جولەکەکـــانی عـــێراق، و.شـــەرمین عەبـــدوڵڵا ڕەوانـــدزی، چـــاپی یەکەم، چاپخـــانەی ڕۆشنبیری، هەولێر، ٢٠١٣.
٦١. کۆمەڵێـــک مامۆســـتای زانکـــۆ، جیۆگرافیـــای هەرێـــمی کوردســـتانی عـــێراق، چـــاپی یەکەم، چاپخـــانەی وەزارەتی پەروەردەی هەرێمی کوردستانی عێراق، هەولێر، ١٩٩٨.
٦٢. کەریم، محمدی مەلا، بزوتنەوەی هەقە، چاپی یەکەم چاپخانەی علاء، بەغداد، ١٩٨٣.
٦٣. گۆران، یوسف صمد، کەمینەکان لە عێراق، چاپی یەکەم، چاپخانەی هێڤی، هەولێر، ٢٠١٢.
٦٤. محەمەد، سمکۆ، ئاین و کەمینەکان لە کوردستان، چاپی یەکەم، چاپخانەی هێڤی، هەولێر، ٢٠١١.
٦٥. محەمەد، سمکۆ، ئایین و کەمینەکان لە کوردستان، چاپی یەکەم، چاپخانەی هێڤی، هەولێر، ٢٠١١.

٦٦. مدرس، مەلا عبدالكريمی بنەماڵەی زانیاران، چاپی یەکەم، چاپخانەی شەفیق، بەغداد، ١٩٨٤.
٦٧. میران، ڕەشاد، ڕەوشی ئایینی و نەتەوەیی لە کوردستاندا، چاپی سێ یەم، چاپخانەی ڕۆژهەڵات، هەولێر، ٢٠١٧.
٦٨. میرزا، احمد میرزا، بڵاوبونەوەی ئیسلام لە کوردستان، چاپی یەکەم، نوسیگەی تەفسیر بۆ بڵاوکردنەوە، هەولێر، ٢٠١٦.
٦٩. مەلا ڕەئوف، هاوڕێ، شوێنی جوگرافی، چاپی یەکەم، بێ شوێنی چاپ، سلێمانی، ٢٠١٢.
٧٠. ناوخۆش، سەلام، ئایینی کورد، چاپی یەکەم، چاپخانەی ڕۆژهەڵات، هەولێر، ٢٠١٢.
٧١. نووسەرێکی نەناسراو، دەربارەی کوردە ئێزیدییەکان، و.د.هەڵکەوت حکیم، چاپی یەکەم، چاپخانەی شەهاب، هەولێر، ٢٠١٣.
٧٢. هەرشەمی، شاسوار، مێژووی ئارامیەکان لە کوردستان، چاپی یەکەم، چاپخانەی تاران، سلێمانی، ٢٠١٨.
٧٣. هەژار، چێشتی مجێور، چاپی دووەم، ناوەندی چاپ و بڵاوکردنەوەی میهرەکان، کوردستان، ٢٠٠٧ .
٧٤. هەورامانی، محەمەد ئەمین کاکەیی، چاپی یەکەم، چاپخانەی الحوداث، بەغداد، العراق، ١٩٨٤.
٧٥. هەورامانی، محەمەد ئەمین، وڵاتی کەیانیان و زەردەشت و هەورامان لە ئاڤێستادا، چاپی یەکەم، چاپخانەی ڕۆشنبیری، هەولێر، ٢٠١١ .
٧٦. هەورامی، نامق، پەیڕەوکارانی یارسان لە کرمانجی سەروودا، چاپی یەکەم، چاپخانەی ڕۆشنبیری، هەولێر، ٢٠١٣.
٧٧. ئۆپەنگین، ئەرگین، ئێزدیاتی (جڤاک – سمبول – ڕەیتووەل و میت)، و. د.خانا ئۆمەرخالی، چاپی یەکەم، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر، ٢٠١١.
٧٨. ئیبراهیمی، عەبدوڵلا کورد و کوردستان، چاپی یەکەم، چاپخانەی ئاراس، هەولێر، ٢٠١٢.
٧٩. ئەحمەدیان، محەمەد، کورد و ئایینی زەردەشت،چاپی یەکەم، چاپخانەی سنندج، کوردستان، ٢٠١٢.
٨٠. ئەڵوەندی، نەجم، ئایینی ئێزیدی لەنێوان چەند جەمسەری و بڕوای یەکتا پەرستیدا، چاپی یەکەم، چاپخانەی هێڤی، هەولێر، ١٩٩٩.
٨١. ئەمین، نەوشیروان مستەفا، بە دەم ڕێگاوە گوڵچنین، کتێبی یەکەم، بەرگی دووەم، دار العربیة للعلوم ناشرون، بیروت، لبنان، ٢٠١٣.

87-Dr.Mihemed Ebdo Eli, Ezidi u Ezdiyeti Li Bakur Rojavaya Suriye, Capnivsa Kurdai, capy Eek, Efrin, 2008.

ب-نامە و تێزەکانی زانکۆ

١. احمـد، هـۆگر جمیـل، دابەشـبوونی جوگرافیـای دانیشـتوانی قەزای سـۆران و کـاریگەری لەسـەر پەرەپێـدانی لادێ، نامەی ماستەر(بڵاونەکراوە)، کۆلێجی ئەدەبیاتی زانکۆی سەڵاحەدین، هەولێر، ٢٠١١.

٢. احمـد، ئامـانج جـلال، شـیکردنەوەیەکی جـوگرافی بـۆ توانسـتەکانی گەشـەپێدانی گەشـتوگوزار، نـامەی ماستەر(بڵاونەکراوە)، زانکۆی کۆیە، ٢٠١٥.

٣. رحمـان، رەنجـدەر کامـەران، توانسـتەکانی گەشـەپێدانی لادێ لـە قـەزای دەشـتی هـەولێر، نامـەی ماستەر(بڵاونەکراوە)، زانکۆی سەڵاحەدین، هەولێر، ٢٠١٦.

٤. عثمان، بەهرە رضا، جیاوازی شوێنی پەرەپێدانی کشتوکاڵی لە پارێزگای هەولێر، نامەی ماستەر (بڵاونەکراوە)، زانکۆی صلاح الدین، ٢٠١٣.

٥. عزیـز، امـیر قـادر، هەڵسـەنگاندنێکی جـوگرافی بـۆ بەکارهێنـانی زەوی ئـایینی لەشـاری هەولـێر بە بەکارهێنـانی سیسـتەمی زانیـاریە جوگرافیەکـان(GIS)، نـامەی ماسـتەر(بڵاونەکراوە) زانکـۆی سـەڵاحەدین، هەولـێر، ٢٠٠٩.

٦. عـلی، شـوان احمـد، سـنووری نێـودەولەتی هەرێـمی کوردسـتانی – عـێراق، نـامەی ماسـتەر (بڵاونەکـراوە)، کۆلیژی زانستە مرۆڤایەتیەکان، زانکۆی ڕاپەڕین، کوردستان، ٢٠١٧.

٧. عمـر، لوقمـان وسـو، توانسـتە جـوگرافیە گەشـتوگوزاریەکانی قەزای کـۆیە، نـامەی ماسـتەر(بڵاونەکراوە)، کۆلێژی پەروەردە، بەشی جوگرافیا، زانکۆی کۆیە، ٢٠٠٦.

٨. فاتح ، گەشاو فاضل ، دابەشبوونی خزمەتگوزارییە گەشتیاری و خۆشگوزەرانییەکان لەشاری سلێمانی بە بەکارهێنانی (GIS)، نامەی ماستەر (بڵاونەکراوە)، زانکۆی سلێمانی، ٢٠٢١.

٩. گەنجۆ خسرۆ محمد گەردی، بایەخی جیۆپۆلەتیکی ڕووبەر و شێوەی هەرێمی کوردستانی عێراق، نامەی ماستەر،(بڵاونەکراوە) ،فاکەڵتی پەروەردە، زانکۆی کۆیە، ٢٠١٦.

١٠. محمـــد، وتمـــان محمـــد، بنەمـــا جوگرافیەکـــانی پلانـــدانانی گەشـــتیار لە قەزای شـــارباژێڕدا، نـــامەی ماستەر(بڵاونەکراوە)، بەشی جوگرافیا، سکوڵی زانستە مرۆڤایەتیەکان، زانکۆی سلێمانی، ٢٠١٥.

١١. مسـتەفا، ڕێبـاز لوقمـان، توانسـتە جوگرافییەکـانی پلانـدانان و گەشـەپێدانی گەشـتوگوزار لە قەزای پێنجـوێن بە بەکارهێنـــانی GIS، نـــامەی ماســـتەر(بڵاونەکراوە)، بەشی جوگرافیـــا، کـــۆلێجی زانســـتە مرۆڤایەتیەکـــان، زانکۆی سلێمانی، ٢٠١٦.

١٢. مهدی، سیروان محمد، شیکردنەوەی شوێنی نشینگەی دێهاتیەکانی قەزای ڕانیە و ڕەهەندەکانی پەرەپێدانیان، نامەی ماستەر(بڵاونەکراوە)، زانکۆی ڕاپەڕین، ٢٠١٧.

١٣. نـادر مـحەمەد، قارەمـان، بـزوتنەوەی هەقە، نـامەی ماسـتەر (بڵاونەکـراوە) فـاکەڵتی زانسـتە مرۆڤایەتیەکان، زانکۆی کۆیە، کۆیە، ٢٠١١.

١٤. هـەنارەیی، ڕزگـار محمـد، عوسـمان توانسـتە جوگرافییـەکانی دروسـتکردنی پـارێزراوە سروشـتیەکان لـە هـەرێمی چیـایی پاریزگـای هـەولێر و گرنگیـان لـە بـەدیهێنانی گەشـەپیدانی بـەردە وام، نامـەی ماسـتەر(بڵاونەکراوە)، زانکۆی صلاح الدین، هەولێر، ٢٠١١.

پ-گۆڤار و بڵاوکراوە زانستیەکان

١. ئەیـوب، ڕۆسـتەم، یارسـان (لێکـۆڵینەوەیەکی مـێژوویی – دینیـیە) ، چـاپی یەکەم، لەبڵاوکراوەکـانی مەڵبەندی ڕۆشنبیری هەورامان، ، ٢٠٠٦.

٢. ئەنـوەر، کەیـوان ئـازاد، گۆڤـاری زانکـۆ، کـۆلێژی زانسـتە مرۆڤایەتیەکـانی زانکـۆی سـەلاحەدین، ژمـارە ٥٥، هەولێر، ٢٠١٣.

٣. ئەنـوەر، کەیـوان ئـازاد، مـێژووی ئـاین لە هەورامـان، گۆڤـاری شـنروێ، سـاڵی یەکەم، ژمـارەی دووەم، پـاییزی ٢٠٢٠.

٤. احمـد، عمـر حەمە ڕەشـید، ئـاییني زەردەشـت لە نێـوان ڕاسـتی و دەسـت تێوەردانـدا، گۆڤـاری زانکـۆی هەڵەبجە، کۆلێجی زانستە مرۆڤایەتیەکان، ٢٠١٨.

٥. تالـب، جەزا تۆفیـق بـایەخی جیۆپـۆلەتیکی دانیشـتوانی هەرێـمی کوردسـتانی عـێراق، چـاپی یەکەم، لە بڵاوکراوەکانی سەنتەری لێکۆڵینەوەی ستراتیجی، ١٩٩٠.

٦. تالـب، جەزا تۆفیـق، پێکهـاتەی دییـنی دانیشـتوان لە کوردسـتان، گۆڤـاری سـەنتەری لێکـۆڵینەوەی ستراتیجی، ژمارە ٣ ساڵی شەشەم، سلێمانی، ئابی ١٩٩٨.

٧. تالـب، جەزا تۆفیـق، پێکهـاتەی ڕەگەز و تەمەنی دانیشـتوانی هەرێـمی کوردسـتان، سـەنتەری لێکـۆڵینەوەی ستراتیجی کوردستان، ژمارە ٤، ساڵی حەوتەم، تشرینی دووەم ، سلێمانی، ١٩٩٩.

٨. جونـدی، خەلیـل، دەروازەی تێگەیشـتنێکی فـراوانتر لەبـارەی ئـاییني ئێزیـدیەوە، و.مـحەمەد سـاڵح سـعید، گۆڤاری مەڵبەندی کوردۆلۆجی، ژمارە١، سلێمانی، ٢٠٠٨،

٩. حسـێن، سەربەسـت، ئێزیـدییەکان لە مـێژووی نەتەوەکەیانـدا، چـاپی دووەم، بڵاوکراوەکـانی مەکـتەبی بـیر و هۆشیاری (ی.ن.ک)، سلێمانی، ٢٠٠٢.

١٠. رشيد، شيروان عمر، شيكردنەوەی جوگرافی بۆ ئاماژەكانی جوڵەی گەشتیاری و گیروگرفتەكانی لە پارێزگای سلێمانی لەنێوان ساڵانی (٢٠١٣-٢٠١٩)، گۆڤاری كوردستانی بۆ لێكۆڵینەوەی ستراتیجی، ژمارە ١٠، تشرینی یەكەم، سلێمانی، ٢٠٢١.

١١. رێبەرێ داناسینا بنگەهێ لالش و ئێزدیاتیێ، ئامادەكرنا دەستەیا بلندا بنگەهێ لالش، لیژنا رەوشەنبیری،دهوک، ٢٠١٥.

١٢. ڕەئوف، محەمەد گۆڤاری لڤین، قەزای شەنگال، ژمارە (٣٥٨)، سلێمانی، ٢٠١٦.

١٣. ساڵح ئاراس موحەممەد ، هۆیەكانی گەشەكردنی بزاڤی ڕۆشنبیری لە شاری سلێمانی دا (١٧٨٤-١٩٥٨)،چاپی یەكەم چاپخانەی سەردەم، سلێمانی، ٢٠١٥.

١٤. سليم ، شكور سەلام و لوقمان وسو عمر، شیكردنەوەیەكی جوگرافی بۆ دەرهاویشتە ژینگەییەكانی چالاكی گەشتوگوزار لە قەزای دوكان، گۆڤاری زانكۆی ڕاپەڕین، ژمارە ٩، ڕانیە، ٢٠٢٢.

١٥. سەدرەدین، كازم ئەحمەد جوگرافیای كەلتووری ناوچەی جەباری، چاپی یەكەم، لە بڵاوكراوەكانی كۆمەڵەی ڕووناكبیری و كۆمەڵایەتی كەركوك، زنجیرە(١٤٧)، چاپخانەی كارۆ، كەركوك، ٢٠١٣.

١٦. سەعید، كامەران تاهیر، بنەما سروشتیەكانی پەرەپێدانی چالاكی كشتوكاڵ لە قەزای ڕانیە، چاپخانەی شەهاب، گۆڤاری زانكۆی كۆیە، ژمارە ٢٥، كانونی یەكەم، هەولێر، ٢٠١٢.

١٧. سەلام، ڕەنگین، كاكەییەكان خاوەنی كۆنترین مێژووی ئایینی كوردین، گۆڤاری ڕابە، ژمارە ٢، سلێمانی، ٢٠٢٢.

١٨. صادق، ڕێبەست سیفەدین، مەزارە ئایینیەكان لەشاری هەولێر و كاریگەریان لەسەر گەشتوگوزار، گۆڤاری K21، خولی دووەم، جوت ژمارە لە دوو بەرگدا، (١٣/١ – ١٤/٢)، هەولێر، ٢٠١٢.

١٩. عارف، شەوبۆ نجم الدين، بەهائیەكان لە كوردستان، سەنتەری توێژینەوەی پەرلەمانی كوردستان، هەولێر، ٢٠١٥.

٢٠. عبدالرحمن، خوبەیب، ئارییەكان یان (هند و ئەوروپیەكان)، گۆڤاری سوبارتو، ژمارە ٨، ساڵی هەشتەم، هەولێر، ٢٠١٤.

٢١. عمر تەلار صباح ، واحد، ساكار كمال، كاریگەری ئایین لەسەر تاكی كورد لێبووردەیی و توندوتیژی بەنموونە، گۆڤاری زانكۆی كۆیە – زانكۆی سەلاحەدین، ژمارە ٤٤، كۆیە، ٢٠١٧.

٢٢. عمــر، لوقمــان وســو، بنەماکــانی جوگرافیــای گەشــتوگوزار بە پراکتیزەکــردن لە قەزای کــۆیە، ســەنتەری لێکۆڵینەوە و پەخشی کۆیە، کۆیە، ٢٠٠٩.
٢٣. عەلی ،عوســمان و عوســمان، دیــدار ، بیروبــاوەڕی ئــایینی زەردەشــتیەت، ســەنتەری ئاســک بــۆ هــزر و لێکۆڵینەوەی ستراتیجی، چاپی یەکەم، هەولێر، ٢٠١٨.
٢٤. فــتح الله ، ســفین جــلال نــاوچە کوردســتانیەکانی دەرەوەی هەرێــمی کوردســتانی عــێراق، لێکــۆڵینەوەیەک لە جوگرافیای سیاسی، گۆڤاری زانکۆی کۆیە، ژمارە(٢٩) ، ٢٠١٣.
٢٥. فیڵــد ، هیــنری و ئ و ئــار، جەی ، هۆزەکــانی کورد،و.حســێن احمــد جــاف، دەزگــای ڕۆشــنبیری و بڵاوکردنەوەی کوردی، زنجیرەی ژمارە(١٤٥)، بەغداد، ١٩٨٥،
٢٦. فەتــاح، ماجیــد خەلیــل، شــوێنی ئــایین و مەزهەب لە دابەشــکارییەکانی (ســایکس بیکــۆ) دا چــارەنووسی دابەشــکردنی کوردســتان بەنمــوونە، گۆڤــاری زانکــۆی ســلێمانی، بەشی زانســتە مرۆڤایەتیەکــان، ژمــارە(٥٥)، سلێمانی، ٢٠١٨.
٢٧. فەتحــوڵڵا، ئیبراهــیم ســەعید، دابەشــبوونی جــوگرافی پێکهــاتەی کەمینەکــان لە کوردســتاندا، گۆڤــاری جۆرناڵ، سلێمانی، ٢٠٢١.
٢٨. کاکەیی مەنزر ، پێکهاتەکان، گۆڤاری ڕابە، ژمارە ١، سلێمانی، ٢٠٢٢.
٢٩. کــاکەیی، هاشــم، ئەستێرەگەشــەی ئاســمانی شــارەزوور " ســوڵتان ئیســحاقی بەرزنــجی " بەشی یەکەم، گۆڤاری کاروان، ژمارە٦١، ساڵی ١٩٨٨.
٣٠. کــریم ، احمــد رفیــق و شاســوار محمــد محمــود و شــادی حمیــد محمــد، شــیکردنەوەیەکی جــوگرافی بــۆ دابەشــبوونی ئاییزاکــان لە هەرێــمی کوردســتان، فــاکەڵتی زانســتە مرۆڤایەتیەکــان، گۆڤــاری زانکــۆی ڕاپەڕیــن، ٢٠١٥ .
٣١. کــریم خالیــد محمــود ، تەکــیە و خانەقاکــانی باشــووری کوردســتان لە کۆتاییەکــانی ســەردەمی عوســمانی دا، گۆڤاری زانکۆی کۆیە، ژمارە ٣٧، کۆیە، ٢٠١٦.
٣٢. کــرێیەنبروک، فیلیــپ، گ ئــایین و ئایینەکــان لە کوردســتان، و.ئــازاد حەمە شــەریف، گۆڤــاری ســەنتەری برایەتی،ژمارە ١٧، سلێمانی، ٢٠٠٠.
٣٣. کەریــم، ئەحــمەد ڕەفیــق، نــاوچە دابڕاوەکــانی هەرێــمی کوردســتان، لە بڵاوکراوەکــانی ســەنتەری لێکــۆڵینەوەی ستراتیجی کوردستان، سلێمانی، ٢٠١٤.
٣٤. گەردی، ســاکار محمــد، ڕۆڵی دانەوێــڵە لە ئاسایشیــ خــۆراک لە هەرێــمی کوردســتان، ســەنتەری لێکۆڵینەوەی ستراتیژی کوردستان، سلێمانی، ٢٠١٠.

٣٥. محمـــد، خەلیـــل ئیســـماعیل، ئاشـــووریەکان لە عـــێراق دا (لێکـــۆڵینەوەیەک دەربـــارەی گەشـــەکردن و دابەشبوونی جوگرافیان)، گۆڤاری سیاسەتی دەولی، ژ ١٣، نیسانی ،سلێمانی، ١٩٩٥.

٣٦. موفیـدی، سـەباح سـەرەتایەک بـۆ مـێژووی ئـایینی کـوردەواری، ناوەنـدی کوردسـتان بـۆ تـوێژینەوە لە ملمـلانێ و قەیرانەکان، سلێمانی، ٢٠١٩.

٣٧. مەحمود، عەبدولا کەریم گۆڤاری تایم ، ژمارە٩، نیسانی ١٩٩٩، سلێمانی.

٣٨. مەرعی، فەرســەت، بـارزان لە نووســینەکانی جــولەکە و ڕۆژهەلاتناســان، گۆڤــاری ســەنتەری لێکــۆڵینەوەی ستراتیجی، ژمارە٢، ساڵی بیست و یەک، سلێمانی، ٢٠١٣.

٣٩. مەرعی، فەرســەت، دۆمنیکــان و ڕۆڵیــان لە گــۆڕینی نەخشــەی مەزهەبی مەســیحیەکانی زاخــۆ و ئامێــدی، گۆڤاری سەنتەری ستراتیجی کوردستان، ژمارە ٢، ساڵی بیستەم، سلێمانی ، ٢٠١٢.

٤٠. نـادری، ڕەحـمەت ، مـرۆڤ ســەرەتایی لە کوردســتان، گۆڤـاری زانســتی هــۆزین، ســاڵی پێـنجەم، ژمـارە١١، هەولێر، ٢٠١٩.

٤١. نەقشبەندی، ئازاد ، بایەخی گەشتوگوزار، گۆڤاری مێرگ، ژمارە ٣١٨، هەولێر، ٢٠٠٨.

٤٢. نەقشــبەندی، ئــازاد محمــد ئەمــین، بــایەخی گەشــتوگوزاری ســامانی ئــاوی کوردســتانی عــێراق، گۆڤــاری سەنتەری برایەتی، ژمارە ١٣، ساڵی ١٩٩٩.

٤٣. نەقشــبەندی، ئــازاد مـحەمەد ئەمـین ، دەربـارەی چەمـکی جوگرافیـایی هەرێـمی کوردسـتانی عـێراق، گۆڤـاری سەنتەری لێکۆڵینەوەی ستراتیجی، ژمارە ١، ساڵی ٥، هەولێر، نیسانی ١٩٩٦ .

٤٤. هــاواری ، ســەفەر کەریــم ، کوردســتان وڵاتی پــێکەوە ژیــان(هەڵەبجە) وەک نمــوونەیەکی گەش، گۆڤــاری شنروێ، بەرگی یەکەم، ژمارەی یەکەم، هەڵەبجە، ٢٠٢٠.

٤٥. هـاواری، سـەفەر کەریـم، کوردسـتان وڵاتی پـێکەوە ژیـان شـاری هەڵەبـجە وەک نمـوونەیەکی گەش، چـاپی یەکەم، چاپخانەی هێڤی، هەولێر، ٢٠١٣،

٤٦. ئـیزەدی ،میهـرداد ، ئـایین و تـائیفە ئایینیەکـان لە کوردســتاندا، چـاپی یەکەم، لەبڵاوکراوەکـانی مەکـتەبی بیروهۆشیاری(ی.ن.ک)، سلێمانی، ٢٠٠٢.

٤٧. ئـیزەدی، میهـرداد، ئـایین و تـائیفە ئایینیەکـان لە کوردســتاندا، گۆڤـاری ســەنتەری لێکـۆڵینەوەی ســتراتیجی کوردستان، ژمارە (٢) ساڵی حەوتەم، سلێمانی، ١٩٩٩.

٤٨. ئیســماعیل، خەلیـل، دابەشــبوونی جــوگرافی ئێزیــدیەکان لە عــێراق دا، گۆڤــاری سیاســەتی دەولی، ژمــارە ٢، ساڵی سێ یەم، سلێمانی، تەمموزی ١٩٩٤.

٤٩. ئیســماعیل، خەلیــل، دابەشــبوونی جــوگرافی ئێزیــدیەکان لە عێراقــدا، گۆڤــاری ســەنتەری لێکــۆڵینەوەی ستراتیجی، ژمارە پێنج، هەولێر، ١٩٩٤.

ت-ڕۆژنامە

١. ڕۆژنامەی ئاوێنە، هەرمۆتە گوندی بچوک و کەسایەتی گەورە، ٢٠١٢.

ث-سەرچاوە حکومیەکان

١.بەڕێوەبەرایەتی گشتی شوێنەوار و کەلەپوور – المديرية العامة للأثار والتراث .

٢. بەڕێوەبەرایەتی گشتی شوێنەوار و کەلەپوور – المديرية العامة للأثار والتراث .

٣. حكومة اقليم كردستان، وزارة البلديات – واالسياحة ، مديرية العامة للسياحة دهۆک.

٤. مشروع دستور إقليم كوردستان – العراق،٢٠٠٩.

٥. وەزارەتی پلاندانانی حکومەتی هەرێمی کوردستان، دەستەی ئاماری کوردستان،٢٦-١٢-٢٠٠٩ .

٦. وەزارەتی پلاندانانی حکومەتی هەرێمی کوردستان، دەستەی ئاماری کوردستان، ٢٧-١٢-٢٠١٨.

ج-چاوپێکەوتن

١. چاوپێکەوتن لەگەڵ بەڕێز : نەبەز عبدالحمید، قائیمـاقمی قەزای ناوەنـدی هەولـێر، ٩-٥-٢٠٢٢ .هەولێر .

٢. چاوپێکەوتن لەگەڵ بەڕێز : جەزا عبـدالله ، دانیشـتووی کـۆنی گەڕەکی جوولەکـان لەشـاری سـلێمانی، ٢٠-٤-٢٠٢٢ . سلێمانی.

٣. چاوپێکەوتن لەگەڵ بەڕێز : حـاجی محسـن خەلـیفە وەلی عبـدالله، بەڕێـوەبەری کـارگێڕی مـزگەوتی جەلیـل خەیات، ٢٠٢٢/٥/٩ . هەولێر .

٤. چاوپێکەوتن لەگەڵ بەڕێز : حسـن محمـد خەڵـکی شـارباژێر و شـارەزا لە مـێژووی پـیری شـەوکێڵ ٢٠٢٢/٥/١٨. شارباژێر.

٥. چاوپێکەوتن لەگەڵ بەڕێز : حکمـت سـلێوە کـاکە نـاسراو بە شـەماس سـلێوە :سـەرۆک بەشی ئەرشـیفی کلێساکانی عەنکاوە، عەنکاوە، ٢٠٢٢/٥/٩ . هەولێر.

٦. چاوپێکەوتن لەگەڵ بەڕێز : متران نزار ورديع : قەشە لە کلێساکانی عەنکاوە، /٢٠٢٢/٥ .عەنکاوە.

٧. چاوپێکەوتن لەگەڵ بەڕێز : دیـاری شـێخە، پەیـامنێر و ئامادەکـاری بەرنـامەی گەشـتوگوزار لە کەنـاڵی ئاسمانی K24، ٢٠٢٢/٥/١٠ . هەولێر .

٨. چاوپێکەوتن لەگەڵ بەڕێز : ڕامیار مەحمود، نووسەر و وەرگێڕ، ٢٠٢٢/٦/١٠ . سلێمانی .

٩. چاوپێکەوتن لەگەڵ بەڕێز : صفوان عمر محمد : مامۆستا و دانیشتوی دهۆک، ٢٠٢٢/٢/٨. دهۆک.

١٠. چاوپێکەوتن لەگەڵ بەڕێز : فزریاس جێنس پیترۆلد بەڕێوەبەری کڵێسای مەریەم عەزراء – کازیە طاهر صدیق – بەڕێوەبەری کارگێڕی، ٢٠٢٢/٧/٢. سلێمانی .

١١. چاوپێکەوتن لەگەڵ بەڕێز : قەشە ئەیمەن عزیز هورمز بۆتانی، ڕێککەوتی ٢٠٢٢/٥/١٩ .سلێمانی.

١٢. چاوپێکەوتن لەگەڵ بەڕێز : کمال حاجی جەلال ، ٢٠٢٢/٣/٢٨ .قەرەداغ.

١٣. چاوپێکەوتن لەگەڵ بەڕێز : مامۆستا ڕێبین لطیف ، مامۆستا و شارەزا و خەڵکی ناوچەکە،٢٠٢٢/٥/٢٣. قەرەداغ.

١٤. چاوپێکەوتن لەگەڵ بەڕێز : محەمەد ڕزگار حەمە سەلیم، نووسەر، ٢٠٢٢/٤/٢٣ .هەڵەبجە.

١٥. چاوپێکەوتن لەگەڵ بەڕێز : مەریوان نەریمان سبحان، دەرچووی بەشی مێژووی زانکۆی گەرمیان، ٢٠٢٢/٤/١ . کەلار .

١٦. چاوپێکەوتن لەگەڵ بەڕێز : هەندرێن بەهادین، تۆڕی میدیایی خەڵک، ٢٠٢٢/٧/٢٩ . سلێمانی.

١٧. چاوپێکەوتن لەگەڵ بەڕێزان : بەهجەت محمد حسن و سیروان محەمەد گەنجانی، خەلیفەی شێخ و ئەندامی دەستەی ڕۆشنبیری کەسنەزانی، سلێمانی، تەکیەی سەرەکی عەلیەی قادری کەسنەزانی، ١٩-٥-٢٠٢٢.سلێمانی.

١٨. چاوپێکەوتن لەگەڵ بەڕێز : حجی جتو حسو، کەسایەتی ئێزیدی، شێخان، ٢٠٢٢/٨/١٤ . شەنگال .

١٩. چاوپێکەوتن لەگەڵ بەڕێز : ئوسامە ئەشرەف محمد، مامۆستای زانکۆی هەڵەبجە، ٢٠٢٢/٣/١٤ هەڵەبجە.

٢٠. چاوپێکەوتن لەگەڵ بەڕێز : حاجی ئیبراهیم مەڵکەند، کەسایەتی شاری سلێمانی، ١٠-١-٢٠٢٣ . سلێمانی.

دووەم : المصادر العربية (سەرچاوە عەرەبیەکان)

أ-الكتب

١. ال دغيم، خالد بن عبدالرحمن، الاعلام السياحي و تنمية السياحة الوطنية، الطبعة الاولى، دار اسامه للنشر والتوزيع، عمان – الاردن ، ٢٠١٤.

٢. احمد محمد عبدالفتاح و طابع عبدالخليف طه، جغرافية السياحة ، طبعة الثاني، لبنان، ٢٠٠٨ .

٣. بابان، جمال اصول اسماء المدن والمواقع العراقية، الجزء الأول، الطبعة الثانية، مطبعة الاجيال، بغداد، ١٩٨٩.

٤. البارودي، أشرف، أطلس السياحة الجيولوجية، الطبعة الاولى، الشركة البريتانية، لندن، ٢٠١٦.

٥. العتوم، شفيق، طرق الأحصاء بإستخدام SPSS، دار مناهج للنشر والتوزيع، الأردن، ٢٠٠٥..

٦. باشا، احمد تيمور، اليزيدية ومنشأ نحلتهم، الطبعة الأولى، المطبعة الهنداوي، القاهرة، مصر، ٢٠١٢.

٧. باقسرى، عزالدين سليم، مەرگەهـ ، الطبعة الأولى، مطبعة خەبات، كوردستان، ٢٠٠٣.

٨. بخـاري، عبلـة عبدالحميـد، اقتصـاديات السـياحية، الطبعـة الاولى، دار النهضـة للطباعـة والنشر، الامـارات، ٢٠١٢.

٩. بشـير، سـعد زغلـول، دليللـك بـرامج الأحصـائي SPSS، المعهـد العـربي التـدريب والبحـوث الأحصـائية، بغداد، ٢٠٠٣.

١٠. بخـاري، عبلـة عبدالحميـد، اقتصـاديات السـياحية، الطبعـة الاولى، دار النهضـة للطباعـة والنشر، الامـارات، ٢٠١٢.

١١. تالـب، جـزا توفيـق، المقومـات الجيوبوليتيكيـة للأمـن القـومي في إقلـيم كوردسـتان، مركـز كوردسـتان للدراسات الاستراتيجية، سليمانية، ٢٠٠٥.

١٢. التمـيمي، عـلى صـبيح، الـدور السـياسي للمؤسسـة الدينيـة في العـراق ١٩٩٠-٢٠١٠، الطبعـة الأولى دار امجد للنشر والتوزيع، ، عمان، ٢٠١٥.

١٣. توفيق، ماهر عبدالعزيز، صناعة السياحة، الطبعة الاولى، دار زهران للنشر ، عمان ، الاردن، ١٩٩٧.

١٤. الجنـابي، عبـدالزهرة عـلى، جغرافيـة المعـاصر (الاقليميـة بنمظـور المعـاصر)، الطبعـة الاولى، جامعـة بابـل، العراق، ٢٠١٠.

١٥. حسـن، احمـد حسـن ابـراهيم، أثـر الوظيفـة السـياحية عـلى خريطـة اسـتخدام الارض في مدينـة أبهـا، الطبعـة الاولى، مطبعة الكويت، كويت، ١٩٩٥.

١٦. حسـنات، عبيـده عبدالسـلام ، اثـر التخطـيط السـياحي عـلى التنميـة السـياحية، الطبعـة الاولى، دار غيـداء للنشر والتوزيع، عمان، ٢٠١٦.

١٧. جودة، محفوظ، التحليل الأحصائي المتقدم بإستخدام SPSS، دار أوائل للنشر، عمان، الأردن، ٢٠٠٨.

١٨. الختاري ، داود مراد ، معبد لالش والمراسيم الدينية الايزيدية، الطبعة الأولى، عمان، ٢٠٠٩.

١٩. خصـباک، شـاكر، الأكـراد (دراسـة جغرافيـة – اثنوغرافيـة)، الطبعـة الاولى، دار العربيـة للموسـوعات، ٢٠٠٥.

٢٠. خصباک، شاكر، الأكراد(دراسة اثنوغرافية)، الطبعة الاولى مطبعة شفيق، ، بغداد، ١٩٧٣.

٢١. خلاط، نسيم، سياحة في غربي اوربا، الطبعة الاولى، المطبعة المقطف، مصر، ١٩٠١.

٢٢. خلـف، جـلال خـرمش، الايزيديـة (المبـادىء والقـيم وأصـالة المـوروث التـاريخي)، الطبعـة الاولى، المطبعـة هاوار، دهوک، ٢٠١٨.

٢٣. خلـو، ممتـاز حسـين سـليمان، الايزيديـة(التنظيم الـديني – المقدسـات – المحرمـات – المراسـيم والطقوس) في ضوء النصوص الدينية، الطبعة الأولى، مطبعة هاوار، دهوک، ٢٠١٢.

٢٤. الـدبوس فهـد بـن محمـد بـن نـايف و محمـود بـک رشـاد، سـياحة في روسـيا، الطبعـة الأولى، دار البشـائر الاسلامية، بيروت – لبنان، ٢٠١٢.

٢٥. دناني، شمو قاسم ، مشاهير من الكورد الايزيدين، الطبعة الأولى، المطبعة خبات، دهوك، ٢٠٠٥.
٢٦. رضا، أماني، الإعلام والسياحة، الطبعة الاولى أطلس للنشر والانتاج الاعلامي، ، القاهره، مصر، ٢٠١٧.
٢٧. الرواضية، زياد عيد، السياحة البيئية (المفاهيم والأسس والمقومات)، مطبعة دار زمزم، الطبعة الاولى، عمان – الاردن، ٢٠١٣.
٢٨. روجية، ليسكو، اليزيدي في سورية و جبل سنجار، ترجمة: احمد حسن، الطبعة الأولى، دار الثقافة والنشر، سوريا، ٢٠٠٧
٢٩. زاكن، مردخاى، يهود كوردستان ورؤسائهم، ترجمة:سعاد محمد خضر، الطبعة الاولى، مطبعة شڤان، السليمانية، ٢٠١١.
٣٠. الزركلي، خيرالدين بن محمد، الاعلام، الطبعة الأولى، دار العلم للملايين، بيروت، لبنان، ٢٠٠٢.
٣١. زكى، محمد أمين تأريخ السليمانية، اشركة النشر والطباعة العراقية المحدودة، بغداد، ١٩٥١.
٣٢. السامرائي، محمد احمد، موسوعة المصطلحات العلمية في الجغرافيا السياسية والجيوبولتيك، الطبعة الاولى، الذاكرة للنشر والتوزيع، عمان، ٢٠١٢.
٣٣. السبول، خاليد وليد، المرشد في الأمن والسلامة الفندقية، الطبعة الاولى، دار امجد للنشر والتوزيع، مصر، ٢٠٠٤.
٣٤. السعيدى، عصام حسن، إدارة مكاتب و شركات وكلاء السياحة والسفر، الطبعة الاولى، دار الراية للنشر والتوزيع، عمان – الاردن، ٢٠٠٩.
٣٥. السكر، مروان، مختارات من الاقتصاد السياحي، الطبعة الاولى، مجدلاوى للنشر، الأردن، ١٩٩٧.
٣٦. سليمان، زيد منير، الاقتصاد السياحي، الطبعة الاولى، دار الراية للنشر والتوزيع، عمان – الاردن، ٢٠٠٨.
٣٧. شرو، سمير خالد، الأيزيدية وبعض طقوسها، الطبعة الأولى، مطبعة هاوار، دهوك، ٢٠١٠.
٣٨. الشريعي، طارق عبدالفتاح، تنمية المبيعات السياحية، الطبعة الثانية، مؤسسة حورس الدولية، الاسكندرية، مصر،٢٠١٠.
٣٩. شلبي، احمد، التربية الإسلامية نظمها فلسفتها تأريخها، الطبعة السابعة، مكتبة النهزة المصرية، القاهرة – مصر، ١٩٨٢.
٤٠. الظاهر نعيم و سراب الياس، مبادىء السياحة، الطبعة الثانية، دار المسيرة للنشر والتوزيع، عمان، الاردن، ٢٠٠٧.
٤١. عبدالسميع، صبري نظرية السياحة، الطبعة الاولى، مطبعة كلية السياحة والفنادق، قاهره، مصر، ١٩٩٤.

٤٢. عبـدالله، محمـد فريـد، التخطـيط السـياحي (و افـاق السـياحة المسـتدامة)، الطبعـة الاولى، دار المواسـم للطباعة والنشر والتوزيع، بيروت – لبنان، ٢٠٠٦.

٤٣. عبـود، فـادي نحـو صـناعة سـياحية متطـورة ، مسـتدامة ، مسـؤولة و تنافسـية، برنـامج عمـل، ٢٠١٠-٢٠١٤، لبنان، ٢٠١٥ .

٤٤. العسـالي، عـلاء ابـراهيم، السـياحة في الـوطن العـربي (التـأريخ – المخـاطر – المهـدادات)، الطبعـة الاولى، دار امجد للنشر والتوزيع، عمان – الاردن، ٢٠١٥.

٤٥. العمـري، محمـد احمـد، الأمـن السـياحي المفهـوم والتطبيـق، الطبعـة الاولى، مكتبـة المجتمـع العـربي للنشر والتوزيع، عمان – الاردن، ٢٠١٤.

٤٦. غـرايبه ،خليـف مصـطفى ، السـياحة الصحـراوية، الطبعـة الاولى، المركـز العـربي للأبحـاث و دراسـة السياسات، بيروت، لبنان، ٢٠١٢.

٤٧. فـتح الله، جـرجيس ، جنـوب كردستان(دراسـة انثروبولوجيـة)، الطبعـة الاولى، المطبعـة ئـاراس، اربيـل، ٢٠٠١.

٤٨. محمد، خليل اسماعيل قضاء خانقين، دراسة جغرافية سكان، مطبعة العاني، بغداد، ١٩٧٧.

٤٩. محمد، خليل اسماعيل، أقليم كوردستان العراق، الطبعة الثالثة، بدون اسم المطبعة، اربيل، ١٩٩٩.

٥٠. الموسوى، رشاد، جغرافية لبنان، الطبعة الاولى، بدون إسم المطبعة، لبنان، ١٩٨٣ .

٥١. النابلسىـ، محمـد احمـد، الـنفس المغلولـة سـيكولوجية السياسـية(الاسرائيلية)، الطبعـة الاولى ، بـدون مكان المطبعة، ٢٠٢٠.

٥٢. هاشـم، جهـاد، التنظيمـات الجهاديـة في كوردسـتان، الطبعـة الاولى، المطبعـة المكتـب العـربي للـمعارف، القاهرة – مصر،٢٠١٦.

٥٣. هـول، كـولن مايكـل ، السياسـة والسـياحة، الترجمـة: محمـد فريـد حجـاب – سـعاد عبدالسـلام كفـافي، الطبعة الاولى، المكتبة المجلس الاعلى للثقافة، قاهره، مصر، ٢٠٠٣ .

٥٤. يـزدين، قيصرـ خـلات، العمـارة الدينيـة الايزيديـة في بـلاد الرافـدين، الطبعـة الاولى، مطبعـة هـاوار، دهـوك، ٢٠٢١.

ب-الرسائل و أطروحة الجامعية

١. ابـو صـويلح، نـور الهـدى حسـين عـلى، تحليـل الجغـرافي للنشـاط السـياحي والترفـيهي وسـبل تنميتهـا في قضـائي الـزبير و ابي الخصـيب، رسـالة ماجسـتير(غير منشـورة)، كليـة الاداب، قسـم الجغرافيـا، جامعـة البصرة، العراق، ٢٠١٨.

٢. الاحمر، سيناء صالح مهدي، جغرافية السياحة الترويحية، رسالة ماجستير (غير منشورة)، كلية الاداب، قسم الجغرافية، جامعة بغداد، العراق، ٢٠٠٤.

٣. اسبر، ميساء، داود تفعيل دور السياحة في التنمية الريفية. رسالة ماجستير(غير منشورة)، كلية الاقتصاد، قسم الاقتصاد والتخطيط ، جامعة تشرين، سوريا، ٢٠١٤،

٤. اسود، هوشنک محمود، إمكانات الستنمية السياحة في المنطقة الجبلية لمحافظة اربيل، رسالة ماجستير (غير منشورة)، كلية الاداب، قسم الجغرافيا، جامعة المنصورة، مصر، ٢٠١٤.

٥. أقبال فهد سبع العزاوي، التنمية الريفية المستدامة في ناحية المنصرية، رسالة ماجستر(غيرمنشورة)، جامعة ديالى، عيراق، ٢٠٢٢،

٦. ايوب جعيل و لجدل بوزيد، دور التسويق السياحي في تطوير الصناعات التقليدية والحرفية، رسالة ماجستير (غير منشورة)، كلية العلوم الاقتصادية والاتجارية علوم التسيير،قسم العلوم التجارية، جامعة محمد بوضياف المسيلة، الجزائر، ٢٠١٦.

٧. بهاء الدين، جوان بختيار، وظائف المزارات الدينية، أطروحة الدكتوراه (غير منشورة)، كلية العلوم الانسانية، جامعة السليمانية، ٢٠١٠.

٨. بقلزي أمال و كريمة موسلو، ترقية الاستثمار السياحي و دوره في التنمية السياحة، رسالة ماجستير (غير منشورة)، كلية العلوم الاقتصادية والتجارية و علوم التسيير، قسم علوم الاقتصادية، جامعة احمد دراية ادرار، الجزائر، ٢٠١٦.

٩. بلعزوز، رابح، النظام القانوني لعقد السياحة والاسفار فى التشريع القانونى، رسالة ماجستير (غير منشورة)، كلية الحقوق والعلوم التجارية، جامعة بومرداس، الجزائر، ٢٠٠٥.

١٠. بلقاسم اولاد الهدار فاتح ، دور صناعة السياحة في إبراز المقومات السياحة، رسالة ماجستير (غير منشورة)، كلية العلوم الاقتصادية والتجارية و علوم التسيير، قسم علوم التسيير، جامعة الجزائر٣، الجزائر، ٢٠١٣

١١. بلمداني ،سعد ، استراتيجية الاتصال في تنمية السياحة بالجزائر، رسالة ماجستير(غير منشورة)، كلية العلوم السياسة و الاعلام، قسم علوم الاعلام و الاتصال، جامعة الجزائر، الجزائر، ٢٠١٠،

١٢. بومدين، زياني غوتى، مكانة السياحة في ظل المعطيات الاقتصادية العالمية الجديدة، رسالة ماجستير(غير منشورة)، كلية العلوم الاقتصادية و علوم التسيير، جامعة الجزائر، الجزائر، ١٩٩٩.

١٣. حسين، صباح سعيد، التنمية السياحية في المنطقة الجبلية بإقليم كردستان العراق، رسالة ماجستير (غير منشورة)، كلية اداب، قسم الجغرافيا، جامعة المنصورة، مصر، ٢٠١٤.

١٤. حمد، سعد ابراهيم، تخطيط و تنمية خدمات السياحة الدينية و أثرها في نمو الطلب السياحي في محافظة نينوى، رسالة ماجستير(غير منشورة)، كلية التربية، جامعة ديالى، العراق، ٢٠٠٩.

١٥. الحميـدات، فـايز محمـد عـلى، الإعـلام السـياحي في الاردن(إذاعـة سـياحية FM نموذجيـا)، رسـالة ماجستير(غير منشورة)، كلية الإعلام، جامعة الشرق الأوسط، عمان ، الاردن، ٢٠١٣.

١٦. حنـيش، ابـو عجيلـة حـاجى عجيلـة، أثـر عنـاصر المـزيج الـترويجى عـلى اتجاهـات السـياح نحـو السـياحة المحليـة في ليبيـا، رسـالة ماجسـتير(غير منشـورة)، كليـة الأعمـال، جامعـة الشرـق الأوسـط للدراسـات العليـا، الأردن، ٢٠٠٩ .

١٧. الرويشـدي، عـدراء عبـدالهادي زويـد خليـف، الامكانـات الجغرافيـة المتاحـة لتنميـة السـياحة في قضـاء الحـله، رسـالة ماجسـتير(غير منشـورة)، كليـة التربيـة للبنـات، قسـم الجغرافيـا، جامعـة الكوفـة، العـراق، ٢٠١٩.

١٨. زروق، حنـان، الاقليـات الدينيـة في الدولـة العثمانيـة (المسـيحون في بـلاد الشـام ١٨٤٠-١٩١٦)، رسـالة ماجسـتير(غير منشـورة)، كليـة العلـوم الانسـانية والاجتماعيـة – قسـم العلـوم الانسـانية، جامعـة محمـد خيضر، الجزائر، ٢٠١٧.

١٩. الزهـراء، أونـيس فاطمـة ، إشـكالية التسـويق السـياحي في الجنـوب، رسـالة ماجسـتير(غير منشـورة)، كليـة العلوم الاقتصادية التجارية و علوم التسيير، جامعة وهران ٢ ، الجزائر، ٢٠١٦.

٢٠. الزهـراني، جمعـان احمـد تنميـة السـياحة في محافظـة حقـل في المملكـة العربيـة السـعودية، رسـالة ماجسـتير (غير منشورة)، قسم الجغرافية، الجامعة الاردنية، عمان – الاردن، ٢٠٠٥.

٢١. السـالم، غالـب محمـود حسـين، واقـع وإمكانيـات التنميـة المسـتدامة للمجتمعـات المحليـة في منطقـة طوباس، الاطروحة دكتوراه، (غير منشورة)، جامعة النجاح الوطنية في نابلس، فلسطين، ٢٠٠٨.

٢٢. سـعيد، نـاديه طلعـت، الامكانـات الجغرافيـة للتنمية(الزراعيـة – السـياحية)، أطروحـة الـدكتوراه، (غـير منشوره)كلية الاداب، جامعة صلاح الدين، اربيل، كردستان، ٢٠١٦.

٢٣. السـلطاني رحـيم حـايف كـاظم ، الخـدمات الترفيهيـة والسـياحة في محافظـة بابـل، رسـالة ماجسـتير (غـير منشورة)، كلية الاداب، قسم الجغرافيا، جامعة بابل، العراق، ٢٠٠٥.

٢٤. السماوي، حسين جفات هدهد، التنمية السياحية في محافظة المثنى، رسالة ماجستير (غير منشورة)، كلية الاداب، جامعة القادسية، العراق، ٢٠١٢.

٢٥. سـميرة، عمـيش، دور اسـتراتيجيات الـترويح في تكييـف وتحسـين الطلـب السـياحي الجزائـري مـع مسـتوى الخـدمات السـياحية المتاحـة خـلال الفـترة ١٩٩٥-٢٠١٥، أطروحـة الـدكتوراه، (غـير منشـورة) كليـة علـوم الاقتصادية والتجارية و علوم تسيير، جامعة فرحات عباس، الجزائر، ٢٠١٥.

٢٦. شـحاته، احمـد محمـد سـعد، دولـة الهند،جامعـة مينـا، فـاكلتى السـياحة والفنـادق، رسـالة ماجسـتير، (غـير منشورة)، نايجيريا، ٢٠١٨.

٢٧. الصفار، بحري سالم فتاح، التباين الامكانات التنمية السياحية وواقعها في محافظة اربيل، أطروحة الدكتوراه(غير منشورة)، جامعة صلاح الدين، اربيل، ٢٠١٩.

٢٨. صليحة، عشى، الاثار التنموية للسياحة (دراسة مقارن بين الجزائر – تونس والمغرب)، رسالة ماجستير(غير منشورة) كلية العلوم الاتصادية و علوم التسيير، قسم علوم الاتصادية، جامعة باتنة، الجزائر، ٢٠٠٤.

٢٩. صويص، سلام عايد يعقوب، واقع الحركة السياحة في المواقع الدينية في الاردن، رسالة ماجستير(غير منشورة)، جامعة الاردن، ٢٠٠١.

٣٠. طاهر نذين غازي و احمد على حسين الببواتي، تخطيط وتنمية المواقع السياحة في قضاء زاخو، رسالة ماجستير (غير منشورة)كلية العلوم الانسانية، قسم الجغرافية، جامعة دهوک، کوردستان، ٢٠٢٠.

٣١. طاهر، نژين غازى، المقومات الجغرافية للتنمية السياحة في قضاء زاخو، رسالة ماجستير(غير منشورة)، فاكلتي العلوم الانسانية، قسم الجغرافية، جامعة دهوک، كردستان، ٢٠١٥.

٣٢. الطيب، سعيد صفى الديب، مقومات التنمية السياحة في ليبيا، أطروحة الدكتوراه، (غير منشورة)، كلية الاداب، قسم الجغرافيا، جامعة القاهرة، مصر، ٢٠٠٦.

٣٣. عبدالحفيظ، مسكين، دور التسويق في تطوير النشاط السياحي في الجزائر، رسالة ماجستير(غير منشورة)، كلية العلوم الاقتصادية و علوم الستيير، قسم العلوم الاتجارية، جامعة منتوري بقسنطينة، الجزائر، ٢٠٠٩.

٣٤. عبدالهادى، مروه فوزى ، عبدالوارث العولمه كنظام عالمى جديد وأثره على الشركات السياحية فئة(١) على منطقة القاهرة الكبرى، رسالة ماجستير(غير منشورة)، كلية السياحة والفنادق، قسم الدراسات السياحية، جامعة حلوان، مصر، ٢٠٠٢.

٣٥. العبدلي، عادل كاظم عباس، التكوين الديني للنجف و تأثيره و الجيوبولتيكي في سياسة العراق، رسالة ماجستير (غير منشورة)، كلية الآداب – قسم الجغرافيا، جامعة الكوفة، العراق، ٢٠١٢.

٣٦. عزيز، مهدى عماد، دور الاستثمارات في السياحة الدينية منطقة الدراسة كربلاء، رسالة ماجستير (غير منشورة)، جامعة بغداد، العراق، ٢٠٠٩.

٣٧. العساف، فايز عبدالله، الأقليات وأثرها في استقرار الدولة القومية(أكراد العراق نموذجا)، رسالة ماجستير(غير منشورة)، قسم العلوم السياسة، كلية الاداب، جامعة الأوسط، الأردن، ٢٠١٠.

٣٨. العمرات، رائد علي موسى، مقومات السياحة البيئية في إقليم البترا، رسالة ماجستير (غير منشورة)، قسم الاثار والسياحة، جامعة مؤته، الاردن، ٢٠١٥.

٣٩. عيسى، أحلام أحمد، السياحة والتراث الديني في مدية الكاظمية و دوره في حل المشكلات الاجتماعية والسياسية العراقية، رسالة ماجستير (غير منشورة)،كلية التربية، جامعة المستنصرية، قسم الجغرافيا، العراق، ٢٠١٨.

٤٠. العيسى، على عباس على، السياحة الدينية في محافظة كربلاء، رسالة ماجستير(غير منشورة)، كلية الاداب، جامعة بغداد، العراق، ٢٠٠٤.

٤١. الفتلاوي، ماجد محي الدين، الحماية الدولية للأقليات وانعكاساتها على الدساتير العراقية – الصابئة أنوذجا، رسالة ماجستير (غير منشورة)، قسم العلوم السياسة، جامعة النجف الاشرف، العراق، ٢٠١٣.

٤٢. فرج، سليم جبار، العوامل الجغرافية المؤثرة في حركة السياحة الدينية لمحافظة النجف الاشرف، رسالة ماجستير (غير منشورة)، جامعة قناة السويس، مصر، ٢٠١٦.

٤٣. فرحان، عدنان زيان ،السياسة البريطانية تجاه الأقليات الدينية في العراق(١٩٤-١٩٤١)، أطروحة الدكتوراه(غير منشورة)، كلية الاداب، قسم التأريخ، جامعة دهوك، كوردستان، ٢٠٠٩.

٤٤. فرزولي، مختار، دور اتصال في بناء و تنفيذ الاستراتيجية الوطنية لقطاع السياحة افاق ٢٠٢٥، رسالة ماجستير(غير منشورة)، كلية العلوم السياسية والإعلام، قسم علوم الإعمال والاتصال، جامعة الجزائر٣، الجزائر، ٢٠١٠.

٤٥. القدومي، حسان احمد صالح ،واقع وأفاق الإرشادي السياحي في فلسطين، رسالة ماجستير(غير منشورة)، قسم الجغرافيا، جامعة النجاح الوطنية، نابلس، فلسطين، ٢٠٠٣.

٤٦. القزويني، محمد حسن رضا، السياحة الدينية وسبل تنظيمها، الدبلوم العالي(غير منشورة)، كلية الادارة والاقتصاد، جامعة القادسية، العراق، ٢٠١٧.

٤٧. قيصي، مطيع يوسف محمد، دراسة فى جغرافية السياحة في منطقة أريحا والبحر الميت، رسالة ماجستير (غير منشورة)، كلية الاداب، قسم الجغرافيا، جامعة النجاح الوطنيه، فلسطين، ٢٠٠٠.

٤٨. محمد، دلڤين جعفر، جيمورفولوجية حوض صبنة الشرقي وإمكاناته السياحة، رسالة ماجستير(غير منشورة)، فاكولتي العلوم الانسانية ، سكول الاداب، قسم الجغرافية، جامعة دهوك، كوردستان، ٢٠١٣.

٤٩. مغربى، هشام، مساهمة القطاع السياحي في تحقيق التنمية المستدامة، رسالة ماجستير (غير منشورة)، كلية العلوم الاقتصادية والتجارية و علوم التسيير، قسم العلوم التجارية، جامعة محمد خيضر، بسكرة، الجزائر، ٢٠١٣.

٥٠. منصورية، دواودى، دور التشريعات الوطنية في ترقية و دمج الاقتصاد السياحي في الاقتصاد العالمي، أطروحة الدكتوراه. (غير منشورة)، كلية الحقوق والعلوم السياسة، جامعة مستغانم، الجزائر، ٢٠١٧.

٥١. ناقور، هاشم بن محمد بن حسين، أحكام السياحة و أثارها، أطروحة الدكتوراه(غير منشورة)، كلية الشريعة والدراسات الاسلامية، جامعة ام قرى، المملكة العربية السعوديه، ١٩٩٩.

٥٢. النجم، احمد عبدالكريم كاظم، تحليل الجغرافي للإمكانات السياحة و أفاقها المستقبلية لمدينة النجف الكبرى حتى ٢٠٢٠، رسالة ماجستير(غير منشورة)، كلية الاداب، قسم الجغرافية، جامعة الكوفة، العراق، ٢٠٠٩.

٥٣. النوايسة، يونس موسى، تنمية السياحة في محافظة الكرك، رسالة ماجستير(غير منشورة)، قسم الجغرافيا، الجامحة الأردنية، الأردن، ٢٠٠١.

٥٤. هدى، حفصى، بحوث العلاقات العامة في المؤسسة السياحية حالة الديوان الوطنى للسياحة، رسالة ماجستير(غير منشورة)، كلية العلوم الاقتصادية و علوم تسيير، قسم العلوم التجارية، جامعة الجزائرا، لجزائر، ٢٠٠٥.

٥٥. الوزيرة، قويدر، اقتصاد السياحة و سبل ترقيتها في الجزائر، أطروحة الدكتوراه(غير منشورة)، كلية العلوم الاقتصادية و علوم التسيير، جامعة الجزائر، ٢٠١٠.

ب-المنشورات و المجلات العربية

١. ابو حمد، رضا صاحب و زينب هادي معيوف، السياحة الدينية في النجف و سبل تطورها، مجلة مركز دراسات الكوفة، المجلد٢، العدد٢، العراق، ٢٠١١.

٢. بريهي ، فارس كريم ، تطوير السياحة(مدخل للتنمية المستدامة في العراق)، مجلة المثنى للعلوم الادارية والاقتصادية، المجلد٣، العدد١٢، جامعة المثنى، العراق، ٢٠١٧.

٣. بويس، مارى، تأريخ الزرادشتية من بدايتها حتى القرن العشرين،ت.خليل عبدالرحمن، مركز الدراسات الكردية، السليمانية، ٢٠١٠.

٤. جاسم، سعاد محمد، السياحة العربية المنافسة الدولية، المجلة العربية لعلوم السياحة والضيافة والاثار، مجلد(١)، عدد(١) ، كلية الهندسة الخوارزمي، جامعة بغداد، العراق، ٢٠٢٠.

٥. جيرس، ديفيد، مجلة لالش، ترجمة: (ع.پ)، العدد ٦، دهوك، ١٩٩٦.

٦. الجيعفري، زينب على داشور، السياحة الدينية في العراق و أثرها في الزيادة الدخل القومي العراقي للمدة ٢٠٠٠-٢٠٠٩ ، مجلة جامعة واسط، كلية الادارة والاقتصاد، قسم الاتصاد، العدد (٧)، مجلد (٥) ، جامعة واسط، العراق، ٢٠١٢.

٧. حمادي عباس حمادي و حيدر عبود كزار، استراتيجية التنمية السياحة في العراق، مجلة القادسية للعلوم الانسانية، المجلد الحادي العشر، العدد٣، العراق، ٢٠٠٨.

٨. خديدا، كامل، معبد لالش، مجلة لالش، العدد ١٠، دهوك، ١٩٩٨.

٩. خـزار، فهـد مزبـان، إمكانيـات تطـوير السـياحة الدينيـة في محافظـة البصـرة، مجلـة ابحـاث البصـرة، العلـوم الانسانية، المجلد ٤١، العدد ٤، العراق، ٢٠١٦.
١٠. خصـيفان، تـبرة جميـل، القـيم الجماليـة للزخـارف التقليديـة (الشـعبية) في منطقـة مكـة المكرمـة والاسـتفاده منهـا تطـوير تصـميم بعـض منتجـات السـياحة الدينيـة، مجلـة كليـة التربيـة، العـدد الحـدي العشر، جامعة بورسعيد، مخر، ٢٠١١.
١١. داود، رضـا سـالم ، الأقليـة الأيزيديـة في العـراق، مجلـة مـداد الاداب، عـدد خـاص بـالمؤتمرات، كليـة الاداب، قسم الجغرافية منظم المعلومات الجغرافية، الجامعة العراقية، العراق، ٢٠١٩.
١٢. سلمان صلاح داود و عبدالستار عبود كاظم، أثـر المراقـد الدينيـة عـلى نمـو السـياحة الدينية،مجلـة فصـلية محكمـة، المجلـد السـادس، العـدد الثـاني والعشرـون ، السـنة السادسـة، قسـم الجغرافيـا، للعلـوم الانسـانية، كلية التربية، ابن رشيد، جامعة بغداد، العراق، ٢٠١٧.
١٣. السياحة الدولية في دول منظمة التعاون الاسلامي، الافاق والتحديات، ٢٠١٥.
١٤. الشـمري ، حمـد محمـود و احمـد محمـد الشـبعان، تحديـد و تقـيم درجـة الجاذبيـة الأمـاكن السـياحية في منطقـة حائـل، مجلـة العلـوم الانسـانية والاجتماعيـة – المجلـة العربيـة للعلـوم و نشرـ الابحـاث ، العـدد السابع، المجلد الثاني، السعودية، ٢٠١٨.
١٥. الشـمري مـايح شـبيب و عـلي حمـزة جيـاد، الاسـتدامة في إطـار التنميـة- رؤيـة مسـتقبلية للتنميـة المسـتدامة في العراق، العدد٥٧، ٢٠٢٠.
١٦. الصـائغ ، رافـد عبـدالنبي ابـراهيم و أمـيره محمـد عـلى حمـزة، مطـار النجـف وتـأثيره عـلى السـياحة الدينيـة في محافظـة النجـف الاشرف(زيـارة الاربعـين دراسـة خاصـة)، مجلـة الكليـة الاسـلامية الجامعـة، العـدد ٥٣، الجزء ١، جامعة المثنى – جامعة بابل ، العراق، ٢٠١٩.
١٧. الصـفار، بحـري سـالم فتـاح، التحليـل المكـاني لتبـاين واقـع الحركـة السـياحية ومعوقاتهـا في اقلـيم كوردسـتان خلال المدة (٢٠١٣-٢٠١٨)، ٢٠١٩ .
١٨. طالـب، باسـمة يحيـا، السـياحة الدينيـة في المدينـة المنـورة و إمكانـات تنميتهـا مسـتقبلا، المجلـة العربيـة للدراسات الجغرافية، المجلد الثاني، العدد(٣)،جامعة الملك سعود، كلية الاداب، السعوديه، ٢٠١٩.
١٩. عبـد الحميـد، احمـد السـيد عـلى، دور الطاقـة المتجـددة فى تحقيـق التنميـة المسـتدامة فى اليابـان، المجلـة العلمية للدراسات التجارية والبيئية، جامعة الزقازيق، مصر، مجلد العاشر، العدد، جزء الاول٤، ٢٠١٩.
٢٠. عـلي، خالـد ولى، أثـر الارهـاب عـلى القطـاع السـياحي (إقلـيم كردسـتان العـراق أنموذجـا)، مجلـة جامعـة كرميان، قسم الجغرافية، كلية التربية، جامعة كرميان،مجلد ٥، العدد، ١كوردستان، ٢٠١٨.
٢١. عيسىـ، حسـام عبـدالحليم ، السـياحة و دورهـا في مجـال الاقتصـادية والاجتماعيـة، بحـث مقـدم الى مـؤتمر السنوي الثالث للقانون، بكلية الحقوق، جامعة طنطا، مصر، ٢٠١٦.

٢٢. غرايبة، خليفة تركية، التنمية السياحة المستدامة و استراتيجية ترقيتها الجزائر، المجلة العربية للاداب والدراسات الانسانية، العدد ٥، الجزائر، اكتوبر، ٢٠١٨.
٢٣. غرايبه، خليف مصطفى، السياحة الطبيعية في محافظة عجلون، مجلة كلية عجلون الجامعية، العدد١٤، رقم ١٠، جامعة البلقاء التطبيقية، تونس، ٢٠٠٨.
٢٤. فاضل، شاكر عبدالكريم، الأقليات الدينية في العراق بين خطر الأرهاب وأزمة المشاركة السياسية، كلية القانون والعلوم السياسة، مجلة العلوم القانونية والسياسية، عدد خاص، جامعة ديالى، العراق، ٢٠٢٠.
٢٥. فرحان، عدنان زيان، الكرد الايزيدون في اقليم كردستان، مركز كردستان للدراسات الاستراتيجية، سليمانيه، ٢٠٠٤.
٢٦. كامل، محمود، دراسات السياحية، مطبعة مصر شركة مساهمة مصرية، الطبع الاول، مصر، ١٩٥٢.
٢٧. محمد حلايقة، تطور القطاع السياحي في القدس الشرقية، معهد أبحاث السياسات الاقتصادية الفلسطينى(ماس) للنشر والتوزيع، مطبعة قدس و رام الله، فلسطين، ٢٠١٦.
٢٨. محمد يسرى و دنيا طارق، الاهمية الاقتصادية للسياحة الدينية في محافظتي كربلاء والنجف، مجلة كلية بغداد للعلوم الاقتصادية الجامعة، العدد الخامس والثلاثون، العراق، ٢٠١٣.
٢٩. محمد يونس سنبل و أسماء محمد حسين المقرم، دور القوانين والمواثيق الدولية في صناعة السياحة، المجلة العراقية للهندسة المعمارية، العدد٤، الجامعة التكنولوجية، قسم العمارة، بغداد، العراق، ٢٠١٥.
٣٠. محمد، عبدالله حسون، السياحة في محافظة ديالى، مجلة ديالى، العدد الحادي والخمسون، العراق، ٢٠١١.
٣١. محمد، هديل، موفق السياحة والاستثمار دور المراقد المقدسة في تحقيق تنمية عمرانية مستدامة، مجلة الجامعة، العدد١٦، قسم الهندسة المعمارية، العراق، ٢٠١٠.
٣٢. المديرية العامة للسياحة في اربيل، السياحة في في محقافظة اربيل، مطبعة هاوسەر، الطبعة الأولى، هەولير، ٢٠١٠.
٣٣. مرعي، فرست كردستان في القرن السابع الميلادي، مركز كردستان للدراسات الاستراتيجية، السليمانية، ٢٠٠٦.
٣٤. المشهداني، بان على حسين، دور اقتصاديات النقل والسياحة في تحقيق التنمية الاقتصادية للملكة العربية السعودية للمدة (٢٠٠٧ – ٢٠١٧)، مجلة العلوم الاقتصادية والادارية والقانونية، المجلد ٣، العدد ٩، جامعة البصرة، العراق، ٢٠١٩،

٣٥. مصـــطفى، خليـــف، السـياحة الطبيعيـة في محافظـة عجلـون، كليـة عجلـون الجامعيـة، جامعـة البلقـاء التطبيقية، تونس، ٢٠٠٨.
٣٦. نـاعس، هيـثم ، أهميـة قطـاعي النقـل والسـياحة و دورهـا في اسـتثمار المـوارد البشرـية والاقتصـادية و تنميتهـا في مدينـة دمشـق و منطقـة الزبـداني، مجلـة جامعـة دمشـق، المجلـد ٢٦، العـدد الأول والثـاني، سـوريا، ٢٠٠٩.
٣٧. النهـوض بحقـوق الأقليـات و حمايتيهـا، دليـل المـدافعين عنهـا، الأمـم المتحـدة حقـوق الأنسـان، المفوضـية السامية لحقوق الأنسان، جنيف و نيويورک، ٢٠١٢.
٣٨. هرمـز، نورالـدين، التخطـيط السـياحي و تنميـة السـياحة، مجلـة جامعـة تشرـين للدراسـات والبحـوث العلميـة ، سلسلة العلوم الاقتصادية والقانونية المجلد (٢٨) العدد (3)، سوريا، ٢٠٠٦.
٣٩. يونس، زكري محمد، المزارات الأيزيدية في جبل مقلوب، مجلة لالش، العدد ٤٧، دهوک، ٢٠٢٢.
٤٠. يـونس، سـنبل محمـد دور القـوانين والمواثيـق الدوليـة في صـناعة السـياحة، المجلـة العراقيـة للهندسـة المعماريـة، العـدد(٤) كـانون الاول لسـنة ٢٠١٥، الجامعـة التكنولوجيـة، قسـم العمـاره، بغـداد، العـراق، ٢٠١٥.

سێیەم : English Sources (سەرچاوە ئینگلیزییەکان)

1- Khidir. S .Khalil , On Izidians and Lalish,Duhok, 2009.
2- Bader, Malek, Religious Tourism In Jordan, Master Message (Not Published), Mathematics-Geographics Fakultat,der Katholischen, Universitat Eichstatt-Ingolstadt-Germany,2012.
3- Chakravarty,Rahul Diverse Beliefs : Tourism Of Faith , Federation House,Tansen Marg, New Delhi , India , 2016.
4- CROTTI , ROBBERTO– TIFFANY MISRAHI , The Travel , Tourism Competitiveness Index, world Economic Forum,2015.
5- Fakhrutdinova Lilya Raisovna, Religious Tourism In the tourism system, University Russian Federation,Russia, 2017,
6- FICCI. Federation Of India Chambers of Commerce and Industry, federation house, New Delhi, India, April 2012
7- Holliday, Joseph Middle East Security, I S W (institute for the study of the war) , Number 515, Washington, American ,2011 .

8- Norman, Alex Spiritual Tourism, University Of Sydney , Sydney, Australia, 2004

9- Xinlei Hu – Rong Hang , The Impact Of Development Of Religious Tourism on The host Community, Univeristy Of Plymouth, England , 2019.

چوارەم : وێبسایتەکان

1-http://bot.gov.krd/kurdish/erbil

2- https://ar.facts-news.org/taaryf-alsayh

3-https://cese-iq.net/churches

4-https://commons.wikimedia.org

5-https://edition.cnn.com

6-https://kaldany.ahlamontada.com

7-https://kirkuknow.com/ku/news

8-https://kurdpress.com/ku/news

9-https://mewdamedia.com

10-https://nrttv.com

11-https://stringfixer.com

12-https://www.aa.com

13-https://www.alhurra.com/varieties

14-https://www.aljazeera.net/news

15-https://www.chawder.org

16https://www.dabran.org

17https://www.fccproperty.com

18-https://www.gksat.tv

19-https://www.peyserpress.com

20-https://www.rudaw.net

21-https://yallairaq.com

پاشکۆی (١)

فۆرمی ڕاپرسی

حکومەتی هەرێمی کوردستان – عێراق

وەزارەتی خوێندنی باڵا و توێژینەوەی زانستی

زانکۆی سلێمانی

کۆلێژی زانستە مرۆڤایەتییەکان

بەشی جوگرافیا

عزيزي الزائر :

يتم إجراء هذا الاستطلاع فقط لغرض الحصول على معلومات عن أوضاع الأنشطة السياحة الدينية في إقليم كوردستان ، حيث تقوم الباحث بإعداد بحث بعنوان (إمكانيات تنمية السياحة الدينية في إقليم كوردستان) بهدف الترويج للسياحة الدينية في الإقليم. ولا داعي لكتابة الاسم ...

ولكم جزيل الشكر والامتنان مع الاحترام .. الباحث : عدنان علي محمد

طالب ماجستير

ملاحظة هامة : يرجى وضع علامة (☑) أمام الإجابة المناسبة.

١-المعلومات الشخصية :

٢-نوع الجنس : ذكر ☐ انثى ☐

٣-مكان السكن : ناحية ☐ قضاء ☐ محافظة ☐ البلد ☐

٤-العمر : ☐

٥-الحالة الاجتماعية : اعزب ☐ متزوج ☐ ارمله ☐

٦-التحصيل الدراسي : أمي ☐ ابتدائية ☐ إعدادية ☐
دبلوم ☐ بكالوريوس ☐ دراسات عليا ☐

٧-المهنة : كاسب ☐ طالب ☐ موظف ☐ ربة بيت ☐
القطاع الخاص ☐ متقاعد ☐ البطالة ☐

٨-الدخل الشهري : اقل من ٢٥٠،٠٠٠ ☐ ٢٥١،٠٠٠ – ٥٠٠،٠٠٠ ☐ ٥٠١،٠٠٠ – ٧٥٠،٠٠٠ ☐
٧٥١،٠٠٠ – ١٠٠،٠٠٠ ☐ ١٠٠،٠٠٠ – ١٥٠٠،٠٠٠ ☐ أكثر من ١٥٠٠،٠٠٠ ☐

٩-كم مرة قمت بزيارة المنطقة خلال بغرض السياحة ؟

المرة الأولى ☐ المرة الثانية ☐ المرة الثالثة و أكثر ☐

١٠-ما الأماكن الدينية التي تريدها لأغراض السياحة؟

التكية و خانقا ☐ المساجد ☐ الكنيسة ☐ هاوار الكاكائية ☐

المزار و والمرقد و المعبد المنطقة ☐ المنطقة الاديان الاخرى ☐

١١-ما هو سبب زيارتك؟

أداء الواجبات الدينية ☐ اجتماعية ☐ الثقافية ☐ لغرض التحصيل المعلومات ☐

لغرض الجانب التاريخي ☐ اسباب اخرى ☐

١٢-هل ستبقى أكثر من يوم؟ نعم ☐ لا ☐

إذا كانت الإجابة بنعم ، فأين ستبقى؟

الفنادق ☐ الاقارب والاصدقاء ☐ نفس المزار ☐ أسباب اخرى ☐

إذا كانت الإجابة "لا" ، فما سبب عدم الإقامة بالمنطقة؟

القرب من المنطقة للسكن ☐ نقص الخدمات ☐ عدم الاستقرار الأمني ☐

نقص الكهرباء ☐ أسباب اخرى ________

١٣-ما هو أفضل وقت للسفر إلى المنطقة؟

خلال الإجازات والأعياد ☐ عطلة نهاية الاسبوع ☐ موسم الربيع ☐ موسم الشتاء ☐ موسم الخريف ☐

موسم الصيف ☐ وقت الراحة ☐ أوقات المراسيم الدينية و طقوسات الدينية ☐

١٤-كيف عرفت عن المناطق السياحة الدينية ؟

تلفزيون ☐ مذياع ☐ جرائد ومجلات ☐ إنترنت والشبكات الاجتماعية ☐

الأصدقاء والأقارب ☐ شركات السفر ☐ أسباب أخرى ☐

١٥-ما هي وسائل النقل التي ستستخدمها أثناء الرحلة؟

السيارة خاصة ☐ السيارة العامة ☐ النقل السياحي ☐

١٦-هل ستزور المنطقة مرة أخرى للأغراض السياحية؟ نعم ☐ لا ☐

إذا كانت إجابتك بالنفي فما السبب؟

سوء الطرقات ☐ قلة الخدمات والمأوى ☐ قلة المواصلات ☐

تردي الأوضاع الأمنية ☐ ارتفاع رسوم الخدمة ☐ نقص المعلومات عن المنطقة ☐

أسباب اخرى ☐

١٧-ما هي مقترحاتك لتطوير السياحة الدينية في اقليم كوردستان ؟

أ-------------------------------------

ب-----------------------------------

پ-----------------------------------

ت-----------------------------------

د-----------------------------------

ج----------------------------------

ح----------------------------------

١٨-ماهي الصعوبات التي تواجهک اثناء الزيارة ؟

أ---------------------------------

ب-------------------------------

پ-------------------------------

ت-------------------------------

الملخص

امكانيات تنمية السياحة الدينية في اقليم كوردستان

شهدت الأنشطة السياحية في هذا القطاع تطورًا وتوسعًا كبيرًا بشكل مستمر في الأنشطة الاقتصادية ، حيث أنها تغطي جميع أنحاء العالم ، ولم تعد مرتبطة بفئة معينة من المجتمع ، وأصبحت السياحة من أهم الظواهر الاجتماعية نظرًا لإمكانياتها المتنوعة ، تعتبر السياحة المحرك الديناميكي للاقتصاد الوطني.

السبب الرئيسي لاختيار هذه الدراسة هو أن المنطقة غنية بالعديد من الأديان والأضرحة والمعابد المختلفة ، ويمكن رؤية مبادئ السياحة الدينية ، لأنه في جميع الفصول يمكن للسياح المتدينين زيارة الأماكن الدينية المختلفة. الهدف من الدراسة هو التخطيط لتحسين مستوى السياحة الدينية ، لما تتميز به من خصائص تختلف عن أنواع السياحة الأخرى ، لذلك هناك حاجة للتخطيط السياحي من أجل تحقيق التنمية المستدامة.

تهدف الدراسة إلى التعرف على دور المبادئ الطبيعية والبشرية في السياحة والسياحة الدينية في منطقة الدراسة ، والتعرف على أهم المشاكل التي أدت إلى عدم استخدام هذا القطاع وتجاهل العوامل التي أدت إلى تطوره. من هذا النوع من السياحة لهذا النوع من السياحة وإظهار أهمية هذا النشاط ووضع خطة قوية لتطوير المناطق الدينية والأضرحة والمعابد الدينية.

في سبيل تحقيق أهداف البحث اعتمدنا ثلاث المناهج رئيسية هي (وصفي ، تحليلي) وينقسم البحث إلى مقدمة وثلاثة فصول واستنتاجات وتوصيات وملحق وملخص للبحث وهي مقسمة. في عدة مناقشات ، باستخدام (٢٣) الجداول ، (١٤) الخرائط ، و (٢٠) الأشكال (٦٦) صورة.

وفي نهاية الدراسة توصلت الباحث إلى عدة استنتاجات ، من الاستنتاجات الجوهرية أن منطقة الدراسة غنية بالسياحة الدينية ، لأنها مركز للعديد من الأديان ومقابر الشخصيات الدينية ومختلف الأضرحة والمعابد وهناك مكان ديني. لا يمكن رؤيتها في أي مكان آخر ، بما في ذلك وجود معبد لالش ، وعنكاوا ، وعلياء قادر كسنزان تكيا ، ومسجد عقرة الكبير ، إلخ. كل هذه الأديان والأضرحة والمعابد المختلفة يمكن أن تلعب دورًا مهمًا في وجود السياحة الدينية ، لأن كل من يزورها أتباع هذه الأديان وتعتبر مقدسة ، ويلعب الاستثمار السياحي دورًا رئيسيًا في تنمية السياحة بأشكالها المختلفة في المناطق الدينية ، حتى يصل اسمه وشهرته. من خارج منطقة البحث

وأخيراً ، تم تقديم العديد من الاقتراحات والتوصيات الصحية للسياحة الدينية ، بهدف تطوير السياحة الدينية وخطوات النهوض بهذا القطاع وتقديم الخدمات السياحية المختلفة ، للاستفادة من كافة الأماكن والأماكن الدينية المتوفرة.

Abstract

Potentials for the Development of Religious Tourism in the Kurdistan Region

Tourism activities in this sector have witnessed a continuous development and great expansion in economic activities, as they cover all parts of the world, and are no longer associated with a specific class of society, and tourism has become one of the most important social phenomena due to its diverse capabilities. tourism is the dynamic engine of the national economy.

The main reason for choosing this study is that the region is rich in many different religions, shrines and temples, and the principles of religious tourism can be seen, because in all season's religious tourists can visit various religious places. The aim of the study is to plan to improve the level of religious tourism, because of its characteristics that differ from other types of tourism, so there is a need for tourism planning in order to achieve sustainable development.

The study aims to identify the role of natural and human principles in tourism and religious tourism in the study area, and to identify the most important problems that led to the non-use of this sector and the ignoring of the factors that led to its development. From this type of tourism to this type of tourism and to show the importance of this activity and to develop a strong plan for the development of religious areas, religious shrines and temples.

In order to achieve the objectives of the research, we have adopted three main approaches (initial, analytical, and regional). The research is divided into an introduction, three parts, conclusions, recommendations, an appendix and a summary of the research, which are divided. In several discussions, using (23) tables, (13) maps, and (19) figures and (66) pictures.

At the end of the study, the researcher reached several conclusions, one of the essential conclusions is that the study area is rich in religious tourism, because it is a center for many religions, the tombs of religious figures, various shrines and temples, and there is a religious place. It cannot be seen anywhere else, including the presence of Lalish Temple, Ankawa, Aliya Qadir as Kasanzan Tekiya, Great Mosque of Aqrah, etc. All these different religions, shrines and temples can play an important role in the presence of religious tourism, because everyone who visits them are followers of these religions and is considered sacred, and tourism investment plays a major role in the development of tourism in its various forms in religious areas, so that his name and fame reach. outside the search area

Finally, several healthy suggestions and recommendations have been presented for religious tourism, in order to develop religious tourism and steps to promote this sector and provide various tourist services, in order to take advantage of all religious areas and places provided .

حكومة اقليم كوردستان / العراق

وزارة التعليم العالي والبحث العلمي

جامعة السليمانية

كلية العلوم الأنسانية

قسم الجغرافية

إمكانيات تنمية السياحة الدينية في إقليم كوردستان

رسالة مقدمة

الى مجلس كلية علوم الإنسانية في جامعة السليمانية كجزء من متطلبات نيل درجة الماجستير في علوم الجغرافية

من قبل :

عدنان على محمد

بكالوريوس في الجغرافية – جامعة كويه ١-٧-٢٠١٢

بإشراف :

أ. د. / شيروان عمر رشيد

٢٧٢٢كوردى ٢٠٢٣ميلادى ١٤٤٤ هجري

Kurdistan Regional Government
Ministry of Higher Education and Scientific Research
University of Sulaimani
College Of Science The Humanities

Potentials for the Development of Religious Tourism in the Kurdistan Region

The These :

Is submitted to the Council of College of Humanities at University of Sulaimani as a part of fulfillment of the requirements for the degree of Master in a Science of Geography

By :

Adnan Ali Mohammed

BSc. Department of Geography – University of Koya 1-7-2012

Supervised by :

Prof. Dor. Shirwan Omer Rashid

March 2023